

Видица на Билимари

а

Забележителности

Областни центри

Горноградско-Билимарски

Горноградско-Билимарски

Горноградско-Билимарски

Горноградско-Билимарски

...
 ... у бараку, жасно
 ... каранти, у ...
 ... вна ...
 ... у ...

...
 ...
 ...
 ...

... за ...

...
 ...
 ...

... бабку
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...

а ^{збука}
душы

Васіль Вітка

*традыцыя
пошук
эксперымент*

*Мінск
«Мастацкая
літаратура»
1988*

ББК 84 Бел7

В 54

Рэцэнзент
А н а т о л ь К л ы ш к а

Читатели с интересом встретили книги старейшего белорусского писателя, лауреата Государственной премии БССР Василя Витки «Дети и мы», «Уроки». «Азбука души» — третья книга автора, посвященная взаимосвязи литературы, искусства и педагогики. В очерках, воспоминаниях, дневниковых записях автор поднимает актуальные проблемы школьной реформы, морально-этического воспитания детей, пишет о прославленных педагогах Сухомлинском, Шаталове, рассказывает о встречах с Янкой Купалом и Кузьмой Чорным, с Э. Самуйленком и А. Кулешовым, М. Лобаном и А. Бачилой.

В $\frac{4702120200-150}{M 302(03)-88}$ 30—88

ISBN 5-340-00030-3

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1988.

Вачыма людзей

ПЛАЧ ПА ДЗЁННІКУ

На старасці год упэўніўся, як многа я страціў ад таго, што не вёў дзённіка — хаця б у самыя напружаныя і найболей цяжкія гады жыцця: 30-я (гады маральнага і матэрыяльнага выпрабавання) і 40-я (гады вайны, гады ваенных, часовых прытулкаў па прыфрантавых гарадах і гарадках, працы ў суровай і мужнай Маскве 1942—1944 гг.).

Цяжка цяпер па памяці аднаўляць многія жыццёвыя падрабязнасці падзей, якія ўжо набылі гістарычнае значэнне.

Акрамя ўсяго вядзенне дзённіка мае тую каштоўнасць, што ты заўсёды з дня ў дзень не толькі асэнсоўваеш перажытае, убачанае, але і трымаеш руку ў форме, як скрыпач або піяніст. Не менш важна і абавязкова гэта і для пісьменніка, асабліва для паэта, што на пэўным жыццёвым перавале пачынае бачыць болей шырэйшы далягляд і мае патрэбу абагульнення ў эпічных вобразах.

Мне, бяспамятнаму, асабліва шкада, што так мала запісваў я ў сваіх блакпотах па свежых уражаннях, па гарачых слядах падзей.

Мае эпізадычныя пататкі, раскіданыя па розных запісных кніжках і кніжачках,— больш чарнавыя накіды, нарыхтоўкі вобразаў, тэм, трапных выказаў і слоў, пачутых між людзей,— разам сабраныя, можа, і не набудуць значэння кнігі, паколькі ў большасці носяць асабісты характар.

А ўсё ж цікава было б, каб хапіла часу, цярпення і здароўя, паспрабаваць прывесці ўсе іх да ладу, выпісаць хоць бы храналагічна, па датах,— можа, і атрымалася б нешта, што мела б хоць бы пэўную паслядоўнасць думкі і сваю эстэтычную канцэпцыю.

І Ў СТАРАСЦІ ЁСЦЬ РАДАСЦЬ

Старасць — не радасць. Здаецца, раней неяк не заўважаў яе. Цяпер пачаў заўважаць. І адчулася яна раптоўна, знянацку. Праўда, у мяне не было і, бог дасць, не будзе, можа, той цэлай паласы ў жыцці, якая заведца старэчасцю — гэта калі чалавек агрузне, агрыбее і соўгаецца, ледзь перастаўляючы ногі. Толькі і чуеш крактанне, бурчэнне, незадоволенасць, раздражнёнасць.

Старасць, якая надыходзіць нечакана, напэўна, болей лёгкая. Не паспеўшы састарыцца, чалавек адразу робіцца старэнькім, нейкім прасветленым, нібыта нанова пачынае жыць і адкрываць свет — дзівіцца, колькі яшчэ неспазнанага, невядомага, міма чаго ён прайшоў у жыцці і толькі вось зараз пачынае разумець сапраўдную цану кожнай дараванай жыццём хвіліны.

Не, пэўна, мудрасць жыцця ў тым, што і ў старасці ёсць радасць.

ЛЮСТЭРКА

Аблічча, твар чалавека на старасці год. Калі б я быў мастаком, як бы я яго напісаў — не ведаю, не ўяўляю сабе, пражыўшы жыццё.

Ёсць твары, шчасліва спалучаныя з адметнымі рысамі характару, натуры, са сваёй упутранай сутнасцю. Гэта, мабыць, абліччы шчаслівых людзей, люстры іх душ: яны зіхацяць, свецяцца тымі пачуцця-

мі, якія чалавек перажывае, яны чытаюцца, як адкрытая кніга.

У кнізе свайго аблічча я ніколі не мог вычытаць ніводнага знака, блізкага, роднага мне, непасрэдна залежнага ад настрою, ад пачуццяў, якія характарызуюць момант сустрэчы вачэй з душою.

Памятаю нечаканыя, неспадзяваныя сітуацыі, калі, не цямячы, што перада мной люстэрка, я са здзіўленнем глядзеў на самога сябе, пакутліва ўспамінаючы: дзе я бачыў гэтага вельмі знаёмага мне чалавека, і не мог успомніць. А калі раптам здагадваўся, што гэта ж я сам, — знянацку кідала ў жар або холад.

Не ведаю, як гэта называецца на мове спецыялістаў-псіхолагаў, думаю, што затарможанасць успрыняцця свайго аблічча, і здзіўленне, а то і сумнае расчараванне яго неадпаведнасцю тваім уяўленням асабліва сталіся відавочнымі для нас у век тэхнічнай дасканаласці, калі мы бачым сябе не толькі на фота, у люстры, а ў кіно і на тэлеэкране. Мабыць, усіх здзіўляе і з непрывычкі бянтэжыць, а то і горка засмучае разыходжанне формы, якую кожны з нас, напэўна, усё ж прыхарошвае, ідэалізуе, са зместам, раскрытым даступным табе спосабам.

Найболей горка глядзець на сябе ў старасці. Цяпер усё часцей успамінаю, як у свае апошнія гады пазбягала сустрэчы з люстэркам мая маці, а калі траплялася знянацку ўбачыць — жахалася, ледзь не ўскрыкваючы ад болю і крыўды.

Рады б абмінуць сустрэчы сам з сабою, каб не патрэба шторапіцы скубці сіваю шчаціну.

Заўважаю, што ўсё часцей і часцей і ты крыўдзіш мяне, маё люстэрка. А то, можа, зпарок — чым далей, тым болей помсціш мне за пражытыя гады.

Твар пакутніка, ты і так ніколі не вызначаўся ўрачыстасцю хараства. Што ж ты тоіш у сваіх глыбокіх, пачварных маршчынах — бязлітасных барознах, пракладзеных маім лёсам і часам і засеяных плёнам, па якія я быў не вельмі шчодры і здатны?

Ты ніколі не вызначаўся багаццем поўнай асалоды ўвутранага самараскрыцця, бо верх пад усім бралі пакута, страх, няўпэўненасць, а палітра іх адценняў не такая яркая і прывабная, як у радасці і шчасця.

Прызнаючы адвольнасць і ўмоўнасць сваіх разваг, я схільны ўцешыцца толькі адной думкай, што кожны з нас як індывідуум не здольны ўбачыць самога сябе ў сапраўднай сутнасці ўласнымі вачыма, як уласным слыхам пачуць, прызнаць і палюбіць свой голас.

Толькі ў вачах і на слыху іншых людзей мы такія, як ёсць — з нашымі абліччамі і галасамі, паводзінамі і ўчынкамі, слабасцю і сілай, няшчырасцю і сумленнем, жаданнем перахітрыць і ашукаць нават саміх сябе.

Бязлітасна разбівайце люстэркі, якія дагаджаюць, ліслівяць вам!

Часцей глядзіцеся ў абліччы, у вочы людзей!

ВІДУШЧАЕ СЭРЦА

Адразу і не скеміш, не дойдзеш да простаі ісціны, што сэрца болей вопытнае, больш мудрэйшае за розум таму, што старэйшае за яго, таму што зарадзілася, узнікла разам з жыццём — спярша маленькай кропелькай, крывінкай ажыло, устрапянулася і пачало біцца, уключыўшыся ў рытм, у музыку сусвету, прагна ловячы, убіраючы ў сябе яго гукі, трывогі, радасці.

Яно першае пачало спазнаваць і адкрываць, прыстасоўвацца і далучацца да асяроддзя, да рэчаіснасці, у якой на год, а то і пазней пачне абуджацца думка, з болем, з намаганнем прабіваючыся да таго, што ўжо знаёма пачуццю, высветлена спазнаннем сэрца. Яно першым адгукнецца на ўсё, што бачыць. Сэрца болей відушчае, чым розум.

Розум — сібарыт, гультай, ён працуе толькі на пяць — сем працэнтаў сваіх магчымасцей. Да таго ж вельмі хутка авалодвае цвярозасцю разліку, узважвання, стратэгіі, дыпламатыі. Нездарма маці з такой душэўнай чуйнасцю прыслухоўваліся і прыслухоўваюцца да самых першых знакаў, да першых удараў сэрца — як яно пачало біцца, ці з'ядналася, ці злучылася з матчыным у спакоі і хваляванні?

Нездарма і лепшыя педагогі свету аддаюць перавагу, самую большую сваю заклапочанасць, свой

шчыры давер дзіцячаму сэрцу, стараюцца абудзіць у ім усё самае прыгожае, што ёсць у чалавеку!

Хітрая вытанчанасць розуму, эгаістычная яго прадбачлівасць, дакладнасць разліку немагчымы пры відушчым сэрцы. Гэта ўсё яскравыя адзнакі сляпога сэрца.

ДА ТАГО, ЯК УЗНІКЛА МОВА

Слых і зрок, безумоўна, былі першымі сродкамі і спосабамі спазнання, не гаворачы аб адчуванні вобмацкам, дотыкам. Няўжо ж за перыяд — хто ведае, які па часе, — да паяўлення слова духоўнае жыццё чалавека не ўзбагачалася толькі таму, што ён не гаварыў? А можа, мова яго, заснаваная на іншых камунікацыйных сродках, была болей даступнай і адзінай, чым пасля, калі было вынайджена слова, пры дапамозе якога пачалося адасабленне, бо слова — умоўны знак, пароль, таямніца, ужо недаступнае кожнаму, узяло на сябе манапольную ўладу зносін, самапазнання.

А дзе ж падзеўся той вопыт яднання, узаемаразумення, які быў да слова, няўжо бяследна знік? Відаць, не.

Геаметрычная памяць не толькі захавала яго, а, магчыма, перадаўшы ў архіў, у запаснікі падсвядомасці, нават узбагачала, удасканалывала, і чалавек ужо не здольны вытлумачыць словамі таго, што даўно страціў, многаму незразумеламу ў сваім духоўным жыцці нанова дзівіцца, як нечуваным адкрыццям, прыпісваючы ім, аднак, або характар неспазналага, або інтуіцыі, прадчування, якіх яшчэ не выверыў логікай, не сфармуляваў словамі, хоць словы і цяпер, на сучасным узроўні дасканаласці, — не адзіны сродак самапазнання.

Такія, скажам, сферы найвышэйшай эстэтычнай асалоды, як музыка, жывапіс, скульптура, архітэктура, як любімая творчая праца па прызынанню ў любой спецыяльнасці — перш за ўсё нясуць нам шчасце, радасць сваёй эмацыянальнай напоўненасцю душы, а не таму, што мы загадзя, не перажыўшы, не адчуўшы, вызначылі свае асабістыя адносіны да ўсіх гэтых з'яў.

Шчасце далучэння да сапраўднага, найвышэйшага характа ў жыцці перш за ўсё ў тым, што ты яго ўбачыў, перажыў. Зрок, слых, пачуццё — верныя і надзейныя нашы слугі.

НАПАЧАТКУ БЫЛО ЎСЁ Ж НЕ СЛОВА!

Цікава, якія былі спосабы дачыненняў паміж людзьмі, сродкі і форма спазнання на тым этапе развіцця, калі яшчэ не было слоўнай мовы? Быць не можа, каб дамоўны перыяд быў сведчаннем нізкага прымітыўнага ўзроўню чалавека.

Думка, нарадзіўшыся раней слова, знаходзіла выяўленне ў формах, якія выказваліся ў гуках і рухах, што дыктаваліся пачуццём, перажываннем. Пачуццё, эмоцыя — старэйшыя за слова, у іх болей вопыту і мудрасці.

На сучасным узроўні ўсіх сваіх дасягненняў чалавек, на вялікі жаль, бяздумна і недаравальна раскідаецца набыткамі тых сродкаў самапазнання, якія, магчыма, яшчэ мільёны год назад былі найбольш дасканалыя, чым цяпер, калі ўсё, што не месціцца, не ўкладаецца ў звычайныя сістэмы нашых уяўленняў, мы абвяшчаем не вартымі ўвагі, у лепшым выпадку — інтуіцыяй. Думка, ідэя без пачуцця, калі яны возьмуць уладу над чалавекам, — не прагрэс, а самазабойства.

ПЯЦЬ УЗРОСТАЎ ЧАЛАВЕКА

Маленства, малалецтва, юнацтва, сталасць і старасць.

Маленства адкрывае для сябе казачнасць, дзіво-снасць свету, малалецтва пачынае спазнаваць яго, юнацтва ўпіваецца яго асалодамі, сталасць спрабуе перарабляць яго, старасць, прыстасоўваючыся да яго, усё абдумвае нацава.

ДОЎГ ПЕРАД ПАМЯЦЦЮ

Вось і дзень параджэння: шэсцьдзесят васьмы. Але я гэтымі днямі ўсё часцей у думках звяртаюся да сваіх бацькоў: сёлета якраз вельмі значныя і круглыя іх гадавіны: маёй маці Марыі Міхайлаўне — 95, а бацьку — роўна 90.

Божа мілы, сам набраўшы ўжо столькі жыццёвага запасу, я ўсё яшчэ перад імі, перад іх памяццю адчуваю сябе вінаватым даўжніком. Усё яшчэ спадзяюся, што расказанае пра іх, пра іх выпрабаванні і пакуты, пра маленства і нялёгкае юнацтва — толькі б напісаць — будзе, можа быць, мая самая лепшая і галоўная кніга, але адкладаю і адкладаю... Хто ведае, а можа, гэта якраз і ёсць тая заповітная далёкая зорка, адзіная, што яшчэ свеціць мне і дае надзею.

ПАЧАТАК РАДАСЛОЎЯ

Род Конана — майго прадзеда — бярэ свае пачаткі з Украіны і хутчэй за ўсё з Галіччыны ці Валыншчыны. Галіцка-Валынскае княства 12—13 стст. з яго бясконцымі феадальнымі войнамі, чужаземнымі захопамі, дамаганнямі ўладарання над гэтымі землямі Венгры і Польшчы, нашэсце татар — у тыя часы нямала людю шукала ратунку на Чорнай і Белай Русі, у наднёманскіх, прыпяцкіх і слупцкіх землях. На Беларусі і цяпер не сустракаецца наша прозвішча, хутчэй вы пачуеце яго ў Заходняй частцы Украіны і ў Польшчы (Красько).

МАЦІ РАСКАЗВАЛА

П а с а г

Маці мая з роду Чымбураў добра памятала ўсё, што было ў маладосці: як пакладала снапы на воз са шляхціцам Стралкоўскім, і ён, стары халасцяк, прызнаўся, што ўзяў бы яе замуж, «каб бацька за табой даў у пасаг жарабіцу».

Брат Марко, квапячыся на багацце, хацеў вы-

перці яе за старога Сідора. «А мой ты братко, каб жа ж толькі даглядаць яго, карміць і абшываць, то я пайшла б, а за жонку быць яму — забі мяне, не пайду, гаджуся».

Затое памяць апошніх год была ўжо як рэшта — не трымала амаль нічога, нават таго, што было зусім нядаўна. З усім згаджалася, што ўспамінаў я і хацеў удакладніць — ці гэтак было.

«Хто яго ведае, сыноч, мо і гэтак».

Гузікі

— На маёй памяці, дзеткі, яны ж, куплёныя, толькі ўваходзілі ў моду, а то і заваду ж не было.

— А як жа вы заплікаліся?

— А бірачкамі. З дзерава — з ясеню, з клёну, а то і з грушы. Ого, не кажыце, яшчэ якая харашыня. А мой жа бацька, бывала, дык і бірак не прызнаваў. На матузках насіў і верхняе, і сподняе. Завяжа сабе зашмаргам, цесна — адпусціць, а раздзяваць — тузане матузок — ён і развяжацца. Як прыйшла да нас Бірычоўка мачахаю, дык адразу ж пачала сарамаціць мяне: «Як гэта ты папусцілася, што свайму тату ніводнага гузіка не ўшыеш?»

— А мая ты цётхна, а каб жа ж ён захацеў, дык я яму ўсюды б іх наўшывала, а на сарочцы нават у два рады, як якому начальніку... А тата, слухаючы, толькі і сказаў: «Бузікі, бузікі, на чорта мне тыя вашы бузікі!..»

ЗАПАВЕТНЫЯ ТАЕМСТВЫ

Сваю бабу Аксеню не ўяўляю без яе плеченага карабца, у якім яна берагла самы заповітны свой скарб — адзенне, хустку, чаравікі і панчохі, «на апошняе ўбрацце».

Міналіся гады, мы, дзеці, раслі, але заўсёды ведалі, што бабінага карабца чапаць няможна, грэх.

І яшчэ ўсе мы ведалі пра адну далікатную таямніцу. І хоць ніхто ніколі не абмовіўся пра яе ніводным словам, ведалі, дзеля чаго яна ў запасе, на неспадзяваны абыходак: дошкі ў сепцах ніколі не

прыбіваліся да бэлек. Ляжалі сабе і ляжалі. Бывала, ступіш на адзін канец, а яна, дошка, другім канцом так і ўзляціць угору, ледзь не да самай страхі. Тупалі асцярожна, рызыкуючы, што можа здарыцца ўсякае, але не прыбівалі, каб не аддзіраць, калі натрапіцца большая неспадзяванка.

Кожны заўсёды думаў і думае пра яе, гэтую неспадзяванку, сам сабе і толькі ўпотай.

Мая маці роўна за дзень да гэтай сваёй тайны абышла, агледзела хату, хлеў, пограб, упэўніўшыся, што ўсё даведзена да ладу. Каля сцірты дроў, нарыхтаваных на зіму, спынілася, з цяжкім намаганнем распрастала сярэдзіну і паглядзела на сонейка — ці далёка яшчэ да захаду...

Надвечар, калі мы з Воляй прыехалі, загадала прысунуць стол упоравень да прыпечнага палка, дзе ляжала, паднялася, села разам з намі. «Налівай, Цімашок, усім і мне пырсні кроплю.— Але «кропля» не пайшла, хоць маці і старалася, каб не заўважылі нават гэтую яе нямогласць.— Чаму ж ты, сыноч, наліў мне няпоўную? Ай-яй-яй.— Яна яшчэ намагалася жартаваць, ужо добра адчуваючы блізкасць таго, што ніяк не адхіліш. Калі развіталася з сяброўкай, што прыйшла яе праведаць, пошпакам папрасіла: — Ты ж, Агапко, заўтра адразу прыходзь, як толькі пачуеш...»

Сярэднячы ціха, спакойна адышла. Апошнюю яе хвіліну дагледзелі жанкі, пэўна, сваёй асаблівай чуйнасцю ведалі, калі яна павінна настаць, гэтая хвіліна. А мы, мужчыны, нічога і не заўважылі, раптам прахапіўшыся ад незвычайнай цішыні ў хаце.

Так нашы блізкія і далёкія папярэднікі заўсёды не толькі прасцей, але і глыбей разумелі мудрую сутнасць жыцця, чым усе разам узятых філосафы і мастакі, якія бясконца ўсё яшчэ даследуюць адвечныя законы жыццёвай драмы і трагедыі чалавека.

Не легенду, а праўдзівае паданне пераказвалі ў нас, як рыхтаваўся да адыходу адзін з маіх прадзедаў, будучы яшчэ ў поўнай сіле. Спакваля паміж процьмы неадкладнага клопату — вясною і летам у полі, позняй восенню і зімою — у гумне, у хаце, ён, прывалокшы з лесу тоўстую альховую калоду, год

за годам вычэсваў, выдзёўбваў, выключоўваў сабе дакладна па мерцы раскошную калыску. Скончыўшы, усцягнуў на вышкі і, наслаўшы мяккай аўсянай саломы, пачаў як след яе абжываць, штоночы кладучыся туды спаць.

Але парэшце адчуўшы, што дзён і начэй у яго ўжо болей не будзе, аднае раніцы папрасіў нявестку, каб паставіла чыгун вады ў печ: «Сённяячы я памру». Усе весела пасмяяліся: «Што вы, тато!» — і разышліся — каторае куды.

Стары сам памыўся над цэбрам, дастаў чыстае сподняе, паслаў дзяружку на лаве. У сенцах насыпаў з дзежачкі гарнец жыта, уткнуў туды грамнічную свечку, што стаяла перад абразамі, лёг уздоўж лавы на покуць галавою, ды і гэтае... «Дай, божа, мне лёгкую смерць...»

— І мне таксама, — далучыўся б да гэтых заветных слоў і я.

НА СЛЫХУ

Нашаму ўнуку два гады і два месяцы. Ён ужо гаворыць цэлымі сказамі. Запомніў свой адрас: «Якуба Коласа, 101», але адказвае неахвотна і не заўсёды дакладна.

— Які твой адрас, Цімашок?

— Якуба Коласа, адзін.

— Няпраўда, трэба сказаць: сто адзін.

Удакладняе:

— Якуба Коласа, стадыён.

Адразу ніхто і не здагадаўся, пры чым тут стадыён. Аказваецца, ужо ў гэтым узросце ў чалавека ўзнікаюць і фіксуюцца блізкія гукавыя асацыяцыі. І паэт не дадумаўся б да такой сучаснай рыфмы: сто адзін — стадыён!

У яго на слыху звязаліся хоць і не гукавыя, але блізкія сэнсавыя спалучэнні. Сказаўшы свой адрас, неўзабаве дадаў: — Янка Купала.

Усе здзівіліся, здаецца ж, ніхто яшчэ не гаварыў яму пра Янку Купалу, а слых дзіцяці ўсё ж запатаваў педзе пачутае, няхай нават пезразумелае для яго, але ж такое звычайнае і частае спалучэнне двух імёнаў: Янка Купала і Якуб Колас.

АКСЕЛЕРАЦЫЯ — НЕ АДЗНАКА ЗДАРОЎЯ

Вучоны-педыятр, прафесар Таболін В. А. адзначае цікавую акалічнасць: урачы заўважылі, што ў яслях у большасці хварэюць светлавалосыя і блакітнавокія дзеці. Інфекцыі да іх так і ліпнуць.

Што такое? Аказваецца, «бландзіны» да года хутчэй за іншых набіраюць вагу. Хуткі рост трымае ўвесь арганізм у напружанні. Дзіця ад гэтага слабее, хваробы лягчэй адольваюць яго. Вось чаму уніфікаваць сярэднестатыстычны ўзрост дзяцей і вызначыць ступень іх развіцця, тым больш здольнасць ісці ў школу ўсім пагалоўна ў 6 год, не толькі нельга, але і шкодна.

Некаторыя дзеці і ў 5 год могуць пачынаць вучыцца, а іншым і да 8-мі не варта спяшацца.

Выпраўляць дзяцей у школу, не ўлічваючы гэтай розніцы, значыць шкодзіць іх натуральнаму развіццю — і фізічнаму, і разумоваму.

Дарэмна мы захапляліся як з'явай узроставага пасталення нашых дзяцей так званай акселерацыяй. Рост і вага зусім не сцвярджаюць фізічнай моцы, а тым больш інтэлектуальнай перавагі. Папярэдняе пакаленне бацькоў цяперашніх дзяцей было, аказваецца, значна здаравейшым, хоць ростам і вагой меншае за сваіх сыноў і дачок.

За кошт чаго паслабела сучаснае дзіця? За кошт росту, вагі, разумовых перагрузак. І яшчэ за кошт адсутнасці нагрузак фізічных. Самы небяспечны вораг нашых дзяцей — гэта іх маларухомасць. Японцы прыдумалі для сваіх дзяцей прыбор, які вымярае колькасць крокаў, зробленых за дзень, — неабходная норма не меней дзесяці тысяч. Прыходзіць сын або дачка дадому, бацькі глядзяць на «крокамер»: не, мілае дзіцятка, ты сёння не выхадзіла нормы, ідзі пагуляй яшчэ!

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГІКА

Нацэленасць на мэту, на рацыянальнае зерне павучальнасці, пазнавальнасці, адкрыцця — найпершая якасць народнай творчасці, прызначанай

для дзяцей, пачынаючы калыханкай, пацешкай і канчаючы казкай і прытчай.

Педагагічнай, выхаваўчай ролі падначалены ўвесь дзіцячы фальклор. Але нельга не захапляцца мастацкім геніем народнай педагагікі, якая тысячагоддзямі стваралася не ў разумовых сентэнцыях, а ў спецыфічна мастацкіх формах, ва ўзлётна-крылатых магчымасцях вобразнага мыслення чалавека.

Прафесійная літаратура для дзяцей у сваіх лепшых дасягненнях, абапіраючыся на цвёрды грунт народнага вопыту выхавання, таксама становіцца актыўна-творчай народнай педагагікай. Напэўна, у сваім вышэйшым ідэале даўгавечнасць і неўміручасць мастацтва ў яго ўсё ж выхаваўчай ролі, духоўным удаскапаленні людскай асобы.

НЕ РОЗУМАМ, А ПАЧУЦЦЯМІ

Вопыт і практыка даўно паказалі, што ні завучванне на памяць граматыкі, ні пераказ прачытанага, ні запамінанне дат, фактаў і прозвішчаў не толькі не дапамагаюць выхаванню любові да мастацкага слова, да паэзіі, да жадання самастойна чытаць, а наадварот — адбіваюць у дзіцяці ахвоту вучыцца.

Тое ж і з практыкай навучання дзяцей музыцы: ні веданне нотнай граматы, ні асноў харавога спявання, ні ўменне іграць гамы не даюць спазнання музыкі.

Ігра на фартэпіяна, на скрыпцы, на віяланчэлі, на баяне — на любым інструменце ў малодшым дзіцячым узросце без эмацыянальнага далучэння да кампазіцыйнага характа гукаў, да настрою музыкі — у большасці выпадкаў таксама не пакідае добрага следу ў душах.

Спосабы гвалтоўнага, прымусовага навучання музыцы звычайна заканчваюцца бязлітасным прысудам: «мязведзь на вуха наступіў».

Такім чынам, апраўдваецца заганная методыка навучання і беспадстаўна прыніжаецца здольнасць чалавека — кожнага чалавека, асабліва ў яго раннім узросце — пачуццямі (неабавязкова ж адразу розумам, інтэлектам — дзе той інтэлект у 5—7-гадо-

вага дзіцяці) — у першую чаргу пачуццямі ўспрымаць лад, рытм, гукавое хараство асяроддзя, да якога мы хочам далучыць дзіця. Аналогія з практыкай навучання музыцы вельмі ж наглядна паказвае заганнасць і даўно апрыкралую дзецям методыку выкладання мовы. Рацыяналістычнае, функцыянальнае тлумачэнне правіл граматыкі, правапісу, механічнае іх вызубрыванне здольныя ў самым пачатку заглушыць чуйнасць слыху да гучання, да музыкі слова, а галоўнае — да такіх яго ўласцівасцей, граняў і адценняў, як шматзначнасць сэнсавых багаццяў.

Бяскрыласць мыслення, няздольнасць заахвоцьваць, актывізаваць вобразныя ўяўленні дзяцей — найгалоўная бяда нашай практычнай школьнай педагогікі.

ПЕРШЫЯ ПАДРУЧНІКІ

Маё перакананне: дзецям першага года навучання ў школе, асабліва ў першыя месяцы, зусім неабавязкова выдаваць на рукі падручнікі — буквар, сшыткі, школьныя прылады, неабавязкова, а можа, і недарэчна чапляць ім на плечы ранцы.

Гэтыя думкі я неаднойчы ўжо выказваў у сваіх артыкулах. А вось даведаўся, што да такога вываду прыйшоў і балгарскі акадэмік, унук якога пайшоў у школу.

Для дзіцяці першая кніжка павінна быць загадка, поўная таямніц, якая раскрываецца не адразу, а паступова, дзень за днём — штараз цікавей і цікавей.

Да таго ж цягаць малым дзецям у школу і са школы ўсе прылады сваёй «вытворчасці» цяпер і фізічна цяжка, бо падручнікі нашы з кожным годам усё таўсцеюць.

«МАМУШКА»

Вельмі ўразіла мяне адна акалічнасць: у Пушкіна не напісана аніводнага верша пра сваю маці і столькі цудоўных паэтычных прысвячэнняў няці

Арыне Радзівонаўне, якую паэт часта пяшчотна і ласкава называе «мамушка».

Вобраз маці, апеты ў народнай творчасці, у песнях і казках, у друкаванай літаратуры, якую стваралі вышэйшыя класы грамадства, доўгі час не выклікаў асаблівай увагі паэтаў. Магчыма, а хутчэй за ўсё так і ёсць, прычына ў тым, што ў дваранскіх дзяцей не маглі выхоўвацца і развівацца пачуцці любові, замілавання, пяшчоты да маці таму, што з самага малку, калі не з дня нараджэння, іх даглядалі, гадавалі, кармілі сваім малаком няродныя мамкі, а выхоўвалі, вучылі чужыя, часцей за ўсё — замежныя, нанятыя за грошы гувернёры, боны, Карлы Іванычы, Эльзы, месье і мадамы — слугі хоць і вышэйшага разраду, чым дворная чэлядзь, а ўсё ж слугі.

Так арыстакраты, аберагаючы традыцыі высакародства, пахваляючыся радаслоўем, у адчужэнні ад уласных дзяцей змалку, па сутнасці, пазбаўлялі іх найпершай каштоўнасці душы — спазнання пачуцця любові да роднай маці.

Вось яшчэ адзін неабвержны доказ супроць ідэалізацыі нейкага выхаваўчага канвеера, так званых школ будучага, калі некаторыя ўяўляюць сабе ўзор грамадства, у якім з бацькоў здымаецца адказнасць за сваіх дзяцей, а ўсё бярэ на сябе школа.

ДЗІЦЯ Ў СЯМ'І

Дзіця ў сям'і, дзіця паміж дарослых, асабліва калі яно яшчэ маленькае, бездапаможнае, — якая гэта душэўная ўдеха, радасць! Усе вакол становяцца лепшыя, духоўна чысцейшыя, болей далікатныя і чулыя адно да аднаго. Кожны цягнецца да гэтай жыватворнай крынічкі — пазбаўляецца, паглядзець у яго такія чыстыя, даверлівыя вачаняты, убачыць яго першую ўсмешку...

Гэтыя высокія пачуцці я заўсёды шанаваў і шаную, сам далучаючыся да іх асалоды. Вось яно ляжыць яшчэ ў калясцы, перабірае ножкамі, трэ кулачкамі кірпаты носік... О, колькі радасці, калі яно каму-небудзь з нас усміхнецца!

— Пазнас! — цешымся мы, хаця наўрад ці акрамя сваёй маці яно яшчэ здольна адрозніваць і вы-

лучаць усіх астатніх. Выхаванне дзіцяці, нагляданне за кожнай новай рыскай, якая паяўляецца ў яго абліччы, кожным новым асэнсаваным рухам, дабра-та і шчырасць, далікатнасць, чуласць і пяшчотнасць, абыходжаньня, якімі мы акружаем дзіця, усё ж гэта перадаецца і нам, дарослым. Мы панава праходзім самую найвышэйшую школу чалавечнасці, спазнан-ня саміх сябе і адчування, якім чыстым і душэўна прыгожым здольны быць кожны з нас.

І адстунаюць, мізарнеюць усе тыя супярэчнасці, крыўды і інтарэсы, якія б, можа быць, занялі ўсю ўвагу і наш клопат як самыя галоўныя і важныя, калі б паміж нас не гарэў, не свяціўся агеньчык, які заўсёды яднае і збліжае людзей.

І ДЗЯЦЕЙ ПАГАДАВАЎ, І САМ У ПАШАНЕ

Некалі моцныя сялянскія сем'і трымаліся на ўладзе старэйшага — дзеда. Мой швагер Цімох расказваў, як у іх хаце жылі тры сям'і — не біліся, не сварыліся. Слова дзеда — закон. Ад яго залежалі не толькі матэрыяльна, але і маральна, бо прынцыпамі і матывамі ўчынкаў і паводзін кожны кіраваўся згодна перакананняў і жыццёвага вопыту галавы сям'і. Былі, пэўна, і самадуры, якія маглі злоўжываць уладай, але ў сваёй большасці брала верх не эгаістычная дыктатура, а высокае адчуванне адказнасці і выключнай справядлівасці, бо кожны такі патрыярх акрамя вопыту, жыццёвай мудрасці яшчэ быў і галоўным аўтарытэтам у выхаванні аж трох пакаленняў — сваіх дзяцей, унукаў і праўнукаў. Безумоўна, дзяды, бабкі былі першымі педагогамі і першымі дзіцячымі паэтамі.

Так, іх сусед выгадаваў чатырох дачок і сына: змалку баяліся, слухалі і шанавалі бацьку. Самым меншым у сям'і быў сын, але ж аніякай перавагі яму не было. Бацькаў клопат першым быў пра дачок, як іх папрыстройваць у жыцці і кожнай даць пасаг. Завёў гусей — на падушкі. Гусіная чарада расла, рос і небыт. Дзедці не хацелі быць гусінымі пастухамі. Устанавіў строгую чаргу: кожная дачка адбывала сваю рату, а сын заўпарціўся: «Мне не трэба падуш-

кі!» — «Распранайся! — загадаў бацька. Хлопчык здзівіўся. Скінуў верхняе. — Усё скідай. Усё!»

Зусім голаму хлопчыку даў у рукі бохан хлеба: «Ідзі, калі табе нічога не трэба!» Сын стаў прасіцца. «Буду пасвіць гусей!» Бацька адпусціўся.

Даўно павырасталі дзеці, разышліся — куды хто, але стары бацька шчаслівы: не мінаюць, не забываюць — і хата дагледжана, і сядзіба, і сам у пашане.

СПАДЧЫНА

На сустрэчы з клубам «Спадчына» ў 50-й школе г. Мінска. Улічваючы, што стварылі яго вучні пятага класаў, па свайму ўзросту і па ўзросту сваіх арганізатараў, ён паспеў, аднак, зрабіць шмат цікавага і карыснага. У дзяцей былі сустрэчы з пісьменнікамі, мастакамі, вучонымі.

Мне перш за ўсё было цікава, як дзеці ў гэтым узросце ўяўляюць сабе — а што такое спадчына, ці ведалі яны сэнс і значэнне гэтага слова, выбіраючы назву свайму гуртку?

З гэтага і пачаў я гаворку, бо здагадваўся, што слова прыйшло да іх, як да многіх маіх юных сучаснікаў, хутчэй з рэпертуару «Песняроў», чым з нашай мовы, паэзіі, тым болей — з патрэбы, з неабходнасці нашых школ, якія ўсё болей і болей адыходзяць, калі ўжо зусім не адышлі, ад сувязяў з гісторыяй, з культурай народа.

Мае юныя сябры, вядома, не зусім уяўлялі, якую адказнасць узялі яны, абвясціўшы сябе спадчыннікамі. Цэлую гадзіну ішла ў нас гутарка, галоўнаю тэмай якой і была — спадчына як самае дарагое багацце чалавека.

ПАЭЗІЯ, ЛЮБІМАЯ ЗМАЛКУ

Якуб Колас увайшоў у маленства майго пакалення — для мяне, як і для маіх ровеснікаў, — адкрыццём характа прыводы:

Вобразы мілыя роднага краю,
Смутае і радасць мая!
Што маё сэрца да вас парывае,
Чым так прыкованы я

К вам, мае ўзгорачкі роднага поля,
Рэчкі, курганы, лясы,
Поўныя смутку і жальбы, нядолі,
Поўныя сумнай красы...

А яшчэ паэтызацыяй такіх з'яў і рэчаў, якія былі паўсядзённым нашым жыццём, нашым бытам. «Раніца ў нядзельку» — якая гэта чысціня і ўрачыстасць душы ад таго, што маці завіхаецца ля печы, на ручнік кладуцца з патэльні першыя гарачыя аладкі-блінцы!

Бадай, пражыўшы жыццё, людзі майго часу якраз запомнілі, палюбілі Якуба Коласа за гэтыя паэтычныя адкрыцці: колькі, аказваецца, паэзіі вакол нас. Трэба толькі ўмець убачыць. Колас вучыў паэзіі ўсіх, хто яго чытаў у той час.

ХЛЕБ

Хто ведае яму сапраўдную цану, хто разумее радасць, хараство, паэзію яго нараджэння, якія настаўнікі вучылі і вучаць людзей любові да хлеба? Іх два. Адзін — злы, страшны, бязлітасны, гэта — Голад. Другі — добры, шчыры, спагадлівы, сумленны — Праца.

Наша пакаленне, якое ўжо адыходзіць, вучылі яны абодва. І нашых дзяцей не абмінула жорсткая навука першага настаўніка — Голаду, хаця ім меней прыйшлося, на жаль, павучыцца ў другога.

А вось унукі нашы зусім «непісьменныя». Дзякуй богу, што не зазналі яны навукі Голаду, але ж не прайшлі яны, нашы ўнукі, нават пачатковых класаў і галоўнага настаўніка жыцця — Працы. Для іх, юных нашых сучаснікаў, хлеб — гэта толькі прадукт або, як на шылдах магазінаў, — «хлебапрадукты».

ЯК БУДЗІЛІ ДЗЯЦЕЙ

Дзеткі, уставайце,
Хлеба даядайце.
А то спіце,
А хлеб цвіце.

«Хлеб цвіце» — гэта значыць пакрываецца цвіллю, плесняю. Некалі яго пяклі на цэлы ты-

дзень, а то і два. Не дзіва, што мог зацвісці. Аднак прыслоўе, вядома ж, гаворыцца жартам, каб падвясляліць дзяцей, якім не хацелася ўставаць.

Дзяцей майго маленства не трэба было будзіць, падганяць, прымушаць есці. Колькі памятаю, мы заўсёды былі надгаладзень, гатовыя есці, абы было што. Што ўхапіў, што зарваў, тое і з'еў.

Калі пяклі хлеб — гэта было асаблівай урачыстасцю: «У нас сёння — хлеб». У каго пёкся хлеб — не цяжка было пазнаць і зімой і летам па асабліваму густому духу, што ішоў па ўсім наваколлі. Кавалачак цеста, што пакідаўся ў дзяжы да новай рошчыны, у нас называўся хрэпчык.

ВЕРШ ЯК ДЗІВА ПАЭЗІІ

Верш для аднаразавага карыстання: прачытаў і на тым часе забыў, а то і адразу забываеш, дачытваючы апошні радок. Колькі іх, такіх вершаў? Процьма. Падборкі, цыклы, канвеерная часопісная прадукцыя, а потым — кніжная. А паэзія?

А яна, якая ж яна рэдкая госця. І не толькі ў друкаваным слове, а і, галоўным чынам, у нашых пачуццях, у нашых душах.

Не выключаючы абсалютна ўсе жанры, я вывяраю любы твор — раман, аповесць, навелу, нават крытычны і публіцыстычны артыкул, нарыс і рэцэнзію — галоўным і адзіным крытэрыем вартасці, цікавасці і душэўнага «прысваення» — жаданнем абавязкова перачытаць яшчэ раз, а то і два, і тры, адчуваючы, колькі там для думкі і для душы асалоды, якое не спасціг, недабраў!

Што ж гаварыць пра верш — сапраўдны верш як дзіва паэзіі, як найвялікшую магчымасць выказаць словам такое, чаго не выкажаш ніякімі іншымі сродкамі мастацтва!

СВЯЧА ДУШЫ

Эмацыянальная сіла ўздзеяння слова, вышыпя яго напружання вымяраецца адной-адзінай свячой — свячой чалавечай душы.

Сіла яе агеньчыка настолькі кволая, што, не ў пару дзьмухнуўшы, можна загасіць яго назаўсёды. І разам з тым святло душы можа быць відно людзям цераз гады і стагоддзі, праз начную цемру і церагадзь часу:

Мело, мело по всей земле
Во все пределы.
Свеча горела на столе,
Свеча горела.

Яна і сёння гарыць, свеча паэта, і доўга будзе гарэць — бясконца.

Цудоўна гэта ўдалося перадаць Гайдну ў «Развітальнай сімфоніі», дзе кожны музыкант, адыграўшы сваю партыю, складае інструмент, тушыць сваю свечку і выходзіць.

Усё меншае і меншае агеньчыкаў, але музыка гучыць. Яна не змаўкае нават і тады, калі гасне апошняя свечка.

ВЫПРАБАВАННЕ НА ТРЫВАЛАСЦЬ

Парадокс залежнасці паэзіі ад жыцця: паэзія набірае найбольшай сілы тады, калі жыццё не спрыяе ёй.

Адзнака творчай актывізацыі, дасягненні вышніх мастацтва, як правіла, сведчаюць таго, што ў грамадстве або насцяваюць, або адбываюцца драматычныя падзеі ці нават катастрофы.

НЯХІТРЫЯ ІСЦІНЫ

Ёсць пісьменнікі, якія любяць падвельвацца сваёй храбрасцю і смеласцю, недзе адным вершам, а то вострым слоўцам калупнуць, ушчыкнуць, ствараючы гэтым самым сабе рэпутацыю змагароў за праўду, а ёсць мастакі, што сапраўдным пранікненнем у жыццё, паказам грамадства такім, якім яно ёсць, нясуць сваімі творамі галоўную праўду ідэй, перакапанняў, выхоўваюць грамадзянскую мужнасць, гатоўнасць змагацца, а гэта значыць, выхоўваюць перадавых людзей часу.

Дробязная «храбрасць» цешыць самалюбства ме-

шчаніна, палюхае заечыя душы ахоўнікаў усталява-
нага спакою і парадку, і не трэба вялікага розуму,
каб скеміць і ўцяміць няхітрую ісціну: я іх папало-
хаю, яны спужаюцца і пачнуць улагоджваць мяне,
а чым я горшы...

НЯЧУЛАЯ ЧУЛАСЦЬ

Мусіў запісаць гэты пацешны эпізод, вельмі паказальны для нашых сучасных уяўленняў, калі дзеля службовага ідэалу, абстаўленага шчытамі і заклікамі аб чуласці і ўвазе да чалавека, падчас не разумеючы і не адчуваючы камічнасці парадокса, якраз і не бачым самога чалавека — жывога, натуральнага, з яго клопатамі і патрэбамі. Часта ў так званых абавязацельствах — узняць, узмацніць да яго ўвагу — паняцце «чалавек» — абстракцыя, якой у нашай тэрміналогіі і лексіконе многа. Такія адносіны я яшчэ магу зразумець, калі гаворка ідзе аб сферы абслугі, дзе чалавек успрымаецца як бяспраўны кліент, просьбіт, але, здавалася б, нічога падобнага не можа быць у самай гуманнай сферы, у якой чалавек — жывая істота, ахвяра пакут, хваробы, дзе без чуласці і ўвагі, спагады і спачування не можа ніяк абысціся кожны, хто мае дачыненне да гэтай сферы, — я гавару пра медыцыну.

Уявіце сабе, што і тут, аказваецца, можна, захапіўшыся пафасам папяровых абавязацельстваў, заняцца свае рэальныя абавязкі.

Не магу забыць, як я, калі пад пагрозай быў мой зрок, пайшоў да акулістаў. Яны агледзелі мяне ўважна, грунтоўна, і заставалася толькі выпісаць лякарствы. Але трэба ж было ў хвіліну, калі дактарыца села за стол, каб напісаць рэцэпт, да яе зайшла калега, але не па медыцынскаму клопату, а па грамадскаму. Як не цяжка было здагадацца — старшыня прафкома ці прафорг, а мой доктар, відаць, таксама іграла на нейкай прафсаюзнай скрыпцы. І вось мой рэцэпт і сам я былі на тым часе поўнасьцю выключаны з увагі. Я стаяў над сталом у надзеі, што прафсаюзныя дзейчы сярня адпусцяць мяне, а потым зоймуцца ўсеагульным клопатам аб народным здароўі. Нічога падобнага! У данай сітуацыі я ўжо

быў як прыватны выпадак, а яны тут жа заняліся клопатам, як ім ахапіць чуласцю, увагай, па крайняй меры, усё насельніцтва горада. Яны распрацоўвалі і рыхтавалі абавязацельствы калектыву бальніцы па найлепшаму медыцынскаму абслугоўванню насельніцтва. Гучалі высокія словы аб увазе і чуласці...

Не дачакаўшыся рэцэпта, я выйшаў з кабінета. Пазней мая дактарыца, сустрэўшы мяне на вуліцы, сказала:

— Я ведаю, вы пакрыўдзіліся...

Але не паспеў я яшчэ слова вымавіць у сваё апраўданне, як упэўніўся, што не маю патрэбы апраўдвацца. Мая крыўда прынята як законная, ва ўсім вінавата... крэсла! Калі б на тым часе яно было, я мог бы сесці і пасядзець, пачакаць, пакуль прафком зацвердзіць і прыме абавязацельствы па яшчэ лепшаму, па яшчэ болей чуламу абыходжанню з хворымі, і ў тым ліку — са мною!

Так я яшчэ лішні раз упэўніўся, што грамадскія справы павінны быць вышэй асабістых, тым болей — прыватных.

СУМНАЯ ВЕСЯЛОСЦЬ

Глядзеў кінафільм «Волга-Волга». Паказвалі па тэлебачанні. Бадай, адзін-адзіны Ільінскі нясе нейкую частачку праўды часу сваім Бывалавым з яго адкрыта плакатнай злой сатырай на задрыпанага, зачуханага прыдурка раённага маштабу, «под чутким руководством» якога працуе «сістэма» па вырабу балалаек.

Госпадзі, чаго толькі не наварочана ў гэтым фільме пад выглядам выяўлення талентаў з народа! Якіх прыгод, якой відавочнай лухты ні напрыдумаў пастаноўшчык дзеля гераіні фільма, для ўсіх удзельнікаў гэтага відовішча, каб толькі пацешыць глядача, паказаць, якім пчаслівым, радасным жыццём усе мы тады жылі — у 1938 годзе, дзякуючы «сістэме», што вырабляла зусім не балалайкі, а на поўную магутнасць запусціла жудасны канвеер па знішчэнню сапраўдных народных талентаў! І вось вам феерверк весялосці — пір у часе чумы.

ВЫТОКІ МАСТАЦТВА

Вобразная канкрэтнасць і непасрэднасць пачуццёвага ўспрыняцця — характэрная ўласцівасць мастацкага мыслення дзяцей.

У гэтым я ўпэўніўся, аналізуючы свае ўражанні ад выстаўкі дзіцячай творчасці, якую глядзеў у Палацы мастацтва. Якое багацце тэм, сюжэтаў, вобразаў, тыпаў, характараў і якая раскоша формаў і выяўленчых сродкаў і прыёмаў!

Нездарма некалі Пабла Пікасо шчыра прызнаваўся, што як мастак ён заўсёды зайздросціў дзецям і патраціў усё сваё доўгае жыццё на тое, каб маляваць так, як яны!

Маленства — заўсёдны і вечны выток мастацтва і ў гістарычным аспекце. Адсюль неўміручасць фальклорных крыніц, жыватворчых ва ўсе часы і ва ўсіх народаў, асабліва ў перыяды, калі ўзнікае пільная патрэба асэнсавання сваёй эпохі, яе сувязей з папярэднімі пакаленнямі людзей, з падзеямі, якія нагадваюць або блізкія па стану, па трагічных або камічных абставінах і калізіях да сучасных.

Гэтэ сцвярджаў, што ў народнай паэзіі «тоіцца неадольная чароўнасць, падобная той, якая мае для старых маладосць і маладыя ўспаміны».

ФАЛЬШ РАМЕСНІЦТВА

Чаму мы заахвочваем і падтрымліваем халоднае рамесніцтва, пяхай сабе высокапрафесійнае, нават дасканалае?

Без праўды жыцця, без праўды аб чалавеку яно, рамесніцтва, і дасканалае, і віртуознае, тым больш абразлівае, бо бяздушнае, а то і проста цынічнае па сваёй сутнасці.

Рамесніцтва ад недахопу вопыту, кваліфікацыі, ад бяздарнасці, нарэшце, лягчэй убачыць і пазнаць, а вось вопытнае, кваліфікаванае, а падчас непазбаўленае і таленту імітацыі майстэрства, падробкі пад яго, не адразу і не заўсёды ўбачыш, яго можна толькі пачуць і адчуць, як адчуваем, чуем і пазпаём мы фальш, няшчырасць у гучанні чалавечага голасу.

КАМФОРТ

Старое і новае ў вязковай хаце спалучылася і стала незвычайным камфортам.

Паставіўшы ў покуце на сталё тэлевізар, зімовымі вечарамі глядзім перадачы, слухаем канцэрты, лежачы на печы жыватамі на цёплым чарэне — поўная асалода: і прыемна, і культурна!

ПОСПЕХ У ПАЭЗІІ

— Дзядуля, я напісала шэсць вершаў за дзень: тры на адным уроку і тры — на другім. — Вось узор творчага плёну ўнучкі.

Калі так паспяхова пойдучь справы — быць ёй народнай паэтэсай!

ПАСЯДЖЭННЕ НА ГАРШКАХ

Хто быў у дзіцячых яслях, не мог не запомніць самую важную і ўрачыстую працэдуру жыццёвага распарадку гэтай установы: пасля сну ўсіх садзяць на гаршкі.

Кожнае ведае сваё месца, свой гаршчок і свой найважнейшы абавязак.

Калектыўнае выкананне абавязкаў лягчэй, прыемней і ахвотней, чым паасобку.

Праўда, не заўсёды і кожнаму ўдаецца выканаць абавязак, але важней другое: ты стараўся разам з усімі, твае намаганні былі не марнымі. Ты спрыяў намаганням сяброў, у наступны раз твае сябры памогуць табе.

ИНВЕНТАРНАЯ КАШТОЎНАСЦЬ

Пэўна, нейкі пенсіянер, якому няма чым заняцца, на старасці год рашыў узбагаціць дзіцячую літаратуру. На мой хатні адрас прыслаў бясконца доўгую казку ў вершах. Піша, што ў яго яшчэ ёсць дваццаць такіх казак «под общей нумерацией строф».

Даўно ўпэўніўся — усе графаманы да педантызму ідэальныя капцылярысты. Цераз прызму гэтага

ідэалу ім бачыцца і сутнасць творчасці. Першы клопат — улік. Кожнае слова пранумараваць, бо гэта ўжо інвентарная каштоўнасць. Ва ўсіх узорны пісарскі почырк, а цяпер яны ўзброіліся машынкамі. Мой карэспандэнт надрукаваў сваю казку ў выглядзе кніжкі чырвонымі літарамі. «Мечта всей моей жизни — увидеть напечатанную строку», — піша ён і просіць «доработать до уровня напечатания». Што я мог адказаць яму? Шчыра паспачуваў, што надта ж ён невысока цэніць сваё жыццё.

СЛЕДАПЫТЫ З ЧАЦВЁРТАГА КЛАСА

Да мяне з'явілася салідная і аўтарытэтная камісія — дзве вучаніцы 4-га класа. Пераступіўшы парог, адразу ж паскідалі чаравікі, але ў паліто, бо распрапанне заняло б лішні час, прайшлі ў пакой і, разгарнуўшы афіцыйны сшытак, прыступілі да выканання высокіх паўнамоцтваў:

— Адрас, прозвішча, імя, імя па бацьку, колькі год, колькі ордэнаў, колькі медалёў, дзе працаваў?

Я старанна адказваў на пытанні, дзяўчынкі, шморгаючы насамі, запісвалі. Гляджу ў паперу, я ўжо атэставаны: «ветэран», узяты на ўлік, мае «9 медалій». Патрабавалі фотакартку — напашэве не было, падараваў іх 4-му класу кніжку «Хто памагае сонцу».

— Гэта вы самі напісалі? Мы сёння ўжо аднаго пісьменніка знайшлі.

— Дзе ж ён ляжаў ці валяўся, што вы знайшлі?

Дзяўчаткі весела смяюцца, а я, грэшны, думаю: дзеля чаго ўсё гэта, хто выпраўляе дзяцей хадзіць па хатах шукаць і знаходзіць «сякеру пад лавай», каму патрэбна такое «следапытства»?

ДАВЕРЛІВАЯ І ШЧЫРАЯ СПОВЕДЗЬ

У Саюзе пісьменнікаў творчы вечар Ніны Мацяш, бадай, самы цікавы з усіх вечароў — паэтычных пятніц. Камінная зала не магла змясціць усіх жадаючых паслухаць паэтэсу, многія стаялі ў

калідоры і ў суседніх пакоях. Болей дзвюх гадзін звінеў ледзь чутны струменьчык чыстай крынічкі, на які слыхам і пачуццямі настройваліся ўсе мы, прысутныя. Хоць было цесна, душна, бо да ўсяго яшчэ дзеля салоннай экзотыкі распалілі камін, але добра, што сустрэча адбывалася з вока на вока, без мікрафона, сцэны і трыбуны.

Паэзія Ніны — трывожная, гранічна даверлівая і шчырая, споведзь душы. І як было ўсім нам і светла, і чыста, і прыгожа пабыць на гэтай споведзі, вывараючы кожным выбалелым радком гэтай мужнай сэрцам дзяўчыны свае душы — чаго мы варты ў сваёй жыццёвай мітусні, у марнатраўстве часу, які трэба вымяраць неацэннымі каштоўнасцямі.

ЗАПАНІБРАТА З БОГАМ

«Бог не цяля — бачыць круцяля». Гэтае выслоўе-прымаўку памятаю з дзіцячых год. Так мы дакаралі, упікалі, страшылі, заўважыўшы, як нехта з нас яшчэ ў самых ранніх забавах парушаў правілы гульні ў хованкі, у «немца», у «ножыка», у «бабкі», гарадкі, а потым, трохі надросшы і пасучы кароў, пачыналі гуляць у «дурня».

Цікава, што з богам мы ўжо тады былі як бы запанібрата, толькі ў патрэбнай нагодзе бралі яго «за сведку», каб ён бачыў і запамінаў віноўніка несправядлівасці — таго, хто ашуквае або махлюе.

Такое абыходжанне з богам у мужыка, у сялянскім асяроддзі, побыце і, тым болей — свядомасці, мабыць, ішлося яшчэ з паганскіх часоў, калі ў кожнага ён, бог, быў свой — хатні, добры, рахманы, паслушны, а калі ў нечым абыякавы, безуважны, то яго можна было і паўшчуваць, нават паспрачацца з ім.

Але часцей за ўсё яго па неабходнасці і пільнай патрэбе бралі за сведку: «Бог не цяля...»

Нават даўні добры звычай, калі чалавеку, занятаму работай у полі ці каля дому, кожны праходжы — знаёмы або незнаёмы — разам з прывітаннем «дзень добры» абавязкова казаў: «памагай бог», і той у большасці суправаджаўся вясёлым жартам у адказ:

— Казаў бог, каб і ты памог.

Дарэчы заўважыць, што адказы на здароўканні-вітанні таксама вызначаліся своеасаблівым задзе-рам, можа, знарок, каб пажартаваць, разгаварыцца, а то і пазнаёміцца.

— Добры вечар!

— Добра білі — добра енчыў.

— Добрай ночы!

— Калі спаць ахвочы.

— Памажы, божа.

— Паляжым, можа.

ПІШЧОМ, ГВАЛТАМ

«Талент мець не гэтак важна, важна дзейнічаць адважна», — прачытаў у артыкуле Льва Озерава («Лит. газ.» 22.10.1980) пра графаманаў.

На жаль, змагаючыся з графаманствам, мы бачым яго чамусьці толькі на першай стадыі, калі яно не так небяспечна, калі яшчэ толькі дамагаецца прызнання сабе, сваёй дзейнасці.

Самае страшнае, калі прызнаём талентамі тых, хто, дзейнічаючы адважна, прарваў ахоўны кардон і захапіў ва ўласныя рукі ўладу, сродкі, правы і магчымасці, падначаліўшы іх самасцвярджэнню сваёй персоны і ўслаўленню ўласнага таленту.

Хто пасля гэтага асмеліцца аспрэчваць, што перад намі не талент? Ого, яшчэ які!

Пішчом, гвалтам лезуць яны, падобныя таленты, не толькі ў літаратуру — ва ўсе сферы жыцця. Камуфлюючы незвычайную актыўнасць бессаромнай дэмагогіяй, а то і абвінавачваннем, што іх не цэняць, не заўважаюць, заціскаюць, не даюць разгарнення. Яны, калі ўжо дарываюцца да карыта, дык хапаюць, не зважаючы ні на што і ні на кога.

ВАЧЫМА ўНУКАў

Сто год... Ой, як, здаецца, многа. А калі падумаеш, што гэта ж усяго чалавечы век — як мала! Неаднойчы прыходзіла мне гэтая думка ў галаву, калі я быў у Балгарыі, у Плеўне.

Сто год, як вызвалілася гэтая густа палітая крывёю і засеяная касцямі зямля — на часе такімі далёкімі ўяўляюцца падзеі, звязаныя з вызваленнем яе ад паўтысячагадовага турэцкага ярма. А я ж яшчэ памятаю, як дзед Пракоп нам, еўліцкім хлапчукам, расказваў, як ён «браў Плеўну». Дзед быў удзельнікам штурму Плевена і вызвалення Балгарыі. Яго ўчэпістая памяць да канца жыцця захоўвала прозвішчы сваіх камандзіраў, нумары вайсковых часцей, назвы паселішчаў. Даліна смерці цяпер адкрылася мне далінай жыцця да самага небакраю з узвышша, на якім нядаўна збудавана выдатная панарама — цудоўны помнік і твор мастацтва. Так легенду свайго далёкага маленства цяпер я ўбачыў вачыма ўжо сваіх унукаў.

МЕШЧАНІН ПРАГНЕ СЕНСАЦЫЙ

Як часта мешчанін, абывацель сваю непасрэдную прыналежнасць да мастацтва, веданне яго «з першакрыніц» выдае то сваім асабістым знаёмствам, то дасведчанасцю ў падрабязнасцях жыцця слаўтасцей: хто на кім жанаты, каторы раз, колькі зарабляе, а калі яшчэ скандальчык які падвернецца — тут і канца не будзе асалодзе пасмакаваць і нават выдаць усё як сваімі вачыма бачанае, а вушамі чуае.

У год майго нараджэння з Луўра ўкралі «Джаконду». Яе знайшлі толькі праз два гады, але за гэты час залу, у якой яе не было, наведала ў дваццаць разоў болей разявак, чым за ўвесь час, калі яна там была. Разявакі заўсёды прагнуць сенсацый. Гэта спосаб іх вобразнага мыслення, далучэнне саміх сябе да ўсеагульнай увагі, да моды. У наш час уся гэтая катэгорыя разявак называецца «балельшычкі» — знаўцы спорту, эстрадных зорак і г. д.

ТЭХНІКА І ЧАЛАВЕК

Калі лічыць галоўным у спазнанні чалавека яго прафесію, а тым болей — сродкі вытворчасці, тэхніку, прылады, якімі ён карыстаецца, наў-

рад ці спасцігнем, ці зразумеem мы, пісьменнікі і мастакі, сутнасць характару свайго героя, яго духоўнага жыцця.

Каб стварыць вобраз рабочага, інжынера, урача, вучонага, неабавязкова ў першую чаргу бегчы на канвеер, у лабараторыю, у клініку — гэта другарадная задача.

Пакуль мы не ўбачылі, не зразумелі чалавека як цікавы аб'ект для роздуму, для асэнсавання, для мастацкага даследавання, ніякія прылады яго працы, самая эфектная апаратура і тэхніка не толькі не дапамогуць скласці аб ім уражанне, а, наадварот — могуць толькі збіць з панталыку.

Гэта ўсё адно як бы ўзяць нашых чытачоў — людзей розных прафесій і прывесці на экскурсію да стала пісьменніка і з сур'ёзным выглядам паказаць ім чыстую або спісаную паперу, аловак ці нават больш дакладнае наша ўзбраенне — пішучую машынку або дыктафон і думаць, што вось цяпер, маўляў, яны, чытачы, спасціглі ўсё: і тэхналогію, і творчыя сакрэты, пры дапамозе якіх складаюцца раманы і паэмы.

Да пісьменніцкіх сталоў, на наша шчасце, чытачоў не водзяць на экскурсіі, але чамусьці для нашай браці пайсці ў цэх, у лабараторыю — гэта ўжо не звычайная падзея, а ледзь не гарантыя, што ты ўжо знайшоў свайго героя. Паглядзеў, як ён завінчвае шрубы або націскае на кнопкі — і табе ўжо ўсё ясна, садзіся і пішы. Нават вышыня, з якое бачыць свет машыніст пад'ёмнага крапа, не заўсёды большая за тую, якое дасягае чалавек, ходзячы па зямлі.

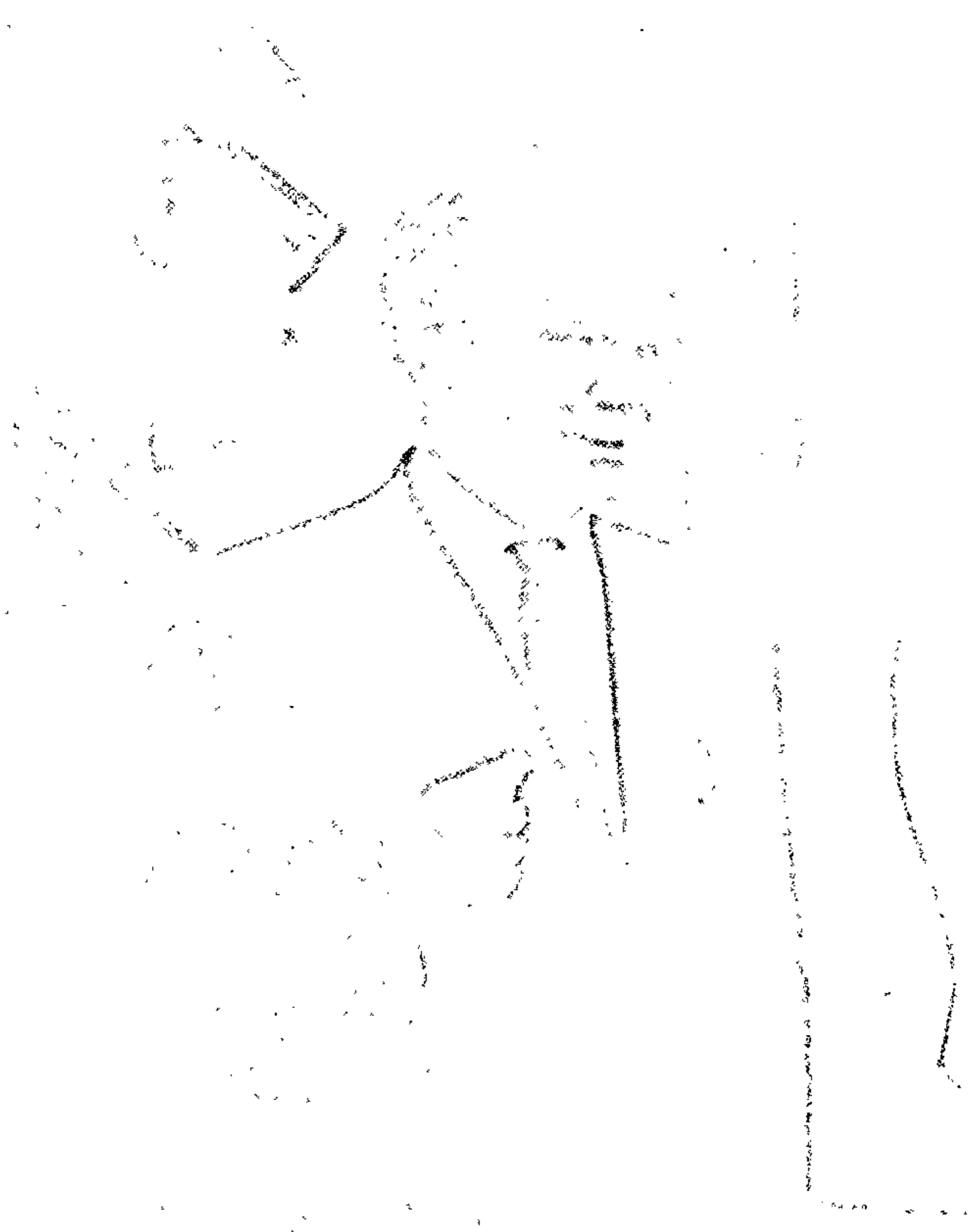
На вялікі жаль, за апошнія гады падобныя спосабы вывучэння жыцця ў практыцы творчых саюзаў зрабіліся самымі папулярнымі. Парадныя выезды, урачыстыя дні, дэкады, сустрэчы з хлебам-соллю, так званыя сімпозіумы, рэгіянальныя парады, круглыя сталы — усё гэта заслانیла сваёй пышнасцю і папышлівасцю жывы і непасрэдны інтарэс пісьменніка да сучаснасці, да рэальных канфліктаў, складаных, супярэчлівых і драматычных праблем жыцця.

Што збівае з тропу пісьменніка ў грамадскай арыентацыі, дык гэта эгаістычны утылітарызм патрабаваў, які ад імя грамадства з лёгкасцю не-

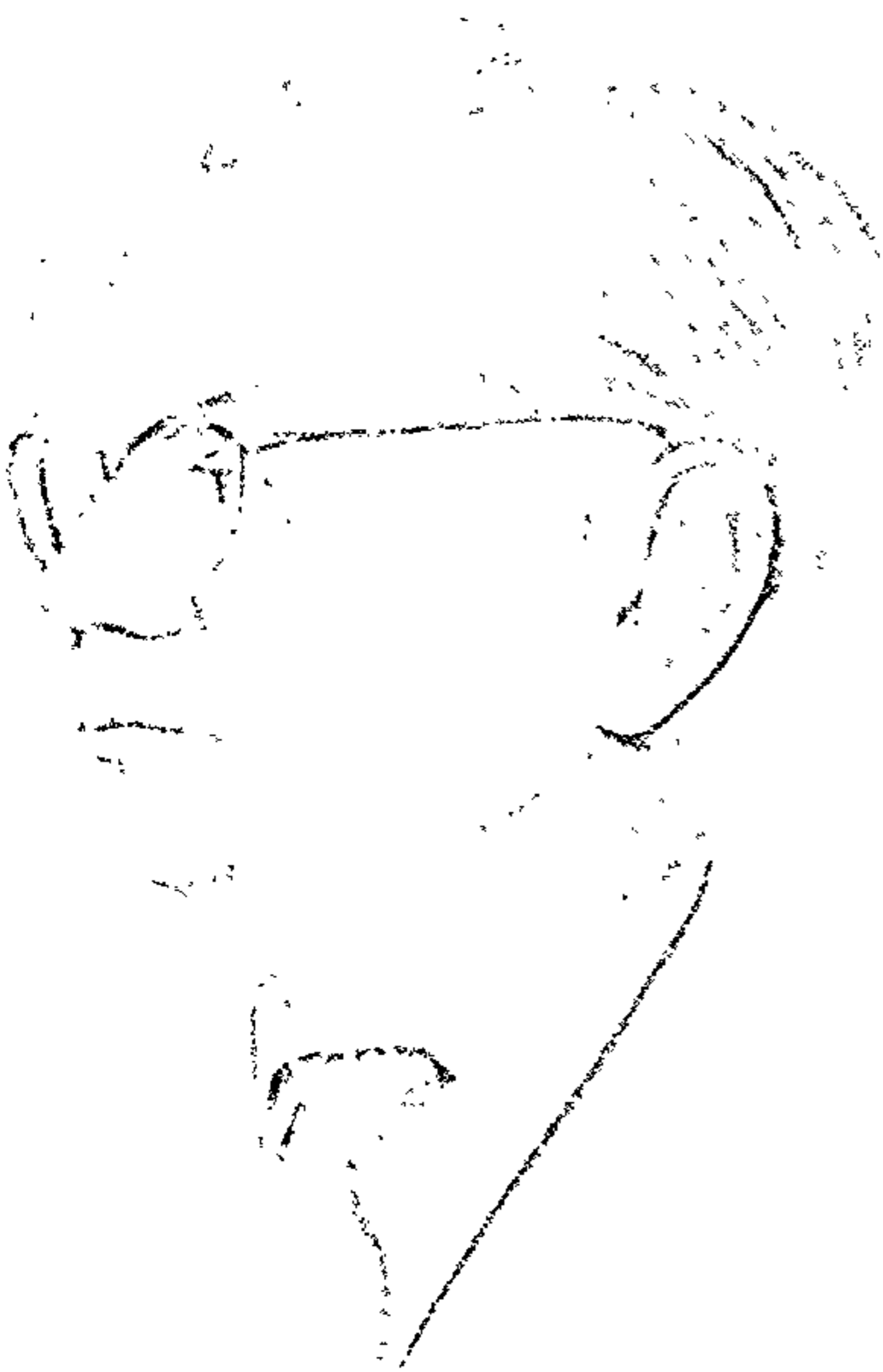

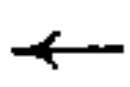

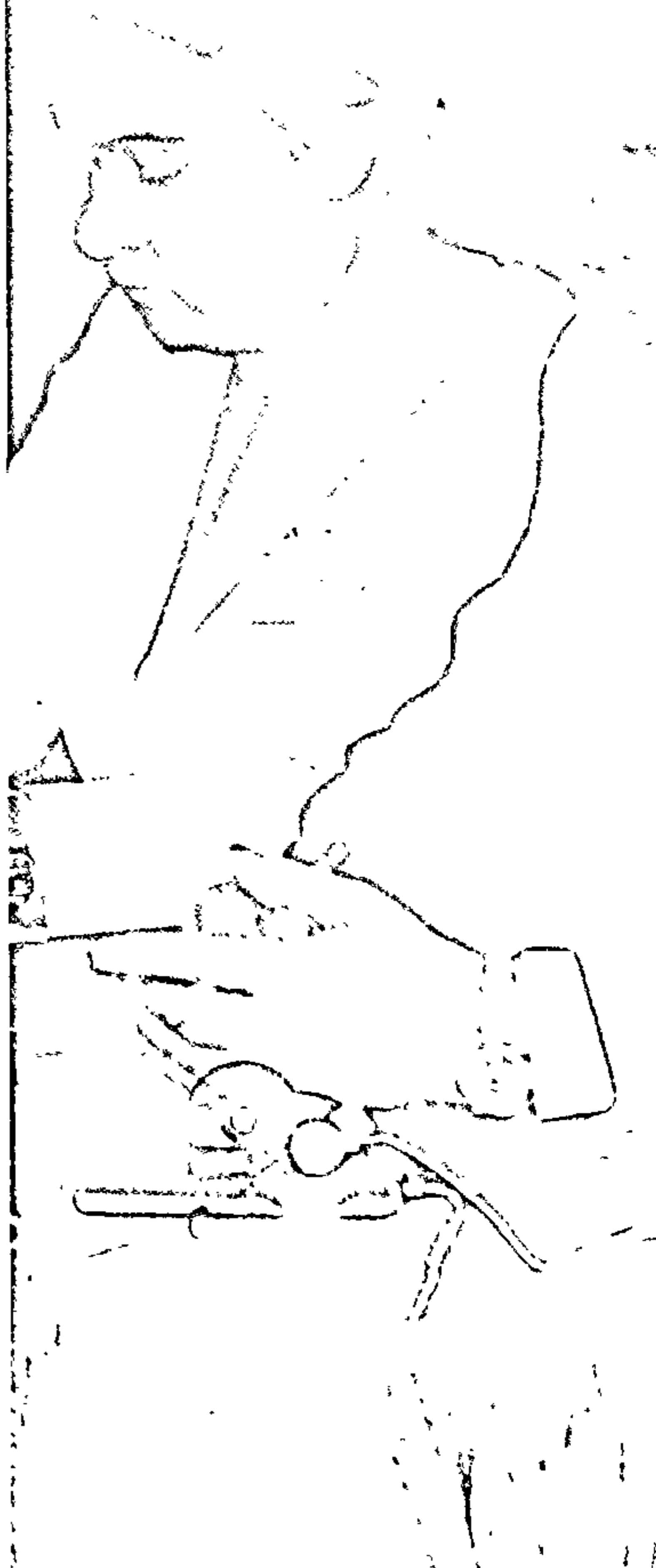

Абодвум весела —
і вучню і настаўніку.

Латвія.
Верасень 1960 г.

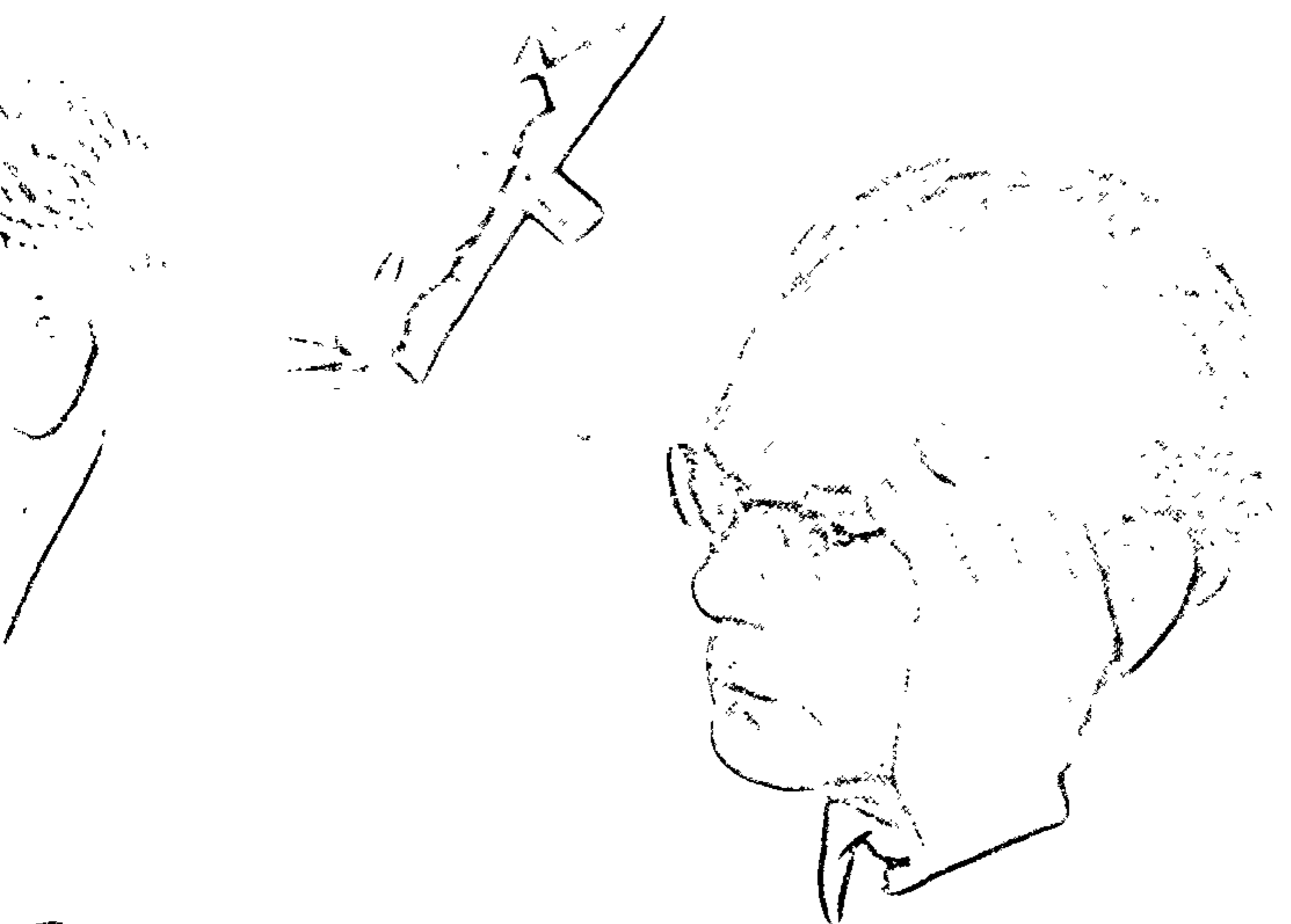
На сустрэчы
з сербалужыцкімі
пісьменнікамі.
ГДР, май 1972 г.

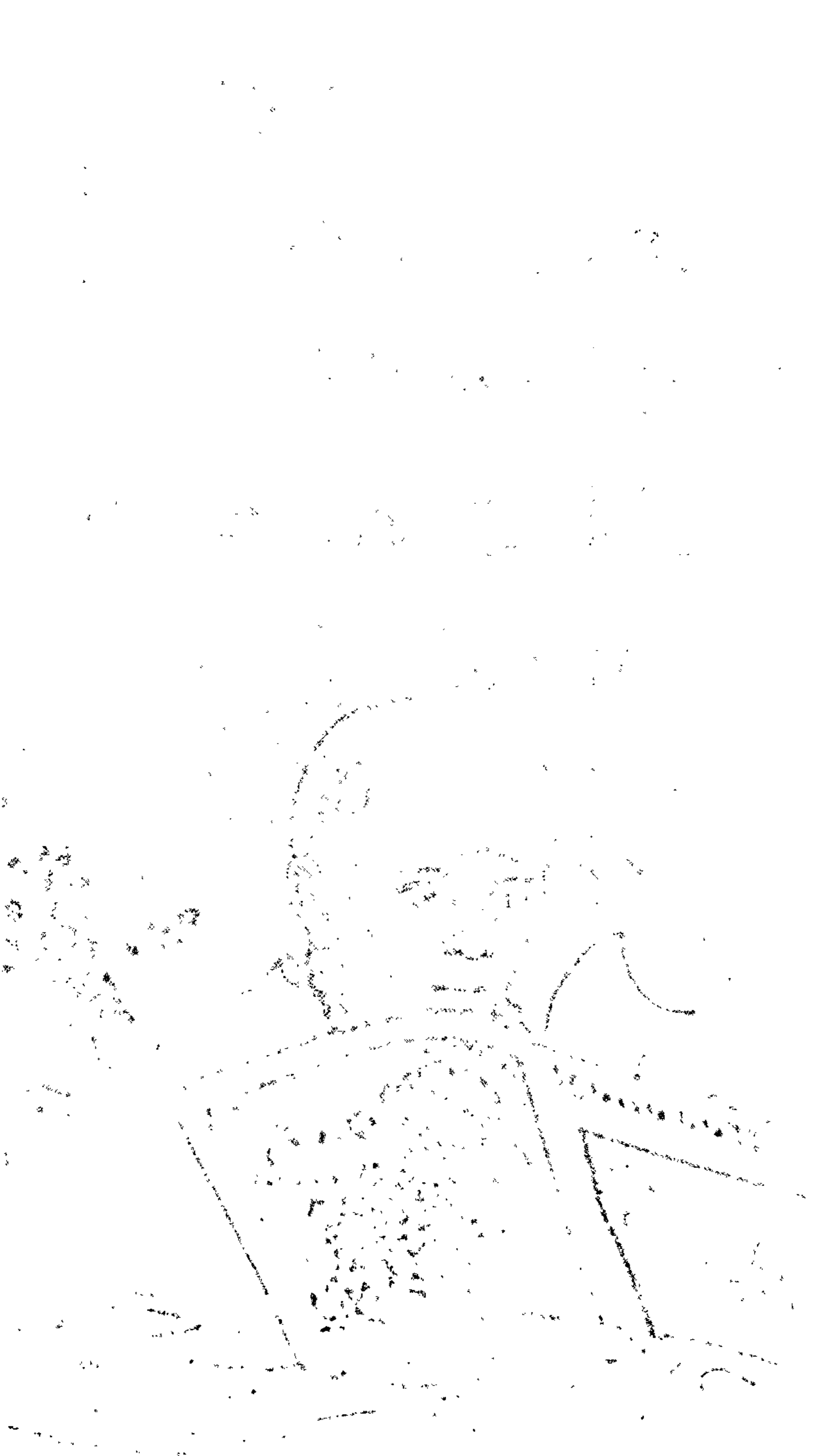
Іван Мележ,
Васіль Вітка,
Іван Грамовіч,
1972 г.

Варшава.
Міжнародная
навуковая
канферэнцыя,
прысвечаная
100-годдзю
Януша Корчака.
Кастрычнік 1978 г.

PRASA

SECRET

CONFIDENTIAL

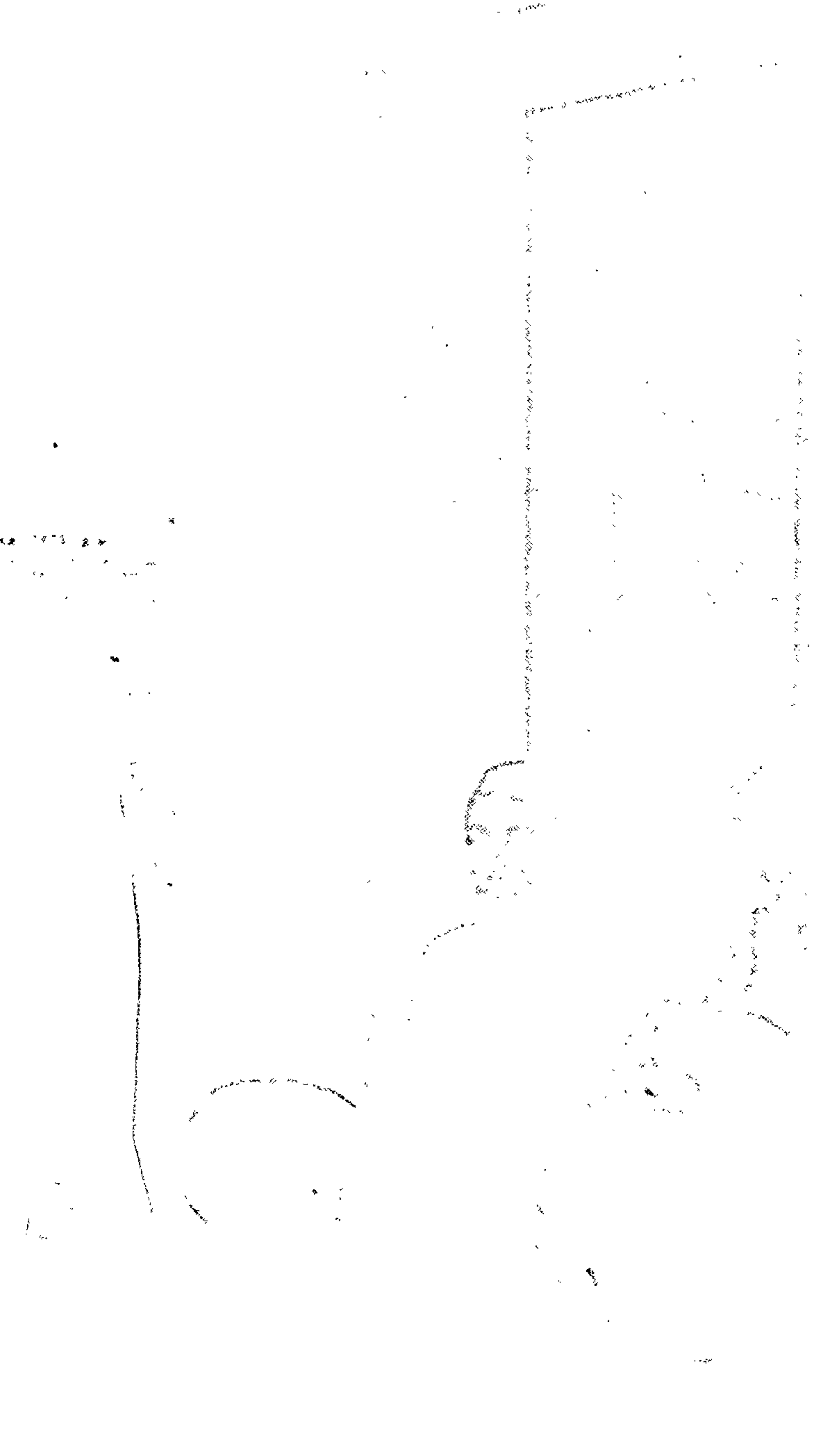

CONFIDENTIAL

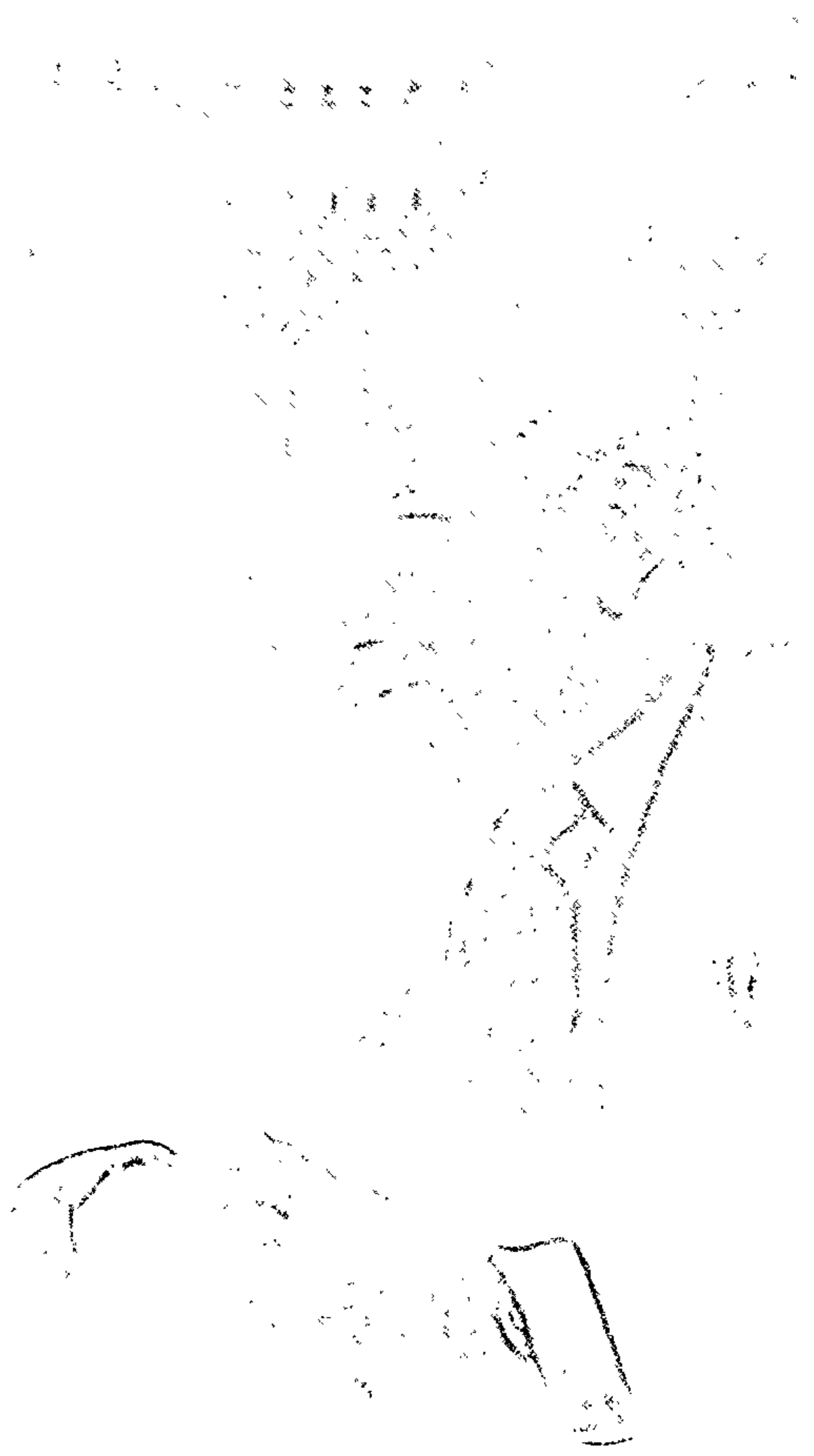
SECRET

CONFIDENTIAL

SECRET

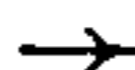

В. А. Сухамлінскі
чытае дзецям
казку «Калабок»,
1933 г.

На ўроку
ў Паўлышскай школе
імя В. А. Сухамлінскага.

З данецкім педагогам
В. Ф. Шаталавым,
Мінск, 1984 г.

На ўроку. 1981 г.

Пасля ўрока
ў Селішчанскай школе
Слуцкага раёна.
20 мая 1986 г.

Мікола Лобан,
Мікола Хведаровіч,
Васіль Вітка
на радзіме
Кузьмы Чорнага —
у Цімкавічах.
Чэрвень 1975 г.

Васіль Вітка.
Малюнак
А. Кашкурэвіча.
1969 г.

З настаўнікам
Гудзевіцкай школы
(Мастоўскі раён
Гродзенскай вобл.)
А. М. Белакозам.
Ліпень 1984 г.

звычайнай вызначаюць перад намі ўсе, хто лічыць, што мае права вучыць пісьменніка, як верай і праўдай служыць пароду.

АБЛІЧЧЫ

...Самаздаволены, сыты, чырванаморды купец у камізэльцы з залатым ланцугом гадзінніка на жываце сядзіць побач са сваёй законнай палавінай у дарагіх атласах і шаўках, абвешанай — дзе і за што толькі можна пачапіць — каменнымі самацвэтамі. За спінамі гаспадароў — іх мурлатыя спадчынікі, а бывае, і «ўдастoenныя» вялікай чэсці — аканомці прыказчык.

Усе фатаграфіі — дакументы мінулай эпохі — падобныя адна на другую. Але не толькі фатаграфіі. Купец, паддаўшыся спакусе мецэнацтва, мог раскашэліцца шырэй. І тады яго, яго дарагую палавіну і ўсіх яго чад увекавечваў мастак. А вось апафеоз ужо не купецкага, а самаўладнага мецэнацтва: «Пасяджэнне дзяржаўнага савета» Рэпіна. Вось дзе бляск, вось дзе вышыня ўрачыстасці ўлады і сілы заказчыка! На векі вечныя засведчана сама гісторыя, хоць тыя, хто заказваў музыку, не заўсёды былі здольныя слухаць і разумець яе.

Утылітарызм эгаістычны, але якою б цаной, якімі б шчодрасцямі ён ні спакушаў мастацтва, ніколі не здольны на сапраўдныя духоўныя каштоўнасці. Жывучы ў зрэб'і, у лапцях, мы складалі казкі пра віцязяў, царэўнаў, каралёў і пра роўных сабе мужыкоў, увасобленых у сваім любімцу Іване-дурню, але заўсёды ведалі, у чым ідэал чалавека, яго хараство.

Адкуль жа цяпер у нас такія ўяўленні, што наш сучаснік, у прыватнасці — рабочы, каласнік, толькі і прагне, каб у люстры літаратуры і мастацтва паказвалі адны іх... любімыя ўласныя абліччы? Падобнай эгаістычнай пыхі ніколі не было ў парода. І марна, дарэмна стараюцца тыя, хто прысвойвае сабе права гаварыць ад яго імя — «заказваць музыку».

ПРАБЛЕМЫ, ПРАБЛЕМЫ, ПРАБЛЕМЫ...

Божа, колькі іх, праблем! Заўважце, у нас, з пашага штодзённага ўжытку даўно ўжо знікла слова «недахоп», яго замяпіла слова «праблема». «Праблема» гучыць болей паважна, а галоўнае — той, хто гаворыць з трыбуны, са старонак газет, з экрана тэлевізара, хто «падымае» або «кранае» нават самае звычайнае жыццёвае пытанне, назваўшы яго праблемай, ужо загадзя разлічыў і ведае, што зняў асабіста з самога сябе ўсякую ўласную адказнасць за любы недяхоп, памылку, пралік, упущэнне — ён невінаваты, бо гэта «праблема», за ўзнікненне, за наяўнасць якой няма і не можа быць вінаватых. Так кругавая зарука безадказнасці і бяздзейнасці плодзіць і нараджае «праблему» за «праблемай».

Куды ні павярніся, дзе ні завініся — усюды яны, «праблемы»: захламлены, забруджаны гарадскі двор, дзіркі на бетонных прыступках ганка, пакуль хто нагі не ўсадзіць, не зломіць — «праблема», паставіць новы кран у мыцельніку — «праблема».

ШЧАСЦЕ СУПОЛЬНАСЦІ

Збліжэнне культур. Калі мець на ўвазе нацыянальныя культуры народаў СССР, дык яно, безумоўна, па-сапраўднаму пачалося пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, набываючы ўсё шырэйшыя маштабы з кожным годам. Яшчэ з большай сілай актывізаваўся гэты жыватворчы працэс пасля вайны, пасля агульнай гістарычнай драмы, выпрабавання на жыццяздольнасць усенароднага духу і характару не толькі паасобку кожнага народа, але ўсёй супольнасці народаў, што складаюць краіну, дзяржаву.

Усё гэта абсалютна ясныя і неабвержныя ісціны. Шкодна толькі для паспяховасці развіцця і для плёну заканамернасці працэсу збліжэння думаць, што можна штучна, па загаду ці дырэктыве, паскорыць яго або нават вызначыць тэрміны яго завяршэння. Тэндэнцыя дырэктыўнай актывізацыі, апрача шко-

ды, не дасць ніякіх вынікаў. Хаця некаторыя сапоўнікі ўпэўненыя ў магучасці сваёй улады і лічаць, што можна скласці дакладны графік руху не толькі збліжэння, але і поўнага зліцця ўсіх культур у адну. Заканамернаму і найболей паспяховаму развіццю збліжэння будзе нанесены неапраўны ўрон, калі на загадзя вызначанай схеме болей магучая і развітая культура стане злоўжываць правам манаполіі, падкрэсліваць сваю асаблівую місію і ролю ў гэтым працэсе.

Сферу духоўнага ўзаемаўзбагачэння нельга падначаліць службовым інстанцыям, схеме субардынацыі — хто на каго мае права ўплываць.

Колькасна меншыя народы неабавязкова павінны мець культуры меншага значэння.

Аб гэтым сведчыць гісторыя ўзаемаўплываў і ўзаемаўзбагачэння духоўнага жыцця ўсіх народаў.

Фактычна працэс збліжэння і ўсеагульнага развіцця чалавечай культуры ідзе ўжо вельмі даўно. Так ці інакш усё самае лепшае, самае выдатнае, дасягнутае адным народам у любым канцы свету, становіцца набыткам многіх іншых або літаральна ўсіх — набыткам сусветнай культуры.

Падначаленасці меншага большаму, матэрыяльна ці на сіле тэхнікі слабейшага — мацнейшаму ў сферы духоўнага развіцця не было і не можа быць.

Крый бог, здарыцца іначай — падначаленым і залежным не застанецца нічога іншага, як быць спажыўцамі гатовага, утрыманцамі і нахлебнікамі, а самае жахлівае — дажываць свайго веку ў горкім адчуванні сваёй нязначнасці, непаўнацэннасці і духоўнай мізэрнасці.

ПАМЯЦЬ

Калі цяпер прыязджаю ў сваю і ў іншыя вёскі і бачу, як мяняецца іх аблічча, якія прыгожыя хаты і дамы выбудоўваюцца і рэдка дзе яшчэ дажывае веку хатка часоў майго маленства і юнацтва, адначасна з пачуццём радасці недзе шчыміць сэрца і ад таго, што мінецца час, і новае пакаленне людзей будзе мець уяўленне аб гэтых хатках толькі з кніг ды па апавяданнях старых людзей. Ці не варта бы-

ло б ужо зараз парупіцца, каб некаторыя з іх, хаця б на вёску — адну такую захаваць, як музейную наглядную рэліквію, каб потым, калі ўзнікне такая неабходнасць, будаваць яе не на фатаграфіях, малюнках і ўспамінах? Бо нешта вельмі падобнае па сваёй педарэчнасці адбываецца ў нас у многіх краязнаўчых музеях. Мяркую па Слуцкім, дзе ў экспазіцыі выстаўлены не сапраўдныя бытавыя экспанаты і прылады працы, а падробкі — грубыя, пязграбныя, пазбаўленыя жыцця і адзнакі людскога абыходжання з імі: цэп з крывым сукаватым цапільнам, якога не ўтрымаў бы ў руках ніводзін малацьбіт. Я ўжо не кажу, што большасць рэчаў страціла не толькі дух часу, але і — чаго асабліва шкада — жывую адзнаку эстэтычнага густу, адчування прыгажосці, таленавітасці майстэрства, якое ўкладалася з любоўю і дакладнай зручнасцю ў кожную прыладу працы і ў кожную бытавую рэч: калаўроты, прасніцы, верацёны, ткацкія варштаты; бандарства, сталярства, разьбярства, цяслярства, ганчарства, ткацтва, вышыўка — кожнае з рамёстваў было мастацтвам, што стварала свае шэдэўры. Дзеля чаго ж выстаўляюць у музеях самыя прымітыўныя, горшыя ўзоры народнай матэрыяльнай культуры або падробкі, якія зневажаюць усё тое, што было найболей уласціва яе стваральнікам — талент, выдумку, фантазію і клопат, каб кожная рэч, прылада былі не толькі дасканалымі, але і прыемнымі для вока, радавалі і цешылі чалавека, выхоўвалі яго эстэтычны густ?

Ад чаго ўсё гэта ідзе? Ад бяздумнай службовай задачы: глядзіце, як бедна, як кепска жылі нашы продкі! Па абавязку службы задача выканана, але нізашто зняважаны і чалавечая годнасць, і няспыннае імкненне нашых папярэднікаў, іх вера ў перамогу ўсяго самага прыгожага і светлага, што заўсёды было ўласціва народу.

ДУХОЎНАЯ БЕСПРЫТУЛЬНАСЦЬ

Думаю, што «Правда» падняла на сваіх старонках невыпадкова гэта балючае пытанне: «Мікраклімат у мікрараёне». Усё пайшло ад іх, ад мікрараёнаў, у якіх па ўсіх гарадах, па сутнасці, се-

ляцца ў экстранным пажарным парадку сем'і, што не паспелі скласціся, умацавацца.

Абжытасць, утульнасць, пэўны бытавы і культурны камфорт застаюцца ў цэнтрах, у старых гарадскіх кварталах, дзе дажываюць бацькі, дзяды, а дзеці і ўнукі, як правіла, засяляюць цаліну, пусткі; разрываюцца, парушаюцца пераемнасць, прывычныя сувязі і кантакты, душы зачапіцца няма за што.

Чалавек без глебы, без памяці, без вачэй родных, знаёмых становіцца беспрытульшым, ён капошыцца ў натоўпе, не адчуваючы годнасці. Па-сабачаму ўсюды гатовы пакінуць свой «аўтограф».

Яны не бянтэжацца, не саромеюцца, ім «не зрывае», як некалі ў такіх выпадках казалі: каб табе зарвала! Для такіх нованасельнікаў усё наваколле — чужая пустка.

У каго з чулай, спагаднай душой падымецца рука зламаць дрэўца, ботам растаптаць кволыя ўсходы ранніх крокусаў на клумбах, з якіх толькі што сышоў снег? Дзеці — вучні другога, трэцяга класа, ідуць са школы з ранцамі за плячыма, яшчэ з мёрзлай зямлі ў Купалаўскім парку выдзіралі першыя парастачкі гэтых кветак. Навошта яны ім? А так, выдзіралі і кідалі. Пазней, калі адскочаць на верхавінках маладых елачак чырванаватыя свечкі, іх будуць зрываць пажылыя жанчыны, якія начыталіся ў часопісе «Здароўе» карысных парадаў — як і чым раставаць сваё бяспэчнае здароўе. Тое, што ялінкі без гэтых свечак навек згаснуць, засохнуць — іх ніколі не трывожыць, ні боль, ні спагада не варухнуцца ў іх ачарсцвелых, зарослых шчацінаю душах — ходзяць з мяшкамі, з торбамі — рвуць.

Няўжо настолькі заваёўнік прыроды аглух, аслеп, здзічэў, што ўжо не здатны падумаць: а што ён пакіне сваім дзецям — асфальт, цэглу і каменні?

ЗАГАДКА ЧАЛАВЕКА

Адвечны і бясконцы, загадкавы і невычарпальны чалавек.

Кара вялікіх паўшар'яў нашага мозгу налічвае 14 мільярдаў клетак, кожная з якіх складаецца з чым самая дасканалая электронна-вылічальная машына.

14 мільярдаў! Але, як сцвярджаюць вучоныя, у разумовай дзейнасці занята ўсяго пяць-сем працэнтаў. Якая ж магутнасць рэзерваў, дараваных нам прыродай!

Фаўст нашага веку, мабыць, пакутуе ад свайго падабенства да славутага скупаго рыцара, бо вучоныя ўжо вылічылі, што разумовая ёмкасць мозгу аднаго чалавека здольна ўмясціць усю інфармацыю кніжнага фонду бібліятэкі ў некалькі мільёнаў тамоў, такой, як усесаюзная бібліятэка імя Леніна ў Маскве!

БЕЗ ВЫХАДНЫХ І КАНІКУЛАЎ

15 тысяч гадзін займае тэлебачанне ў жыцці школьніка ад 1 да 10 класа. А на ўроках у школе вучань за 10 год знаходзіцца 12 тысяч гадзін.

Тэлебачанне вучыць кожны дзень без выхадных і канікулаў.

ЛЕВАЯ, ПРАВАЯ ДЗЕ СТАРАНА?

Нашы ні тэарэтыкі, ні практыкі ў навучанні і выхаванні дзяцей усё яшчэ ніяк не могуць уцяміць важнейшага ў сваёй сутнасці феномена разумовай дзейнасці чалавека — функцыянальнай асіметрыі нашага галаўнога мозгу, левае паўшар'е якога — цэнтр лагічнага мыслення, а правае — цэнтр вобразнага, інтуітыўнага і эмацыянальнага.

Прасцей сказаўшы, сістэма нашага навучання і выхавання, галоўныя нашы намаганні працуюць «налева».

Уся наша традыцыйная, калі не сказаць кансерватыўная, метадыка абыходжання з дзецьмі, пачынаючы з дзіцячага сада і канчаючы школай, скіравана на развіццё левага асяродку мозгу, ігнаруючы яго правы, эмацыянальны асяродак, што ўжо на самай ранняй стадыі фармавання чалавека — у яго маленстве — глушыць і атрафіруе здольнасць найбольш актыўнага і творчага ўспрыняцця і спазнання.

Актывізацыя вобразнага мыслення, эмацыянальны фактар у працэсе навучання і выхавання — адзіны ратунак ад суму, нуды, фармалізму, начотніцтва і дагматызму ва ўсіх дачыненнях з дзецьмі.

ЗАПАВЕТ ПЕСТАЛОЦІ

«Усё чалавечае спазнанне складаецца з уражанняў, якія прырода стварыла для нашых пяці пачуццяў».

Выходзячы з гэтага, Песталоці метад свайго элементарнага навучання ставіць не толькі ў адпаведнасць, але ў поўную залежнасць ад натуральнага (прыроднага) шляху спазнання.

Майстэрства навучання павінна садзейнічаць, дапамагаць вырашэнню галоўнай задачы, каб ад бязладных і цьмяных уражанняў ад навакольнага свету, якія дзеці спачатку ўспрымаюць сваімі органамі пачуццяў, яны пераходзілі да пэўных успрыняццяў, потым ад іх да ясных уяўленняў і, нарэшце, да выразных і дакладных разуменняў.

Немагчыма навучыць дзіця таму, чаго яно не разумее.

«Гадзіна параджэння дзіцяці з'яўляецца першай гадзінай яго навучання».

«З моманту, калі пачуцці дзіцяці становяцца здольнымі ўспрымаць уражанні ад прыроды, якраз з гэтага моманту прырода пачынае яго вучыць».

Аснова ведаў дзіцяці — вопыт, набыты пачуццямі, уражаннямі, назіраннямі. Навучанне павінна садзейнічаць праяўленню актыўнасці і абуджэнню самастойнай думкі ў дзіцяці. Ленін назваў Песталоці «вялікім дэмакратам мінулага».

ІРОНІЯ ЛЁСУ

Якая злая іронія лёсу: пры жыцці пісьменнік галадаў, а пасля смерці корміць цэлую плыюму даследчыкаў і каментатараў сваёй творчасці!

НОВАБУДОЎЛЯ ДУШЫ

Даўно не звяртаўся да цябе, мая субяседніца — запісная кніжка. Увесь гэты час жыў у коле трывог і разваг, якія збіраліся, накапляліся ўжо не першы год — сям'я, школа, выхаванне.

Паездкі ў Карму, у Паўлыш, Крамянчуг, Ліцвінавічы, сустрэчы ў многіх іншых школах памаглі мне знайсці галоўныя акцэнты, што вызначылі сістэму і парадак, у які я, нарэшце, прывёў свой матэрыял: «Дзеці і мы».

Ці ўсё ўвайшло ў нататкі? Цяпер бачу, што далёка не ўсё, не поўнасьцю я яшчэ выгаварыўся, каб перастаць думаць аб тым, што мне рупіць, муляе і часта вельмі трывожыць — наколькі мы яшчэ не ўважлівыя, абьякавыя, а падчас і проста безадказныя перад грамадствам, перад будучыняй за свой самы галоўны абавязак — за выхаванне чалавека.

Пры нашых магчымасцях, сродках і ўзроўню развіцця мы павінны ўжо ў дзяржаўным маштабе неадкладна брацца за вырашэнне задачы. Гэта самая грандыёзная новабудоўля з усіх, якія былі дагэтуль — новабудоўля духоўная.

Фетышызацыя тэхнічнага ўдасканалення сродкаў выхавання, як індустрыяльнай, канвеернай сістэмы — легкадумная ілюзія, якая можа абысціся дарагімі маральнымі і духоўнымі стратамі.

ВУНДЭРКІНДЫ З ПЯЛЁНАК

Медыкі і педагогі спрачаюцца, высвятляюць — з якога ўзросту: з шасці ці пяці год трэба пасылаць дзяцей у школу, а амерыканка Глорыя Кліфарт пачала навучаць свайго сына грамаце, калі яму ледзь споўнілася чатыры... месяцы! Яна прымацоўвала па розныя рэчы ліст паперы, дзе буйнымі літарамі былі напісаны словы, якімі называліся гэтыя рэчы. Ужо цераз паўгода малы, зірнуўшы на слова, беспамылкова паказваў на адпаведны прадмет. Свой метад Глорыя Кліфарт праверыла на некалькіх немаўлятах ва ўзросце ад чатырох да пяці месяцаў. Усе яны, па яе сцверджанню, аказаліся здольнымі вучнямі. Шкада толькі, што праверыць іх

поспехі — як яны чытаюць — немагчыма, бо гаварыць яны яшчэ не ўмеюць.

Усё часцей і часцей ва ўсім свеце паяўляюцца адкрыцці, эксперыменты, назіранні, вывады, амаль сенсацыйныя — дзіця ледзь не з першага дня нараджэння валодае магчымасцямі, пра якія мы нават не маглі думаць, не здагадваліся раней: з чатырохпяці месяцаў яно ўжо трымаецца на вадзе, плавае — не раз паказвалі па тэлебачанні; заходнегерманскі часопіс «Штэрп» паведамляе пра рэкардсмена з соскай, якога бацька паставіў на водныя лыжы!

Мяркуючы па фатаграфіі, выпрабаванне прайшло пераможна, быў пабіты рэкорд амерыканца. Не лішняй будзе падрабязнасць, што пабіла яго, 9-месячнага амерыканца, немка ва ўзросце 8 месяцаў і 10 дзён! Крый бог, калі пагона за рэкордамі на гэтым не скончыцца, а дойдзе да таго, што на водныя лыжы пачнуць ставіць дзяцей, якія яшчэ і стаяць не могуць — дадумаюцца, удасканаляць тэхніку саборніцтва за рэкорды, за сусветнае першыства, бізнес і славу! Так дзеці могуць стаць, ды ўжо, як бацьце, становяцца ахвярамі ажыятажу, сенсацый. Да навуковых даследаванняў, фізіялагічных, псіхалагічных і педагагічных прагнозаў адразу ж прылучыліся спекуляцыйны эгаізм і прагматычныя разлікі.

Яшчэ адзін канкрэтны доказ лінгвістычных магчымасцей у дзіцячым узросце: Дзіма Ваннікаў, вучань нарыльскай школы № 1, скончыўшы тры класы, далучыўся да выпускнікоў, якія здавалі экзамены па англійскай мове ў аб'ёме ўсёй школьнай праграмы за дзесяць год навучання, і здаў на «добра». Дзіма ніякі не вундэркінд, звычайны ў сваім узросце: любіць гуляць у хакей, у шахматы, шмат чытае, прачытаў ужо сем тамоў «Дзіцячай энцыклапедыі».

«Англійскую мову ён пачаў вывучаць з чатырох год, як толькі навучыўся чытаць па-руску, — расказвае Дзімаў тата, інжынер-будаўнік. — Мы з жонкай рашылі: калі ў яго прападзе цікавасць або ён пачне стамляцца ад гэтых заняткаў, хай кідае, прымушаць не будзем».

Цяпер актыўны запас англійскіх слоў у Дзімы — паўтары тысячы, пасіўны — дзве з паловай тысячы.

ТАСС падало інфармацыю, і, мабыць, усе газеты краіны, а то і за мяжой апублікавалі як сенсацыю пра сёлетняга юнага студэнта, 12-гадовага бакінскага школьніка-медаліста Косцю Славіна, які паступіў на 1-шы курс Азербайджанскага медінстытута. У школе ён вучыўся з пяці год. Маці Франгіз Мірзо-еўна лічыць, што Косця звычайны хлопчык. Педагогі і медыкі адзначаюць рэдкае спалучэнне памяці з цікаўнасцю і ўседлівасцю. Хлопчык, рашыўшы стаць урачом, змалку цікавіўся спецыяльнай літаратурай. Калі яго аднагодкі перайшлі ў трэці клас, яго настольнай кнігай была «Малекулярная генетыка». Цяпер вывучае японскую мову.

Згадзіўшыся з фактам магчымасці паступаць і вучыцца ў ВНУ 12-гадовым студэнтам, тым болей што такія прыклады неадзінкавыя, відаць, неабходна перш за ўсё падумаць, а як жа яму, 12-гадоваму, будзе ў асяроддзі людзей дарослых? А як яму пры сучаснай інфантальнасці пасля заканчэння навучання ў 16—17 год ісці на самастойную работу па спецыяльнасці?

ЧАГО ІХ ШКАДАВАЦЬ?

Адказны прамойца, выступаючы на з'ездзе камсамола і гаворачы аб вышэйшых навучальных установах, абвінаваціў іх за тое, што, як паказвае каторы год статыстыка, вынікі першага ж курса даюць масавы адсеў. Маўляў, камсамол вінаваты ў тым, што не прыкладае намаганняў, каб утрымаць «адсеяных», якія маглі б стаць высокакваліфікаванымі спецыялістамі.

Вось узор механічнага мыслення, калі з формы зусім выпадае змест. А сутнасць справы ясней яснага — усё лішняе, увесь той баласт — гультаёў, абібокаў, мамчыных сынкоў і дачушак, уладжаных па пратэкцыі — якраз пасля першых жа дзён і месяцаў вучобы паказвае сваю няздатнасць і непрыгоднасць.

Чаго ж іх шкадаваць? Радавацца трэба, а не цягнуць гвалтам за вушы ў навуку!

НАБЫТКІ І СТРАТЫ

У грамадстве, дэвізам якога стаў калектывізм, як ні парадаксальна, усё меней становіцца калектыўнасці ў жыцці, у працы. Чым больш індустрыялізуецца, механізуецца чалавек, тым болей прымітывізуецца, спрашчаецца яго духоўнае жыццё. Якія найболей характэрныя рысы сучаснай калектыўнасці? Мітынгі, сходы і самыя масавыя зборышчы на стадыёнах для супольнай асалоды грубых відовішчаў. На вялікі жаль, паступова адыходзяць, знікаюць формы калектыўнасці ў працы, у адпачынку, якія служылі фармаванню, выхоўванню пачуцця сумеснасці, агульнасці і адзінства ў характары чалавека, пачынаючы ад талакі, калі гуртам рабілі работу, якая аднаму была не па сіле, і канчаючы самымі галоўнымі формамі калектывізму, што былі ўласцівы ў асноўным усім працоўным працэсам, у вёсцы — выгану і пасьбе жывёлы ў полі, выезду на начлег, ворыва, сяўба, сенакос, жніва, зімою — вячоркі, на якіх пралі, у святы — вечарынкi, вяселлі, у гарадах — свае традыцыі калектыўнасці ў працы і адпачынку. Яшчэ да нядаўняга часу ў заводскіх рабочых і ў многіх службоўцаў былі свае спартыўныя стадыёны, каманды, спаборніцтвы паміж імі, цяпер спорт манапалізаваны ў маштабе ўсёй краіны, асабістай, блізкай зацікаўленасці ў яго развіцці няма ў мясцовых асяродках, ён ператварыўся ў відовішчы для большасці людзей як сведак, але не ўдзельнікаў.

Калектыўнасць, паэтызацыя калектыўнасці, супольнасці ў працы ўвайшла ва ўсё духоўнае жыццё народа.

Сведчанне гэтаму — народная паэзія, народная творчасць: жніўныя, вясеннія, летнія, зімовыя, вясельныя, купальскія, абрадавыя песні. А ў рускай — ямшчыцкія, бурлацкія, фабрычныя. Усё гэта ў мінулым. Натуральна, што механічна няможна замяніць, скажам, ямшчыцкіх — песнямі таксістаў, хоць такія спробы ёсць. Ёсць пават пэўныя намаганні многіх ведамстваў, заводаў, фабрык, калгасаў і мноства ўсякіх іншых калектываў абавязкова мець сваю песню, свой, так сказаць, фірменны марш, але ўсё гэта найўна гэтак жа, як намаганні выпрацаваць

пры дапамозе спецыяльных камісіі абрады і рытуалы для сямейных вясёлых і сумных падзей.

Пераможнае шэсце НТР вымагае не толькі захапляцца і слаvasловіць, але і пільна ўглядацца і болей аналізаваць, якія ў духоўным жыцці мы нясем страты, як і чым запоўніць іх.

ЛІСТ СЯБРУ

Дарагі Міхаіл Апанасавіч! * Даўно не меў ад Вас вестак — як жывы-здоровы, як перабылі зіму. Мабыць, у палескай Швейцарыі вясна ў поўным разгары. А мы ніяк яшчэ не можам ачуныць ад зімы: была яна цяжкай з усімі сваімі і нашымі старэчымі пемачамі-хваробамі.

Мала таго, дык нядаўна, літаральна пяць дзён таму назад, трапіў я ў такую неспадзяванку, што, пэўна, не хутка ачомаюся.

Падыходзячы адвячоркам амаль што да свайго дому, сустрэў двух падлеткаў, якім хацеў саступіць дарогу, як раптам адзін з іх падскочыў і з усяго маху ўдарыў мяне ў живот. І абодва кінуліся наўцёкі.

Скурчыўшыся ад болю, ледзь прытупаў дадому. Вольга Рыгораўна хацела выклікаць «хуткую дапамогу», а я запэўніў яе, што мне ўжо лягчэй, што пройдзе. Але не праходзіць ужо каторы дзень. Пайшоў да ўрача. Расказваю яму здарэнне, а ён судзішае: тыдні два, а то і месяц вам будзе млосна і моташна.

Аказваецца, білі мяне высокаінтэлектуальныя спецыялісты, дасканала дасведчаныя ў анатоміі. З юных год яны ўжо ведаюць, дзе ў чалавека такое месца, куды трэба біць.

Так, дарагі дружа, мы ім даём свае ўрокі, а яны нам — свае. Я вось толькі на старасці год на ўласным горкім вопыце дазнаўся, дзе яно ў нас гэтае так звапае сонечнае спляценне. Вось, аказваецца, самы галоўны орган успрыняцця і спазнання, а мы па старой наўнасці ўсё яшчэ думаем, што галоўнае ў ча-

* М. А. Дзмітрыеў — былы рэктар Мазырскага педінстытута, Герой Сацыялістычнай Працы, заслужаны настаўнік БССР, кандыдат пед. навук, цяпер — выкладчык Гомельскага універсітэта.

лавека — душа, сэрца, розум, сумленне, нарэшце, ажно ж — сонечнае спляценне!

Як прыгожа, як паэтычна вобразна гучыць! Вось так паэзія спалучылася з найпоўшымі спосабамі развіцця і ўзбагачэння чалавека — самба і каратэ, якія зрабіліся ідэаламі нашых юных суперменаў, а ў нядаўнім мінулым — хунвейбінаў і фашысцкіх малоічыкаў.

Некаторыя судзяшаюць мяне — добра, што кулаком, а маглі ж і нажом. Дзіва што маглі б!

Мне сапраўды пашчасціла, што трапіліся, мабыць, яшчэ стажоры, якія толькі вучацца, практыкуюцца на жывых мішэнях.

І вось усе гэтыя дні точыць мяне неадчэпная думка — як жа далей, як цяпер мне сустрэкацца з ёй, маёй любімай аўдыторыяй, маімі любімымі слухачамі і чытачамі, якім я так самааддана ва ўсім веру? Як глядзець у іх вочы — добра, калі даверлівыя, шчырыя, светлыя, адкрытыя, а калі сям-там, па кутах, за чужымі спінамі — злыя, насцярожаныя, тупыя, затоеныя ў нянавісці, у хіжай прагнасці драпежных інстынктаў?

Пазнаць іх не цяжка, але як падступіцца, як працерабіцца даверам да цёмнай існасці гэтых трагічна-няшчасных знялюдзелых істот?

Педагогіка, выхаванне... Колькі ў іх пустаслоўя, змярцвелых догмаў і ісцін, якія даўно страцілі свой сэнс і вартасць, колькі яшчэ недарэчнага пражэкцёрства! Мы ўжо вядзём дыскусіі, якой павінна быць школа будучага, і зусім не ведаем, якая яна цяпер, наша школа!

У чым і дзе самыя кволыя вузлы яе першовай сістэмы, дзе, нарэшце, яно, сонечнае спляценне пашай сучаснай педагогікі і ўсёй практыкі выхавання?

Дарагі дружа, бачыце, якія пытанні з'явіліся ў галаве аднаго няўдалага педагога, хоць білі яго ў живот.

Што ж, магчыма, калі само жыццё нам часцей будзе даваць такія ўрокі, дык і мы сям-таму навучымся.

Эрца і розум

З ЧАГО ПАЧЫНАЕЦЦА НЕПІСЬМЕННАСЦЬ

Размова даўня, а застаецца такой жа надзённай, як і тады, калі пісьменнікі разам з Міністэрствам асветы БССР абмяркоўвалі праграмы і падручнікі па вывучэнні мовы і літаратуры ў школе. Гэта была неабыякавая гаворка. Тое, што пры перапоўненай зале ішла яна амаль на працягу дня і не ўсе, хто хацеў, паспелі выступіць, само па сабе сведчыла аб жыццёвасці важнай тэмы.

О, каб жа мы не толькі гаварылі, а і скіроўвалі сутнасць сваіх размоў у рэчышча практычных спраў! Але ж, як той казаў, і вада хоць па кроплі, а точыць камень. А перад намі — горы каменя, цэлыя валуны. І адзін з іх — становішча вывучэння роднай мовы ў пашай школе. Здавалася б, у тых жа падручніках, з якіх пачынаецца яе выкладанне, неабходна ў першую чаргу паказаць дзецям усё яе лексічнае багацце, фанетычнае хараство, мілагучнасць. Каб жа так! Проста дзіву даешся, як трое аўтараў, трое педагогаў, з'яднаўшыся разам, пібы сумысне, знарок для рускіх школ і якраз жа для трэцяга класа, з якога, згодна праграме, і

пачыналася далучэпне да беларускага слова, паставілі сабе за мэту: выставіць яе, гэтую мову, на пашмешышча. Гэта быў адзін з самых горшых падручнікаў, матэрыял і метадычная распрацоўка якога падаваліся на анекдатычна прымітыўным узроўні.

Нельга было не заступіцца, царэшце, за дзяцей, якія мусілі вывучаць мову па такім бездапаможным дапаможніку. Вось узоры бязглуздзіцы: да дванаццаці радкоў з байкі Янкі Купалы «Асёл і яго цень» падвёрствалася, адпаведна да кожнага радка, гэтулькі ж пытаньні, а між імі яшчэ і такое метадычнае заданне: «Знайдзіце і прачытайце словы, якімі асёл выказвае сваё абурэнне». Назва народнай літоўскай казкі перакладзена: «Як пан рабочы дзень падоўжваў». Не адразу скеміш, што да чаго. І тая ж фанетычная глухата ў наступным пытанні: «Што прапанаваў пану адзін мужычок?»

Недарэчная даўня традыцыя ў складальнікаў чытанак — скарачаць, пераказваць апавяданне або верш, браць, колькі лічыць патрэбным «пераказчык». Гэта называецца адаптацыя, прыстасаванне, і тады пад прозвішчам любога аўтара пішацца «наводле». Скажам, наводле Л. Талстога з яго выключна дакладным слыхам і ўвагай да кожнай драбніцы і наводле аўтара, які піша: «Дождж па траве барабаніць і шчоўкае». Пры ўсім намаганні фантазіі цяжка ўявіць сабе, як гэта можа быць. Колькі недарэчнасцей у адным-адзіным сказе!

А вось загадка: «Семдзсят адзёжак, ды ўсе без засцёжак». І ўсё гэта ў падручніку называецца: «развіццё мовы, навывкі вымаўлення, выразнага чытання»!

З першага азнаямлення, з першага падручніка, па якім дзіця павінна было авалодваць пачаткамі мовы, сапраўды можна зняверыцца: а навошта яе вывучаць?

Органы асветы, заняўшы ў гэтай сітуацыі пазіцыю абывакавую і пасіўную, складаючы і рэкамендуючы школе падручнікі невысокай якасці, па сутнасці, знайшлі і сабе, і самой з'яве апраўданне ў той так званай тэорыі, згодна з якой нібыта ўзроўню пісьменнасці беларуская мова не спрыяе, а замінае. Аднак «вызваленне» пайшло пашай школе зусім не па карысць. Наадварот, яно ўнесла і ўносіць у навучаль-

ны працэс пямала шкоды, блытаніны, сумятні, якія адмоўна адбіліся і адбіваюцца на маральным клімаце і дысцыпліне школы.

Скажыце, дзе, хто, калі навукова давёў і абгрунтаваў, што вывучэнне роднай мовы трэба пачынаць з трэцяга класа, а не з першага і наогул — не з першых год далучэння дзіцяці да слова, да таго моўнага асяроддзя, з якога яно пачынае жыццё? Усім жа вядомая ўласціvasць, фэнаменальная загадка ранняга ўзросту, калі паміж двума — пяццю гадамі дзіця — найгеніяльнейшы філолаг — спасцігае мову, любую мову, а то і дзве-тры! І гэта ніякі не вундэркізм. Я ведаю многія сем'і, у тым ліку маіх добрых знаёмых, у якіх дзеці змалку гавораць аднолькава выдатна на беларускай, рускай, а то яшчэ і замежнай, — трое сыноў В. Рагойшы, з якімі мы жывём у адным доме. На якой мове ты звяртаешся да іх, на такой яны з табой гавораць — рускай, якой іх вучаць у школе, беларускай (мова бацькі), украінскай (мова маці). Хіба ж пацярпеў бы ўзровень адукаванасці, калі б у нашых школах усе дзеці любой з рэспублік — вялікіх і малых, пачынаючы вучыцца роднай мове, адначасна далучаліся і да мовы народа, сярод якога яны жывуць? Упэўнены, што гэта і быў бы прыклад сапраўднага інтэрнацыяналізму. А галоўнае — сама па сабе адпала б недарэчная праблема «вызвалення». Калі ад нечага вызваляюць, значыць, тое, ад чаго вызвалілі, — лішніца, непатрэбшчына — вось якое ўжо за апошнія дзесяцігоддзі склалася ў пераважна гарадскога, ды і вясковага, насельніцтва ўяўленне пра сваю мову. Самі дзеці, бывае, яшчэ не разумеюць — чаму трэба стараніцца часопіса, кнігі, якія іх зацікавілі, ім тады тлумачаць дарослыя: «Гэта ж па-беларуску!» Дзеці заўсёды ўражлівыя і, вядома ж, запамінаюць усе ўрокі старэйшых, лічаць, што тыя жадаюць ім толькі добра і аберагаюць іх ад благога.

Дзве блізкія, крэўныя мовы. У іх вытокі нашага духоўнага багацця, авалодваць імі, як паказвае практыка, трэба, пачынаючы з узросту, калі дзіця найболей актыўна і з асаблівай чуйнасцю здольнае спасцігаць слова ва ўсёй яго сэнсавай разнастайнасці і гукавой прывабнасці.

Дамагчыся пісьменнасці ў нашай школе магчыма

толькі ва ўзаемным супрацоўніцтве педагогаў-слава-веснікаў — рускага і беларускага. У нас жа ў сістэме ўдасканалення, абмену вопытам, на жнівешьскіх нарадах, прадметных семінарах іх «спецыялізуюць» чамусьці амаль заўсёды паасобку.

Поспех навучання, агульнага духоўнага развіцця юнага сучасніка немагчымы без выхавання філалагічнай культуры. Нездарма ў асноўных напрамках школьнай рэформы гаворыцца: «Забяспечыць стро-гую пераемнасць навучання і выхавання, адзіны ўзровень агульнаадукацыйнай падрыхтоўкі, улічва-ючы пры гэтым асаблівасці нацыянальных навучаль-ных устаноў. Прыняць дадатковыя захады па паляп-шэнні ўмоў для вывучэння нароўні з роднай мовай рускай мовы, добраахвотна прынятай савецкімі людзьмі ў якасці сродку міжнацыянальных зносін».

Так, з усіх сродкаў зносін, навучання і выхаван-ня ў першую чаргу самым даступным, выпрабаваным і надзейным былі і будуць мова, слова. Аднак нельга не ўстрывожыцца тым, што школа наша, узбройваю-чыся тэхнічна, засвойваючы самую сучасную ін-фармацыю, як гэта ні крыўдна, зніжае свой галоўны паказчык — пісьменнасць. Сведчанні таму самыя шматлікія і асабліва — экзамены пры паступ-ленні ў вышэйшыя навучальныя ўстановы. Прычы-ны нізкай філалагічнай падрыхтоўкі большасці вы-пускнікоў нашых школ перш за ўсё ў нізкай якасці падручнікаў, і ў выкладанні, і ў фармальнай мето-дыцы, а галоўнае — у тым, што мы калечым мову дзіцяці з першага ж дня прыходу яго ў школу. Калі яно прыйшло сюды з сям'і, з асяроддзя, дзе пера-важала роднае слова, дык тут яго пачынаюць пера-ломваць, тузаць, папраўляць, замест таго каб шля-хам параўнання хаця б галоўнага фанетычнага прын-цыпу ўжо з самага пачатку паказваць дзіцяці не толькі тое, што адрознівае, а што збліжае дзве мовы. Дамарослая тэорыя, пушчаная ў ход не з добрым намерам — апраўданне невукаў, далёкіх ад клопату пра сапраўдныя поспехі школы. Я яшчэ не сустра-каў аніводнага прыкладу, ды іх не можа быць у прыродзе, у практыцы навучання, каб той, хто добра ведае, разумее, любіць, адчувае беларускую мову, не ведаў, не разумеў, не адчуваў рускай. Таму калі дзіця пераступіла школьны парог са сваім родным

словам, дык найпершы абавязак школы — натуральна вучыць яго пры дапамозе роднага слова слову рускаму, пры дапамозе беларускай — рускай мове.

Думаю, што гэта не нацыянальны эгаізм, не дыскрымінацыя і ў дачыненні да дзіцяці, якое прыходзіць са сваёй роднай — рускай мовай у беларускую школу. Калі яно прыйшло з чыста рускага асяроддзя і рускае слова ў яго змалку добра і трывала пастаўлена, як у спевака — голас, яму, вядома, не цяжэй, а лягчэй будзе ў пачатковым працэсе навучання далучыцца да другога, блізкага мовы.

— А навошта? — спытаюцца сучасныя прагматыкі.— Дзеся чаго рускаму, які валодае сваёй мовай, ведаць яшчэ беларускую, украінскую?

— Дзеся павышэння пісьменнасці, дзеся авалодання хаця б той філалагічнай культурай, на ўзроўні якой цяпер у наш час мы актыўна супрацоўнічаем, абменьваемся лепшымі культурнымі каштоўнасцямі з усімі вялікімі і малымі народамі, што гавораць на блізкіх нам мовах, разумець якія нам часцей за ўсё перашкаджае наша эгаістычная самаўпэўненасць, што ўсе павінны разумець «па-нашаму».

Тут хочацца згадаць выказванне выдатнага савецкага лінгвіста акадэміка Л. У. Шчэрбы ў гутарцы з настаўнікамі аб вялікай карысці вывучэння ў школе і нацыянальнай, і рускай моў: «Гэтая акалічнасць, паводле майго найглыбейшага пераканання, ёсць адна з самых спрыяльных умоў для развіцця розуму і назіральных здольнасцей, вастрыні гэтых здольнасцей, бо, калі мы аднамоўныя, калі ў нас адна мова, вельмі цяжка засяродзіць нашу ўвагу на сродках выказвання думкі. Мы ж цікавімся самою думкай, і спыніць увагу на абалонцы гэтай думкі, на моўнай форме крайне цяжка. І вось толькі судакрапенне адной мовы з другой на глебе параўнанняў — як адна і тая ж думка ў розных мовах па-рознаму выказана — натуральным чынам спыняе нас на сродках выказвання і робіць чалавека ўважлівым да тонкіх нюансаў думкі і пачуцця. Гэта робіць яго, натуральна, больш успрымальным да аналізу і ўспрыняцця слова, вымаўленага і чытанага. ...Я думаю, што тая двухмоўнасць, якую ў рускай школе (маецца на ўвазе ў школах РСФСР.— В. В.) мы імкнемся стварыць і, прынамсі, павінны б імкнуцца стварыць шляхам

сур'ёзнай пастапоўкі вывучэння якой-небудзь замежнай мовы, нямецкай ці якой-небудзь іншай, — гэтая ўмова ў вас заўсёды ёсць» (Избранные работы по русскому языку. М., 1957, с. 53).

На ўласным вопыце ўпэўніўся, бываючы ў Польшчы, Чэхіі, Славакіі, Балгарыі, што арыентуюся ў іх мовах без перакладчыка якраз таму, што апрача рускай ведаю беларускую. Бо калі б яе не ведаў, то, падобна тым сваім калегам, якія валодаюць толькі адной, не змог бы болей свабодна і натуральна адчуваць сябе паміж новых сваіх знаёмых і сяброў.

Нічым нельга апраўдаць і дараваць безуважнасць і непавагу тых з нас, сучаснікаў, якія, жывучы гадамі, дзесяцігоддзямі, а то і ўсё жыццё, сярод насельніцтва любой з іншых рэспублік, ні самі не ведаюць і не лічаць патрэбным вучыць сваіх дзяцей і ўнукаў мове народа, гасціннасцю якога карыстаюцца, няхай меншага па колькасці насельніцтва, але значнага і адметнага і ў гісторыі, і ў сваёй культуры. Цікава і асабліва павучальна, што якраз тыя народы найбольш чулыя і здольныя да моў іншых людзей. Эстонцы, напрыклад, з арыгінала перакладаюць нас, беларусаў. У іх ёсць ужо некалькі літаратараў, якія дасканала валодаюць беларускай, а ў нас — аніводнага, хто перакладаў бы эстонскую прозу і паэзію, дзіцячую літаратуру, дарэчы, вельмі цікавую і арыгінальную. Перакладаюць нас з арыгінала літоўцы і латышы, а ў нас толькі пачынаюць з'яўляцца першыя і лічаныя энтузіясты, што самастойна вывучаюць мовы сваіх блізкіх суседзяў: Васіль Сёмуха, Алесь Разанаў, Павел Марціновіч, а больш і не ведаю — хто.

Галоўная бяда нашай школьнай методыкі выкладання мовы ў тым, што, бадай, адзіным спосабам дачынення настаўніка з вучнем зрабілася апытванне, якое падчас ператвараецца ў допыт, тэрарызаванне пытаннямі. Выключнае права задаваць пытанні мае настаўнік, вучань — бяспраўны. А ці не наадварот павінна быць: чым болей задасць пытанняў дзіця, тым болей паспяховым будзе павучанне?

Аspoўная форма развіцця мовы цяпер у пачатковай школе — пераказванне прачытанага, завучванне на памяць і адказы на пытанні. Прыдумванне пытанняў — паказчык «метадычнага майстэрства». Бо-

язь пытанняў ужо з самага пачатку скоўвае думку вучня, арыентуе яго на пасіўнасць, на рэфлекс страху, і гэта ў тым узросце, калі дзіця найболей актыўнае ў праяўленні цікаўнасці, калі яно задае дарослым сотні пытанняў на дзень, калі яно асабліва чуйнае да слова, да ўсіх яго сэнсаў, фарбаў і адценняў, калі яно, дзіця, мае пільную неабходнасць не толькі гаварыць, а і гуляць са словам, цешыцца яго гучаннем і музыкай! Як бы ў гэты час прыдаліся практычнай педагогіцы такія актыўныя сродкі развіцця мовы, як лічылкі, пацешкі, скорагаворкі, загадкі! На вялікі жаль, у лексіцы падручнікаў пачатковых класаў залішне шмат тэрміналогіі газетнай, службова-функцыянальнай фразеалогіі.

А адкуль яна тут? Здагадацца не цяжка. Складальнікі падручнікаў і метадысты шукаюць не лепшыя ўзоры мовы ў мастацкай творчасці, у паэзіі, у фальклору, а, кіруючыся патрабаваннямі праграмы, выстрыгаюць часцей за ўсё з газет, з часопісаў прымітыўныя, саматужніцкія вершыкі — водгукі на тыя ці іншыя падзеі, каляндарныя святы. Яны, вядома, фармальна ілюструюць нейкую тэму, але ж дыскрэдытуюць паэзію. Прымусіўшы дзіця вывучаць на памяць падобныя творы, вы ж на ўсё жыццё, на векі вечныя зняверыце яго, яно знялюбіць, зненавідзіць усякае вершаванае слова. Вось узор такой «паэзіі» з таго ж падручніка для трэцяга класа. Верш называецца «Мара хлапчука».

Пад'ёмніка часткі
Задымленым трактам
Вазіў на будоўлю
Да раніцы трактар.

Ён шпалы прывёз
І мазутныя лейкі,
Лябёдка і тросы
І рыжыя рэйкі.

Мне проста зайздросна,
Што шмат на пляцоўцы
Машын і рабочых
У сіняй сцяцоўцы.

Адзін з іх найболей
Умельствам хвалюе,—
Той самы, што крапам
Уверсе кіруе.

Я вырашыў сёння,
Даў цвёрдае слова
Стаць гэткім умелым
Абавязкова.

Як вырасту, буду
На краі узбірацца,
Людзям будаваць
І дамы і палацы.

Чалавек пачынаецца з першых выбліскаў свядомасці, з думкі, з першых пачуццёвых форм успрыняцця свайго асяроддзя, адкрыцця, здзіўлення і захаплення сродкамі дачыненняў і ўзаемаразумення з блізкімі яму людзьмі. Найвышэйшая эмацыянальная чуйнасць, уласцівая раньняму маленству, — зарука і гарантыя пачатку духоўна багатай і творчай асобы; актывізацыя натуры, характару дзіцяці, самавыяўленне яго здольнасцей, заахвочванне яго цікаўнасці, дапытлівасці, вобразнага мыслення, фантазіі — вось зыходныя пазіцыі, з якіх ён пачынаецца, чалавек.

Дзеці, яшчэ не ведаючы ніводнай літары, самі складаюць апавяданні, вершы, казкі — гэта ведаем, бачым, чуем мы, хто меў і мае дачыненне да іх і з імі. Варты самай высокай ацэнкі і ўдзячнасці першы падручнік, з якога пачынаюць навучанне беларускія дзеці, гэта «Буквар» А. Клышкі і яго ж дапаможнік «Верасок». Грунтоўна, з добрым густам, у адзіным стылі напісаны Р. Шкрабам дапаможнікі для дзевятага і дзесятага класаў «Беларуская савецкая літаратура». Удамы пачатак і ўдалае завяршэнне, а паміж імі, асабліва для сярэдніх класаў, хрэстаматы і падручнікі ў сваёй большасці не вылучаюцца ні сваёй арыгінальнасцю і самастойнасцю метадычнага асэнсавання матэрыялу, ні навукова-тэарэтычным узроўнем, ні выразнасцю стылю, ні чуйнасцю да жывога мастацкага слова. Усё яшчэ даюць аб сабе знаць, пераходзяць з падручніка ў падручнік даўно адпрацаваныя стэрэатыпы фармуліровак, зразумець і ўцяміць сэнс якіх можна толькі пры дапамозе механічнага завучвання на памяць — зазубрывання. Некаторыя нашы літаратурныя тэарэтыкі настолькі вераць у непахіснасць і вечнасць сваіх ісцін, што слова для іх — ужо непрыдатны сродак і матэрыял. Іх разумовыя канструкцыі патрабуюць жалеза і бе-

тону. Кепска, калі ў метадалогіі, тым болей у методыцы, перабірае меру дыдактыка, яшчэ горш, калі — дагматыка. У педагогічнай навуцы яна — пайбольшая перашкода.

Размова аб падручніках падвяла нас да самай галоўнай і самай пільнай задачы, якая стаіць перад беларускай педагогікай: стварыць для сярэдняй школы сістэматызаваны курс выкладання беларускай мовы і літаратуры ў адзінай гісторыка-метадалагічнай канцэпцыі і на новым сучасным узроўні навуковай і мастацкай думкі.

АЗБУКА ДУШЫ

Пачатковае навучанне дзіцяці мы звялі, па сутнасці, да ўмоўных знакаў — літар і лічбаў, усё болей выпускаючы з-пад увагі самы актыўны ўзроставаы перыяд — пазнанне маленькім чалавекам вялікіх маральных каштоўнасцей, што складаюць аснову чалавека — азбуку яго душы.

Змалку трэба вучыць, што такое радасць і засмучэнне на абліччы і ў вачах чалавека, чытаць настрой, трывогу ў вачах людзей, у вымаўленні слова, у інтанацыях і адценнях голасу тваіх блізкіх, знаёмых і незнаёмых. Дачыненні з жывымі істотамі, дрэвамi, раслінамi — з усёй прыродай — таксама азбука знакаў. Сляды на зямлі, на снезе, у лесе, кожны лісток у розныя поры года — літары, якія гавораць болей, чым кніжныя. Свет фарбаў, гукаў, бязладдзе і гармонія, характава музыкі, веліч сусвету — бадай, самыя галоўныя вобразныя знакі азбукі, з якой мы павінны пачынаць навучанне чалавека.

Упэўнены, што, рана пачынаючы вучыць граматыку, ператвараючы самы працэс яе засваення ў талмудыстыку, у механічнае запамінаццё, мы адбіваем жаданне чытаць, радасць далучэння да жывога слова, здольнасць спасцігаць яго вобразныя і эмацыянальныя багацці, характава яго гучання.

Авалодваць мовай, дасканаласцю слова можна толькі, калі яны гучаць у дзіцяці на слыху, як музыка, пабяць, дзівяць чарадзеіствам, загадкаваасцю, таямнічасцю сваёй сілы і характава.

Тлумачэнне законаў мовы, завучванне правіл, як

і ўся філалагічная тэорыя, могуць быць арганічна неабходнымі і карыснымі, калі пад імі будзе закладзена моцная аснова жывой далучанасці да слова. Вызубрыванне правапісу ў жыцці кожнага з нас не што іншае, як апендыкс памяці — практычна не патрэбны нікому.

З ДЗЕННІКАВЫХ ЗАПІСАЎ

7.1.1982. Вядомы данецкі матэматык і фізік Віктар Фёдаравіч Шаталаў прыслаў мне сваю першую кнігу «Куды і як зніклі тройкі».

У яго шмат аднадумцаў па ўсёй краіне, але, як заўсёды, ёсць і праціўнікі, без іх ніколі не абыходзіцца. Паўтараецца амаль тая ж гісторыя, што і з Сухамлінскім: праціўнікаў не многа, няхай лічанья адзінкі, але сіла і перавага іх у тым, што ў іх руках улада афіцыйнай думкі.

Усё новае, творчае паносіць удар старому. А колькі гэтай старызны ў практычнай школьнай метадыцы выкладання той жа матэматыкі і фізікі! І якраз жа тыя, хто складаў, выпрацоўваў, узаконьваў і праграмы, і метадыкі, яны і стаяць на высокай і пільнай варце кантролю — вучыць дзяцей толькі так, як вучаць яны, як іх падручнікі, інструкцыі і цыркуляры. Клопат ім вялікі, што гэта не навучанне, а пекла, праклёны і вечны страх для большасці людзей, якія са школьных год на ўсё жыццё зненавідзяць дакладныя навукі і будуць лічыць сябе няздатнымі і няшчаснымі!

8.1.1982. Прачытаў сёння «Куды і як зніклі тройкі».

Уласна кажучы, мне сваё «адкрыццё» і асэнсаванне метадыкі Шаталава трэба было пачынаць іменна з гэтай кнігі, выдадзенай у 1979 годзе, я ж пачаў з другой, наступнай, выдадзенай у 1980 годзе.

Але цікава, што, не ведаючы першай, я не памыліўся ў сваіх меркаваннях аб зыходных прынцыпах, што галоўная і унікальная сутнасць метадычнага інструментарыя Шаталава ў тым, што на яго сістэме АС (апорных сігналаў), заснаванай на ўласцівацях вобразнага мыслення, з такім жа поспехам, як ён вы-

кладае матэматыку і фізіку, можна і неабходна выкладаць астраномію, гісторыю, геаграфію і ў першую чаргу — літаратуру і мову.

З пісьма самога Шаталава, а цяпер і з яго вась толькі што прачытанай першай кнігі даведваюся, што ён якраз і выкладае і астраномію, і гісторыю, і геаграфію.

Рэдкае спалучэнне ў адной асобе такога педагогічнага майстэрства!

9.1.1982. Творчыя педагогі не толькі прыхільна, а з захапленнем гавораць пра вопыт Шаталава, але мусяць выкладаць, вядома ж, па старым падручніку — незвычайна складаным па сваёй методыцы. Колькі пакаленняў людзей тлумілі сабе галовы, і хто ведае — колькі яшчэ будуць тлуміць, пакуль нарэшце прызнаюць методыку, што нарадзілася, склалася, прыйшла з вопыту, з практыкі дасканалага вывучэння дзіцячай псіхалогіі, уласцівай памяці, магчымасцей і асаблівасцей мыслення чалавека, якія выдатна ведала яшчэ народная педагогіка і ўвесь вопыт выхавання нашых папярэднікаў, што ішлі ад дзіцяці, ад чалавека да спазнання, да навукі, а не наадварот.

Сучасная практычная педагогіка ўзбагачаецца не за кошт вопыту жывога, натуральнага працэсу выхавання і навучання. Яна ўжо ледзь валачэ на сабе цяжар непамыснага грузу фармалізму, кананізаваных фетышаў, вартасці якіх даўно ўсім відавочныя.

10.1.1982. Усё яшчэ пад уражаннем кнігі Шаталава; напісана бліскуча, у манеры і стылі жывой і непасрэднай размовы з чытачом, актыўнага далучэння чытача да спосабу мыслення — сумеснага мыслення — тымі катэгорыямі, уяўленнямі, вобразамі і ісцінамі, сутнасць і змест якіх здабываліся, выяраліся вопытам, працай, няспыннасцю і нястомнасцю думкі не год, не пяць і не дзесяць, а ўжо чвэрць стагоддзя. Падумаць толькі, якой цаной здароўя, сіл, якой вышынёй духоўнага напружання абышлося і абыходзіцца ўсё гэта педагогу-творцу, надзвіжніку, калі і па сёння не прызнана яго праца, калі найбольш заўзята ставяць яму палкі ў колы тэя, што сядзяць і лічаць, што самі едуць па возе,

які завецца педагогічнай навукай. Па ўсёй краіне ўжо не сотні, а тысячы паслядоўнікаў Шаталава з поспехам працуюць, сцвярджаючы яго метады, а сам ён, аўтар адкрыццяў, якія ўвайшлі набыткам у педагогічную практыку, не маючы ні сродкаў, ні падтрымкі, ні мінімальнага ўмоў, і дагэтуль траціць энергію, сілы, час на клопат зусім непатрэбны для яго — вядзе семінар, на які двойчы ў год у Данецк з'язджаюцца, вядома, не толькі яго паслядоўнікі і аднадумцы, а і проста верхагляды, гатовыя заўсёды хоць куды ездзіць, «вывучаць», «пераймаць» і нічога не рабіць. Двойчы кожнага месяца сам ён ездзіць у адну з падмаскоўных школ, так званую — базавую, эксперыментальную, дзе дае ўрокі па сваёй метадыцы. У самім Данецку яму вылучылі школу, як знак, на ўскраіне, куды трэба дабірацца траха не ўсімі відамі транспарту, які ёсць у горадзе.

Жыве ён у цяжкіх кватэрных умовах з вялікай сям'ёю — у яго няма нават кутка для працы, што ўжо казаць пра бібліятэку, кабінет, калі рукапісы і пісьмы, якія ідуць да яго з усёй краіны, ён вымушаны складаць у мяхі, у звязкі, у пакункі. Увагі з боку «педагогическую власть предержавных» хапіла не намнога. У Данецку была створана навукова-даследчая лабараторыя, Шаталава прызначылі ст. навуковым супрацоўнікам, але праз нейкі год і ўстанову, і пасаду яго ліквідавалі. Вось які эфектны жэст, але чаго — увагі ці знявагі?

Вішуючы яго з Новым годам, я выказаў яму адно і самае галоўнае пажаданне: «Дарагі Віктар Фёдаравіч, пасля таго, што Вы зрабілі для школы, для ўсёй педагогікі наогул, Вам неабходна засесці за стол і пісаць, пісаць — кнігу за кнігай».

На яго шостым дзесятку сапраўды ўжо не варта было б траціць час і сілы на другарадныя клопаты: даказваць перавагу сваёй метадыкі, калі яна даўно практычна перамагла, цяпер яе як мага шырэй і грунтоўней трэба выкласці па паперы, сістэматызаваць ва ўласным курсе выкладання, у падручніках, дапаможніках, аўтарскіх рэкамендацыях. Пры яго бліскучым літаратурным таленце, дасканалым адчуванні слова яго адкрыцці, пошукі, вопыт могуць і павінны стаць неад'емным здабыткам усёй педагогічнай навукі.

І яшчэ, думаецца мне, замінаюць, шкодзяць яму не толькі адкрытыя праціўнікі — пігмеі ў навуцы і эгаісты-самадуры ва ўладзе над педагогікай, а і праз меру заўзятых яго так званых прыхільнікі, якія ў бяздумным захапленні перабіраюць меру, уцягваючы і яго самога ў клопаты, ад якіх яго неабходна было б аберагаць.

І да гэтага ў нашым друку, акрамя ведамаснага, падначаленага сістэме асветы, гаварылася, і не цяжка было зразумець, праз якія перашкоды і зацятых супраціўленні прабіваецца смелае, творчае слова Шаталава ў педагогіцы. Усім было гэта ясна. Цяпер абсалютна стала відавочна, што вакол Шаталава, як і наогул вакол усяго новага, творчага ў сучаснай школе, існавала кругавая парука змоўшчыкаў — кансерватараў, гультаяў, якіх задавальняла паказуха. Удзячным грунтам, на якім усё ліпела да пары да часу, была, вядома, дэмагогія. Школа нямала спрыяла грамадзянскай і жыццёвай пасіўнасці, абьякавасці і бездухоўнасці нашай моладзі, што сталі асабліва прыкметнымі за апошнія дзесяцігоддзі ў сучасным грамадстве.

ПАЭЗІЯ ПЕДАГОГІКІ

Названа гэтая кніга вельмі ж ужо сціпла, нават будзённа: «Педагагічная проза» (1980), хаця ўсёй сутнасцю зместу, усім сэнсам заповітных прызнанняў сцвярджае сапраўдную паэзію педагагічнай працы.

З асаблівай радасцю падзяляю галоўныя вывады аўтара: без паэзіі немагчыма педагогіка, немагчымы працэс спазнання, узбагачэння розуму, душы, памяці, развіцця і ўдаскапалення здольнасцей дзіцяці. Гэта вельмі важна ведаць людзям, адказным за самы ранні ўзрост, які вызначае лёс будучага чалавека. У якой разнастайнасці багацця вобразаў і фарбаў убачыць ён свет са сваёй узлётнай пляцоўкі — залежыць ад нас, дарослых: бацькоў, выхавацеляў, настаўнікаў.

Як часта нашай практычнай педагогіцы, яе метадычнаму арсеналу не хапае іменна сродкаў і прыёмаў, здольных актывізаваць і развіваць вобразнае

мысленне — той галоўны эмацыянальны стымул, без якога немагчыма жывое творчае ўспрыняцце і трывалае замацаванне ведаў.

Віктар Фёдаравіч Шаталаў — матэматык і фізік — усёй сваёй практыкай начыста адкідае даўняе, а на нашай памяці доўгі час нават моднае супрацьстаўленне фізікаў лірыкам, матэматыкаў — паэтам, бліскуча сцвярджаючы: паэт і матэматык, паэт і фізік — не антаганісты, наадварот, паэзія — іх самы верны друг і памочнік. Яны не толькі ўзаемазвязаныя, але і ўзаемазалежныя.

Шаталаў наглядна раскрывае гэтую сувязь і ўзаемазалежнасць, сцвярджаючы іх як галоўную ўмову метадычнага майстэрства для педагога любой спецыяльнасці. Сам Віктар Фёдаравіч паспяхова выкладае гісторыю і геаграфію, мову і літаратуру, таму што ў актыўным арсенале яго метадыкі галоўным стала слова, яго дзейная, вобразная і эмацыянальная сіла.

Не валодаючы словам, нельга навучыць і веданню матэматыкі, і веданню мовы. Віну за непісьменнасць вучня, студэнта мы ўскладаем, як правіла, на педагогаў-славеснікаў. У многім яны вінаватыя. Але ці толькі яны? Ці не бывае так, калі тое, чаго дасягае славеснік, разбураюць яго калегі, многія з якіх мову, стыль, вобразнае мысленне лічаць нявартым і ўвагі. Даўно пара перагледзець практыку падрыхтоўкі, атэстацыі і пераатэстацыі, абавязковага метадычнага ўдасканалення, прад'яўляючы галоўнае патрабаванне да кожнага настаўніка, што б ён ні выкладаў, — павышэнне і ўдасканаленне яго філалагічнай культуры.

Нудныя, нецікавыя многія ўрокі не таму, што нецікавыя падзеі, з'явы, ісціны, тэарэмы, якія трэба зразумець, засвоіць, запомніць, — бедная, убогая, бездапаможная мова выкладчыка, які не ўмее акрыліць, знайсці вобразнае яе ўвасабленне, яркую аналогію, асацыяцыю, параўнанне.

Не ручаюся за дакладнасць геаметрычнай формулы, здаецца, плошча бакавой паверхні конуса, але і на восьмым дзесятку год я не забыўся, як у праф-тэхшколе наш матэматык, каб мы пазаўсёды запомнілі пі-эр-эль, спалучыў яго з прозвішчам гаспадыні дома, што жыла па суседству з нашай школай, —

Пірэліха. Так было напісана на адраснай таблічцы яе дома. Наш настаўнік выдатна разумеў уласцівасць вобразнага мыслення: незвычайнае, абстрактнае ўмеў з'яднаць, сумясціць са звычайным, рэальным, знаёмым.

Успомніў гэты прыклад, з вялікай цікавасцю чытаючы «Педагагічную прозу» Шаталава. У яго дзесяткі, сотні такіх прыкладаў, але ход яго думкі вызначаецца ўжо не адной эмпірычнай практыкай, але і ўзроўнем творчых дасягненняў і вопытам высокай педагагічнай культуры. Болей падрабязна раскажаў ён пра свой вопыт у кнізе «Куды і як зніклі тройкі» (1979).

Не бяруся падрабязна аналізаваць усю метадычную сістэму гэтага нястомнага падзвіжніка і наватара: яна складаная і простая адначасова, але яна перш за ўсё дзівосная сваёй сутнасцю, натхнёным азарэннем, якое асвятліла працу педагога сапраўднай паэзіяй творчай думкі.

Нават калі вы, ідучы ўслед за аўтарам па старонках яго кнігі, не ўсё адразу спасцігнеце або не ва ўсім згодзіцеся з ім, а яшчэ лепш — будзеце дыскутаваць, спрачацца — не забывайцеся, што гэта ён, аўтар, актывізаваў вашу думку, даверыўшы вам, чытачу, свой уласны ключ, з дапамогай якога лягчэй адкрываць не толькі багацці яго думак, але гэтым жа ключом адкрываць і запасы сваіх уласных набыткаў і раптам убачыць, што і яны, вашы назіранні, выстраіліся ў больш пэўны парадак.

Ад іскры думкі загараецца новая думка, вобраз параджае вобраз, метафара — метафару. А ля калыскі думкі, гаворыць Шаталаў, мы абавязаны быць такімі ж чуйнымі і ўважлівымі, як і ля калыскі нова-народжанага...

Калі б мяне, захопленнага вопытам Шаталава, а можа быць, і кожнага, хто прачытаў гэтую кнігу, спыталі: у чым жа сутнасць яго методыкі, скажыце хаця б двума словамі? Літаральна двума словамі адказаць лёгка: апорныя сігналы!

Для большай пэўнасці, у чым іх значэнне і сэнс, на жаль, тут я не магу звярнуцца да нагляднасці прыёмаў самога настаўніка і яго вучняў, якія чэрцяць, малююць, пішуць на дошцы або ў сшытках мінімальна ўмоўныя схемы, знакі, словы, лічбы, геа-

графічныя назвы, гістарычныя імёны, бытавыя рэчы, здавалася б, самыя нечаканыя і нават выпадковыя, нават алагічныя ў сваім спалучэнні, але гэта толькі на першы погляд — усё падначалена строгаму сэнсу і логіцы: гэта апорныя сігналы для памяці. Кадзіруюцца не толькі формулы і тэарэмы, здараецца, што і цэлыя гістарычныя падзеі, характарыстыкі і ацэнкі гэтых падзей.

Спосабы кадзіравання самыя разнастайныя, іх колькасць і выбар бясконцыя. Важна галоўнае, што здабытыя, засвоеныя веды трывала замацаваны памяццю, зрабіліся тваім асабістым здабыткам, тым чарадзейным скарбам, ключ ад якога ў тваіх уласных руках.

У апорных сігналах, заўважае Шаталаў, і элемент гульні, і эканомія часу, і ўласціvasць псіхалогіі дзіцяці.

Не магу не дадаць — не толькі дзіцяці. Гэта ўласціvasць псіхалогіі, памяці і дарослага. Вобраз — заўсёды зерне, з якога вырастае магутнае дрэва спазнання. Як шкада, што ў студэнцкім узросце, напрыклад, гэтае натуральнае, прыроджанае пачуццё і ўласціvasць не толькі не заахвочваецца, а рашуча асуджаецца.

Калі вы згодзіцеся, што педагогіка — паэзія, мне лягчэй будзе давесці, што яна — і казка. У яе свае любімыя і нелюбімыя персанажы. Ёсць і свая Папялінка, якую гап'буюць ужо не адну сотню год. Імя ў яе, праўда, іншае — Шпаргалка. Страсці вакол яе не сціхаюць і да нашых дзён. Яе, небараку шпаргалку-выручалку, клянуць публічна з усіх трыбун і кафедраў. Але яна жыве, яна бессмяротная! Тайная, заповітная, схаваная ў рукаў, запісаная ледзь прыкметнымі знакамі на манжэце студэнта або на спацэлай далоньцы юнай абітурыенткі — жыве! Ці выручае, ці ратуе яна нас у цяжкія нашы хвіліны? Наўрад. Але ж удумайцеся ў самую сутнасць з'явы: нашу ўпэўненасць у кроплі вады ўбачыць акіян!

Вядома, знаёмая ўсім нам шпаргалка — гэта не АС, гэта хутчэй SOS для тапельцаў ад педагогікі, што не змаглі і не могуць навучыць сваіх выхаваўцаў упэўненаму і надзейнаму плаванню ў вялікім акіяне ведаў.

Наша традыцыйная, што даўно склалася і ўзако-

нілася, практыка пасіўнага канспектывання і ў школе, і ў студэнцкай аўдыторыі ставіць навучэнца ў становішча шкаляра, які піша пад дыктоўку, а пасля механічна завучвае запісанае. Гэта — найгоршыя спосабы авалодання ведамі, таму што завучванне і разуменне — зусім розныя разумовыя працэсы.

Як жа быць, якія знайсці сродкі, каб кожную неабходную ісціну ў першую чаргу зразумець, а потым запомніць — трывала і пазаўсёды?

Натуральна, што Шаталаў узяў на ўзбраенне свайго метаду вобраз, метафару.

Сабраць, спрасаваць максімум ведаў, звестак, інфармацыі ў адной мадэлі, каб потым пры неабходнасці разгарнуць яе ў цэлую панараму.

Так, вобраз — вечны стымул думкі. І сапраўдны поспех заўсёды спрыяе таму педагогу, хто з дапамогай вобразнага, трапага, дакладнага слова ўмее адкрыць складаныя разуменні і з'явы, якія здзіўляюць раптам сваёй сэнсавай даступнасцю і нават зрокавай нагляднасцю.

Хто са школьных дзён не памятае славытыя штаны, што «на все стороны равны»? Хто не памятае закону, адкрытага ў ваннай, а закону, спазнаннем якога мы абавязаны яблыку, якое ўпала на галаву вялікаму вучонаму?

Усе гэтыя легенды-метафары, вядома ж, прыдумалі педагогі-паэты, упэўненыя, што нават даўно вядомае можна адкрываць напавя: будзіць творчую фантазію, заахвочваць нястомную дапытлівасць, нараджэнне самастойнай думкі.

Без развіцця, без заахвочвання дзіцячай фантазіі і ўяўлення, без паэтычнай вобразнай думкі не можа быць поспеху ў навучанні. Цудоўнае пацвярджэнне таму — шматгадовы народны вопыт навучання і выхавання. Толькі падумаць, колькі складалася мудрых і простых задачак-галаваломак, хітрых загадак, вясёлых пацешак, прымавак, не гаворачы ўжо аб казках! Што ж гэта як не педагогіка! А замілаванне мовай, адчуванне слова як жывой клеткі кожнай ісціны, якую трэба спасцігнуць і запомніць, пачынаючы з першых крокаў жыцця!

У гэтым сэнсе ў Шаталава — выдатныя папярэднікі, творцы багатага вопыту. Не дзіўна, што ўсе выдатныя педагогі — заўсёды сапраўдныя майстры сло-

ва: Русо, Песталоці, Талстой, Ушыпскі, Макарапка, Корчак, Сухамлінскі...

Карыстаючыся словамі, якія мы ўжо запамнілі з вамі — апорныя сігналы, — прызнаюся, што сігналам да завяршэння маіх разваг, выкліканых «Педагагічнай прозай», сталася новая гасцініца ў Данецку пад назвай «Данбас». Чым запамнілася яна і ў якой сувязі з метадычнай сістэмай Шаталава? Для фізікаў яна адразу ж з'ядналася з уяўленнем аб гукавым рэзанансе. У Калоннай зале Дома Саюзаў у Маскве — адной з лепшых па акустыцы залаў свету — час затухання гуку трывае чатыры секунды. У гэтай сваёй якасці яна саступае толькі зале парыжскай «Гранд опера» і міланскай «Ля Скала». А вось у вестыбюлі гасцініцы «Данбас» час затухання гуку — больш сямі секунд! Праўда, гэта не канцэртная зала, і архітэктары зусім не ставілі сабе за мэту ствараць такі дзівосны акустычны рэзананс, аднак жа, бачыце, дзівы здараюцца зусім печакана, непрадбачаныя і пезапланаваныя...

Адна з галоўных уласцівасцей выдатнага данецкага педагога ў тым, што, чытаючы яго, вы ўвесь час як бы натуральна, шчыра і даверліва гаворыце з ім, але голас вашага суб'ядніка яшчэ доўга гучыць і пасля прачытання кнігі.

ЛІСТ ПЕДАГОГУ

Дарагі Віктар Фёдаравіч, хоць ужо і мінула два тыдні пасля нашых мінскіх сустрэч, а ўражанні ўсё яшчэ занадта свежыя і непасрэдныя, каб выстраіцца ў пэўным парадку. На доўгія тыдні і месяцы хопіць, панэўна, пра што паразважаць і падумаць.

Газета «Советская Белоруссия» змясціла вялікі артыкул пра Вашы ўрокі ў Сувораўскім вучылішчы. Прынцыпова важны сам факт такой публікацыі, хача лішне было здзіўляцца, што на ўроках не было нікога ні з Мінасветы, ні з Мінвну, — сустрэчу ж рыхтавалі ваенныя педагогі, гэта якраз і застрахавала «цывільных» ад службовага дачынення да падзеі.

У кожнага, хто тры дні слухаў, бачыў Вас, у кожнага, безумоўна, — свой Шаталаў, у тым ліку і ў

таго, хто падаў запіску-пытанне: чаму Ваш піпжак зашпілены не на два, а на адзін гузік? — і ў тых, хто дамагаўся абавязкова даведацца, якія ў Вас адносіны з міністрам асветы і з Акадэміяй педагагічных навук, хто Вашы прыхільнікі, паслядоўнікі, сябры, а хто — праціўнікі.

Сапраўды, у кожнага свой Шаталаў. Ёсць і такія, і іх, бадай, большасць, хто праяўляе цікавасць да Шаталава перш за ўсё з-за вельмі ўжо канкрэтных, утылітарных меркаванняў — што можна ў яго ўзяць асабіста для сябе, для таго маленькага свету, у якім, як чарапасе ў сваім панцыры, ціха і спакойна, а га-лоўнае — зручна і нават камфортна, вось толькі нейкія асобныя ёсць шчылінкі, якія варта было б зала-таць, і тады ўсё будзе добра ў яго ідэальна абжытай сістэме ўзаемаадносін са светам, з начальствам і на-ват з уласным сумленнем. Пераважна турботы тако-га зместу выказваліся ў запісках, што сыпаліся ў канцы кожнай размовы.

На вялікі жаль, наш настаўніцкі корпус у сваёй большасці пакуль што так успрымае і разумее прын-цыпова новую з'яву, па сваёй сутнасці рэвалюцый-ную ў савецкай педагагіцы. Для некаторых болей прыкметны гузік на піпжаку настаўніка, чым сэнс і сутнасць яго адкрыцця.

Па інерцыі адносін, якія склаліся ў нашых педа-гогаў з органамі і ведамствамі, што кантралююць школу, многім з нас, напэўна, хацелася б бачыць і ў Шаталаве прадстаўніка гэтых ведамстваў.

Штогод бываючы на жніўеньскіх нарадах, я бачу якраз такую практыку так званага прафесійнага ўдасканалення — слухай, запісвай, што табе гаво-раць па паперцы твае ж калегі, і сам гавары па па-перцы. Уласныя твае думкі, меркаванні не вельмі каму патрэбныя. Патрэбна папера — дакумент, справаздача...

У тыя тры дні — па школьным рэгламенце доб-рых дваццаць урокаў — мы як быццам усе імкнуліся быць Вашымі стараннымі вучнямі — канспектавалі, запісвалі, змалёўвалі з дошкі схемы рашэнняў за-дач, доказаў тэарэм, формул, сімволіку кадзірава-ня апорных сігналаў, педзе ўпэўненыя, што тут вось якраз і спасцігнем усю сутнасць Вашай методыкі, тут якраз і адкрыецца нам жадааны Сезам.

Аказваецца, саманадзейнасць і самаўпэўненасць нашы, як і заўсёды, нас ашукалі. Шаталава пельга распаўсюдзіць пад капірку. Асоба, індывідуальнасць ва ўсёй сваёй існасці магчымая толькі ў адным эк-земпляры.

Я шчаслівы, і, можа быць, болей за многіх іншых таму, што, загадзя парыхтаваўшы вялікі блакнот, за ўсе гэтыя дні ні разу так і не дастаў яго з кішэні, не запісаў ніводнага слова. Я аказаўся самым кепскім вучнем на Вашых уроках, затое меў сапраўдную аса-лodu бачыць і слухаць настаўніка. Так, я такога педагога бачыў упершыню і наўрад ці калі ўбачу яшчэ. Я прагна ўбіраў у сябе незабыўныя ўражанні, пэўна, не толькі розумам, а душою і сэрцам. Я це-шыўся паэзіяй педагогікі, сапраўдным артыстызмам, характвом стылю абыходжання са словам, яго даска-наласцю і выразнасцю.

Пазней, пасля заняткаў, калі Вы па памяці чы-талі нам паэму «На ўвесь голас» Маякоўскага, вер-шы беларускіх паэтаў — чыталі віртуозна, з выключ-най дакладнасцю інтанацыі ў самым шырокім дыя-пазоне ўсіх вышынь эмацыянальнага напружання, — я яшчэ раз пераканаўся ў дарагой для мяне думцы, што прафесія сапраўднага педагога па аб'ёму твор-чых магчымасцей дае таму, хто абраў яе па любові, па прызванні, не толькі вялікае права, але і невы-казнае шчасце вучыць і выхоўваць людзей!

Але вернемся да Вашых урокаў. Адно было для мяне неспадзяванкай і нечаканасцю, дык гэта тое, што з самага пачатку размовы, пачарціўшы на дош-цы схему галоўных элементаў сваёй metodyкі ў вы-глядзе п'едэстала гонару, Вы свае славытыя АС ад-сунулі па самы ніз, на апошнюю ступеньку.

Божа мілы, чаму і за што трапілі ў такую няласку мае любімыя апорныя сігналы, што яны такос па-тварылі, чым угнявілі самога іх бацьку, што па пра-ву вядомага запарожца выносіць ім такі суровы пры-суд: я вас парадзіў, я вас і заб'ю! За што, Віктар Фё-даравіч? Няўжо толькі за тое, што некаторыя Вашы паслядоўнікі нават з самых добрых намераў, ухапіў-шыся за нейкі адзін элемент Вашай метадычнай сіс-тэмы і ў першую чаргу, вядома ж, за АС, могуць усю яе перавярнуць дагары нагамі? Можа, безумоўна, здарыцца і такое. Але ж сама канцэпцыя апорных

сігналаў, абгрунтаваная Вамі глыбока тэарэтычна і пацверджаная практычна на мнеманічных уласцівасцях зрокавай, слыхавой, эмацыянальнай памяці, а таксама асацыятыўнымі вобразнымі сувязямі з усімі органамі пачуццяў, хіба ж яна, гэтая канцэпцыя, так дарагая і блізкая мне, у нечым віпавата? На п'едэстале гопару Вашай дыдактычнай сістэмы яна варта самага высокага месца. Апорныя сігналы — крылы шаталаўскай методыкі. Бяда тых, хто, хапаючыся за гэтыя крылы, хоча адразу ж злавіць жадаваную птушку поспеху!

Прыемна было даведацца пра Вашу будучую кнігу, сама назва якой гаворыць аб маштабнасці яе задумы: «Галактыка сэрцаў».

Наша афіцыйная педагогіка, зашпіленая на ўсе гузікі параднага мундзіра, не навучыўшыся хадзіць па зямлі, усё яшчэ танцуе па навакаваным паркеце, хоць мінула ўжо нямала часу, калі на ўвесь голас са старонак газеты «Известия» было мудра і прадбачліва сказана, што адкрыццё Шаталава ў педагогіцы на сваім значэнні роўнае выхаду чалавека ў космас. Сапраўды, савецкая педагогіка можа ганарыцца, што мае свайго касманаўта. Нездарма людзі вайсковыя лепш за нас, цывільных, зразумелі ўсе перавагі гэтай наватарскай педагогікі. Яны адразу ўбачылі, які творчы патэнцыял нясуць у сабе адкрыцці, неабходныя якраз цяпер.

Дарагі Віктар Фёдаравіч, у размове з мінскімі педагогамі сваёй залатой марай Вы назвалі той час, калі бацькі па ўзроўні педагогічнай падрыхтоўкі будуць пароўні з вучнямі — сваімі дзецьмі. Я ўпэўнены, што Ваш вопыт, усё яго багацце нясуць у сабе гэтую цудоўную перспектыву. Шчыра скажу, што мая сярэбрая мара болей сціплая. Я спадзяюся на час, калі наша школа поўнасцю возьме на сябе адказнасць за навучальны працэс, цалкам укладаючыся ва ўрочны рэгламент — ад нулевіка да выпускніка, не злоўжываючы сваёй уладай, таму што не меншую частку школьнай нагрузкі ў нас пакуль што вучань нясе за кошт дамашніх заданняў, за кошт старонняй дапамогі і ўмяшання ў навучальны працэс людзей, часта зусім далёкіх ад педагогікі.

Школа, якая не ўкладваецца ў метадычны рэгламент, павінна лічыцца прафесійна няздатнай. Чаты-

ры, ляць, шэсць гадзін у класе — для дзіцяці болей, чым напружаны працоўны дзень для дарослага. А ці так ужо абавязкова дзецям штодня цягаць з дому ў школу, са школы дадому ранцы з падручнікамі, сшыткамі, а ў руках — адной і другой — яшчэ і мяшкі са спартыўным адзеннем, абуткам, спартыўнымі прыладамі? Няўжо ўсяго гэтага маёмаснага багацця школьніка не можа ўзяць пад сваю адказнасць школа? Мы, дарослыя, рабочыя, служачыя, не носім жа на работу ніякіх прылад працы. Чаму ж школа гэтая нячуплая да дзіцяці, да яго фізічных магчымасцей?

Рабочы дзень настаўніка і вучня — самая складаная вытворчасць на сваёй душэўнай і разумовай напружанасці, вытворчасць асаблівая і таму павінна рэгламентавацца самай строгай дысцыплінай і нормамі часу. Асабіста Вы, Віктар Фёдаравіч, як настаўнік, працуеце, шчыра кажучы, на знос. Я ўпершыню ў сваім жыцці бачыў чалавека засаб тры дні ўключанага ў сістэму такога высакавольтнага эмацыянальнага напружання.

Разумею, што Вы давалі ўрокі для не вельмі знаёмых з Вашай метадыкай. Але ж падобныя ўрокі Вы даеце дзесяткамі, сотнямі, тысячамі па ўсёй краіне і ў самых розных аўдыторыях — прафесіяналаў, зацікаўленых і абыякавых, сваіх прыхільнікаў і праціўнікаў, верхаглядаў і цікаўных разявак. Захапляюся Вашым падзвіжніцтвам, Вашым энтузіязмам, а недзе ў глыбіні душы — трывога і неспакой: а аддача? Яна ж куды меншая, чым затраты, каштоўнасць якіх — гэта ўжо багацце не толькі нас, сучаснікаў, але і тых, хто ідзе ўслед. Сапраўды, вялікае бачыцца на адлегласці.

1984

ВУЗЕЛЬЧЫК НА ПАМЯЦЬ

У чым магчымасці нашай памяці, якіх мы яшчэ не скарыстоўваем, не ўключаем у актыўны працэс пазнання і духоўнага ўзбагачэння?

Сваю метадыку пазнання Віктар Фёдаравіч Шаталаў будзе на апорных сігналах, якія дапамагаюць запамінаць патрэбную інфармацыю, паняцці, формулы, вывады ў залежнасці ад умоўнага кода, ключа,

знака. Гэтае выдатнае яго адкрыццё паспяхова пацверджана яго ж практыкай.

Аддаючы належнае яго намаганням і самаахвярнасці, з якімі ён адстойвае свой вопыт, трацячы столькі сіл на змаганне з педагагічнай бюракратыяй, проста дзіву даешся — чаго так спалохаліся яго праціўнікі? Пры элементарнай псіхалагічнай пісьменнасці кожнаму з нас з уласнага вопыту зразумела, што за сотні, калі не болей, год да нас гэтыя спосабы і метады ўдасканалення памяці ведала народная педагагіка, асабліва шырока выкарыстоўваючы метады нагляднасці: прывязкі, замацавання галоўнай, неабходнай інфармацыі пры дапамозе, здавалася б, другарадных і неабавязковых сродкаў, але якія, урэшце, якраз і з'яўляліся гарантамі памяці. Я неаднаразова звяртаўся да дзіцячага фальклору, у прыватнасці — да лічылак, пацешак, загадак.

У спосабе нагляднасці натуральна пераважае зрокавая функцыя ўспрыняцця. На гэтым у асноўным будуецца шаталаўская сістэма апорных сігналаў — на зрокавых вобразах. Разважаючы пра гэта, я невыказна абрадаваўся вываду: спосаб пазнання і сігнальная сістэма памяці жывяцца і ўзбагачаюцца ўсімі органамі пачуццяў, не толькі зрокам, а гэтак жа — слыхам, дотыкам, смакам і нюхам. Так ёсць у сапраўднасці. Аднак мы збядняем працэс пазнання і духоўнага развіцця, калі вылучаем толькі зрокавы спосаб, замацоўваючы за ім, галоўным чынам, разумовыя (рацыё) аналагі. Астатнія чатыры органы пачуццяў не менш, а, магчыма, нават болей дзейсныя таму, што залежныя непасрэдна не ад галавы, ад думкі, а ад эмацыянальнай, духоўнай сфэры пазнання.

Па сабе ведаю, што нейкія цэлыя падзеі, карціны-вобразы выклікаюцца, скажам, павевам у павстры свежавымытай бялізны і развешанай марозным сонечным днём на вяроўках сушыцца. Якія асацыяцыі будзіць адзін гэты пах? У мяне чамусьці — вострую свежасць агурочнага цвету і завязь першых агуркоў на градах. Пазней далучалася адчуванне свежасці толькі што разрэзанага папал свежага кавуна.

А тонкі, невыказна ўражлівы цнатлівасцю сваёй расіста-жамчужнай чысціні пах ландыша! Цяпер, на старасці год, пачуць яго — гэта падзея, роўная для

мяне далучэнню да вялікага душэўнага прасвятлення, як пачуць, скажам, раптоўны сярэбраны россып салаўінага рэха.

Пах і слых будзяць, жывяць і замацоўваюць у памяці падзеі і вобразы, якія па сваёй духоўнай сутнасці вельмі нечым дарагія для кожнага з нас.

Многія дзесяткі год не магу забыць і ніколі не забудуся, як пасля вайны, прыехаўшы ў свае Еўлічы, адвячоркам на захадзе сонца я ішоў наведць магілу бацькі. Свой настрой і думкі ў тую хвіліну я запамніў, мабыць, таму, што ўрэзаўся мне ў памяць пах цёплае раллі і густы саладжавы водар гною, які раскідалі рачкаўскія жанкі.

Нізкае барвовае сонца садзілася за прысадамі могільніка. Цішыня і некалькі нястройных жаночых галасоў, якія няўпэўнена прабавалі падняць над полем песню, гэта не столькі зрокавыя і слыхавыя прыкметы роднага мне краявіду, але, відаць, перш за ўсё тыя эмацыянальныя асацыяцыі, якія замацавалі ў памяці і мой настрой, і тыя развагі, што былі асабліва дарагімі і важнымі для мяне ў тыя хвіліны. Пра што я думаў, да якіх пачуццяў далучаўся душою — пра гэта пазней былі напісаны вершы «Край гасцінца» і «Ядлоўцавы куст».

Першыя замаразкі мне заўсёды пахнуць чыстай, свежавымытай палатнянай тканінай — настольнікамі, ручнікамі, прасцінамі, як абноваю, пераменаю, навіною. А як незабыўна пахне снег!

Памятаю, як зласловілі калісьці крытыкі і парадысты над Кузьмой Чорным, праз усю творчасць якога праходзіць вострае адчуванне паху зямлі, асабліва ў ранніх яго апавяданнях і раманах. Колькі там пахаў — усюды і скрозь! Для даследчыка, глыбокага псіхолага, гэты наш пісьменнік у многіх сваіх гранях і асаблівасцях — цэлы скарб у аспекце спазнання псіхалогіі творчасці і сігнальнай сістэмы мыслення і памяці.

З ДЗЁННІКАВЫХ ЗАПІСАЎ

25. 7. 1982. Думка, вобраз, успамін замацоўваюцца несаўважна, а магчыма, нават механічна ў сувязі з абставінамі, асяроддзем, клопатам, якім ты запяты, работай, якую ты выконваеш, аж да са-

мых звичных заняткаў — бытавых і штодзённых. Даўно ўпэўніўся, што, працпуўшыся, успамінаю тое, што ўсплывала на памяць ужо не раз гэтую парою. Прасачыўшы іншыя падзеі дня, самыя звычайныя — сьнеданне, абед, вячэра, выхад на прагулку, сустрэчу з сябрамі, сходы, пасяджэнні, слуханне апошніх наведаньняў, хвіліны любімай музыкі, — пельга не здзівіцца, што раптам дакладна ў такой жа сітуацыі табе ўжо і раней і не раз прыходзіла гэтая ж думка або адчуванне, можа, яшчэ не зразумелае, не яснае, але якраз жа такое.

Відаць, калі гаварыць аб матэрыялізацыі мыслення, то гэты працэс адбываецца не столькі ў галаве, колькі ў сферы, у асяроддзі нашага матэрыяльнага быцця, імпульсы, стымулы мыслення, спазнання, патхнення і нашага настрою не ўнутры, не ў саміх нас, а вакол нас.

РЭАЛЬНАСЦЬ І ЎЯЎЛЕННЕ

Цяжка разбурыць вобраз, які намалявала сабе дзіцячае ўяўленне, а фантазія замацавала яго ў памяці нейкімі сваімі рэаліямі. Я ўжо недзе запісваў, здаецца, як некалі маленькаму майму пляменніку, які яшчэ не бачыў мяне, не ведаў, бацькі ўжо завочна апісалі мяне, мой выгляд, і дзіцячае ўяўленне з усяго гэтага склала мой партрэт. І вось хлопчыка прывялі ў госці. Знаёмімся, а ён абсалютна абыякавы, нешта зусім іншае займае яго прагнуць цікаўнасць, і нарэшце пытаецца:

— А дзе дзядзя Ціма?

Яму паказваюць на мяне: вось жа ён!

Госць незадаволена адмахваецца. Забываецца на нейкі час, заняты ўражаннямі новай, незнаёмай абстаноўкі, потым зноў:

— А дзе дзядзя Ціма?

Яго запэўніваюць, што я — гэта і ёсць Ціма. Пляменнік упарта не прызнае дзядзькі і нарэшце болей рашуча і дакладна ставіць пытанне:

— А дзе дзядзя Ціма — той, той, той? — Той дзядзя, што стварыла яго ўяўленне, ніяк не супадаў з рэальным, з тым, да якога дзіцяці прыйшлося прывыкаць.

Другога майго пляменніка, малога Васілька, прывезлі з Еўліч у Мінск, калі мы жылі на Маладзечанскай вуліцы. Каля нашага драўлянага доміка (ён і цяпер стаіць) быў певялічкі малады садок і дзве-тры градкі агарода, за плотам — хлебазавод. Перамена для хлопчыка, які ўпершыню прыехаў з вёскі ў горад, была ўжо і не такой адметнай, аднак дапытлівая дзіцячая цікаўнасць адкрывала для сябе самыя нечаканыя ўражанні. Седзячы на прыступках ганка і ўглядваючыся далей за хлебазавод, які ўжо яму быў знаёмы, хлопчук убачыў і яшчэ штосьці новае, што прывабіла ўвагу:

— Дзядзя, — разважліва спытаўся ён у мяне, — то гэта, можа, вуньдзекаво комін ад Масквы відзён?

За комінам хлебазавода сапраўды, добра прыгледзеўшыся, можна было ўбачыць яшчэ і другі — далейшы і вышэйшы. Гэта быў комін піўзавада «Беларусь».

Комін ад Масквы. Значыць, сама Масква ўяўлялася дзіцяці вялізным-вялізным домам. А чым большы дом, тым вышэйшы комін.

АД ЛІЧЫЛКІ ДА ПАЗНАННЯ ІСЦІНЫ

1. 6. 1984. Тады весялейшы дзень і святлей на душы, калі хоць нешта ўдасца зрабіць.

Каторы раз пераконваюся — часцей трэба прымушаць сябе вадзіць алоўкам па чыстай паперы. А там зачэпішся за слова, за радок, штосьці прыкладзецца, і пачне складвацца — няхай нават найўнае, прымітыўнае, простае, а ты ўжо не адвяжашся: пойдучь варыянты, шліфоўка; логіка, рытмічная структура, сюжэтнае зярнятка вымушаюць, патрабуюць завяршэння.

Сённяшнім днём я ўжо задаволены, бо, склаўшы адну лічылку, пачаў адразу ж яшчэ пекалькі. Думка запрацавала. У дзеянне ўвайшла ўлада сістэмы апорных сігналаў: аналогія, паралель, блізкія па логіцы метафары выклікаюць, цягнуць за сабой новыя, ішшыя, абрастаючы рэаліямі і падрабязнасцямі.

Яшчэ лішні раз упэўніўся: нават праз самы першапачатковы від любімай дзецьмі творчасці — лічыл-

ку можна перадаць важную і патрэбную інфармацыю, пэўнае ўяўленне аб нейкай жыццёвай падзеі ці з'яве прыроды.

Не зважаючы на тое, што большасць лічылак падчас трымаецца толькі на слоўнай гульні, на каламбуры, а то і гукавой бяссэнсавасці, я імкнуўся ў кожную ўкласці пэўную тэму, у лепшым значэнні падначаліўшы ўсе другарадныя жанравыя асаблівасці дыдактычнай задачы. Пацяшаючы, забаўляючы малое дзіця, мы вучым яго, даём яму патрэбныя, самыя пачатковыя веды. Не ўмееш лічыць да дзесяці, давай павучымся! Гэта так проста — адразу дзве лічбы запамінаюцца, калі прымацаваць іх да дзеяння сюжэта:

Раз, два — булава,
Тры, чатыры — падчапілі,
Пяць, шэсць — табе чэсць,
Сем, восем — цябе просім:
Дзевяць, дзесяць — дай павесіць,

Дай павесіць булаву
На тваю галаву.
А ты стой і маўчы,
Сам спачатку лічы.

Дзесяць раз лічы па дзесяць,
Не палічыш — стой хоць месяц.

Натуральна, што шэдэўр народнай педагогікі, якім я заўсёды захапляюся: «Сарока-варона кашу варыла», памог мне скласці гульнію-лічылку «Пальцы». Перабіраючы пальчыкамі малога, мы ператвараем іх у жывыя персанажы, вядзём з імі дыялог, запамінаем іх імёны і ў той жа час падводзім да самай простаай думкі: кожны неабходны, кожны патрэбны, бо ўсе «родныя браты ў сямейцы, усе — выдатныя ўмельцы».

Не цяжка заўважыць, што, кіруючыся гэтымі дыдактычнымі прыпыпамі, складаліся пацешкі «Тыдзень» і «Месяцы». Важна для дзіцяці не толькі запомніць назвы дзён або месяцаў, але яшчэ заадно ўбачыць і залежнасць іх аднаго ад другога, узаема сувязь і хаду часу, які неаднолькавы, а мае свае адметныя абліччы, адзнакі і прыкметы.

Нават у найўным філалагічным каламбуры «У абутковым магазіне» мне вельмі важна было, каб маленькі чытач, які ўжо добра ўцэліў, што на кожны сезон — свой абутак, пацешыўся ад сваёй упэў-

непасці: я ведаю, калі што абуваць. На лета — сандалеты. А на зіму?

— А ці ёсць у магазіне
Сезонныя сандазімы?
— Толькі ўчора паступілі,
Іх адразу ж раскупілі.

— Ну, тады мы вас папросім
Сапдавосені на восень.
І хоць парачку адшу
Сапдавёснаў на вясну!

Што такое апорны сігнал для памяці? Гэта вопыт, які запамінаецца. Бадай, першы прыклад вопыту, якім пачынаецца працэс пазнання, памятае большасць людзей з самага малку. Гэта калі дзіця, яшчэ немаўля, убачыўшы агонь, цягнецца да яго, як да незвычайнага радаснага дзіва, а дарослыя збянтэжана і спалохана гавораць незразумелае не толькі яму, а і сабе ўмоўнае слова: зізя, або жыжа, малое ўсё ж не цяміць і хапае ручкай агонь, тады толькі яно цераз свой уласны першы вопыт упэўніваецца, што «зізя» пячэцца, «зізя» — баліць, «зію» чапаць няможна. Так умоўны сігнал замацаваны назаўсёды. «Зізя» — трывожнае папярэджанне, і ўжо даволі вымавіць адзін гэты пароль, каб пазбегнуць небяспекі. Дарэчы, у славян-язычнікаў бог агню і называўся Жыжаль.

Можа, таму, што першым дзіцячым спектаклем была «Сарока-варона», дзе мой жа ўласны пальчык набываў сваё аблічча, увасабляўся ў рэальны вобраз, я і пазней, бывала, седзячы зімою на печы, развіваў сваю фантазію тым, што, гледзячы на пальцы, пачынаў бачыць у іх жывыя твары сваіх родных, знаёмых і суседзяў — яны ўсміхаліся, моршчыліся, плакалі гэтак, як падказвала маё ўяўленне. Мала таго, нават сукі ў сцяне, да якіх я ўважліва прыглядаўся, і яны на нейкія хвіліны ператвараліся ў вельмі знаёмыя персанажы.

Цяпер, успамінаючы ўсё гэта, думаеш і дзівішся, якая сапраўды жывая і багатая ўражлівасць у раннім дзіцячым узросце! Пры такой абмежаванасці і бедпасці аб'ектаў назірання вакол сябе ты сам бясконца ажыўляў і ўзбагачаў свой свет. Каштоўнасць самаробнай забаўкі, цацкі і лялькі невымерна большая, чым гатовай, купленай. У іх, лёгка набытых або

падораных, няма жывой душы — яны не здабыты ўласнай фантазіяй. Яны — партнёры без біяграфіі, без дарагой легенды.

ВУЧЫЦЬ ЛЁГКА, РАДАСНА, З АСАЛОДАЙ

У народнай пацешцы «Ішоў Бай па сцяне» акрамя забавы закладзена яшчэ і задачка для рашэння ў некалькіх варыянтах.

Як вядома, Бай ішоў не так сабе, не ўлегцы, а «нёс сямёра лапцёў — і сабе, і жане, і дзіцёнку па лапцёнку». Колькі ж дзяцей у Бая, калі, напэўна ж, сабе і жонцы нёс па пары, а кожнаму дзіцёнку па лапцёнку? Выходзіць — трое. Вядомая гэта пацешачка яшчэ і ў такой рэдакцыі: «нёс сем пар лапцёў», але ўсё адно — «дзіцёнку па лапцёнку». Пры такой умове колькасць Баевых дзетак павялічваецца: іх ужо не трое, а дзесяцёра.

А што, калі гэтага вясёлага гарэзніка Бая дзіцячая фантазія ўявіць сабе не з дзвюма, а з чатырма нагамі? Значыць, дадаецца магчымасць для новага рашэння задачкі, для большага развіцця вобразнай думкі дзіцяці. Вось вам яшчэ адзін выдатны прыклад і доказ мудрай дыдактычнасці народнай творчасці для дзяцей: забаўляючы і пацяшаючы, вучыць лёгка, радасна, з асалодай!

ЗАПАВЕТ ДАБРАТВОРЦА

Без упамінання імя Сухамлінскага, без спасылкі на яго аўтарытэт, на яго вопыт цяпер у педагогічнай навуцы, у навуковых працах і публіцыстычных выступленнях на праблемах навучання і выхавання ўжо рэдка хто абыходзіцца. У перыядычным друку — газетах і часопісах — усё часцей і часцей гучыць яго імя. Сухамлінскі кананізуецца як класік педагогікі. За дзесяць год пасля яго смерці выйшла з друку столькі кніг, колькі не выдадзена і ў такім аб'ёме пры жыцці за трыццаць пяць год яго работы ў школе. Добра гэта? Ніхто не будзе аспрэчваць — добра. Але ў практыцы ўсякай кананізацыі, як пра-

віла, не абыходзіцца без уніфікацыі, без прычэсвання і прыгладжвання, без навядзення такога глянцу, каб прызнанне новага класіка, не дай бог, не пашкодзіла аўтарытэту ранейшых, ужо далучаных да ліку непагрэшных.

Самы зручны аўтарытэт — лагодны, рахманы, бяскрыўдны, а мудрыя ісціны, адкрытыя ім, маўляў, даўно вядомыя нам, толькі падмацаваныя новым вопытам.

Ці такі Сухамлінскі? Якраз наадварот. Вялікі ў сваёй дабраце, у шчырасці, душэўнасці, ён — непрымірымы вораг лагоднасці, зручнасці, прыстасоўнасці. Ад іх ён бараніў дабрату. З дабратворца, такога, як Сухамлінскі, не зробіш іконы цудатворца, і не трэба рабіць. Пяць тамоў яго выбраных твораў, выдадзеных у Кіеве на ўкраінскай мове, і тры тамы, выдадзеныя ў Маскве, далёка не вычэрпваюць усіх багаццяў яго спадчыны, а галоўнае, нават не крапаюцца тых гарачых, вострых асяродкаў яго педагагічнай сістэмы, што рэзка разыходзяцца з агульнапрызнанымі метадалагічнымі канцэпцыямі выхавання, якімі і дагэтуль карыстаецца наша школа.

У пяты том кіеўскага выдання ўвайшло 68 артыкулаў, а іх агульная колькасць, у большасці апублікаваных пры жыцці Васіля Аляксандравіча, сабраных цяпер, каля 600. Гэта толькі артыкулы. А ёсць гатовыя, складзеныя, падрыхтаваныя самім аўтарам кнігі, што яшчэ чакаюць часу свайго выдання. Пра адну з іх я пісаў ужо — пра гісторыю яе задумы, прынцыпы ўкладання — «Хрэстаматыя з этыкі». Цяпер вось чытаю з вялікай цікавасцю машынапіс — 300 старонак кнігі, пра якую я дагэтуль не ведаў, што яна гатова, бо ад самога Васіля Аляксандравіча чуў толькі, што ён мае на мэце напісаць яе — «Педагагічная культура».

Гэта, бадай, адна з праграмных яго кніг, дзе вынашаны кожны сказ, кожнае слова. Ён з поўным правам мог назваць яе «Мая педагагічная сістэма», як назваў адзін з пайбольшых раздзелаў гэтай кнігі. Ганна Іванаўна Сухамлінская, дзякуй ёй, прыслала экзэмпляр, пэўна, чытаны, і не раз, Васілём Аляксандравічам, бо алоўкамі і чарпілам рознага колеру яго рукой пазначаны самыя разнастайныя папраўкі — ад сказаў, слоў, напісаных зверху, да выкрэслі-

вання лішняга знаку пунктуацыі — выдатны прыклад акуратнасці і ўважлівасці! Баюся, што гэтая кніга не будзе лёгкай для выдання: у ёй найбольш выразна, паслядоўна і пераканаўча Сухамліцкі раскрывае сутнасць сваёй нязгоды з Макаранкам, дакладней — адным з яго тэарэтычных прынцыпаў, які ў практыцы нашай школы ўзведзены амаль у непахісную догму, гэта — ідэалізацыя ролі і магчымасцей калектыву (класа, школы, дзіцячай арганізацыі) у выхаванні асобы: гэта — наданне так званаму калектыву (дзіцячаму) улады і права разглядаць, ацэньваць, асуджаць паводзіны і ўчынкi свайго таварыша, выносіць свой прысуд — караць або дараваць.

У раздзеле «Сродкі выхаваўчага ўплыву настаўніка на вучняў» Васіль Аляксандравіч піша: «Абмежаванасць сродкаў выхаваўчага ўплыву — даўняя хвароба савецкай школы. Корань гэтай хваробы — у ігнараванні непасрэднага выхаваўчага ўплыву асобы педагога на асобу вучня. Абвясціўшы гэты ўплыў «парнай педагогікай», Макаранка дапусціў у свой час вялікую памылку, якая на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў была паглыблена эпігонскай слоўнай балбатнёй, беспадстаўнымі, нічым не матываванымі сцверджаннямі аб тым, што толькі калектыў ёсць рэальная выхаваўчая сіла, што толькі праз калектыў можна ўплываць на асобу. Гэтыя заганныя ўяўленні збяднілі фонд сродкаў выхаваўчага ўплыву, скавалі творчыя пошукі і ініцыятыву педагога. Па сутнасці, гэтыя ўяўленні аслабілі і выхаваўчую сілу калектыву, бо як жа можна быць выхавацелем калектыву, калі не выхоўваць кожнага вучня, калі тонкі скульптурны разец не дакранецца да найтанчэйшых рыс кожнай асобы. Калектыў становіцца рэальнай выхаваўчай сілай тады, калі ў мудрага, удумлівага педагога на першым плане — асоба дзіцяці, яе індывідуальны духоўны свет, калі мэтай выхавання ёсць чалавек. Выхаванне калектыву — гэта не безаблічны ўніверсальны сродак уплыву на ўсіх выхаванцаў. Выхоўваць калектыў, ствараць яго ўпутрапыя інтэлектуальныя, маральныя, эмацыянальныя, эстэтычныя сілы — гарманічную еднасць выхаваўчых уплываў на асобу — гэта значыць перш за ўсё выхоўваць розум, маральнасць, начуцці, эстэтычныя погляды і густы асобы — кожнага чалавека.

Калектыў як выхаваўчая сіла ёсць тады, калі ёсць гармонія духоўнага жыцця індывідуальнасці, гэта — надзвычай топкая і шматгранная рэч — гармонія індывідуальнасцей».

Я зрабіў гэтыя выпіскі для сябе таму, што наўрад ці ў бліжэйшыя часы яны дойдуць да чытача ва ўласных фармуліроўках самога аўтара. Сухамлінскага пакуль што прычэсваюць і прыгладжваюць, каб, крый бог, не пасварыць з Макаранкам, ігнаруючы такім чынам гістарычную праўду, логіку і ўмовы часу, а галоўнае — сутнасць задач і патрабаванняў самога грамадства на зусім розных этапах развіцця. Час нараджае і фарміруе свае духоўныя ідэалы, сваіх выразнікаў-філосафаў, паэтаў і педагогаў. Макаранка ратаваў дзяцей, выцягваючы іх з голаду, гразі, сіроцтва, беспрытульнасці. Ён мусіў збіраць іх, гуртаваць, яднаць, далучаць да грамадскага асяроддзя, выводзіць у людзі — і гэта, безумоўна, было яго найпершым клопатам.

«Я глыбока паважаю творчы талент Макаранкі, — піша Сухамлінскі, — гуманнасць яго педагогічнай практыкі, але ніяк не магу згадзіцца з кананізацыяй усіх яго тэарэтычных высноў і рэкамендацый».

Сухамлінскага нарадзіў той час, калі развіццё грамадства пайшло далей і паўстала неадкладная патрэба ўдасканалення і ўзбагачэння духоўнага свету чалавека, выхавання яго як асобы, як індывідуальнасці. Калектыў і калектыўнасць магчымы ўжо толькі на гэтай аснове.

Асоба выхавацеля — галоўны спосаб уплыву на выхаванне. Праз усё жыццё чалавек нясе ўдзячнасць свайму рэальнаму настаўніку, захоўвае ў сваёй памяці яго вобраз. Няма і не можа быць рэальнага вобраза калектыву, яго выразных прыкмет адзіноцтва, яго аблічча без асоб, без індывідуальнасцей. Калі ў гэтым калектыве былі людзі, якім ты печым дарагім абавязаны ў жыцці, якіх ты любіў і любіш, значыць, гэты былі і ёсць твае настаўнікі і выхавацелі, рэальныя і прывабныя, як асобы.

Як гэты важны для педагога — шматграннае багацце душы, здольнай уплываць, уздзейнічаць на дзяцей!

Сухамлінскі настолькі дасканала разумее бяскопцасць невычарпальнасці сродкаў і магчымасцей эма-

цыянальнага яднання са сваімі выхаванцамі, што вы-
будоўвае цэлую методыку валодання такімі сродкамі
абыходжання з дзецьмі, як голас настаўніка, як ад-
ценні вымаўлення слова, як позірк настаўніка і як
яго ўсмішка, у якой, аказваецца, такое невычэрпнае
эмацыянальнае багацце! Столькі магчымасцей у вы-
хавацеля толькі пры дапамозе ўсмішкі дайсці да
душы дзіцяці, крануць яе самыя заповітныя і патаем-
ныя струны! «Возьмем усмішку педагога, — піша Су-
хамлінскі. — У ёй можа выявіцца літаральна некаль-
кі дзесяткаў самых разнастайных выяўленняў думкі,
пачуццяў, перажыванняў. Гэта можа быць і ласка-
вая, лагодная ўсмішка, якая натхняе дзіця, сцвяр-
джае ў ім упэўненасць у сваіх сілах... У гэтай усміш-
цы можа быць і вынашаная ў сэрцы педагога надзея
на духоўныя сілы дзіцяці, і сардэчныя хваляванні,
перажыванні за яго поспехі. Усмішка можа быць і
дакорлівай, а дакор можа мець розныя эмацыяналь-
ныя адценні: гэта і суровае асуджэнне, і шчырая
збянтэжанасць, блізкая да здзіўлення, і засмучэнне,
і неспакой, і першыя прыкметы трывогі за будучыню
дзіцяці, і, нарэшце, сардэчны боль педагога, боль
бацькоўскі, патрабавальны і строгі...»

Многае можа выказаць усмішка, сцвярджае Ва-
сіль Аляксандравіч і перасцерагае толькі ад аднаго:
«Сярод дзесяткаў адценняў, якія можа выказаць
усмішка, не павінна быць ніколі смеху, насмешкі,
высмейвання тых недахопаў, пра якія само дзіця ду-
мае з болем або якіх яшчэ не можа зразумець.

Позірк настаўніка таксама можа несці ў сабе дзе-
сяткі адценняў думкі і пачуццяў. Дакор, трывожнае
запытанне, здзіўленне, крыўда, неспакой, збянтэжа-
насць, сумненне, задумлівасць, смутак, нерашучасць,
боль, радасць, ухвалу, падбадзёрванне, надзея... —
кожнае з гэтых адценняў думкі і пачуцця можа з'яд-
нацца са словам, узбагачаючы мову сэрца і эмацыя-
нальную памяць дзіцяці».

Прыгажосць прыроды, працы, творчасці, характ-
во людскай душы — невычэрпная крыніца выхава-
ння пачуццяў. Пазнаваць чалавека сэрцам, адгукацца
на ўсё прыгожае вакол цябе сэрцам — гэта і ёсць
мова сэрца. Злучаная, з'яднаная ў сваім адзінстве са
словам выхавацеля, мова сэрца — бяскопная ў сваіх
сродках, спосабах і магчымасцях выхавання чалавека.

І яшчэ з чым не пагаджаецца Васіль Аляксандравіч, чаго не прымае з педагогічных устаноў свайго слаўтага папярэдніка, гэта — механічнага спалучэння такіх разуменняў, як патрабавальнасць і павага, па яго вядомай формуле: як мага болей патрабавальнасці і як мага болей павагі да чалавека.

«На жаль, і да гэтага часу ў практычнай рабоце многіх выхавацеляў няма правільнага разумення адзінства павагі і патрабавальнасці. Адны ўяўляюць гэтае адзінства як своеасаблівае чаргаванне даброты і строгасці, другія ўяўляюць яго як механічную мешаніну паблажлівасці і непрымірымасці да ўсяго, што выходзіць за рамкі правільных паводзін. Ёсць нават такі погляд: патрабавальнасць — гэта і ёсць павага да чалавека, і чым болей я патрабую, тым болей, значыць, паважаю.

Трэба сказаць, што як у творчым выкарыстанні ўсіх набыткаў Макаранкі, так асабліва ў разуменні адзінства патрабавальнасці і павагі ў савецкай педагогіцы, на жаль, існуе дагматызм, боязь сказаць адкрыта, што далёка не ўсё ў Макаранкі правільна, і творчае развіццё яго ідэй заключаецца не ў механічным перанясенні асобных прыёмаў з 20-х гадоў у нашы дні, а ў глыбокім разуменні духу нашага часу. Макаранка паўтарыў словы марксісцка-ленінскай этыкі пра адзінства патрабавальнасці і павагі да чалавека, але не раскрыў усёй сутнасці вучэбна-выхаваўчага аспекту гэтага адзінства. Не раскрыў і не мог раскрыць у свой час Макаранка адзінства патрабавальнасці і павагі ў навучанні, на ўроку, у кіраўніцтве навуковай працай, у выхаванні разумовых здольнасцей — а гэта зусім не тое, што праявіць павагу да чалавека ў паўсядзённых узаемаадносінах, не звязаных з навучаннем. Такі аспект інтэлектуальнага жыцця школьнага калектыву і асобы, як росквіт творчых сіл і здольнасцей літаральна кожнага чалавека, не вылучаўся ў часы Макаранкі як патрабаванне практычнага характару. Цяпер жа па першае месца выходзіць гарманічнае адзінства духоўнага багацця і маральнай культуры асобы; паважаць чалавека — гэта значыць перш за ўсё дамагацца поўнага росквіту яго розуму, думкі. Быць патрабавальным у гэтай сферы педагогічнага працэсу азначае зноў жа арыентацыю на сілы і магчымасці асобы: патрабаваць ад

кожнага чалавека можна таго, чаго ён можа дасягнуць пры поўным росквіце сваіх творчых сіл і здольнасцей. Было б найўным шукаць адказу на пытанне: як гэта ўсё зрабіць практычна? — у творах Макаранкі. Намаганне знайсці ў яго творах адказ на ўсе практычныя пытанні нашага часу толькі затрымлівае развіццё педагагічнай думкі».

«Павага людской годнасці — гэта не порцыі дабрата, якую выхавацель адмервае выхаванцу, а ўменне пранікнуць ва ўнутраны духоўны свет падростаючага чалавека. Неадлучным спадарожнікам павагі выхавацеля да чалавечай годнасці выхаванца ёсць павага выхаванца да самога сябе. Гэта найгалоўны, найглыбейшы і наймацнейшы грунт маёй педагагічнай сістэмы. Да таго часу, пакуль ёсць самапавага, ёсць і школа. Знікла павага да самога сябе — няма школы, няма ні асобы, ні калектыву, натхнёных высякароднымі метадамі, а ёсць натоўп, выпадковае зборышча».

Чаму ж у школе, каля гэтага свяшчэннага асяродка гуманізму, як зазначае Сухамлінскі, дзе кожнае слова, кожны рух душы павінны сцвярджаць у чалавеку чалавечнасць, узвялічваць чалавека, падымаць яго ва ўласных вачах, усё яшчэ чэрстваць, бессардэчнасць, абьякаваць? Чаму яшчэ ёсць вучні, якія з радасцю гатовы пакінуць школу? Дзе нараджаюцца першыя кроплі, з якіх паступова ўтвараецца гэты каламутны паток бяздушнасці? «Нараджаюцца яны ў педагагічным бескультур'і, у прымітывізме, у нежаданні бачыць у вучню чалавека. І гэтаму, на жаль, спрыяюць намаганні шаблонна, трафарэтна перанесці ў наш час тое, чым карыстаўся ў свой час Макаранка, у зусім іншыя ўмовы і абставіны, пры зусім іншай мэце і накіраванні выхавання. Так асобныя педагогі павечаць, апашляюць ролю калектыву ў выхаванні асобы. Роля калектыву абсалютызуецца, выхавацелі не бачаць ніякіх іншых сродкаў уплыву на душу дзіцяці, акрамя уплыву грамадскай думкі калектыву. У выхавацеляў, якія адсутнасць асабістай педагагічнай культуры падмяняюць рознымі «эфектнымі», «вострымі» сродкамі ўшчування дзіцяці, нярэдка бывае так: зрабіў вучань нешта няправільнае, дапусціў нейкую памылку, і адразу ж яго паводзіны выносяцца на «суд калектыву». Малое стаіць перад

класам, «арганізатары» калектыўнай крытыкі яго ўчынку патрабуюць ад яго нават «асуджэння» сваіх няправільных паводзін... Усё гэта робіць на дзіця цяжкае ўражанне, выклікае злосць, выхоўвае крывадушша. І ўсё гэта, на жаль, часта выдаецца за сапраўднае педагогічнае майстэрства, за творчае ажыццяўленне ідэй Макаранкі.

У сапраўднасці ж гэта давядзенне да бязглуздзіцы асобных рэкамендацый Макаранкі. Нельга механічна пераносіць палажэнні марксісцка-ленінскай тэорыі аб ролі калектыву ў школьную практыку, у педагогіку.

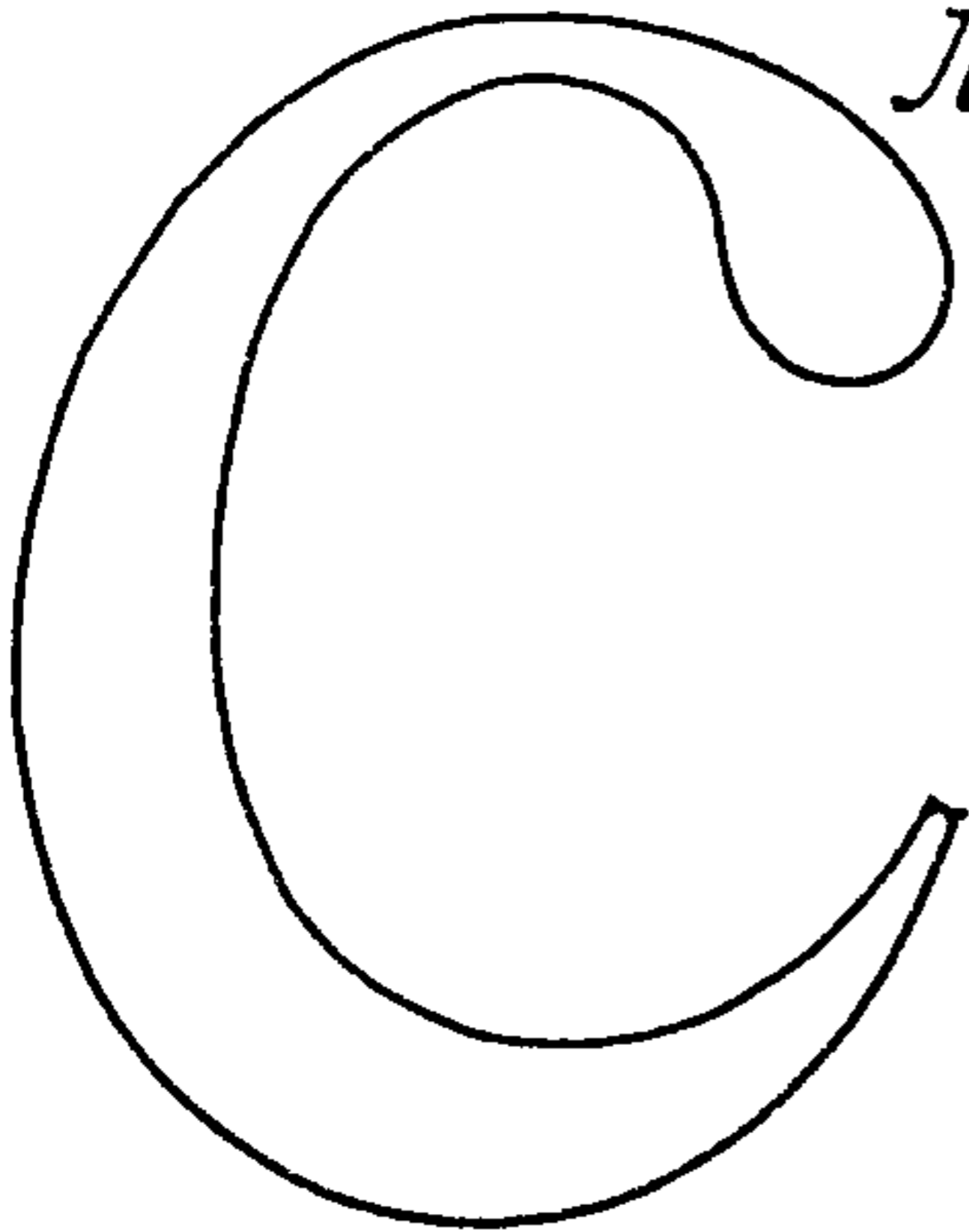
Сталася звычай, гаворачы пра ролю калектыву ў выхаванні, цытаваць словы К. Маркса: «Толькі ў калектыве індывід атрымлівае сродкі, што даюць яму магчымасць усебаковага развіцця сваіх задаткаў, і якраз толькі ў калектыве магчыма асабістая свабода». А між тым К. Маркс у разуменне калектыву ўкладаў рэчы, якія не маюць нічога агульнага з выхаваннем, са школаю. Пад калектывам тут ён разумее ўсё грамадства ў цэлым, а пад калектыўнасцю — грамадскія адносіны. Калі К. Маркс падкрэслівае «толькі ў калектыве», ён разумее, што на базе грамадскай уласнасці індывід атрымлівае сродкі, прадукцыйныя сілы, якія знішчылі стары падзел працы, старую эканоміку, стары буржуазны лад і ў гэтым сэнсе атрымлівае магчымасці для развіцця сваіх задаткаў.

Тыя, хто спасылаецца на ўстаноўкі Макаранкі, усё яшчэ спрошчваюць, прадукцыйныя сілы і творчыя адносіны падмяняюць дыдактычнымі і метадычнымі сродкамі. Макаранка, вядома, западта перабольшваў ролю калектыву ў выхаванні, на вялікі жаль, няма ў яго і засцярог адносна ўзроставых асаблівасцей калектыву. У малодшым узросце, напрыклад, яшчэ не можа быць у калектыве тых стымулаў супольнага, грамадскага характару, якія ёсць у старэйшым узросце, і навязваць дзецям свае дарослыя ўяўленні пра калектывізм — гэта значыць калечыць іх, дзяцей. У малых дзяцей яшчэ не развіта чуйнасць да ўнутрапага духоўнага свету іншага чалавека: прымусьце першакласнікаў рэзка крытыкаваць таварыша за нейкі нязначны грэх, і яны будуць крытыкаваць. Гэтая крытыка выхоўвае ў малых дзяцей абьякавасць, прытупляе і да таго слаба развітае спа-

чуванне бядзе, душэўнай збянтэжанасці іншага чалавека. Дзеці, якія прывыклі змалку крытыкаваць сваіх таварышаў на вачах калектыву, становяцца жорсткімі, бяздушнымі, яны праходзяць своеасабліваю школу крывадушша, а ўсякае крывадушша мае «адваротны бок медаля» — подласць, жорсткасць, бяздушнасць...

Я так падрабязна занатаваў галоўныя развагі Сухамлінскага, пярэчанні, сфармуляваныя ім самім, — у чым ён не згодны з Макаранкам, таму што яшчэ не хутка яны выйдучь на старонкі публікацый. Выдапне пяцітомнага Збору выбраных твораў і асабліва вялікая ўступная прадмова нябожчыка Дзяверына, тыя ж установачныя прынцыпы, пакладзеныя ім у сааўтарстве з Кузіным і ў прадмову да трохтомніка, вельмі ж ужо яскравы прыклад, як старанна хаваецца шыла ў мяшку, як выглянцоўваюцца, як ідэалізуюцца адзінства і поўнае супадзенне поглядаў абодвух педагогаў: ніякіх разыходжанняў не было. Сухамлінскі — паслухмяны, лагодны вучань і паслядоўнік Макаранкі! Аўтар прадмовы ў зноскы на 48 старонцы спасылаецца на манаграфію М. П. Паўлавай пра педагагічную спадчыну Макаранкі, дзе асабліва падкрэсліваецца, што «Сухамлінскі ўзбагаціў ідэі Макаранкі каштоўнымі знаходкамі». Звычайныя, абжытыя догмы не здаюць сваіх пазіцый.

лова ў вершы

Пошук слова заўсёды будзіць думку.
Думка мусіць шукаць слова.
Разглядам творчасці вельмі цікавага і
арыгінальнага паэта даўно збіраюся
ўставіць і свае «тры грошы» ў гаворку аб
наватарстве і традыцыях.
Спрэчкі, якія завязваюцца вакол яго,
часта выяўляюць дыяметральна
супрацьлеглыя погляды.
Не цяжка здагадацца, што маю на ўвазе
Алеся Разанава.
Некаторыя нават схільны сцвярджаць,
што вытокі яго паэзіі пачынаюцца недзе
вельмі далёка — траха не з бібліі.
Ну што ж, падобнае сцвярджэнне нікольні
не можа прынізіць або зняважыць любога
паэта. Абсяг такіх гістарычных прастораў
і пластоў слова вельмі пахвальны, бо ў
тым, што дайшло з глыбінь часу, нават
увасобіўшыся ў міфалагічныя вобразы,
ёсць, скажам, такія шэдэўры лірыкі, як
«Песня песняў». Як ім удалося захаваць
не толькі мудрасць думкі, а перш за ўсё,
непасрэднасць жывога і натуральнага
пачуцця? І асабліва цікава, што не ў
рыфмах, не ў строгай графічнай метрыцы,
а ў свабодным і непасрэдным
самавыяўленні.
Магчыма, таму і пазней паэты, якія

маліліся жанчыне і яе хараству, не адразу знайшлі кананічныя формы словатворчасці, а да сапета, стансаў, мадрыгала яшчэ заставаліся цэлыя тысячагоддзі. Характэрна, што нават размовы сам-насам з найвышэйшым уладаром таксама вылучаліся якраз сваёй незалежнасцю ад формы. Народы ўжо стваралі свае песенныя скарбы, узоры вуснай лірыкі, прафесійная паэзія дасягала сусветных класічных вяршынь і дасканаласці гучання і ў той жа час заставалася неабходнасць верлібра як непасрэднай імправізацыі: «Хлеб паш насущный даждь нам днесь...»

Потым па сказу, па слову паэты, філосафы, публіцысты разбіруць яго, гэты «верлібр», на крылатыя выразы, прымаўкі і назвы кніг.

Якімі б нязведанымі шляхамі ні ішло развіццё паэзіі, адно вядома, што гэта шляхі няпростыя.

Як бы ні мяняліся, ні ўдасканальваліся формы, яна, паэзія, застаецца паэзіяй.

Магчыма, ёсць яшчэ не адкрытыя, не спазнаныя або забытыя намі яе законы і таямніцы, якімі, скажам, добра валодалі нашы далёкія продкі, складаючы песню адначасова ў словах і ў напеве, і не рупіліся аб рыфмах і сугуччах, а ўсё гэта нараджалася сінхронна, і адзін кампанент без другога не мог завяршыцца ў суцэльнай кампазіцыі.

Зусім нядаўна малады паэт, будучы яшчэ студэнтам, Андрэй Чарноў, скрупулёзна даследаваўшы мастацкую структуру «Слова аб палку Ігаравым», давёў і пераканаўча паказаў, што ўсё яно, згодна ўласнай упутрапай рытмічнай асновы, зарыфмавана па законах сугучча нязвычайнай цяпер для нас сістэмы.

Нездарма «Слова» так вабіла і вабіць перакладчыкаў-паэтаў. Большасць перакладаў не толькі на рускую і на сучасныя славянскія, а і на ўсе іншыя мовы — гэта пераклады ў вершах.

Паэзія, аказваецца, валодае такой генетычнай трываласцю, што ажно і цераз восем стагоддзяў геніяльная паэма зберагла не толькі самабытнасць асобы аўтара, але і метрычную прасодыю мовы, на якой напісана.

Паэзія ў прозе... Яе прыклады вядомыя: вершы Тургенева, абразкі, навелы, мініяцюры Бядулі, Гарэцкага, Брыля, Янкоўскага... Думаю, што і Танк да свабоднага верша ішоў не столькі ад еўрапейскай

паэзіі, колькі ад вопыту беларускай казкі і класічнай нацыянальнай прозы, у якой пярэдка было болей паэзіі, чым у некаторых сучасных вершах.

Яшчэ ўдзячнай глебай, якая жывіла паэзію ў яе свабодным выяўленні, я лічу два самыя распаўсюджаныя і блізкія між сабой жанры — дзённікавы і эпісталажны, якія цяпер не надта ўдасканальваюцца і практыкуюцца.

Вядома, што паватарства, творчы пошук не могуць быць аднолькавымі. Каштоўнасць іх у рознасці, у непадобнасці. Кожны паэт, як казаў Маякоўскі, фабрыка, хоць і без коміна. У кожнага — свая лабараторыя. Я сказаў быў, што ў Разанава іх дзве.

У галоўнай з іх ён даследуе свае замислы, свае тэмы, выпрабоўвае матэрыял і яго трываласць.

Шчодрасць, феерверк колераў і адценняў слова, глыбінны разрэз самых розных пластоў моўнай пароды — гэта ў першай, адкрытай лабараторыі, якая ва ўсіх навідавоку.

Паэт працуе, шукае азартна, захоплена, хай сабе ў нечым рызыкаўна, не бяда — на тое пошук. І мы, чытачы, не толькі сведкі, а як бы саўдзельнікі гэтых пошукаў.

А вось другая разанаўская лабараторыя — закрытая, таямнічая. Тут ён вынаходзіць свае так званыя квантэмы, прадукцыю элітарную, для вузкага кола знаўцаў, і не столькі знаўцаў, колькі дэгустатараў, для якіх асалода не сама паэзія, а цырымонія смакавання, прыцмоквання языком: «О, тут штосьці ёсць!» Што там ёсць — клопат другарадны. Важна засведчыць разуменне незразумелага. Мабыць, не вельмі ўпэўнены і сам аўтар у поспеху гэтага эксперыменту, бо даволі сціплыя вынікі падкідае ва ўласныя жанравыя гнёзды.

У кнізе «Шлях — 360» дзевяць паэм. Пасля кожнай падаюцца яшчэ два вершы. На заключэнне — дзве абавязковыя квантэмы. І калі мастацкая палітра і выяўленчыя сродкі ў паэмах і вершах Разанава сапраўды багатыя, дык у так званых квантэмах яму раптам займае мову:

зацяты радавод
жыўлю зямлю
учора вечар

Вось і ўвесь твор. Не кажучы аб прынцыповай адсутнасці знакаў прыпынку, аб адсутнасці формы, не надта парадуюшся тут і зместу, бо яго прынцыпова няма. Гэтым уласна «прышцыпам» аўтар хоча ўпэўніць нас, што тут ёсць нейкія перспектывы для наватарства. Прынцыпова скажам: няма і не будзе. А ў пацвярджэнне гэтага вываду прывядзём радкі, якія тут найлепш прыдадуцца і сваёй выразнасцю, і бяспрэчнасцю:

Блакiт нябёсаў, луг стракаты
больш не узрадуюць таго,
хто страціў сэнс.
Бо сэнсу страта —
то, пэўна, страта усяго.

Цудоўна сказана! І наўрад ці абвергне гэтыя словы Алесь Разанаў, бо напісаў іх ён сам, уласнай рукой. Паэт значных эпічных магчымасцей, з часоў свайго дэбюту ў літаратуры ён вельмі любіць мініяцюру — кароткі, сціслы, гранічна скандэнсаваны верш, напоўнены выбуховым метафарычным зарадам.

У другой па ліку кнізе, названай па аднайменнай паэме пра абаронцаў Брэсцкай крэпасці «Назаўжды», сярод многіх выдатных строф ёсць як высечаныя на камені:

і тваёю мужнасцю сталы —
нібы ўплаўлены ў вечны сплаў —
не ўпаду я, бо ты ўстаяла,
устаяла, каб я ўстаяў.

Мініяцюры ў кнізе «Назаўжды» (1974) складалі асобна вялікі раздзел і называліся «Пункціры». Аднак цераз іх пункцірную структуру, арганічна змацаваную строгай кампазіцыяй, вельмі выразна высвечвала сэнсавая сутнасць кожнай метафары.

У кнізе «Шлях — 360», выдадзенай у 1981 г., паэт чамусьці адступіўся і ад пабытага вопыту ў гэтым жанры, і ад уласнай, прынцыпова акрэсленай устаноўкі на сэнс.

«Пункціры», стаўшы «квантэмамі», страцілі не толькі выразнасць формы, а і звычайную яснасць думкі:

ён вызваліцца сам
маўчапне ў вязню
уражапая вежа
моваў шмат

На першы слых, здаецца, нават нейкая глыбака-
думнасць, а глянеш вачамі — радкі рассыпанага
друкарскага набору:

прышчэпленая памяць
зноў цвіце
старая дзічка
ломкія маланкі

Грэх прызнацца, закрадваецца нават насцярога:
а ці не пацвельваецца са мной, чытачом, аўтар? Не-
калі была распаўсюджана гульня для вершаванага
практыкавання: даваліся рыфмы, па якіх ты павінен
быў скласці верш. А што, калі і тут запрашаюць мя-
не для ўдзелу ў такім занятку? Толькі даюць не
рыфмы, а словы, з якіх нешта павінна атрымацца.
Узяў я пададзеную вышэй квантэму і расставіў рад-
кі трохкі ў іншым парадку — праясніўся сэнс і на-
ват логіка метафары:

зламалася маланка —
расцвіла
старая дзічка
і ажыла
прышчэпленая памяць.

Эксперыментаваць дык эксперыментаваць! Акры-
лены поспехам, пайшоў на яшчэ большае значын-
ства: узяў у Разанава з яго «Пункціраў» адну з ма-
іх любімых мініяцюр і начыста рассыпаў, перамя-
шаў радкі і словы:

гаю трымцепне
не пішу я
кранаю гляджу
шэпт дажджу
перакладаю
пагляд вачэй
слухаю

Вось што атрымалася ў маім «перакладзе».
Вы не ўяўляеце сабе, якая гэта цяжкая дывер-
сія — разбурыць верш. Сізіфава праца і герастратава
слава!

А паслухайце, як цудоўна гучыць ён у арыгіна-
ле, у самога Разанава:

Перакладаю шэпт дажджу,
пагляд вачэй,
трымцепне гаю...

Кранаю,
 слухаю,
 гляджу,
я не пішу — перакладаю.

Крый бог, падумалася, калі б знайшоўся такі рызыконт і «парассыпаў» нам Купалу, Коласа, Багдановіча, Пушкіна «Я помню чудное мгновенье», Лермантава «Белеет парус одинокой...». Што б мы рабілі, каб не эталоны, не арыгіналы, даступныя кожнаму з нас і якія ўжо на памяці цэлых пакаленняў людзей? Уцешуся, што нікога не спакусіць і маё «спаборніцтва» з паэтам, якога я люблю. Недзе глыбока ў душы я перакацаны, што квантэмы ўсяго толькі часовае хобі Разанава, эксперымент з творчай лабараторыі.

Няўжо ж майстар самабытны, арыгінальны, які засведчыў вялікія магчымасці свайго таленту ў многіх паэмах і вершах, раптам паддаўся спакусе гётэўскага Вагнера — вырасціць у колбе яшчэ аднаго гамункулуса?

Думка — сапраўдная каштоўнасць у паэзіі, але не спалучаная, не з'яднаная з пачуццём, гэта толькі стварэнне з вялікай галавой і вельмі кволымі ножкамі. Нават самыя ўдалыя афарызмы, максімы і выслоўі, успрынятыя толькі розумам, — прадукт, так сказаць, аднаразовага карыстання, а не надзённай душэўнай неабходнасці.

Возьмем паэта ў яго абедзвюх паставах: аўтара паэм і аўтара квантэм.

Вось пачатак паэмы, прысвечанай найблізшаму чалавеку — маці, «Упоцемках з ліхтаром»:

Слалася па лугі
на сцежкі белае мліва.
У снега прысмак тугі:
ён мамаю асаблівы,
ён асаблівы мной:
блукаю ў яго завеі.
Снег —
скрушнаю павіпой,
якою — не разумею...

Звярніце ўвагу, якая пругкая мускулатура, якая жывая кроў пульсуе ў кожным капіляры гэтага арганізма.

А побач — рахітычная істота, вырашчаная ў кол-

бе. У яе — штучнае дыханне, зусім не намацваецца нават пульс:

я адымаецца
шчыльнеюць рыштаванні
чысты час

Разанаў — аўтар дваццаці пяці кароткіх паэм. І гэты жанр у яго свой, асаблівы. Кожная з паэм — згустак пачуцця, асабіста перажытага, часта супярэчлівага, драматычнага, нават трагедыйнага, а часам і незвычайна яснага і аптымістычнага па настроі.

Кніга «Каардынаты быцця» (1976) цалкам складаецца з паэм, і адна непадобная на другую. Але большасці з іх уласціва няўпышная і напружаная актыўнасць думкі, жывая энергія выказвання:

Не чакалі...
А спуджаны сон,
сон бяссонны, бязладны, бязлюдны
прыпадаў да зямлі і акон...
Непапраўная доля:
дзень судны.
Набрынялы струменіў прамень,
сіні дзень перакідваўся ў сіншы...
Завяршаючы час перамен,
заступаў невядомы —
дзець іншы.

Вы чуеце, як у радку жыве, працуе кожнае слова, кожны гук, настройваючы радары нашага ўспрыняцця, стымулюючы гатоўнасць думкі прымаць не толькі інфармацыю, а і ўвесь паток, усю плынь настрою, вобразаў і асацыяцый, якія хоча перадаць нам паэт?

Абсяг і маштабнасць асэнсавання сваёй уласнай тэмы, паказ сучасніка ў жывой сувязі з памяццю, з каардынатамі яго быцця характарызуюць Разанава як паэта не толькі лірычнага, але і эпічна-гістарычнага, паэта нацыянальнага. Родная гісторыя, лёсы людскія гераічных і слаўных продкаў яму гэтак жа блізкія, як неспакой, трывогі, засмучэнні і радасці сучаснікаў. Ім напісаны паэмы і пра полацкага майстра-ювеліра XII ст. Лазара Богшу, і пра палымянага рэвалюцыянера Кастуся Каліноўскага, пра паэта Францішка Багушэвіча, пра вядомую ў паэзіі Цётку — Алаізу Пашкевіч, і пра нікому не вядомую цётку Тэклю, вялікую пакутніцу і руплівіцу, што ўсё жыццё самаахварна служыла толькі дабру.

Цікавая і характэрная рыса паэзіі Разанава — у адрозненне ад многіх з нас — ён не прэтэндуе на прапіску да канкрэтнага геаграфічнага рэгіёна. У сваіх вершах зусім не пазначае ўласных біяграфічных каардынатаў — яго галоўную ўвагу займаюць каардынаты быцця чалавека на самой планеце і асабліва ў яе самы небяспечны і трывожны час.

Не знойдзеце вы ў Разанава і настальгічных настрояў, так прыкметных цяпер у паэтаў, якія родныя сцежкі свайго маленства і юнацтва часта бачаць толькі ў ідылічных фарбах. Самую экалагічную тэму паэт бярэ ў маштабным, нечакана крутым ракурсе. Яго паэма «Было балота» — не фатальны сыход, а адкрыты паядынак варожых між сабой кантрастаў, рэзкіх і непрымірмых супярэчнасцей, якія, згодна дыялектычнай неабходнасці, павінны даць чалавеку адказ: абнаўляеш, упрыгожваеш ты зямлю ці павечыш яе хараства і сілу?

Па адстойніках і равах,
праз малыя і буйныя рэкі
паўтараецца даўні шлях,
мой апошні —

з варагаў у грэкі...

Безаглядна, як рэжа штых,
рассякаюцца краявіды,
выпрамляецца кожны штрэх:
геаметрыя па Еўкліду.

У выяўленчым арсенале паэта не толькі шырокі дыяпазон бачання рэчаіснасці, у яго багатая разнастайнасць жанравых сродкаў і прыёмаў. Ён піша класічным вершам, дасканала валодаючы ўсімі яго кампанентамі, і асабіста я лічу, што якраз у гэтай форме — самыя прыкметныя яго ўдачы і найбольшае майстэрства. Піша ён і свабодным радком, і верлібрам, і нават прозай піша і вершы, і паэмы, захоўваючы толькі пэўны інтанацыйны лад і строй апавядальнасці («Паэма рыбіны», «Паэма сланечніка», «Паэма рэха», «Паэма палявання»).

Натуральна, што творчасць Разанава выклікае цікавасць чытачоў і асабліва паэтычнай моладзі, якая не задавальняецца традыцыйнымі формамі, шукае сваіх сродкаў самавыяўлення ў слове, што ўласціва амаль кожнаму новаму пакаленню паэтаў.

У Разанава паявіліся паслядоўнікі. Гэта адзнака і сведчанне адметнасці паэтавай індывідуальнасці.

Але не абышлося і без пераймальнікаў. Перайманне — найбольш лёгкі рэкламны спосаб абвясціць свету: і мы — наватары! Ды яшчэ якія — авангардысты! За што ўхапіліся ў першую чаргу ў вопыце Разанава маладыя аўтары? За квантэмы. Глядзіш, юны навабранец, дэбютант у літаратуры, яшчэ не склаў ніводнага радка згодна з элементарнымі асновамі, а ўжо не толькі піша, а і друкуе «квантэмы» ўласнага вырабу. Так лабараторны эксперымент, у выніку якога, магчыма, яшчэ не ўпэўніўся сам даследчык, выхопліваецца з чужое прабірки і выдаецца за свой — яшчэ адзін гамункулус!

За талентам сапраўднага наватара заўсёды — асоба паэта, высокі патэнцыял яго грамадзянскасці, вызначэнне якой у нас часам зводзіцца да канстатацыі дэкларацыйных выказванняў, зарыфмаваных заклікаў, загадзя разлічаных на цытаванне ў рэцэнзіях і справаздачах.

Алесь Разанаў — сацыяльна актыўны, сучасны паэт па сродках выказвання. Заканамерныя яго эксперыменты, але не фармальныя, а сапраўды мастацкія. Разанаў моцны, арыгінальны ў пошуках новых магчымасцей структуры і рытміка-інтанацыйнага ладу вершаванага радка. І пошук у адваротным кірунку — у адмаўленні генетычных асноў самой арганікі жывога слова, як мы ўпэўніліся, не абяцае перспектыўных адкрыццяў, якімі б навацыямі ў тэорыі не тлумачыўся поспех развіцця паэзіі непасрэднай залежнасцю ад адкрыццяў у навуцы або ў тэхніцы. Хіба памацне сіла святла і цяпла ці павялічыцца эмацыянальны каэфіцыент уздзеяння вершаванага радка, калі мы абвесцім яго фатонам або квантам? Паэт А. Маркаў свае чатырохрадкоўі называе мераю вадкасці — квартамі («Неделя», 1983, № 41), аднак і яны далёка не адкрыццё новых крыніц у паэзіі. Натуральна, што і практыкі, і тэарэтыкі так званага мікражапру часта спасылаюцца на старажытныя формы японскай версіфікацыі — хоку і танка, што лішні раз пацвярджае: наватарства не бывае на пустым месцы. Нават Уолт Уітмен, яшчэ ў мінулым стагоддзі ўразіўшы Стары і Новы свет сваёй адзінай кнігай, засведчыў, што яго «Лісце травы» сваімі карэннямі глыбока ўваходзіць у народную творчасць індзейцаў.

Грамадзянскасць — гэта, вядома, і пошукі, і эксперымент, але ж гэта і дасягненні, і лепшыя традыцыі папярэднікаў.

Убачыць у надзённасці не толькі дзень, у якім жывеш, а і залежнасць гэтага дня ад гісторыі — гэта ёсць зарука ўпэўненасці, што ідзеш не назад, а наперад.

Добра сказаў пра эксперыментатараў Алесь Разанаў на пачатку свайго шляху:

З глыбінь,
як лава з кратэра,
вырвецца распад.
Экс-
перы-
мен-
та-
та-
ры
не ідуць назад.

НТР... Нечуваныя адкрыцці і дасягненні. Але ж духоўныя, прынамсі, эстэтычныя багацці, якія ўжо набыў чалавек, не страцілі вартасці ад таго, што мы расшчапілі ядро атама або перамаглі сілу зямнога прыцягнення. Выдатна разумелі гэта і нашы папярэднікі.

«У адным з часопісаў сказана, што сёмы раздзел «Яўгенія Анегіпа» не мог мець ніякага поспеху, бо наш век і Расія ідуць наперад, а вершатворац стаіць на ранейшым месцы. Век можа ісці сабе наперад, навукі, філасофія і грамадства могуць удасканальвацца і змяняцца, а паэзія застаецца на адным месцы. Мэта яе адна. Сродкі тыя ж. І між тым як уяўленні працы, адкрыцці вялікіх прадстаўнікоў старадаўняй астраноміі, фізікі, медыцыны і філасофіі састарэлі і кожны дзень замяняюцца іншымі, — творы сапраўдных паэтаў застаюцца свежымі і вечна юнымі».

Словы гэтыя напісаны болей ста пяцідзсяці год назад. А хто іх напісаў? Аляксандр Сяргеевіч Пушкін!

Недзе тут, на гэтай стадыі маіх разваг, калі іх трэба было завяршаць, у газеце «Літаратура і мастацтва» (26.8.1983 г.) паявілася вялікая падборка з новай кнігі Разанава, над якой працуе паэт, і, што асабліва цікава, — з яго ўласнай анатацыяй. Гэта

будуць, зазначае аўтар, творы свабоднай формы — верлібры, вершы ў прозе, версэты. (Будзем знаёмыя! — квантэмы кланяюцца версэтам.)

«Мне ўяўляецца, — піша Разанаў, — што такая форма тоіць у сабе багатыя магчымасці: у ёй могуць арганічна спалучацца і лірычнае ўзрушэнне, і фэбула, уласцівая апавяданню, і філасофская сентэнцыя, і эксперыментальны свет аптыўтопіі і навуковай фантастыкі...»

Разанаў не часта дае тэарэтычныя тлумачэнні сваім творам — тым цікавей для нас практычны вынік яго новых пошукаў, тым прыемней, што сапраўды паэт верны заяўленаму прынцыпу: эксперыментатары не ідуць назад!

Дзевяць вершаў, якія склалі падборку, адрозніваюцца ад квантэм ужо тым, што змест іх выкладаецца моваю, падначаленай сінтаксічным і марфалагічным законам і нават знакам прыпынку. Кожны з вершаў звяртае на сябе ўвагу ўжо сваёй назвай — кожны: «Дарэшты», «Пярэчанне», «Падзел», «Навобмацак», «Зброя», «Апора», «Спадчына», «Апошні час», «Шыльдачкі». Назва — не толькі канкрэтнасць метафары, але і філасофская катэгорыя. І ўсе яны незвычайна цікавыя, глыбокія па думцы, па дыяпазоне мыслення. Дазволю сабе падаць хоць бы два з іх, каб чытач мог уявіць, што Разанаў у сваіх пошуках не блукае ўпоцемках з ліхтаром, а здабывае значны плён, якому можна парадавацца. Вось, напрыклад, верш «Зброя»:

Настае дзень, калі я бяру меч і бяру шчыт...
Цяпер я ўзброены, цяпер я здольны
абараняцца і нападаць.

І тыя людзі, якія ўчора штурхалі мяне
локцямі, цяпер пачціва вітаюць мяне.

З цягам часу меч урастае ў маю правую
руку, шчыт — у левую, і я адчуваю іх
як сваё цела.

Але... Але няўжо яны — гэта я, няўжо
да самага скону я мушу рабіць тое, што
раблю цяпер, — укладацца ў зброю?!

І тады паступова я пачынаю адымаць
яе ад сябе — вызваляцца.

Не адзін тыдзень, пэўна, міне, перш
чым гэта адбудзецца: надта шчыльна зраслася
зброя з маім целам, з маёй сутнасцю.

Аднак, перамогшы немач, я мушу
перамагчы і сілу.

І вось яшчэ адзін верш — «Шыльдачкі»:

На дрэвах — шыльдачкі.

На іх напісана, колькі якому дрэву гадоў,
як яно называецца, якая яго таўшчыня і

вышыня.

Людзі праходзяць міма дрэў,
не заўважаюць іх, — яны чытаюць шыльдачкі...

А сведчанні дрэў так і застаюцца
непачутыя, а пісьмёны дрэў так і застаюцца
непрачытаныя.

Тут думкі, як іскры з-пад крэсіва, — яркія, вострыя, але ці кожная трапляе ў выбуховую цэль? Мабыць, для жывога ўздзеяння на ўспрыняцце мала адной інфармацыі, хоць і так шчыльна закадзіраванай у філасофскай сентэнцыі. Ах, як бы для гэтай і для кожнай з гэтых фабул прыдаліся большая экспрэсія, тонус настрою і свабода выказвання сродкамі паэзіі, імпульсіўна-ўзрушаная разанаўская інтанацыя! Бо гэта яшчэ не зусім вершы, нават у прозе. Гэта — запісы, планы вершаў, і як шчыра прызнаваўся той жа Аляксандр Сяргеевіч, «... я, праўду кажучы, болей люблю вершы без плана, чым план без вершаў» (з пісьма А. А. Бястужаву 30.XI.1825 г.).

І ўсё ж, устаўляючы ў дыскусію аб творчасці Разанава гэтыя свае «тры грошы», я з адкрытай душой далучаю да іх і яшчэ «тры грошы надзеі» — шчырай надзеі нават і на тыя яго эксперыменты, якія, можа, мне асабіста і не імпануюць, але я цвёрда ўпэўнены ў неардынарнасці, у значнасці таленту гэтага паэта.

Мне пашчасціла на працягу цэлага года працаваць разам з Алесем Сцяпанавічам над складаннем і рэдагаваннем двухтомнай анталогіі літоўскай паэзіі на беларускай мове. Якая гэта была цяжкая праца, цяжкая, але радасная для мяне таму, што працаваў я з літаратарам незвычайна багатай філалагічнай, гістарычнай і эстэтычнай культуры.

Мала таго што перакладаў ён літоўцаў з арыгінала, ён пераўвасабляў іх на нашай мове, тонка і дасканала перадаючы абліччы і асаблівасці кожнай індывідуальнасці — аўтараў самых розных пакаленняў і стылявых кірункаў. Цяпер Разанаў заняты не менш складавым клопатам — рыхтуе да выдання ў нас, у Беларусі, першую вялікую анталогію грузінскай паэзіі. Выдавецтва «Мастацкая літаратура» ўдала выбрала рэдактара.

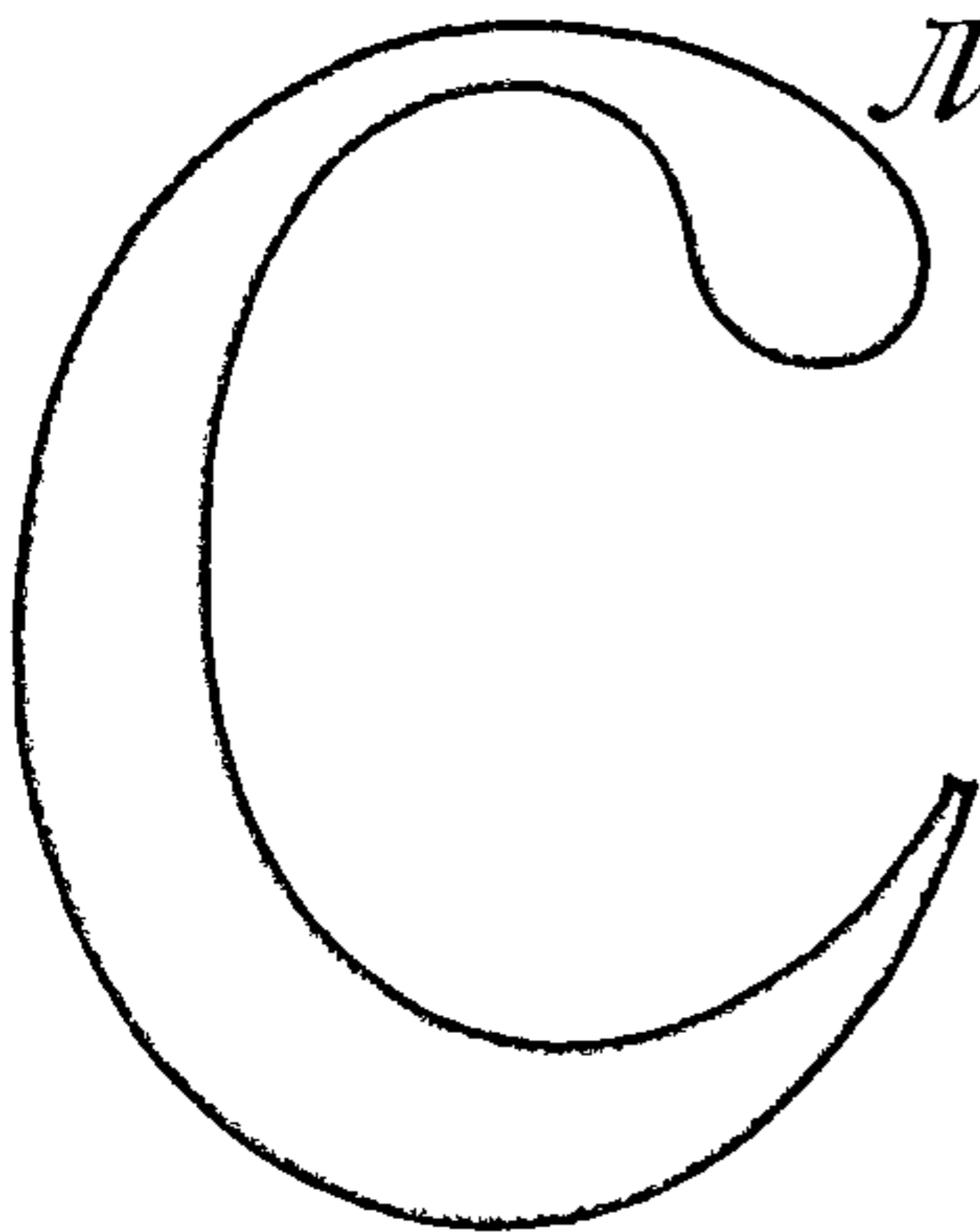
Усё болей упэўніваюся, што спрэчкі, якія то затухаюць, то разгараюцца вакол яго творчасці, узнікаюць не на пустым месцы, не з адной патрэбы крытыкаў удасканальвацца ў палемічным запале.

Алесь Разанаў выклікае на развагі, на роздум, на творчы паядынак, на спаборніцтва кожнай сваёй кнігай, і для яго, і для нас заўсёды сапраўды новай, непадобнай на папярэднія. У гэтым і ёсць і рост, і развіццё яго як паэта — кожны раз не толькі з новымі набыткамі, але, магчыма, і стратамі таго, што мы ўжо лічым дасягненнем.

Сам на сабе гэта не часты прыклад такой самаахвярнасці, такой упартай зацягасці і ўпэўненасці ў праве на пошук, на творчае самасцвярджэнне.

Вось чаму ў размове аб сённяшняй паэзіі, якой ёй быць, і ў пастаноўцы канкрэтнага пытання — сучаснасць і грамадзянская актыўнасць паэта — улік вопыту Алеся Разанава не толькі не лішні, а прынцыпова важны, неабходны і надзённы.

лова ў песні

З даўняй мудрай прымаўкай «З песні слова не выкінеш» можна пагадзіцца толькі ў тым разе, калі гэтая песня сапраўды харошая, любімая, калі кожнае слова там на месцы — паспрабуй крануць адно, пасыплюцца другія, раскідаецца песня.

А бывае ж і так, калі з удалай, прыемнай мелодыі вытыркае, як сухая парэбрына, і такое: зачэпішся языком, а яно на зубах трашчыць.

З харошай, удалай песні абавязкова трэба выкідаць няўдалыя словы.

О Нёман, о бацька мой,
Нёман,
Як сонца, як дзень дарагі!

Цудоўная мелодыя, шчасліва знойдзеная Несцерам Сакалоўскім, можна сказаць, стала візітнай карткай кампазітара, што ўвекавечыў у беларускай музыцы і сябе, і верш нашага вядомага паэта. Але вось наступшы, трэці радок — «Касцямі звяругаў шалёных...» — такі грувасткі і нязграбны ў кантэксце ўсёй страфы, што бязлітасна і няшчадна пілуе наш слых ужо болей за сорак год.

Памятаю, сам аўтар тэксту не раз моршчыўся, слухаючы песню ўжо ў

Мінску пасля вайны. А на пытанне — «Чаму ж ты не паправіш?» — толькі адмахваўся рукой: «Ат, даўно папраўлена. Ляпуюцца перавучваць». Сапраўды верш быў напісаны ў першыя ваенныя месяцы ў горадзе Болхаве на Арлоўшчыне, дзе мы прыпыніліся, каб надрукаваць некалькі чарговых нумароў газеты «Савецкая Беларусь» для адпраўкі ў раёны ўжо захопленай ворагам тэрыторыі нашай рэспублікі. Пасля вайны Анатоль Астрэйка ў гэтым жа рытме і памеры напісаў другі варыянт верша, які настолькі адрозніваўся ад першага, што сам паэт друкаваў іх як розныя: першы пад назвай «Нёман», другі — «Нёману». Нашы спевакі ўзялі тэкст і з аднаго, і з другога — выбарачна, але выбар засведчыў не лепшы слых і густ, бо песня можа загучаць ва ўсім сваім харакце і сіле толькі ў арганічным адзінстве са словам.

Таму, калі заходзіць гаворка аб вершах, пакладзеных на музыку, цікавяцца, вядома, перш за ўсё, ёсць ці няма вось гэтага адзінства, сінтэзу двух пачаткаў — паэзіі і музыкі, — якія і складаюць новы твор мастацтва — песню. І гэта, бадай, самы галоўны крытэрыў удачы.

Бывае, песня, гучна абвясціўшы свету аб сваім нараджэнні, неўзабаве зусім губляе голас і нідзе не чутна, а другая, здаецца, з не вельмі дужым і ўпэўненым голасам — гучыць і ўсё часцей абзываецца паміж людзей і ў людскіх душах.

Чаму так здараецца? Думаю, найперш таму, што кампазітар западта паспадзяваўся на тэкст, на яго пафас і гучнасць, дзе, здаецца, кожнае слова гукае і кліча, застаецца толькі раскласці па нотах. І сапраўды, у такіх выпадках на слова накладваецца своеасаблівая музычная капірка — тэкст амузычваецца, агучваецца, але песняй не становіцца.

Упэўнены, што падобным спосабам немагчыма стварыць добрую песню, бо кампазітар павінен не толькі пачуць слова, а абавязаны — і гэта галоўная зарука поспеху — сваім музычным слыхам «убачыць» яго, гэтае слова, у гукавым вобразе.

Без вобраза, створапага сродкамі музыкі, няма і не можа быць і песні, і нагул музычнага твора. Без вобраза няма і самога слова, здольнага абудзіць думку, выклікаць пачуцці. Не раз упэўніваўся ў гэтым,

па працягу доўгай практыкі маючы дачыненні не толькі з музыкаптамі і паэтамі, а і з той катэгорыяй аўтараў, што твораць выключна зрокавыя, пластычныя вобразы — мастакамі. Няма больш суровай ацэнкі кнізе, апаваданню, вершу, чым тая, калі мастак адмаўляецца ад ілюстрацыі: «Не бачу, што тут маляваць!»

Па даўняй традыцыі кампазітары часцей звяртаюцца да літаратуры, чым пісьменнікі да музыкі. Але ж узаемаўплыў аднаго віду мастацтва на другі не толькі ёсць, ён актыўна дзейнічае, засведчаны такім бліскучым доказам, як славутая «Крэйцарава саната».

Побач з такім прыкладам мала дадаць тое, пра што можна было б прыгадваць яшчэ і яшчэ. Асабіста сам не магу пахваліцца, што мае вершы лёгка і часта кладуцца на музыку. Аднак я рады выпадку прызнацца ў шчырай удзячнасці кампазітарам за тое, што іх творы, якія нечым вельмі блізкія мне па душы, заўсёды радасна далучалі мяне да сваіх вобразаў. Пад назвай верша «Верасы» я з поўным правам мог бы напісаць: «Па матывах аднайменнай інструментальнай п'есы Рыгора Пукста». Гэтых слоў я не напісаў таму, што самы верш прысвяціў кампазітару, творчасць якога высока шаную, а спамянёную скрыпачную мініяцюру лічу класічным узорам камернай інструменталістыкі.

На прыкладзе «Беларускай калыханкі» яшчэ болей упэўніўся, як нават асацыятыўныя сувязі слова з музыкай знаходзяць самы чуйны водгук у музыкантаў. За параўнаўча кароткі час паэма ўжо палічвае пяць музычных версій: радыёпастаноўка, тэлеспектакль і тры кантаты для хору, салістаў і сімфанічнага аркестра. І кожная з трактовак непадобная на другую. Малады кампазітар У. Кур'яп вызначыў жанр свайго твора, як рок-кантата, які будзецца, магчыма, і на залішне рэзка кантрастных сіпквіраваных рытмах, але ўражвае моцна драматычным гукачарпаннем, яркай выразнасцю сольных партый і шырокім дыяпазнам харавога і аркестравага суправаджэння. Кампазітар М. Літвін падае паэму, значна скараціўшы прастору яе сюжэта і колькасць дзейных асоб, у строга класічных кантатных формах. Уся яе мелалыйная фактура вытрымана на высокім прафе-

сійным узроўні, з добрым адчуваннем народных тэм і матываў, не ў залежнасці ад гатовых і знаёмых апрацовак і варыяцый.

Заадно заўважу, як мне самому бачыцца «Беларуская калыханка» ў музычнай інтэрпрэтацыі. Бачыцца так, як пісаў, — як паэма. Абсяг падзей, людскіх характараў і ўся яе метафарыстыка — не статычныя, а ў напружана драматычным дзеянні, у цэнтры якога — маці. Тэма маці, яе калыханкі гучыць ад пачатку да канца. І над пазвай гэтай сваёй рэчы я пазначыў бы: «на матывах». На матывах — чаго? Матчынай песні. Гэта ў ёй спрасавана і закадзіравана ўся гісторыя дзяцей Зямлі, якія нараджаюцца і паміраюць, а маці застаецца вечнай. Трагедыя маці ў яе бяссмерці. Праз яе сэрца праходзяць лёсы дзяцей, рубцуючы яго кругамі гістарычнай памяці. У нашы дні трагедыя матчынай памяці можа скончыцца на апошнім крузе. Жудасны прывід смерці паўстае над неўміручасцю самой маці, адвечнай эстафетай жыцця на планеце...

Не сумняваючыся ў прыярытэце літаратуры, аддамо належнае творцам музыкі за тое, што яны заўсёды спасылаюцца на першакрыніцы.

Вялікі Мусаргскі, як вядома, чэрпаў магутнае натхненне не толькі з песеннай творчасці народа і літаратуры. Уражаны выстаўкай малюнкаў і акварэлей свайго друга архітэктара і мастака Гартмана, ён стварыў шэдэўр, якому наканавана вечнае жыццё. «Карцінкі з выстаўкі», напісаныя як фартэпіянная сюіта і аркестраваныя Равелем, яшчэ магутней загучалі ва ўсім свеце. Не дзіва, што і Равелева «Балеро» паднялася так высока, бо ўзяццела з «Богатырскіх вярот» генія рускай музыкі.

Народная песня... Музычная наша спадчына. Класічная паэзія і сучасная. Яны — адвечныя багацці музыкі. Але ў подступе, у падыходзе да іх ніколі не было і не будзе аднолькавых спосабаў. Усё вызначае талент і яго магчымасці. І ў нашы дні поспех спадарожнічае музыкантам, найбольш адметным у сваёй творчасці, самабытным у сваёй індывідуальнасці.

Тут не абысціся без вялікай эстэтычнай культуры, без выпрабавання яе на трываласць, без пошуку і пават самага дзёрзкага эксперыменту. Традыцыя тут толькі аснова і апора.

Радзівон Шчадрын, майстар самых разнастайных жанраў — ад эпічна маштабных оперных і балетных форм да заліхвацкай вясковай прыпеўкі і гарадской частушкі, — у сваім вопыце бліскуча, з пайтанчэйшай дасканаласцю паказаў, якія яшчэ адкрыцці могуць чакаць кожнага, хто знойдзе свой, уласны, ключ да народных скарбаў. А хто да Георгія Свірыдава мог уявіць, як у музыцы загучыць Маякоўскі, паэзія якога доўгі час лічылася амаль супрацьпаказанай музыцы?

У Свірыдава гучаць і Маякоўскі, і Пушкін з адполькавай сілай, з адполькавай гарманічнай дасканаласцю. Невыказная асалода слухаць яго вакальныя цыклы пушкінскай лірыкі. Колькі досціпу, гулівай весялосці, радаснага захаплення словам у такіх мініяцюрах, класічных шэдэўрах вакальнай аранжыроўкі, як «Стрекотунья-белобока» або «Подъезжая под Ижоры...», і — раптам — нечаканае пераключэнне настрою на душэўную сабранасць, на глыбокі роздум і трывожную насцярогу: «Зорю бьют...» — вось якая шырокая амплітуда эмацыянальных кантрастаў у адным цыкле.

І яшчэ адна незвычайная з'ява ў вопыце стварэння песні ў сучаснай музыцы, у абыходжанні са словам, з'ява, якая ўжо выклікала вялікую цікавасць і захапленне, — гэта наватарская творчасць Валерыя Гаўрыліна.

Смелы, нечаканы і разнастайны ў сваіх пошуках, ён яшчэ шырэй раскрывае гарманічныя, ладавыя, інтанацыйныя магчымасці песеннай мелодыкі не толькі ў сучасных рытмах, але і ў яе багатым лексічным самавыяўленні ад свавольнага каламбура да гарэзлівай скорагаворкі.

Гаўрылін, безумоўна, ідзе ад народнай песнятворчасці, але бярэ яе не ў музейна-этнаграфічных капонках, не ў сарафанна-какошнікавай архаіцы. Мне ўяўляецца, што самую душу народнай песні ён адчуў і зразумеў праз сінкрэтычныя асаблівасці фальклору, дзе слова і папеў непадзельныя. Вось адкуль у яго такая свабода жывой і рухомай кампазіцыйнай структуры: паўторы, перагукі, воклічы, паралелізмы, сдвяджэнні і адмаўленні, запытальныя формы звароту і непасрэдны дыялог — уся гэтая поліфанія гукавых фарбаў, прыведзеная ў дзеянне, зіхаціць

пайярчэйшымі колерамі і адценнямі («Рускі сшытак»).

Падрабязна гаварыць аб сістэме прыёмаў абыходжання кампазітара са словам няма патрэбы. Да-статкова кожнаму з нас успомніць свае любімыя народныя песні, а то проста ўзяць і ўважліва прачытаць у фальклорных запісах. Не магу толькі ўтрымацца ад аднаго прыкладу. Звярніце ўвагу, як нашы безыменныя папярэднікі мудра ўмелі карыстацца самым звычайным эпітэтам — не толькі як азначэннем, а перш за ўсё як спосабам актывізацыі дзеяння. Ніколі, заўважце, ні параўнанне, ні эпітэт не дадаюцца механічна, як гэта часта практыкуем мы, сучасныя паэты. Эпітэт у народнай песні заўсёды — актыўны стымулятар вобраза і яго эмацыянальнага ўспрыяцця:

Гоман, гоман на вуліцы,
Гоман, гоман на шырокай...—

вось зачын падзеі вельмі важнай і якая становіцца яшчэ важнейшай таму, што адбываецца яна не проста на вуліцы, а на шырокай.

І таксама ж не механічна чатыры разы паўторана слова «гоман» — штораз яно гучыць у іншай танальнасці, падымаючыся вышэй і вышэй.

Эпітэт у народнай песні як бы адразу пераключае і падымае на ўзровень бачання нашу ўвагу:

Ходзіць коць па беражку,
Вараны па зялёнаму...

Ну хто б з нас цяпер так напісаў і пераставіў аж два прыметнікі — і да каця, і да беражка ў другі радок? А глядзіце, як зайграла цэлая карціна ў фарбах: вараны па зялёнаму!

А вось яшчэ ўзор эмацыянальнага актыўнага эпітэта. У песні спяваецца пра тое, як жонка, пацярпеўшыся гора са сваім мужыком, пават абрадавалася, што той выбіраецца ў далёкую дарогу. «З табой, мілы, гаравала, без цябе не буду». А — тут вайна. Да жанчыны даходзіць неспадзяванка: «Убіт, убіт мілы, закінуты ў жыта, чырвоцаю кітайкаю лічыка накрыта». Якое жапочае сэрца не зойдзеца ад такога весткі! Жонка выпраўляецца шукаць нябожчыка. І паглядзіце, з якой выключнай псіхалагічнай да-

кладнасцю ставіцца ў пэспі на сваё месца адно-адзі-
пае слова, адзін-адзіны эпітэт:

Прышла туды міла,
Кітайку адкрыла,
Чырвоную як адкрыла,
Дый загаласіла.

«Чырвоную як адкрыла». Колер хусцінкі-кітайкі,
якою накрыты твар забітага, успрымаецца і гучыць
ужо ў найвышэйшым трагічным дыяпазоне: пачы-
наюцца галашэнні і прычыты гаротнае ўдавы.

Але пераклучымся на всялейшую танальнасць.
Успомнім, з якой трапнасцю і дакладнасцю народ-
ная паэтыка здольна перадаць жарт і нават пры са-
мых мінімальным слоўных сродках стварыць цэлы
вобраз, у характары якога з'яднаць сатырычны гра-
тэск з лірычным настроем, нават з самым лагодным
замілаваннем:

Кукавала зязюленька,
што лес мал.
Плакала Ганулечка,
што муж мал.

Ні яго ў полачкі
спавіці.
Ні яго ў люлечку
ўлажыці.

Спавіўшы ў полачкі,
смяецца.
Палажыўшы ў люлечку,
сарвецца...

Паэзія і музыка — не толькі сумежныя віды мас-
тацтва, яны настолькі блізкія, што жывяцца з адных
крыніц, выпрабоўваюцца сумеснымі архітэктанічнымі
законамі і нават іх эксперыментальныя палігоны
на адных і тых жа тэрыторыях, дзе амаль немагчы-
ма строга акрэсліць дэмаркацыйныя лініі: вось гэта
паэзія, а гэта — музыка.

І ўсё ж мне асабіста здаецца, што ў практычным
вопыце засваення песеннага фальклору, у выкарыс-
танні багаццяў усёй народнай творчасці музыканты
робяць значна больш, чым паэты. Гэта не так цяжка
прасачыць і на вопыце рускай музычнай класікі, і
шматнацыянальнай савецкай музыкі. У нас жа, на
Беларусі, па жаль, вельмі зацягнуўся перыяд перай-
мання, механічнага наўтарэння вопкавай фальклор-

пай формы не толькі ў апрацоўцы народнай, але і ў стварэнні новай, сучаснай нацыянальнай песні. Колькі мы ўжо наслухаліся за доўгія гады самых разнастайных падробак з дзікім прысвістам, уханнем і аханнем, што выдаваліся, ды і цяпер яшчэ перэдка выдаюцца, за народную песню! На такім узроўні песеннай творчасці не дзіва, што самымі актыўнымі пастаўшчыкамі тэкстаў для новых сучасных песень былі пайбольш рамеснікі і пераніцоўшчыкі, якія, беручы напракат знешнія фальклорныя прыёмы, прыстасоўвалі іх да сучаснасці. Уяўленні аб новым, аб тым жыцці, якім жыве наш народ і якой стала рэспубліка, падчас яшчэ і цяпер вельмі ж прымітывізуюцца лексікай стогадовай даўніны. Самая ўдалая музыка не ўзбагаціць песню, калі яна не мае яркай паэтычна-вобразнай асновы. Бо верш, на якім спыніў свой выбар кампазітар, — гэта не рытмічная прастора, якую трэба запоўніць музыкай, а хутчэй — сілавое поле, на якім слова пачынае новае жыццё, падначаленае музычнай энергіі. І слова паэта — гэта ўжо не толькі паэтава ўласнасць, але і кампазітарства. З усімі вынікамі яго адказнасці за абыходжанне са словам, бо тут бывае нямала неспадзяванак, калі кампазітар, укладаючы тэкст у свой памер, а слова не лезе, мусіць яго падганяць, а іншы раз і ўкарочваць:

Мілая Алёна, я вады баюсь,
Пацалуй спачатку, а то утаплюсь.

Мілая Алёна, і песня мілая, бо адразу ж палюбілася людзям. Кампазітар Пятрэнка знайшоў цудоўную, лірычную і папеўную мелодыю. І што яму было рабіць, калі два радкі з поўнымі дзеяслоўнымі канчаткамі не месціліся? Узяў грэх на душу — укараціў: пікуды не дзенецеса, будзеце спяваць! І спяваем. Мусім нават дараваць парушэнне граматычных правіл роднай мовы — харошая песня! І, ой, які слых трэба мець, і то адразу ўсё не пачуецца. Бывае, мінаюць цэлыя дзесяцігоддзі, а то і стагоддзі, а песня жыве, пераходзіць з пакалення ў пакаленне, і вось аднойчы якому-небудзь дзеду, можа, пават тугаватаму па вуха, раптам у песенным сугуччы, змалку знаёмым, пачуецца штосьці нечаканае іншае: «Да, были люди в наше время, не то шта ны..., не

то шта шы....» Чытаць вачыма — адно, слухаць — інашае, слова падначальваецца ўжо выключна гукавому ўспрыняццю. У мілай, лірычнай песні, дзе дзяўчына шчыра і даверліва прызнаецца ў каханні, гукавы збег аднаго-адзінага радка раптам пераключае нашу ўвагу на зусім іншы ўзрост — з дарослага на дзіцячы, і нават на той, калі малое толькі-толькі пачынае гаварыць: «Каку вижу, како слышу...»

Даруем ім, вялікім майстрам слова і выдатным музыкантам. У іх — гэта выпадковыя дробязі. У нашых сучаснікаў — куды часцей здараюцца і пілююць наш слых больш пязграбныя і немілагучныя спалучэнні і ў вершах, і ў песнях!

У беларускіх кампазітараў болей удач у камерна-вакальным жанры, безумоўна, таму, што тут большы выбар дае і класічная, і сучасная паэзія. Развіццё масавай песні ў нас усё яшчэ залежыць ад тэкставага дэфіцыту. Магчыма, і тут прыдаўся б вопыт такіх творцаў песні, якія ўдала спалучаюць у адной асобе і паэта, і кампазітара. З'ява гэтая, сцверджаная добрай традыцыяй народнай песнятворчасці, у наш час па вышэйшых эстэтычных крытэрыях мае, вядома, яшчэ большую мастацкую значнасць.

У песні, як і ў казкі, свае законы часу, прасторы, руху і нават логікі. Радасць спазнання, адкрыцця, асалоды па законах сваёй паэтычнай умоўнасці.

Тучка по небу идет,
Бочка по морю плывет...
И растет ребенок там
Не по дням, а по часам.

Ён там, у бочцы, пакуль плыў, і вырас, наш герой: галавой высадзіў дно і выйшаў на бераг ужо малайцом-асілкам.

Паэты, якія пішуць музыку па ўласныя вершы, цяпер у нас, мабыць, найбольш вядомыя як песеннікі. Натуральна, што многія іх вершы, якія мы чытаем апублікаванымі, могуць дзівіць і пязвычайнасцю строфікі, і самой рытмічнай сістэмай, а яшчэ больш — той умоўнасцю, якая немагчыма ў апавядальнай паслядоўнасці.

У вядомай песні Навелы Мацвеевай «Цыганка» падзеі пачынаюцца з таго, што «развеселые цыгане», гуляючы па Малдавіі, крадуць дзяўчынку-малдаван-

ку. Аднак галоўная сутнасць рамантычнай прыгоды яшчэ не ў гэтым, а ў тым, як з малдаванкі зрабіць цыганку. Усё адбываецца вельмі проста:

Посадили на полянку,
Воспитали как цыганку.

Хто б гэта паверыў у хуткасць і трываласць такога «выхаваўчага працэсу», калі б расказаць падзею звычайнай прозай ці бытавой мовай? Вядома, што ніхто. А вось песню спяваем з асалодай, яна ўжо пастроіла нас на хвалю ўспрыняцця і сваёй праўды, і логікі, і характа паэтычна-музычнай вобразнасці. Сама малдаванка, стаўшы цыганкай, з мядзведжай бярлогі крадзе медзведзяня і выхоўвае тым жа хуткасным спосабам, якім «выхавалі» яе самую: «Посадила на поляну, воспитала как цыгана, научила бить баклуши, красть игрушки из кармана!»

С той поры про маму, папу
Забыл медвежонок:
Прижимает к сердцу лапу
И просит деньжонок!

Усё тут умоўна, усё на грані празрыстай казачнасці і найўна-мудрай алегорыі, за якімі бачыцца штосьці больш значнае, чым тое, што ляжыць на паверхні бытавога слова.

Толькі на першы погляд можа здацца найўнаю і гэтая «развясёлая» песенька. Асабіста мне яна ўяўляецца ўдалай парадыйна-сатырычнай формай пра-тэсту супроць празмерна развясёлай эстраднай бяздумнасці, рамантызацыі цыганскай экзотыкі, якая не набывала такой распаўсюджанасці нават у часы благой памяці купецкага мецэнацтва. «Блакітныя агеньчыкі» рэдка ўжо абыходзяцца без каскадных феерверкаў «табарных страсцей».

Добрымі не толькі прапагандыстамі, аранжыроўшчыкамі народнай песні, але стваральнікамі новай сучаснай на працягу пятнаццаці год з'яўляюцца нашы «Песняры». У лепшых формах і магчымасцях сучаснай эстрады яны выдатна паказалі і новыя ўзоры незвычайна тонкай і душэўна праніклівай песеннай лірыкі, і творы эпічнага вакальна-інструментальнага жанру.

Прызнаючы значны творчы плён вядомага ва ўсёй краіне і за яе межамі апсамбля, нельга, аднак,

думаць, што абраны імі кірунак — адзіны, які трэба пераймаць іншым. Калектывы, што намагаліся пераймаць «Песняроў», вельмі хутка сыходзілі са сцэны назусім, бо эстрадная, як і іншая мастацкая уніфікацыя, гэтак жа ператвараецца ў сваю супрацьлегласць — у механічную, у бяздушную інертнасць формы.

Паэзія жывіць музыку, музыка — паэзію. Па даўняму добраму звычаю кампазітары зазначаюць, які літаратурны твор іх патхніў, і нават без выкарыстання тэкставага матэрыялу спасылаюцца на першакрыніцы. А вось наш брат — і празаік, і тым болей паэт — не то што гады ў рады, а за цэлыя дзесяцігоддзі не прызнаецца, што патхніўся музыкай. Добра гэта ці кепска? Кепска, асабліва для паэтаў, якія аддзяляюць сябе ад цэлага духоўнага мацерыка, без якога пельга жыць, як без прасторы, без сонца, толькі тым святлом, што ў тваім, паэтавым, акне. Паэзія — сінтэз многіх мастацтваў, але яе першааснова не толькі слова, але і музыка.

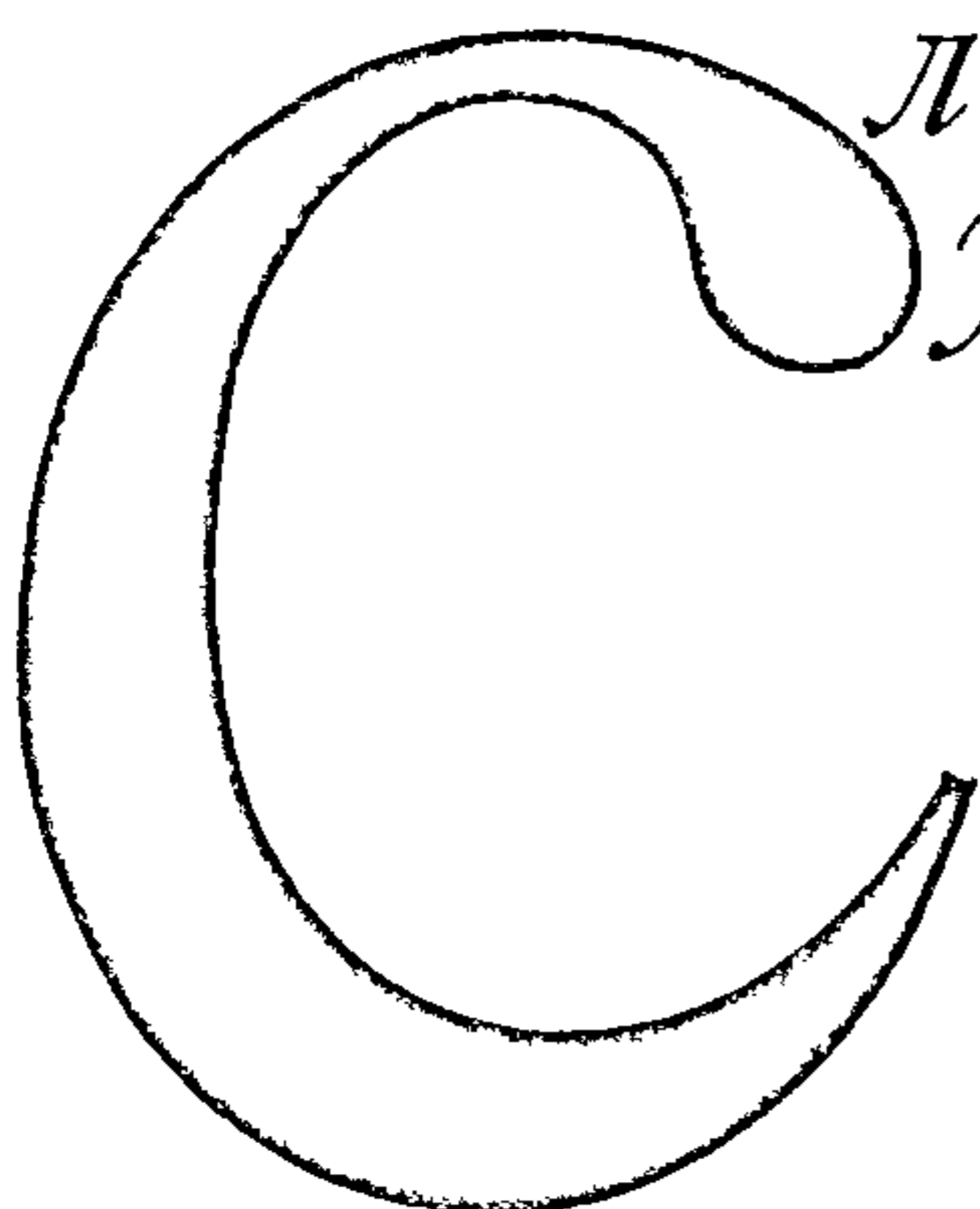
Такая з'ява рускай лірыкі, як Б. Пастарнак і своеасаблівае інтанацыйнае структуры яго верша, агульнапрызнаныя. Але чаму больш абавязана стаўленне яго творчай адметнасці — паэзіі ці музыцы? Цяжка аддаць перавагу адной або другой, бо яшчэ ў юнацкія гады і сам ён быў упэўнены, што будзе музыкантам. Выключныя здольнасці да кампазіцыі бачыў у сваім вучні славы сімфаніст А. Скрябін. Паэзія перамагла, але музычнае мысленне па законах сваёй спецыфікі незвычайна ўзбагачала яго вобразнасць і ў слоўным выяўленні: «Я клавишей стаю кормил с руки под хлопанье крыльев, плеск и клетот...», «Рояль дрожащий пену с губ облизнет...» Жыццё, павакольны свет, радасць далучэння да прыроды ўвасабляліся ў метафарах паэта праз гарманічную непадзельнасць і ўзаемасувязь:

В стихи б я внес дыханье роз,
Дыханье мяты.
Луга, осоку, сенокос,
Грозы раскаты.
Так некогда Шопен вложил
Живое чудо
Фольварков, парков, роц,
могил

В свои этюды.

Пастарнаку — музыка, Маякоўскаму не менш, а, магчыма, яшчэ больш памагаў талент мастака, практычны вопыт работы ў графіцы, веды, пабытыя ў вучылішчы жывапісу, скульптуры і архітэктуры. Яго магутная метафарычная сістэма, вобразы, пластычна аб'ёмныя і маштабныя па ахопе з'яў, падзей, характараў, — найвышэйшы ўзровень паэтычнага эпасу савецкай літаратуры.

1984

Лова ў музыцы

Яно не можа маўчаць. Не толькі сказапае, вымаўленае, але і напісанае — мы яго перш за ўсё чуем.

Жывое, яно гаворыць з намі. Гучанне слова — гэта яго жыццё, яго дыханне. Па абыходжанні са словам мы пазнаём і субяседніка — цікавы гэта чалавек, адметны спосабам свайго мыслення ці абыякавы і глухі да душэўнай чуйнасці іншых людзей.

Поўнае самавыяўленне слова ў аб'ёме свайго гучання — гэта ўжо тая ступень дасканаласці, з якое яно, слова, з усім багаццем сваіх магчымасцей пераходзіць ці, дакладней сказаўшы, можа перайсці, увасобіцца ў самы блізкі сабе від мастацтва — музыку.

У кірунку гэтых разваг аб'яднаны пленум кампазітараў і пісьменнікаў па тэме: «Беларуская паэзія ў беларускай музыцы» даў грунтоўны матэрыял для асэнсавання творчай узаемасувязі, узаемапрапіннення, узаемаўплыву і непасрэднай залежнасці слова і музыкі.

Лягчэй і прасцей сістэму доказаў было б пабудаваць на прыкладах пайбольш распаўсюджанага ў нас супрацоўніцтва паэтаў і кампазітараў, бо па даўняй традыцыі самым актыўным жапрам у

нашай музыцы была і застасца песня. Аспекты яе даследавання вельмі разнастайныя, багатыя і цікавыя для таго, хто ўзяўся б разгледзець гэты вошыт, пачынаючы ад прапаганды народнай песні ў яе фальклорных формах да трансфармацыі найбольш папулярных, любімых яе тэм і матываў у прафесійнай музыцы.

На вялікі жаль, у нашы дні паяўнасьць удалых, яркіх песень, якія ўваходзяць у народны духоўны набытак, не настолькі вялікая і магутная, каб заўсёды магла вытрымаць паядынак з эгаістычнай самаўпэўненасцю, развязнасцю і бесцырымонасцю сучаснай нашай эстрады, перад усеўладнай стыхіяй якой адступаюць, бывае, нават прызнаныя майстры. І яны падчас мусяць ісці на кампраміс, дагаджаць не лепшым густам.

А сапраўды, любімая песня ўсё ж, мабыць, тая, якую спяваюць усе: і сам-насам з сабою, і сабраўшыся гуртам, сябрынаю і гасцінаю. У адпаведныя настрою часіны людзі часцей за ўсё ўспамінаюць, вядома, «Ой, бярозы ды сосны» Алоўнікава, «Явар і каліна» Семянякі, «Спадчыну» і «Алесю» Лучанка... Здавалася б, камерныя, інтымныя, а выклікаюць яны больш складаную гаму пачуццяў, перажыванняў, шырэйшы абсяг думак і ўспамінаў, чым іншыя, разлічаныя на масавы эфект і пампезнасць.

Эстрада пры яе сучаснай індустрыяльнай узброенасці механізуе, адчужае песню ад жывога і непасрэднага эмацыянальнага ўспрыняцця не толькі на слых, а перш за ўсё — пачуццямі.

Песня ў нашым побыце, куды ні павярніся, з духоўнай асалоды ўсё болей ператвараецца ў сродак гукавой экзекуцыі. Мы ўжо амаль і не заўважаем, што аглухлі і часта не здольны адрозніць тонкае, дасканалае ў невыказных нюансах хараство сапраўднай гармоніі, а ўспрымаем яе імітацыю, падробку — з дынамікаў, рэпрадуктараў, тэлевізараў, тым болей — з эстрады.

Колькі іх, так званых ВІА — вакальна-інструментальных ансамбляў, — за апошнія гады перавярнулася на нашых вачах! Растуць як грыбы, — хтосьці ўваходзіць у моду, пакарасуецца, пашыкуецца, пафатыгуе год-два, потым знікае бяследна. З'яўляюцца новыя, цяжка выпадковыя аматары з электрагітарамі,

глушыцелямі-барабанамі і падзіва пісклявымі галаскамі сўнухаў, з мікрафоннымі шлангамі ў руках, што заўсёды і педчэпла пагадваюць бальнічную кішку, якую, давячыся, павінен праглынуць хворы пакутнік, каб дактары, парэшце, вызначылі дыягназ. Многім такім пакутнікам на пашай эстрадзе, а тым больш у самадзейнасці, можна было б адразу сказаць дыягназ, не вымушаючы глытаць шлангаў. Але ўжо не толькі на сямейных урачыстасцях у гарадскіх рэстаранах, але і на вясковых вяселлях лічыцца асаблівым шыкам, калі ад прывезеных з горада музык госці глухнуць напавал і не чуюць адзін аднаго.

Аднак што мяне асабліва ўразіла, дык гэта адна чыста чалавечая падрабязнасць з пакутнага жыцця саміх жа аматараў машынна-індустрыяльнай музыкі, ад якога, аказваецца, глухнуць і самі музыкі, і не толькі сыхам, але і душою. Аказваецца, пасля сваіх галёканняў, грукату, крыку і віску на эстрадзе, калі збіраюцца самі на адпачынак, дык спяваюць зусім не «нумары» свайго рэпертуару, а песні здаўна любімыя — новыя і старыя, якія чулі яшчэ ад сваіх бацькоў і дзядоў. Успамінаецца тое, што бліжэй душы і сэрцу.

Значыць, ёсць ён, залаты фонд неўміручай песеннай лірыкі!

Ніхто, вядома, не адмаўляе, што кожны час нараджае свае песні. І ў нашы дні яны папаўняюць усенародны залаты запас, але ж не гвалтам, не пры дапамозе індустрыяльнага канвеера.

Як ужо зазначалася, супрацоўніцтва беларускіх кампазітараў і паэтаў на працягу многіх год на стварэнні песень мае не толькі добры плён, але і багаты, варты ўвагі, вопыт.

Наўрад ужо нашы калегі кампазітары-песеннікі будуць задавальняцца так званымі «тэкстамі», што пастаўляюцца літаратурнымі саматужнікамі. Прыкра бывае чуць, калі нават з вельмі ўдалай і папулярнай мелодыі вытыркаюць словы-падробкі і рэжуць слых сваёй непісьменнасцю: «Не спітця толькі ветерану, ночь растрэвожила в нем рапы...»

Падобныя прыклады не адзінкавыя. Увідавляюцца пастаўшчыкі «тэкстаў» доўгі час, наогул, былі ўпэўнены ў сваім выключным маапольным праве на супрацоўніцтва з кампазітарамі. Яны з лёгкай гатоўнасцю

«тварылі» сваю прадукцыю пават адразу на дзвюх мовах: на беларускай — для песні, так сказаць, рэспубліканскага снажывання, і на рускай — з перспектывай «на крылах песні» ўзляцець ледзь не ў самы космас.

Вось чаму прыемна было пераканацца, што нашы кампазітары больш актыўна і непасрэдна самі пачалі разведваць, даследаваць і абжываць «космас» роднай паэзіі ў яе лепшых класічных і сучасных пабытках.

Гэта кампазітары-песеннікі. А што ж творцы іншых жанраў. Як уся беларуская прафесійная музыка далучаецца да беларускай паэзіі?

Нельга не парадавацца значным творчым дасягненням, што з усёй відавочнасцю паказаў агляд вынікаў нашага супрацоўніцтва.

Пяць вялікіх канцэртаў, на якіх прагучалі пераважна новыя творы самых розных жанраў, зрабілі ўражанне прыкметнай актывізацыі як кампазітараў, так і росту прафесійнага майстэрства выканаўцаў, такіх, як хор (мастацкі кіраўнік В. Роўда) і сімфанічны аркестр (мастацкі кіраўнік і дырыжор Б. Райскі) — калектываў высокай творчай дысцыпліны, многіх салістаў-певакоў і інструменталістаў.

Стаўшы падзеяй у нашым культурным жыцці, безумоўна, такі шырокі агляд беларускай музыкі яшчэ болей акрэслена вызначыў не толькі перспектывы, але і кірунак удасканалення пабытага вопыту і яшчэ болей упэўнены далейшы пошук.

Шырэй праясніліся магчымасці прафесійнага падыходу, творчых адносін да скарбаў народнага меладу. Вопыт нашых музыкантаў пайшоў значна далей ранейшай практыкі цытатных распрацовак.

Канцэрт для цымбалаў з аркестрам Д. Смольскага, сімфанічная сюіта В. Войціка, паказаныя на пленуме, — прыклады арыгінальнай творчасці ў нацыянальных формах.

Асаблівай шматфарбнасцю музычнай мовы, яркай метафарычнасцю фразіроўкі, каларытнай выразнасцю і рэальнасцю гарманічных вобразаў, багаццем інтанацыйнага і ладавага строю радуе творчасць Я. Глебава. Гэта — кампазітар востра сучаснага мыслення, з шырокім дыяпазонам выяўленчых сродкаў, якімі ён дасканала валодае ў самых кантрастных сугуччах — ад узнёслай патэтыкі да гратэску, ад лагоднай

усмешкі да пайтапчэйшай іроніі, ад трагічнага перажывання да светлага лірычнага настрою.

Дасціпна, з віртуозным бляскам прагучала ў канцэрце яго сюіта з балета «Альпійская балада» (па матывах аповесці В. Быкава).

Упэўнены пошук і нават самы смелы эксперымент, як і наватарская знаходка і ўдача, плённыя заўсёды толькі тады, калі арганічна вынікаюць з адзінства зместу і формы.

Асабіста мне здалася не вельмі ўдалай спроба мадэрнізацыі кампазіцыйных прыёмаў і выканаўчых сродкаў у вакальна-сімфанічнай паэме «Янка Купала», дзе В. Помазаў, механічна спалучыўшы акампанемент аргана з традыцыйным аднагалоссем народнага жаночага апсамбля, яўна парушыў стылявое адзінства твора. І асабліва эклектычнае спалучэнне чытальніка з арганам.

Самастойнасць індывідуальнасці трывалая і надзейная толькі на цвёрдым грунце ўласных творчых прынцыпаў і эстэтычных перакананняў музыканта-мастака.

Напэўна, гэта і ёсць зыходныя пазіцыі і яго росту, і развіцця, і пошуку, і наватарства, бо наўрад ці можа быць істотная розніца паміж кансерватарам, які, слепа трымаючыся традыцыйнага плота, будзе сабе хатаньку з вядомай песеннай лебяды і фальклорных цытат, і так званым наватарам, што для свайго эфектнага збудавання бярэ гатоўкаю цэлыя гарманічныя блокі ў Стравінскага, Пракоф'ева, Шастаковіча або Шчадрына.

Нашы кампазітары ўсё смялей і больш упэўнена шукаюць тэксты, сюжэты, вобразы, матывы не толькі для песень, а і для твораў буйнейшых — оперных, харавых, інструментальных і сімфанічных жанраў і не ў адной паэзіі, а ва ўсёй літаратуры — драматургіі, мастацкай прозе і нават публіцыстыцы ў яе самых надзённых, трывожных і па-грамадзянску ўзрушальных тэмах і пачуццях.

Я маю па ўвазе шырокавядомую ў свеце унікальную беларускую кнігу «Я з вогненнай вёскі...»

Можа, ні на адзін канцэрт не ішоў я з такім насяржана-трапяткім адчуваннем, боязна-трывожным чакааннем, як на апошні, заключны, дзе ў праграме было пазначана выкананне рэквіема, напіса-

нага Людмілай Шлег на матывах гэтай кнігі. Думаю, што такое адчуванне перажывалі многія, хто ў той вечар пераступіў парог філарманічнай залы. Дзіва што! Ужо самы намер падступіцца да гэтага твора і ўвасобіць яго ў музыцы, няхай сабе не ў поўным аб'ёме матэрыялу, а толькі ў асобных матывах, ужо за адно гэта нельга не аддаць належнай увагі маладому кампазітару. А можа, якраз маладому гэта і па сіле?

Людміла Шлег зарэкамендавала сябе вельмі адметным па характары сваіх здольнасцей музыкантам.

Дасканаласць прафесійнага слыху, дакладнасць меладычнага малюнка, характэрнасць іптанацыі вызначаюць яе самастойнасць і ў распрацоўцы фальклорных тэм, і ў вакальнай, і ў інструментальнай музыцы, і асабліва ў творах для дзяцей.

Натуральна, што, абраўшы «Я з вогненнай вёскі...» аб'ектам увасаблення ў форме рэквіема, яна, вядома, уяўляла не толькі складанасць задачы, але і ведала, што да таго вопыту, які мае сама, абавязкова павінна далучыць і выпрабаваны і ўжо ўсім вядомы вопыт слаўных папярэднікаў. Але як яго далучыць, гэты вопыт? Як трансфармаваць сродкі і прыёмы, якія выпрацоўваліся цэлымі стагоддзямі?

Не прэтэндуючы на падрабязны разгляд усяго твора, падкрэслім і вылучым толькі тэму нашых разваг — традыцыя, пошук, эксперымент — і сам крытэрыі падыходу сучаснага мастака да традыцыі. Людміла Шлег у дадзеным выпадку адмовілася ад пошуку. Узяўшы гатовую форму ў яе ідэалізаваных літургічных канонах, яна прыстасавала да яе сэнс і змест нечуванай у гісторыі чалавецтва трагедыі, трагедыі XX стагоддзя, якую пабачылі, перажылі мы з вамі, сучаснікі.

«Я з вогненнай вёскі...» — сама кніга-рэквіем. Магутны народны рэквіем. Ён гучыць безліччу галасоў — ад жахлівага матчынага плачу, прычытаў і праклёнаў да паіўнага, даверлівага воклічу чатырохгадовай дзяўчынкі: «Дзядзі, не бярыце мяне з бабуляй, я вам спяю тую песеньку, каторая «пасею гурочки»».

Часта наплывае на памяць гэты эпізод, які заўсёды пераварочвае душу, а толькі вось зараз падумалася: чаму няшчаснае малое якраз у апошнюю хвіліну разлукі з маці ўспамінае раптам пра гэтыя гурочки?

Пачаў прыгадваць песню — дык вупь жа якія ў ёй словы! Пэўна ж, гэта яна, маці, у сумныя дні фашысцкай няволі неаднойчы сама сабе паціху плакала і спявала іх як сваё ўласнае і перажытае:

Выраслі гурочки
ў чатыры радочки,
не бачыла дарагога
чатыры гадочки.

Толькі і спаткала,
як этапам гналі...

Цяжка паверыць і ўявіць: каты-забойцы згаджаюцца паслухаць, як дзіця будзе ім спяваць!

Пасею гурочки
пізка пад вадою.
Сама буду паліваці
горкаю слязою...

Звініць слабы, кволы галасок, прабіваючыся праз горкія ўсхліпы, як тонкая нітка падзеі на спагаду, на спачуванне, на літасць... «Дзядзі», упэўненыя ў сваім праве вынішчаць на зямлі ўсе народы і нацыі ў імя сваёй «найвышэйшай», не злітаваліся над дзяўчынкай. «Яна спела ім, стоячы на акне, і яны яе забралі і застрэлілі» — так заканчваецца жудасны расказ маці пра смерць дачушкі. Другая маці-пакутніца гаворыць свайму малому хлопчыку, бачачы, што іх будуць паліць жывымі: «Сыноч мой, сыноч, што ж ты ў гэтую разіну абуўся. Твае ж ножкі будуць доўга гарэць. У разіне». Вось якімі галасамі гаворыць, крычыць, кліча ўся кніга, з не меншай сілай узрушаючы пачуцці, чым *Dies irae, Domine jesu, Sanctus Benedictus* або любая іншая літургіяная малітва.

Рэквіем Л. Шлег выконваюць два чытальнікі, чатыры салісты, арган, сімфанічны аркестр, вялікі хор дарослых і ў дадатак да яго яшчэ — і хор дзяцей, і як шкада, што не знайшлося месца таму хоць бы аднаму-адзінаму голасу, які пазаўсёды застаўся і гучыць у памяці кожнага, хто чытаў кнігу-дакумент, кнігу — абвінаваўчы акт фашысцкім злачынствам на беларускай зямлі.

А праклёны! Народныя праклёны! Гнеў і няпавісць да ашалелай набрыдзі — гэта яны знаходзілі ў беларускай мове метафары і вобразы, роўныя па сіле хіба толькі народнаму слову: «Каб вы ўласных дзяцей ніколі не ўбачылі», «Каб вы свайго ценю жаха-

ліся!», «Каб ваши душы і ў пекле дна не знайшлі!»

Колькі іх, такіх праклёнаў, што як пароль, як заклік да помсты, да ўсенароднага паўстання перадаваліся з лесу ў лес, з паселішча ў паселішча, з вуснаў у вусны!

Такою моваю з азвярэлым захопнікам гаварылі ўсе, хто зазнаў фашысцкага пекла на пашай пакутнай зямлі, — ад малога да старога, да родных і блізкіх самога аўтара рэквіема, якая прысвяціла свой твор памяці дзеда, спаленага фашыстамі.

Таму асабліва шкада, што кампазітар галоўныя свае намаганні падпачаліла, на сутнасці, выкананню фармальнай задачы — захаванню канонаў жалобнай месы, у якой салістам і хору па ўсіх правілах належыць спяваць вядомыя лацінскія тэксты.

Урачыста гучаць малітвы — і ўсё гэта ўражліва, магутна, прыгожа, эфектна, усё звычайна слыху, выхаванаму на ўзорах гарманічнай сістэмы старадаўняй класікі: Палестрыны, Пергалезі, Монтэвердзі, Вівальдзі, Бартнянскага...

Духоўная музыка... Царква імкнулася як мага больш шукаць і знаходзіць сродкаў уплыву на чалавека і, галоўным чынам, на яго пачуцці. Тонка і дасканала выкарыстоўвала яна мастацтва і асабліва музыку. І лічыць, скажам, музыку эпохі Рэнэсансу шкоднай толькі з-за таго, што многія яе найвышэйшыя шэдэўры выконваліся ў цэрквах, а не на стадыёнах, было б не столькі разумным прынцыпам, колькі сектанцкім эгаізмам. Натуральна, што духоўная музыка паступова страціла клерыкальна-дагматычны характар. Рэквіемы Керубіні, Берліёза, Моцарта, Вердзі ўвайшлі ў сусветны канцэртны рэпертуар, а ўжо ў мінулым стагоддзі Брамс у «Нямецкім рэквіеме» зусім адмовіўся і ад лацінскіх тэкстаў. У наш час выдатны рэквіем стварыў Дзмітрый Кабалеўскі.

Як напісаны рэквіем Людмілы Шлег? Я сказаў бы, высокапрафесійна ў тэхнічна зададзеных формах: выдатныя сольныя партыі, вакалізы, дуэты, хоры, аркестравае суправаджэнне — усё выверана сіметрычнай і матэматычнай дакладнасцю. Ёсць алгебра, ёсць гармонія, не хапае толькі ўласнага, асабістага асэнсавання матэрыялу і тых незвычайных магчымасцей, якія дае кніга «Я з вогненнай вёскі...» кампазітару, нашаму сучасніку.

Уводзячы ў выкананне твора чытальнікаў, варта было болей выразна акрэсліць эмацыянальныя акцэнтны іх удзелу ва ўсім ансамблі. Слова, якое не сняваецца, а вымаўляецца, патрабуе аўтаапамага гучання, яно не можа адначасова саборнічаць з хорам і аркестрам ды яшчэ на самых кульмінацыйных вышынях. Можна толькі паспачуваць нашай цудоўнай чытальніцы Рыме Маленчапка, якая з неймаверным душэўным напружаннем мусіла вытрымліваць такое саборніцтва. Вельмі шкада, што і тэксты для чытальнікаў узяты не з народнай лексікі, а, галоўным чынам, інфармацыйныя. А тое, што дададзена, не адпавядае самому стылю кнігі. Не зусім пісьменны сказ, які мы чуем з вуснаў чытальніка: «Хто сказаў, што мёртвыя мярты!»

Ці абавязковая традыцыя ў сваёй патрыярхальнай кансерватыўнай некранутасці? Безумоўна, не. Рэквіем як форма мяняецца, набывае новыя адметнасці ў сваёй гарманічнай структуры, у спецыфіцы і характары гучання.

Вось жа сама Людміла Шлег увяла ў хор рэчытатыўныя перамовы людскога натоўпу, трывожныя выгукі, рух, жэст — і ўжо гэтая ўдалая знаходка засведчыла, што магчымыя былі і больш упэўненыя пошукі, бо сучасны кампазітар у адрозненне ад сваіх далёкіх папярэднікаў піша твор не для адпявання, не для памінальнай імшы — «Госпадзі, спакой вечны дай ім...», — а для ўслаўлення вялікага самаахвярнага народнага подзвігу ў імя жыцця, у імя Перамогі.

Традыцыя жыве, дзейнічае, уплывае толькі тады, калі яна ўзбагачаецца і развіваецца.

Сапраўднай традыцыі заўсёды ўласцівы пошук новага, а вось што ёй супрацьпаказана, дык гэта — мода! Імітацыя, прыстасаванне, падладжванне. Мода — заўсёды кампраміс не толькі ў мастацкіх, эстэтычных, а і ў этычных, грамадскіх прынцыпах.

У эстафеце пераемнасці і прызнання самага каштоўнага, што здабываецца ў пошуках, — наша найлепшая традыцыя, бо новае ўзнікае не проста: параджаецца яно гэтак жа, як зерне з зярняці, толькі не непасрэдна, а абавязкова ў новым коласе.

Зарукай жа і гарантам плёну заўсёды будзе зерне!

Лова

напашэве

МАГІЯ СЛОВА

Хто яго ведае, з якіх глыбінных петраў народнай паэзіі ідзе адчуванне характава слова, яго чарадзейства і вясёлай гуллівасці — пэўна, з часоў, калі славяне гаварылі яшчэ на адной мове.

Ужо Ламаносаў добра разумеў гэта, калі запісваў сабе радкі з народнай песні: «По загуменью игуменья идет, за собою мать черна быка ведет». Хоць сам ён, Ламаносаў, у сваёй практычнай паэтыцы яшчэ, можа, і не мог пераадолець залежнасці ад вопыту сваіх літаратурных папярэднікаў, але сам па сабе факт яго захаплення дасканаласцю народнай паэзіі сведчыць, што ён разумеў — вопыт народа ў валоданні словам значна большы, чым паэтаў-прафесіяналаў. Сапраўды, гэтай «игуменье», што «по загуменью идет» ды яшчэ «за собой черна быка ведет», магчыма, не меней як паўтысячы год, а каштоўнасць яе пават у сучаснай паэтычнай валюце самая высокая... Развіццё мовы народнай, практыка народнай філалогіі, безумоўна, ішлі наперадзе мовы афіцыйнай, дзяржаўнай, тым болей — царкоўнай. Рэлігіі і ідэалогіі, пават калі і неслі новыя ідэі, хутка

касцяцелі ў сваіх дагматах і ў сродках, а народнае мысленне развівалася. Развівалася і ўдасканальвалася мова. Сапраўдная паэзія застаецца паэзіяй праз вякі і тысячагоддзі: з яе відна жывая чалавечая душа. Якія б дэспатычныя сістэмы і догмы ні падначальвалі яго сабе ў імя сваіх мэт, як бы ні імкнуліся зрабіць яго рабом, павольнікам зямных і нябесных улад, ён, чалавек, заўсёды падымаўся вышэй тады і там, калі заставаўся сабою, вольны і незалежны духам, натураю, характарам у слове, у песні, у танцы, у працы, у горы, бядзе, у спосабе мыслення. «Душой я вольны чалавек і гэтакім буду ўвесь век». Цераз незлічоныя пакуты і страты ідзе прагрэс чалавека, не зважаючы на «прагрэсы», накіраваныя супраць самога чалавека.

НЕАЦЭННЫЯ СКАРБЫ

Чытаю песні з серыі, што выдае Акадэмія навук, «Беларуская народная творчасць» — неацэнны пабытак нацыянальнай культуры, і я не прапусціў, здаецца, ніводнага тома. Хто ведае, калі яшчэ здарыцца такая падзея ў жыцці, такое, бадай, першае поўнае выданне народных скарбаў. Чытаеш — радуешся, цешышся — вось багацце, якога болей чым дастаткова, каб перад усім светам ганарыцца: паглядзіце, якім поўным духоўным жыццём жыў наш народ, паслухайце, як магутна, прыгожа гучыць яго слова! Калі грунтоўна даследаваць народную творчасць, можна ўбачыць не толькі тое, што ў ёй скарбіца мовы, паэзіі, але і невычарпальнасць вопыту выхавання чалавека, развіцця яго як асобы, генетычны фонд яго памяці.

Яшчэ ні школа, ні нават вучоныя педагогі не ўяўлялі сабе, як вучыць чалавека багаццям мовы ва ўсіх разнастайных сэнсах і гукавых магчымасцях слова, а нашы непісьменныя продкі ўжо і адкрывалі, і самі тварылі моўныя законы, дакладней сказаўшы — тварылі мову, як тварылі музыку. Найболей таленавітыя, найболей чуйныя ўдасканальвалі і адну, і другую — і мову, і музыку, як заўважыў Глінка, аранжыравалі, але пачыналі не з тэорыі, не з правіл, а з практыкі, з вопыту, з непасрэднасці карыстання.

Мы цяпер робім наадварот — вывучэпе мовы пачынаем ледзь не з першага класа ўжо з граматыкі, з раскладання слова на часткі, яшчэ не нацешыўшыся характвам яго гучання, сілай яго эмацыянальнага чарадзейства.

ВА ЎСІХ АДЦЕННЯХ І ФАРБАХ

«Валачобіныя песні» — чарговы том, выдадзены нашымі фалькларыстамі, дай ім бог здароўя і долі добрай, — якую яны вялікую справу робяць для аўтарытэту, для гістарычнай годнасці нашага народа.

Сапраўды, у вялікім славянскім свеце беларусы з іх духоўнымі скарбамі, з паэзіяй, казкамі, з мовай, якая ва ўсім характве і выключнай дасканаласці гучыць у фальклорных багаццях, па праву занялі «пачэсны пасад між народамі», як пісаў Янка Купала. Якое тонкае адчуванне слова ва ўсіх яго адценнях і фарбах! Народ-паэт тварыў яе, сваю мову, па прыродзе, па законах, уласцівасцях і формах, якія ён сам адкрываў: «А ў яго на дварэ а стаіць сасна», «У яго на дварэ а зялёны явар». Ды гэтаму «а», адной гэтай літары, аднаму гуку, для паэзіі, для песеннага поўнагалосся цаны няма! Купала гэта добра адчуваў: «Прыйдзе новы, а мудры гісторык!»

АКЦЭНТ ПАДВЁЎ

Дробны чыноўнічак прыбег заклапочаны да нас, сваіх суседзяў па службе:

— Помогіце нам в такім вопрсе. Нельзя ли, штобы ваша машыністка напечатала нам речь одной девушки из района по-белорусски?

— Што здарылася, што ў вашай установе загаварылі па-беларуску?

— Видите ли, — пэўна, зусім не здольны зразумець гэтай горкай іроніі, канцылярскі таўкач па поўным сур'ёзе растлумачыў: — Видите ли, девушка из деревни и у нее такой акцент, что она не сможет грамотно прочитать свою речь на совещании...

Так спецыяліста па нарыхтоўцы прамой падвёў акцэнт, якога ён не ўлічыў.

НА ЯКІХ ВЫ ЦЯПЕР ПАСАДАХ?

Даўнія мае знаёмыя настаўніцы з суседніх з Еўлічамі вёсак заўсёды, калі бываў у іх школах, гаварылі па-беларуску, і пісьмы дагэтуль пісалі, і раптам, як згаварыўшыся, пачалі пісаць мне па-руску. Цікава, можа, змяніліся іх абавязкі па службе ці яны і да гэтага лічылі, што займаюцца нечым неабавязковым, другарадным, і сам я, іх зямляк, у іх вачах таксама не многа каштаваў, таму што так і не змог падняцца на вышэйшую ступень адукаванасці, культурнага развіцця, трымаючыся мовы, ад якое, як непаўнацэннай, адхрышчваецца амаль кожны, каго прызпачаюць на якую-небудзь, хоць самую задрыпаную, пасаду. Тутэйшая, як некалі казалі, мова — не кіраўнічая, з ёю не выб'ешся ў людзі. Толькі вось яшчэ адны пісьменнікі трымаюцца, не выракаюцца. Цяпер хто гаворыць па-беларуску, той і пісьменнік.

Трэба будзе даведацца, на якіх новых пасадах мае настаўніцы.

ШКОЛА МАЁЙ МОВЫ

Парушыўшы лад і парадак свайго гарадскога жыцця, паехаў у вёску і адчуў як бы перамену і ў самім настроі, і ў кірунку сваіх думак — нейк прасцей і ясней стала на душы.

Часцей трэба далучацца да асяроддзя людзей родных і блізкіх, да змалку дарагіх сцежак, краявідаў і прастораў, знаёмых і прыемных твайму воку.

Цяпер для мяне няма лепшай школы жывой мовы, да якой прыпадаю душой і слыхам, прыязджаючы ў свае Еўлічы. Цімох і Тася захоўваюць яшчэ вялікія каштоўнасці не толькі народнай лексікі, але і сінтаксічныя і фанетычныя формы і асаблівасці нашай гаворкі: дзве, тры, чатыры бабе, карове, хаце, сліве; во тато во, г. зн. зараз, хутка, толькі што, кагдзе; пачуў новае слова — бычнік, г. зн. хлеў, ферма, дзе гадуець бычкоў; раз'елася — страхата, зад, як выварацень (Цімох пра буфетчыцу).

НА МОВЕ КУПАЛЫ І КОЛАСА

У тэатры оперы і балета — урачысты вечар, прысвечаны 100-годдзю Якуба Коласа.

Глядзеў і слухаў па тэлебачанні. Цяпер гэта лепшая магчымасць выразна ўсё ўбачыць і пачуць.

Як і заўсёды на падобных урачыстасцях выпірала за межы магчымага афіцыйнасць узроўню, што характарызуе самы ўзровень арганізатараў такіх падзей.

І як жа свежа і жадана ўспрымаецца слова, думка, сказаныя незалежна, не ўзгодненыя з «узроўнем»! Такім было слова Вацлава Жыдліцкага.

Сам па сабе факт, што гэтае слова гаварыў на мове Купалы і Коласа прафесар Пражскага універсітэта было лепшым доказам павагі і ўвагі да самой падзеі і да аўтарытэту юбіляра.

Гэта было слова вучонага, які канкрэтна і арыгінальна выказаў сваё ўласнае бачанне ролі і месца двух аднагодкаў-волатаў беларускай літаратуры ва ўсёй славянскай гісторыі і культуры.

Сапраўды, прамоўца быў варты авацыі, якое не магла стрымаць аўдыторыя.

ПРЫЗНАННЕ ПЕРАКЛАДЧЫКА

Яшчэ раз парадаваўся, чытаючы ў «Літаратуры і мастацтве» артыкул польскага пісьменніка Тадэвуша Хрусцялеўскага «Прызнанні перакладчыка».

Чаму? Ды ўсё той жа самастойнасці, асабістасці мыслення, калі табе цікава, а што ў нашым Коласе ўбачыў чалавек, незалежны ад нашых, ужо навязлых на языку, заштампаваных формул і фармуліровак?

Лягчэй жыць, трымацца за чыны, пасады, здабываць повяя, калі ўсё ўжо адштампавана. Нават сцэпарыі, прыгодныя на ўсе падзеі і ўрачыстасці — хто, ад імя каго выступае, вітае. Вось і выступаюць, і вітаюць... Госпадзі, як жа пудна, да замарачэння, да атупення!

Нездарма нашы «цырымапімайстары» так упарта ўхіляюцца, пазбягаюць запрашаць гасцей, якія ўмеюць сказаць тое, што думаюць.

НА ДЗВІОХ МОВАХ

У нашы дні пабывае ў літаратуры ўсё большая і шырэйшая практыка пісання на дзвюх мовах. Паявіўся нават тэрмін — двухмоўны пісьменнік, які піша на сваёй роднай і на рускай або сам сябе перакладае.

Цяжка ўявіць дый паверыць цяжка, што такі аўтар можа з аднолькавай даскапаласцю валодаць і адной і другой мовамі.

Мова, як і маці, адна. Толькі родны сын або дачча, якія ведаюць, помняць кожнае яе слова, кожны рух яе душы, кожную маршчынку на яе абліччы — усё гэта сваё, асабістае, — могуць лічыць уласнай спадчынай і багаццем.

МОВА І НАСТАЎНІК

Акрамя заганнай тэндэнцыі — пазбаўляцца ад слабых, вяздольных настаўнікаў, пераводзячы іх у пачатковыя класы, у нашых школах, асабліва ў гарадскіх, за апошнія гады актыўна практыкуецца і яшчэ не меней прыкрая з'ява: падобным настаўнікам даручаюць выкладаць беларускай літаратуры і мовы!

У многіх школах дзеці не любяць мову толькі з-за таго, што не любяць, не церпяць настаўнікаў, якія яе выкладаюць — непісьменных, прымітыўных па свайму эстэтычнаму і культурнаму ўзроўню.

АБРОЖНІК, АШЫЙНІК, НАМЫСНІК

Пачуў у Навадворцах ад сястры Лобана Піны Паўлаўны ўдалае слова *аброжнік*, гэта значыць — ашыйнік, і па аналогіі ўспомніў другое, пачутае ад сястры Тасі ў Еўлічах — *намыснік*, гэта значыць — наморднік, як, напэўна, ужо сказаў бы сам або нават напісаў, бо забыўся: *намыснік*! Як этымалатічна дакладна! «Надзеньце цяляці намыснік, каб карову не ссало». А аброжнік — гэта ад аброці, ад абратаць.

Шопшык — чацвер па вялікоднай пядзелі. У гэты

дзень ішлі на могількі памінаць нябожчыкаў. Тут на этымалагічных адзнаках не адразу ўловіш карэнную сутнасць, бо слова трансфарміравалася, неспазнавальна змянілася, падначаліўшыся народнай фанетыцы — беларускаму вуху. «Дзень поміновення усопшых». Хоць і не вельмі зразумела, затое прасцей, карцей, лягчэй запомніць — нешта болей блізкае слыху: шопшык!

Напашэве — тое, што пад рукамі, нагатове, неабходнае ў патрэбную хвіліну. Гэта — наша, слуцкае слова, якое і цяпер чуецца ў жывой гаворцы.

— *Адбубніваецца* малако ў спёку, — сказала Тоця. Не ўяўляючы сабе, што адбываецца з малаком і што азначае слова, якое зафіксавала працэс «адбубнівання», я папрасіў сястру паказаць мне гэта на вочна.

Тоця дастала з шафы ў сенцах гладыш малака, якое дачасна, без пары схапілася ўкісаць: яно набрыньвала, бралася пухірамі і ў той жа час гарнулася ў камяк, які неўзабаве плаваў ужо ў сыроватцы.

— *Ціванькі, ціванькі, ці-ці-ці...* — клічуць ласкава куранятак.

Пацяробкі — рэшткі, драбязя, што засталася ад таго, што церабілі, перабіралі — пярэбіркі.

Чорцяго — два словы зліліся ў адно: чорцяго ведае, чорцяго есціме...

Тайк — таксама двухслоўе: так як, але ў слуцкім вымаўленні з'ядналася як і адале, што азначае: а далей, потым, пасля...

Заштурына — дрэва, падобнае па сліву, галіны з вострымі калючкамі, увосень — чорныя ягадкі. Адвар кары лечыць любыя рапы, загнаенні. Цімох расказваў, як заштурынаю ўратавалі жарабіцу, якая была ўбілася ў загарадзь з калючага дроту і ўся парэзалася. Адвар п'юць таксама ад язвы страўніка, ад запалення лёгкіх.

Бульба разварыстая звалася ў Еўлічах *красанайка*, бо развёў Красан. Аграном даў яму пяць бульбін, ён пасадзіў у агародзе, адале па людзях пайшла.

Грушы ў Еўлічах *валадымаўкі*, а ў суседніх Чалевічах — *пракопайкі*. Развялі Валадым і Пракоп, на некалькі пакаленняў пакінуўшы па сабе памяць. На Слуцчыне былі чутны яшчэ грушы *сапяжанкі* — кажуць, пайшлося ад сапяжанака — дачок Сапегі. Воль-

га Капацэвіч — першы старшыня сельсавета вёскі Ісэрна — пакінула «Вольчыя бор».

«Чаўпе немаладу што...» — гэта значыць гаворыць абы-што, *плявузгае*.

У нашай слуцкай мове яшчэ не звялося «жуціць» — таксама азначае — гаварыць, але не ў адмоўным, не ў іранічным сэнсе.

Магчыма, на слых яно і не вельмі мілагучнае, аднак распаўсюджанае: жуцяць, вядуць ціхую, спакойную, разважлівую гаворку. Радзей, а то і зусім не чулася «гаманіць», «гамоняць», «давай пагамонім». Гамонка, гамана, гоман — гэта ўжо шум натоўпу, маецца на ўвазе эмацыянальнае ўзрушэнне тых, хто сабраўся ў гурт.

Чвакае — чаўкае.

Карабаціцца — пакарабачаны.

Ляно — ляно яму паварушыць пальцам.

Вось дзе, вось дзе во, вось дзе-ка во! Вунь, вунё, вунянё, вунь дзе во, вунь дзекаво! — градацыі часу, адлегласці, хуткасці.

«Малодшы на адну сераду» — жартоўнае вызначэнне, калі не хочуць падкрэсліваць розніцу ва ўзросце.

Слова «салдат» паходзіць, аказваецца, ад назвы італьянскай манеты Saldo, якую воінам плацілі за іх службу.

Балтыка, Балтыйскае мора — ад стараславянскага «блато» (рускае «болото», польскае «блато»).

Назва возера Балатон запазычана венграмі ў славян.

Славяне азначалі словам «балота» не толькі забалочаныя землі, але і вялікія лужы, нават азёры.

У старажытныя часы часта і слова «мора» азначала і возера, і балота.

Скадарскае возера на Балканах у паўднёвых славян мела назву Блато.

Адсюль пайшлі, пэўна ж, і лужычане, лужыцкія сербы (нямецкая назва — венды), імя якім вызначыла мясцовасць — пізінныя прырэччы, балоты-лужы.

Ядзяць на поўную губу (удоваль).

Гэты чалавек душу за мяне аддасць (верны, любіць).

Душу за ім роціць.

Не абялякнуў (слова не вымавіў, не абазваўся, — мармуль пейкі, сугней).

Аніхто анідзе ані шамархне (такая цішыня).

Хоць трэсні, хоць лусні, хоць на дробны друзак рассыпся, хоць ад неба адарві, а дай!

Як шмаргануў смаркача, дык хоць на плот вешай.

Як марскануў я локцем, дык той ледзь на нагах адзержаўся.

Марнаваць, баёдаваць грошы, час.

Як апараны, ашпараны, абвараны.

Будзе ён мне тут дурыць галаву.

Палілі печ на хлеб.

Як вады ўзлілі на яго — спалохаўся, жахнуўся ад неспадзяванкі.

Няўжо ж, а то ж, а то ж бо.

Выдурваюцца.

Дзежачка, ліпоўка, ліповачка, кадоўбчык.

Дзяруць горла другія пеўні.

Ганіць, зганілі.

Уга, дзіва што.

Па бабах кінуліся — шукаць ратунку, каб пашапталі.

Траляваць дарогу.

Упрыцён — засаб, падрад.

Мітрэнга — валавода, лішні клопат.

Зацёкся з плачу, з голаду.

Прыйдзеш ты мне дадому, я табе пакажу!

Выкараскаўся, адкараскаўся.

Калі я дачакаюся з цябе чалавека, людзей?

Дажджовіца, халепа.

Мультаноўка — мультановая хустка.

Абапнуўся, абапяўся посцілкаю, дзяружкаю ад дажджу.

Скорам, скаромнае.

Сестрышо дзіця.

Пярэдых — спачын.

Шамацяць грошы.

Шалястае па чужых хатах, дома не стыкаецца.

Абутак, адзетак.

Не лішніца.

Дачка з мацераю.

Памагаць дадому, працуючы, служачы ў горадзе.

Ці то ж бо ведаеш, што ён такі ажапіўся.

Не здаецца на просьбы, гаварыць не даецца.

Як сем баб адхадзіла — увачавідкі ачупяў.

Цыб'е, цурбалкі.

Плішчыцца, лезці ў цяспоце.

Наўлечка — навалочка.

Якое там што.

Паўпойваю, паспойваю, пананоўваю, упаю.

Аж сківіцы звяло — такое кіслае шчаўе.

Дык хай жа ж бы б ты мне сказаў, а то ж я апічагутка знаць не знаў.

Абрысклое малако — кагадзе пачало скісаць.

Абгалялёдзела дарога.

Абгламездаць — садраць кару, абламаць голле.
Хто гэта бярэзіпку так абгламездаў?

Агарод любіць гарбатую бабу.

Аглухці (без капчатка «нуць»), аслепці, асіпці, ахрыпці.

Аднак — у значэнні: паколькі. Аднак дадому ідзеш, занясі заадно мае кнігі.

Адразачку — адразу, хутка. Адразачку, як табе кажу.

Апігушвае, аж за вушмі трашчыць — гэтак хутка, са смакам есць, лыжкай сёрбае боршч, суп, зацірку.

Абцырклявалі бульбоўнік каларадскія жукі — абгрызлі.

Бярэснік — гладыш, гляк, збан.

Валавода, валэнда — валакіта.

Віскуцень — вецер. Такі віскуцень, што навылёг праймае.

Вобцас — старажытнае абце (раптоўна, грэйма, угрунь) трансфармаваўшыся фанетычна, яшчэ і цяпер чутно ў слудкай гаворцы.

Выландзіць, выпелсгаваць, выпесціць.

Вымерхаўся — выгаладаўся, завіхаючыся ў рабоце або выбегаўшыся без даі прычыны.

Вялізны — вялізаны.

Высозны — высозазны.

Гаспадыня хваста не падыме.

Глыбозны — глыбозазны.

Далезны — далезазны.

Дастатны — упраўны, цікаўны, усюды і да ўсяго можа дастацца, даступіцца, усё ўведаць.

Даўжэзны — даўжэзазны.

Даў у морду, як у збан.

Дубала — дагары, перакуліўся дубала.

Запылы сыр — кагадзе пачаў сохнуць.

Заплоцце, захлеўе, загумешце.

Захеджалы — замораны.

На воўка памоўка, а мядзведзь спадцішка.

Надсыр — сыраваты. Мясца елі надсыр.

Намапы — наўздагад, навослеп, пэўна не ведаючы дарогі (ішлі, ехалі).

Накідальнікі і падграбальнікі. Адны накідаюць сена, салому на воз, на машыну, другія падграбаюць.

Напаканец рук — спуствя рукава.

Неспадобна, але праўда.

Нядосып — недаспаны час.

Набокаватыя (папсаваныя, усохлыя, сплюшчаныя, учарпелыя з аднаго боку) памідоры, яблыкі, грушы.

Ото, ото во, ото то ж во, цівосе — кагадзе што, толькі што.

«Ох і сеяла Ульяніца лянок...» — як той, хто складаў гэтую песню, тонка чуў узаемную гукавую сувязь слоў — алітэрацыю.

«Пад саменькай, пад саменечкай яблынькай хатняе акенца. Акенца адчыню — і яблычка сарву».

Пазорны — відны, яркі. Яшчэ мая бабка Аксеня казалася: «Пазорна дзеўка» — пра мажную, рослую маладзіцу.

Пакінуць духу ў носе. Збілі на горкі яблык, пакінуўшы толькі духу ў носе.

Папраў казе хвост — прымаўка пра ахвотніка папраўляць іншых або тое, чаго сам не ведае і не ўмее. А поўнасьцю вымаўляецца ў рыфму: папраў казе хвост — дасць бобу на пост. Адным словам, за сваё старанне атрымаеш і вартую ўзнагароду!

Парася свінню ссе — якое сугучча ў звычайным, простым сказе!

Першыя немцы — нямецкія салдаты часоў імперыялістычнай вайны.

Разбедаваўся, разжаліўся, разгорніўся.

Рассасуліўся, расплявузгаўся, чаўне абы-што.

Сосны з богам гавораць.

Сапацеў — сон, цяжка дыхаючы.

Таўшчэзны — таўшчэзаны.

Увашушкаўся — цёпла апрапуўся, пацягнуўшы пават лішняе на сябе.

Уздзяберыць — падпяць, узвалачы пешта цяжкае на вышыню.

Усяляксе — усяляк.

У свіныя галасы сабраліся — г. зн. позна, калі ўжо выганялі на пашу свіней.

Утахцілі, угацілі торбу грошай, каб прыстроіць дурня.

Утрынаццацёх хлопцы згаварыліся ісці на вечарынку.

Ухваста за ім бяжыць.

Ціха, як у вусе.

Шырозна — шырознашы.

ПЁТР I

ПРА МАГЧЫМАСЦІ ПЕРАКЛАДУ

Ва ўказе, выдапым ім у 1724 годзе, зазначалася:

«...Никакой переводчик, не умея того художества, о котором переводит, перевесть правильно не может...»

«Можна ўздыхнуць аблегчана» — паведамляе газета.

Не аблегчанаму, не вылегчанаму не дыхаецца з палёгкай.

Наскальна-зубаскальны гумар.

— Дзе тут саўбес? — пытала ў мяне пажылая жанчына на вуліцы.

«Народны артыст пайшоў на заслужаны адпачынак». Цікава, а заслужаны артыст на які адпачынак пойдзе?

Сумеснік — саўдзельнік, змоўнік, а ў іншых сэнсах — сатаварыш, аднадумец, кампаньён, супольнік, хаўруснік.

СЛОВА НАПЕРАКРУТ

Соніць у клоп — клоніць у сон.

Валя воша — воля ваша.

Шэшка на чапцы — чэшка на шапцы.

«Калі ў рэдакцыі русеў Сядзецкі (сядзеў Русецкі), дык можна было друкавацца».

Хорма шыр (Шырмаў хор).

Звяздактар рады (Рэдактар «Звязды»).

Не гаршкія святы лепяць (не святыя гаршкі лепяць).

Гусляр — даглядчык гусей.

Рыфма на вока: асанансы — ананасы, перапёлка — перапалка, піруэты — піраты, алегорыя — алергія, дыстанцыя — дынастыя, галалобы — аглоблі, настурцыя — інструкцыя, мулаты — амулеты, прынцып — прыцэп, гарызонты — гарнізоны і г. д.

— Хто гэта гаіцянін?

— Міліцыянер.

— ?

— Ну той, што на дарогах спыняе машыны і штрафуе шафёраў — ГАІ.

*Лова —
не верабей*

КАНЦЫЛЯРСКІ ТАНДЭТ

Калі б вучоныя-лінгвісты зацікавіліся такой сферай філалагічнай практыкі, як ведамасная «ізыцная словесность», напэўна, яны адкрылі б нейкія заканамернасці, што вызначаюць логіку канцылярскага мудрагельства, сэнсавую вобразнасць якога мы сяк-так спасцігаем толькі таму, што маем непасрэдныя дачыненні з партнёрам.

«Брюки-одиночки в пошив не принимаются!» У дадзеным выпадку яшчэ можна ўцяміць, на мове якой службы звяртаюцца да нас, мужчын. Гэта з вітрыны аднаго мінскага атэлье. І ўзнік ён, гэты зварот, напэўна ж, па сэнсавай аналогіі з паняццем «маці-адзіночка». Нашы краўчыкі «ўзбагацілі» сучасную лексіку. Дасталося парэшце і штанам па заслугах і, мабыць, за тое, што самаўпэўнена заўсёды лічылі сябе парай!
«Забор мочи на втором этаже!» — недасведчаны чалавек можа здзівіцца, збянтэжыцца: адкуль на другім паверсе — агароджа, плот, і павошта яго мачыць? Але ўстанова, парог якой вы пераступілі, клапаціцца пра вас, пра ваш добры настрой, каб вы не тапталіся ля ўваходу,

сарамліва аглядаючыся, куды аддаць тое, што прынеслі на аналіз.

Хто яго ведае, можа быць, усё гэта лішнія прыдзіркі. Вось жывуць жа людзі, займаючы салідныя пасады, і, не ўдаючыся ў асаблівыя тонкасці, добра разумеюць адзін аднаго, карыстаючыся ўжо нават не словамі, а цыркулярнымі параграфамі: «У неуставленых гражданах похищены кошельки с деньгами», — паведамляе следчы ў газеце. У той жа газеце аўтаінспекцыя рэкамендуе: «Соблюдать очередность при посадке — высадке в транспортные средства». У дні майго юнацтва на дзвярах чыгуначнага клуба станцыі Жлобін нярэдка вывешвалася аб'ява: «По случаю света кино не будет». Ніхто не прымаў яе ў літаральным сэнсе. Кожны ў меру сваіх сіл думае метафарычна. Мілая жанчына-ўрач у бальніцы пытаецца ў хворага: «Как у вас по линии поноса?» Гэта ўжо не толькі метафара, але і імкненне гаварыць прыгожа: «А как в смысле желудка?»

Загадчык рэдакцыі, у якой я працаваў, аўтарытэтна тлумачыў, што правесці нам сход у службовым памяшканні нельга. Чаму? «С точки зрения столов!» Гэта азначала, што не дазваляюць, замінаюць сталы.

Мова творыцца і ўдасканальваецца народам. Але калі над працэсам словатворчасці бярэ ўладу канцылярыст і падначальвае яго ўзроўню адміністрацыйна-службовага фармуляра, слова спусташаецца, мізарнее, траціць жыццёвую сутнасць, а падчас і свой сэнс. Нават добрыя намеры, што ўкладаюцца ў безаблічныя штампы, печакана становяцца то вясёлай, то злой іроніяй, жорстка помсцячы за глухату і непавагу да слова.

Наўрад ці ўзвысіць нашы пачуцці, пачуцці гордасці, калі, скажам, такое паняцце, як назва рэспублікі, ператвораная ў этыкетку, лепіцца куды каму ўздумаецца — і на піўную бутэльку (піўзавод «Беларусь»), і на мыльны парашок, і на топленае сала («Белорусский жир»). Чым квасны патрыятызм горшы за этыкетачны і ярлычны?

Здавалася б, з самых добрых намераў прысвоілі нашаму трактару імя рэспублікі, аднак у жывой гаворцы яно так і не прыжылося. Любоўна, ласкава ні адзін трактарыст не скажа «мая Беларусь», а, вядома ж, — «Беларус», нават «беларусік». Нельга ігна-

раваць элементарныя граматычныя пормы! На вялікі жаль, яўна не хапае добрага густу, слыху, такту, а часам і звычайнай пісьменнасці ў назвах не толькі асобных відаў прадукцыі, але і назвам цэлых прамысловых аб'яднанняў і ўстаноў: у адным горадзе гадзіннікавы завод «Луч», абутковая фабрыка «Луч», а калі яшчэ дадаць тэлеперадачу «Луч» — выйдзе вельмі высокі працэнт «аблучэння». А колькі ў нас па ўсёй рэспубліцы самых розных устаноў бытавой абслугі насельніцтва, і ўсе пад адной шапкай: «Прагрэс»! Камусьці не хапае жадання нават падумаць, а ў некага бывае і залішне імкнення паказаць сваю асаблівую дасведчанасць у мове, у літаратуры. У Мінску за паркам імя Горкага адкрылася дзіцячая дырульня. Як вы думаеце, як яе назвалі? «Наўцілус»! Чаму, якое дачыненне жувальвернаўскі падводны карабель мае да стрыжкі дзіцячых галоў? Ніякага. Затое той, хто «хрысціў» дырульню, паказаў сваю эрудыцыю, засведчыў перад усім светам, што чытаў любімага дзіцячага пісьменніка.

У слоўніку Даля слова «халтура» і яго сінонімы «халтуга», «халтыга», «хаптуга» пазначаны як мясцовыя, дыялектныя. У беларускай мове слова, блізкае сваім гучаннем — «хаўтуры», як мы ведаем, мае вельмі сумны сэнс. Пра нядобрасумленную ж работу заўсёды гаварылася — тандэтная, зробленая на тандэт, або, як і цяпер кажучь мае землякі, — на шармака.

У нашы дні слова «халтура» ва ўсіх яго значэннях — сумным, прыкрым і ганебным набыло незвычайную пашыранасць. На тандэт робяць, халтураць ужо ж вельмі многія, у тым ліку і тыя, хто мае дачыненні са словам, з мовай.

Не магу забыць надпісу на польскіх тэлефонных апаратах па кругу лічбавага дыску: «Падбірай словы, як падбіраеш кветкі ў букет». Вельмі слушная парада, тым болей пры сучасным спосабе дачыненняў, калі субсяседніка не бачыш, а трэба сказаць яму толькі самае галоўнае і важнае. І чым паўней духоўны свет чалавека, тым багацей і яго мова.

Слова — самавыяўленне асобы, характару, натуры. Нечым цікавыя, адметныя, самабытныя людзі — заўсёды маюць сваю мову, з яе лексічнымі і сінтаксічнымі асаблівасцямі.

Цяпер гэтыя індывідуальныя якасці мовы рэдка ўжо заўважаеш нават сярод творчай інтэлігенцыі, а пра службовае чыноўніцтва, пра тых, хто найболей навіду, найболей гаворыць, вучыць усіх нас, як трэба гаварыць, і казаць нечага — гэта ўжо суцэльнае папугайства, механічнае сшапленне нейкіх звычайных шасцяронак у галаве, у памяці, якія толькі крані — і пайшоў, паехаў капвеер... Калі і захоўваецца, жыве самавыяўленне ў слове, дык, напэўна, толькі ў самім народзе, у той яго частцы, якая незалежна ад усемагутнай улады капвеера мыслення гаворыць, як думае.

ТАК ЗВАНЫ КАЛАРЫТ

Пайшла дурная завяззёнка ў нашым кіно. Не ўпершыню ўжо я гавару пра гэта на абмеркаванні сцэнарыяў: фільмы, як правіла, усе па-руску, але для так званага каларыту, для апраўдання беларускай прапіскі якому-небудзь другараднаму персанажу — дзеду, бабцы даецца дзесятка-два жаргонных слоўцаў-рэплік. І акцёры мусяць іх вызубрыць і потым у фільме вымаўляць так, што хоць вушы затыкай ад сораму. У лепшым выпадку для «туземных» роляў возьмуць каго з беларускага тэатра — акцёраў, ужо дарэшты заштампаваных на такіх аплуа.

У сцэнарыі, які я нядаўна прачытаў, два такіх прасцячкі таксама гавораць нібыта на сваіх мовах: беларус — «Была справа...» Гэта значыць, трэба разумець: «Было дело...» і ўкраінец — «Будэ зроблена в срик!» Што за «срик»? Не прымае слых. Гляджу ў слоўнік Грынчэнкі — няма такога слова. Ёсць блізкае па гучанні — тое, што па-дзіцячы завецца «попа», а «срик» — няма. Вельмі лёгка перакладаюць сцэнарысты з мовы, на якой самі думаюць, на мовы, якімі прымушаюць гаварыць «туземцаў»:

УМ

На кабіне аўтобуса надпіс: «УМ» (відаць, скарачаная назва арганізацыі ці ўстановы) і «Служебный».

Так і падмывае сказаць: «На служебном уме далеко не уедешь!»

ЖАХ! ЖАХ!

Як бы гэта перакласці з рускай мовы:
«Ужас! Ужас!»

На першы пагляд, вельмі проста: «Жах! Жах!»

Так і перакладаюць, але мы чытаем і не адчуваем ужо сэнсавага значэння слова — жаху як і не бывала, бо над сэнсам верх узяла фанетычная, чыста гукавая ўлада.

«Жах-жах!» — гэта ўжо хутчэй вясёлы, увішны настрой нейкай работы: пілаванне дошкі або часанне сякераю бервяна: жах-жах, чах-чах!

КАРОЛЬ У СУКЕНЦЫ

У дзень 180-годдзя Х. К. Андэрсена па радзе перадавалі артыкул, напісаны ж, пэўна, па-руску, бо «Новае платье короля» было перакладзена і абвешчана на ўсю Беларусь: «Новая сукенка караля».

АДСУТНАСЦЬ ПРЫСУТНАСЦІ

На першай сваёй старонцы паважаная газета паведамляе: «Знаходжанне завершана».

Які сэнс? Аказваецца, гэта высокі замежны госць пасля візіту ў нашу краіну выехаў дадому.

Чым не ўзор, зусім ужо недалёкі ад слаўтай: «адсутнасць прысутнасці»?

ЗЛЕПАК ЧАСУ

Тая ж газета, адзначаючы юбілей вядомага скульптара, змясціла яго партрэт, а побач загалоўвак артыкула: «Злепак часу».

Якая вобразная дакладнасць!

Добра, што я не скульптар, тым болей — не юбіляр!

ТАРКАВАНЦЫ — НЕ САМАЗВАНЦЫ

Дранікі, дранікі... — блінцы, аладкі з дра-
най бульбы. Так тлумачаць нашы слоўнікі.

Няхай бы яно і заставалася сабе ў слоўніках як
абласное, мясцовае, хоць, можа, і пашырае, але ж
ёсць і іншае, болей мілагучнае і натуральнае ў эты-
малагічным сваім паходжанні — таркаванцы, гэта
значыць — таркаванья, натаркаванья.

Сама прылада, на якой таркуюць, называецца
тарка. У беларуска-рускім слоўніку (1962) слова
зафіксавана — «драць бульбу на тарцы». А чаму —
не таркаваць, як чуецца ў жывой гаворцы? Змалку
дзён і дагэтуль са смакам ем таркаванцы, а вось дра-
нікі ў горла не лезуць. Непрыемна сустракаць іх,
гэтыя дранікі, у вершах, тым болей у песнях!

Натаркаванья на тарцы,
Не дранікі, а таркаванцы,
Яны пры каўбасе, пры скварцы —
Законныя, не самазванцы!

«АБМАРАЛІ»

З інфармацыі аб тым, якія кнігі рыхтуюць-
ца да друку, даведаўся аб адной, што магла б заці-
кавіць, але прачытаў загаловак, і ўраз адпала ўсякае
жаданне чакаць яе выхаду, набываць, тым болей
чытаць, не зважаючы на такую гучную, шматабяцаю-
чую рэкламу: «Што такое гарманічна развітая асоба?
Якія ўчынкi яе ўзбагачаюць?»

Не захацелася чамусьці атрымліваць адказы на
гэтыя і ўсе іншыя пытанні, што ставяцца ў кнізе, бо
аўтар назваў яе «Дыялогі аб маралі». «Абмаралі»
ператварылася ў прыкрае слоўнае спалучэнне. Няхай
па-беларуску няма дзеяслова мараць, ёсць пэцкаць,
мазаць, квэцаць, брудзіць і г. д., а ўсё ж і беларуска-
му вуху не падта прыемныя падобныя гукавыя спа-
лучэнні.

ВЯСЁЛЫЯ КАЧАНЯТЫ

Да гэтага я ведаў і быў упэўнены, што лакаць (хлябтаць) могуць, галоўным чынам, чатырохногія сябры чалавека, ну ды яшчэ сяды-тады і сам чалавек грэшны... А вось як умудрыліся лакаць качаняты, а заадно, мабыць жа, гусі, куры — убачыла наша мілая Рыма Казакова ў вершы «Рубяжы» («Літаратурная газета», 18.8.1982 г.).

Пэўна, гэта быў той рэдкі выпадак, калі лужыца змагла здацца морам, бо нездарма ж і самі качаняты так весела пераміргваліся:

Пяток утят, из лужицы лакая,
Переглянулись весело со мной.

ВОЎЧЫ АПЕТЫТ

Прачытаў інфармацыю ў газеце: імем героя кніжак малдаўскага дзіцячага пісьменніка Спірыдона Вангелі — Гугуцэ ў Кішыніёве названа новае кафэ для дзяцей.

Прыемная, вясёлая і мілая падзея і для аўтара, і для дзіцячай літаратуры, і для саміх нашых юных чытачоў: у іх будзе яшчэ адно кафэ, якіх усё большае па нашых гарадах — то «Калабок», то «Пакацігарошак», то «Чырвоная Шапачка». Як усё гэта вабіць і цешыць і слых, і вока, дый пачуцці нашы.

Але зусім не пацешыць і наўрад ці прывабіць іншае, пра што паведамляе гэтая інфармацыя: аказваецца, фантазія дарослых ніяк не можа ўтрымацца на ўзроўні дзіцячай любові да казкі і казачных герояў. Даросламу прагматызму бліжэй не Чырвоная Шапачка, а ўсё ж Воўк, для якога вышэйшая мерка асалоды тое, што можна з'есці. Што ж ядзец у кішыніўскім казачным кафэ? Аказваецца, «блюда с волшебными названиями — «курочка ряба», «золотая рыбка», «кукареку»...

Што ж вы робіце, мілыя дзядзі і цёці, павошта ж дзецям есці сваіх любімых казачных герояў?

ДЛЯ СЯБЕ І ДЛЯ ЗВОДАК

Старыя назвы еўліцкіх ваколіц, якія цяпер ужо забываюцца. Лугі: Дубраціно, Толево, Тапіло, Лявошыно, Мякіш, Падлужак, Рагожыно, Кліково, Задвор'е; балоты: Пожар, Сакера, Плёсо, Папоў Клін; лес: Крошня; надзелы: Рэзы, Тамашоўшчына (фальварковая зямля).

Думаю, не аднаму мне, а і мясцовым людзям цяжка арыентавацца толькі па назвах калгасаў без назваў паселішчаў.

Чытаеш у раённай газеце зводку паказчыкаў: перадавікі, адстаючыя, выканалі, не выканалі, а дзе, хто, адкуль — немагчыма з гэтай зводкі дазнацца. Такім чынам, і добрыя справы, і кепскія, і адстаючыя, і героі як бы не рэальныя, а ўмоўныя знакі, толькі і патрэбныя для зводак і справаздач.

ДВАЙНЫЯ ПРОЗВІШЧЫ

Дунін-Марцінкевіч, Рымскі-Корсакаў. Цікава дзейнічае бескантрольны механізм думкі, памяці.

Нейкі завадатар-весеялун, памятаю, забаўляў нас у доме адпачынку тым, што выкрыкваў дваіныя вядомыя прозвішчы, называючы толькі першае з іх, другое павінны былі дадаваць мы, публіка.

— Салаўёў! — гукаў завадатар.

— Сядой! — дадавалі мы.

— Мураўёў!

— Апостал!

— Міклуха!

— Маклай!

— Мельнікаў!

— Пячэрскі!

— Мінін!

— Пажарскі! — чулася ў адказ, хоць у Мініна, як вядома, другое прозвішча Сухарук, але ў механічнай памяці ўжо назаўсёды злучыліся разам прозвішчы гэтых двух гістарычных асоб: успомніш аднаго, на языку — другі.

МЕТРО І МІТРАПАЛІТ

Памятаю, у часе вайны, здаецца, у 1943 годзе ў Маскве выйшла кніга: «Правда о религии в СССР» — тоўсты том у чырвонай вокладцы на цудоўнай паперы з ілюстрацыямі.

Кніга адкрывалася партрэтам патрыярха Сергія і яго ўступным артыкулам. Руская праваслаўная царква дзейсна памагала зборам сродкаў на абарону Айчыны.

Запомнілася мне фотакопія квітанцыі дзяржаўнага банка, у якой было напісана: «Принято от московского митрополита...»

Не памятаю ўжо, колькі тысяч, мільёнаў рублёў, а вось што «от митрополита» запомнілася, мабыць, таму, што тады ж уявіў сабе: прымала касірша, масквічка, для якога метро — рэч зразумелая, штодзённая, а мітро — хіба толькі які малапісьменны можа сказаць.

Прыгадаўся гэты даўні, ужо забыты эпізод, калі чытаў у «Комсомольской правде» паэтычны артыкул В. Пяскова пра Кулікова поле, пра якое праз дзевяць год пасля бітвы пісаў «митрополит Пимен».

Не толькі ў банку, а і рэдакцыях, відаць, пісьменныя масквічкі, калі правяць такога выдатнага знаўца мовы, як Васіль Пяскоў!

«МОЩНОСТЯ І ПЛОСКОСТЯ»

У апошнія гады ў рускай гаворцы прыкметна актывізуюцца новыя віды канчаткаў множнага ліку: очередя, площадь, з жывой бытавой мовы ўваходзяць нават у літаратурны ўжытак (сустракаў, здаецца, у вершах Вазнясенскага). А па тэлебачанні чуў, як адзін інжынер гаварыў: мощностя, плоскостя.

Хто яго ведае, у мовы свае законы і капрызы. Магчыма, яшчэ міне колькі часу і падобныя канчаткі стануць нормай. Відаць жа, калісьці такім парушэннем былі: учителя, повара, писаря, а вось прывыклася і ўзаконілася. Усё часцей чуюцца: інженера, слесаря, редактора, токаря, автора. Гэтак жа і яны могуць узаконіцца ў правапісе.

НЯЁМКАСЦЬ

Аб'ява ў магазіне: «На аліўкавае масла мець з сабой ёмкасць 0,5 л.».

Пакупнік прадаўшчыцы:

- Мне няёмка перад вамі.
- Чаму?
- Я не маю ёмкасці.

АБ'ЯВА Ў АШЧАДКАСЕ

«В связи с годовым отчетом за счет под-
отчетных сберкасс выдача вкладов не производится.
Адміністрацыя»

ЧЫГУННАЯ НЕПІСЬМЕННАСЦЬ

«Аб'яднанне калгасных кірмашоў г. Мінска» — напісана жалезнымі літарамі на чыгуннай шылдзе новага будынка Камароўскага рынку, каб на векі вечныя засведчыць нашу непісьменнасць.

Дзеля чаго аб'ядноўваць кірмашы? Хай сабе яны адбываюцца кожны паасобку і дзе катораму ёсць патрэба.

Лазыўныя душыўнага настрою

НЕАБХОДНАСЦЬ МАСТАЦТВА

Чым дорага, чым бяспэчна мастацтва для чалавека? Тым, што ў ім, у мастацтве, заўсёды асэнсоўваецца вопыт жыцця, працы людзей, нашых папярэднікаў, сучаснікаў.

Заўважце, на самых ранніх, першых этапах свайго ўзнікнення ва ўсіх плямён і народаў неабходнасць мастацтва ўзнікала як асэнсаванне працы, дасканаласці яе прыёмаў, рытмаў, навываў, вопыту, асалоды і радасці авалодання майстэрствам, зладжанасцю, поспехам сумесных намаганняў.

У часе самой працы, у часе саміх жыццёвых выпрабаванняў, часта напружанай, драматычнай і трагічнай барацьбы за існаванне чалавек не мог разабрацца ў сутнасці, у складанасці сваіх узаемаадносін з сабе падобнымі, з прыродай, з стыхійнымі і сацыяльнымі сіламі, у вольны ж час, не заняты непасрэдна фізічнымі намаганнямі, ён, чалавек, не мог не думаць аб сваім клопаце, але думаў ён аб ім ужо, імкнучыся разабрацца, зразумець яго сэнс, і радасць гэтага спасціжэння

нараджала вобраз-абагульненне, вывад, ісціну, закон, тыя законы духоўнасці, без якой чалавек не мог развівацца далей. Зрокавы вобраз перажытага станавіўся радасным адкрыццём, азарэннем урачыстасці думкі.

Самыя першабытныя святы ўжо і ёсць выяўленне разумення перамогі чалавека. Нават у аснове сучаснай харэаграфіі найбольш моцныя і выразныя тыя элементы, якія ідуць да нас з глыбінь першабытных рухаў, жэстаў, пры дапамозе якіх нашы далёкія прашчурны стваралі свае першыя рытуальныя абрадавыя і працоўныя вобразы мастацкай героікі.

Рытмы, мелодыі, асаблівасці пластыкі настолькі разнастайныя ў сваім багацці, што мы наўрад ці мелі б такія скарбы, якія жывілі, жывяць і натхняюць усё сусветнае мастацтва, каб не тыя рэальныя першапачатковыя танцы нашых продкаў, якія ў сваіх яшчэ няпэўных і нязграбных рухах пачыналі выяўляць саміх сябе, свае засмучэнні і радасці ў працы, у перамогах над сіламі прыроды.

ГАЛАСЫ З ГЛЫБІНЬ СТАГОДДЗЯЎ

Музыка, якой яна была тысячу год назад, якія яе апазнавальныя знакі, якія эмацыянальныя сігналы людзей тых эпох даходзяць цяпер да нас, адгукаюцца ў нашых пачуццях?

Слухаю «Действо о Данииле» невядомага аўтара XII ст. і ўвесь час як бы жыву ў слове, у фальклоры, у тых яго найвышэйшых узорах песеннай лірыкі, якая радуе і цяпер, і, мабыць, заўсёды будзе радаваць, прасвятляць душы людскія сваёй цнатлівай чысцінёй.

У тысячагадовым «Действе» чуюцца жывыя галасы наіўна-радаснага, поўнага паэтычнага чарадзейства, усенароднага маленства.

Якому народу належаць гэтыя галасы, хто падае іх нам з сівой мінуўшчыны?

Нібыта і няма канкрэтнай нацыянальнай прыналежнасці нашых далёкіх прашчурнаў да нас, сучаснікаў, і ўсё ж як ярка паўстаюць і ў зрокавых вобразах, і знаёмых гуках, напевах, рытмах характары

і абліччы, напэўна, усіх народаў, якія ў сваім далёкім маленстве былі болей блізкімі між сабой, чым цяпер на вяршынях цывілізацыі.

ДАСКАНАЛАСЦЬ ГАРМОНІІ

Кантабіле — па-італьянску: п'явучасць. Пад гэтай назвай у нас пры філармоніі ўтварыўся вельмі цікавы квінтэт інструменталістаў: флейта, кларнет, скрыпка, клавесін і віяланчэль. І вось ужо каторы год прапагандуе камерную музыку ў самых яе выдатных класічных узорах.

Прыемнай і рэдкай па жывой непасрэднасці духоўнай асалоды была сустрэча з ансамблем у Саюзе пісьменнікаў.

Невялічкая камінная зала, запоўненая людзьмі невыпадковымі, а тымі, хто, напэўна, мае патрэбу эмацыянальнага далучэння да каштоўнасцей, створаных нашымі папярэднікамі, сама атмасфера ўрачыстай пашаны і імкнення спасцігнуць дасканаласць гармоніі і характа гучы кожнага інструмента, як жывога голасу, што даходзіць да нас, сучаснікаў, з глыбінь 16, 17, 18 стагоддзяў, — усё гэта як душэўная споведзь, ачышчэнне і прасвятленне, цяпер такія рэдкія ў нашым жыцці...

Думка, якая мільгала не раз, калі слухаў канцэрт «Кантабіле»: як дзейнічала музыка тых, далёкіх ад нас эпох на сваіх сучаснікаў — заспакойвала, улагоджвала, несла асалоду ці будзіла пачуцці, прасвятляла, адкрывала неспазнаныя далягляды духу?

Дакладна, відаць, ніхто не адкажа, але вось жа ад яе, ад той музыкі, і мы прасвятляемся, захапляемся дасканаласцю форм і незвычайным характам кампазіцыі.

Што ж, выходзіць, у нечым, самым лепшым, у сваёй духоўнай аснове мы не змяніліся, хаця і прайшлі, і выпрабавалі на сабе ўжо многія напластаванні стыляў, кірункаў, школ, модаў самых разнастайных, супярэчлівых, адмаўляючых і знішчаючых адна адну, што псавалі, калечылі і нашы ўяўленні аб прыгожым, і наш густ, а вось заспяваў наш далёкі продак, і мы з захапленнем слухаем яго жывы голас!

ВЫШЭЙ МАГЧЫМАСЦЕЙ

Нават цяжка ўявіць: зусім хворы, знясілены Моцарт за чатыры гадзіны да смерці дырыжыраваў першым выкананнем свайго Рэквіема на публічным канцэрце.

Вось дзе прыклад духоўнага ўзлёту, парыву, нахнення, які вышэй фізічных магчымасцей чалавека!

Чайкоўскі памёр праз дзесяць дзён пасля выканання сваёй шостаў сімфоніі, якой ён дырыжыраваў у Пецярбурзе.

БЯСЦЭННАЯ ЗНАХОДКА

Якія бываюць дарагія і неабходныя знаходкі ў мастацтве, што так патрэбны, каб мы паверылі, эмацыянальна далучыліся да праўды вобраза, нават калі ён вельмі ўмоўна звязаны з дзеяннем або сюжэтам.

У славутым спектаклі МХАТа «Уваскрасенне» Васіль Іванавіч Качалаў, як вядома, не быў у ліку дзеючых асоб, ён чытаў тэкст ад аўтара.

Як аб'яднаць сцэнічнае дзеянне, жыццё герояў геніяльнага твора з кампэнтатарам іх паводзін, учынкаў, перажыванняў, з тэкставым, слоўным акампанеентам? Не так усё проста і лёгка аказалася. Пастаноўшчык спектакля Неміровіч-Данчанка некачапа знайшоў дэталю, якая адразу ажывіла ролю, напоўніла вобраз жывым, рэальным самаадчуваннем — аловак, звычайны аловак у руцэ Качалава! Акрамя незабыўнага выдатнага голасу, аловак стаў яго адзінай сцэнічнай зброяй, прыладай, рэччу, якая дала яму свабоду і псіхалагічную натуральнасць паводзін, высокую праўду прысутнасці ў спектаклі, а не за межамі яго.

СЛУХАЮЧЫ БЕТХОВЕНА

Познім вечарам закончылася трансляцыя дзевятаў сімфоніі ў выкананні аркестра і хору пад кіраваннем Герберта Караяна. Уражанне ашаламіла, перавярнула ўсю душу. І ўвесь час свідравала неад-

чэпная думка: а што, калі б пашчасціла мне яшчэ ў юнацтве, яшчэ ў самыя маладыя свае гады пачуць такое? Напэўна ж, я ў далейшым мог бы мераць мастацтва куды вышэйшымі крытэрыямі, а не задавальняўся тымі, што былі ў маіх магчымасцях.

Рукі чалавека, рукі дабратворца, сэрца і розум — толькі яны маюць уладу над хаосам сусвету. Ад нематы да гучання на поўную сілу, ад пачуцця да выяўлення ў слове — так змог вялікі Бетховен узняцца ўсёй душою на яшчэ нікім не спасцігнутыя да яго вышыні. Трэба было стаць творцам, роўным богу, каб перавярнуць гэтулькі каменя, гор, скал, нарэшце, выбіўшыся да акіяна, павесці свой карабель яшчэ далей і далей — праз пакуты да радасці, праз адчай да перамогі.

І гэта адзіна верны шлях мастака — упэўненасць і вера ў будучыню, у шчасце чалавека.

Самы геніяльны скепсіс Дастаеўскага, які жыў і будзе, магчыма, жывіць душы многіх вялікіх пакутнікаў, пэўна ж, ніколі не будзе прыняты людскою большасцю.

Чалавек — вечны аптыміст!

НА КАНЦЭРЦЕ АРГАННАЙ МУЗЫКІ

Разам з Янкам Брылём з Дубултаў ездзілі ў Рыгу ў славыты Домскі сабор. У праграме быў — арган (Яўгення Сініцына), ансамбль скрыпачак разам з арганам і цудоўны хор Латвійскай філармоніі. Яшчэ раз пераканаўся, што музыка, тая ўрачыстасць, святочнасць, засяроджанасць душэўная, якія авалодваюць чалавекам у канцэртных залах, тым больш у такой, як Домскі, з яго велічнасцю і выдатнай акустыкай, калі самая дасканалая нота, кожны гук даходзяць, — якраз усё гэта фарміруе духоўную культуру чалавека, яго індывідуальнасць. Не зважаючы, што ў зале могуць быць тысячы людзей, а кожны з іх — сам-насам з тым шчасцем, з тымі радасцямі і адкрыццямі, якія дораць яму гэтыя хвіліны. Сама сабой прыходзіць аналогія з іншымі масавымі сучаснымі зборышчамі — са стадыёнамі, у прыватнасці. Гурта-

выя інстынкты, улада натоўпу тут заўсёды вышэй чалавека, асоба якога зводзіцца да прымітыву.

Спазнанне вышэйшых радасцей, якія нясе музыка, гэта, мабыць, і ёсць тое ачышчэнне души, прасвятленне, патрэбу якіх добра разумела рэлігійная ідэалогія. Чалавеку патрэбны ў души такія хвіліны, калі б ён зазірнуў сам у сябе і падняўся да вышынь, з якіх далей відаць, чым з узроўню абыдзёншчыны.

Чалавек сябе як асобу адкрывае і спазнае цераз далучэнне да таямніц узвышанага, перазгаданага, яшчэ не спазнанага, але якое так хочацца ахапіць душою!

ПАЗЫЎНЫЯ ДУШЭЎНАГА НАСТРОЮ

Якое чарадзейства і дасканаласць — клавірныя канцэрты з аркестрам № 14 і асабліва № 23 Моцарта! Раніцай для святочнага настрою праслухаў іх абодва. Хай гэта ўражанне будзе на цэлы дзень.

А ў мяне ж яшчэ ёсць не меншая асалода — любімы мой шапэнаўскі № 2. Чароўнасцю музыкі не трэба злоўжываць.

Няхай яна ў тых сваіх найвышэйшых выяўленнях, якія асабліва ўзрушаюць, поўняць нас невыказнасцю прыгажосці, глыбей уваходзіць і запаўняе кожную клетачку эмацыянальнай памяці, здольнай пасля адгукацца на знаёмыя пазыўныя душэўнага характа, якое ўдалося стварыць геніям чалавецтва, і, спазнаючы іх, як родныя, блізкія, свае, радавацца, што ўсе гэтыя неўміручыя багацці не мінулі цябе, прайшлі і праз твае пачуцці.

АД КЛАСІКІ ДА СУЧАСНАСЦІ

Горка шкадую, як недаравальна мала ведаю творчасць Марыса Равеля. Толькі па назвах сустракаў яго оперы, балеты, болей на слыху інструментальная музыка і аркестроўка «Карцінак з выстаўкі» Мусаргскага. Найчасцей можна пачуць хіба

адно славу тае «Балеро», якога нідзе і піколі не мінаю, калі яно гучыць — геніяльнае дасягненне сусветнай музыкі.

І вось упершыню (па радыё) выпадкова нападзі на штосьці незвычайна арыгінальнае, яшчэ не вядомае мне, слухаў не адрываючыся да канца — такое ўражанне, што вельмі ж новае, сучаснае, на ўзроўні вышэйшых музычных дасягненняў і ў той жа час — выключная класічная меладычнасць, характава гармоніі, дасканаласць і багацце інструментаўкі ў характарыстыках незвычайных оперных персанажаў: людскіх — дзіця і маці, жывёл — кот, кошка, вавёрка, з'яў прыроды — агонь, бытавых рэчаў — гадзінніка, крэсла, канапы і г. д.

Што гэта? Якога аўтара нашых дзён? Аказалася — Равеля, опера «Дзіця і чары», напісаная яшчэ ў 1925 годзе.

Здавалася б, па даўняй традыцыі каціныя галасы можна ўяўляць толькі як магчымасць для пароды — Равель з такой высокай дасканаласцю каларатурных магчымасцей чалавечага голасу стварае дуэт на шырокім фоне гучання шматфарбнай харавой поліфаніі, якое, магчыма, дасягаў адзін Бах у сваіх магутных харалах.

Недаравальна для нашай музычнай культуры, што мы яшчэ не паказалі наватарскае багацце Равеля.

Сёння ж я асабліва адчуў той прагал, той вакуум, які ў нас вельмі прыкметны ў пераходзе ад класікі да сучаснасці, ад традыцыі да наватарскіх пошукаў у музыцы, якія мы звязваем звычайна са значна пазнейшымі па часе імёнамі і творамі.

ДУХОЎНАЯ МУЗЫКА

Наш эстэтычны дагматызм, відаць, болей задзяты і ўпарты, чым рэлігійны.

Духоўная музыка... Можна быць, самая магутная па ўздзеянню на людскія пачуцці, некалі неабходная і даступная мільёнам, цяпер вядома толькі спецыялістам, ды і то ў потных запісах, а не ў жывым выкапанні.

Аднак і мы, сучаснікі ХХ стагоддзя, маем патрэ-

бу ў такой музыцы, у яе большай адухоўленасці. Сам за сябе гаворыць прыклад, калі мы на вялікіх урачыстасцях слухаем «1812 год» Чайкоўскага. Сіла, высокі ўзлёт не толькі ў пераможным гімне, у магутным апафеозе званоў, але, напэўна, і ў мелодыі «Спаси, господи, люди твоя...» — у бланні, у закліку, якія гучалі як надзея і спадзяванне на перамогу.

Хто цяпер ведае, памятае гэтыя словы? Іх, вядома, няма ў музыцы Чайкоўскага, але яна ўзрушае нас печуванай, вялікай праўдай жывых пачуццяў. Гэтак жа, як узрушаюць Бах, Гендэль і яшчэ амаль невядомы ў нас геній духоўнай музыкі Дзмітрый Бартнянскі.

Калі я працаваў у «Вясёлцы» і, памятаю, быў у Вільнюсе на нарадзе па праблемах выхавання, літоўскі мой друг, чалавек самастойнага мыслення, Вітаутас Пяткявічус, калі зайшла гаворка аб духоўнай і эстэтычнай спадчыне, сказаў: «Я ганаруся, што ў Вільнюсе мы не знішчылі ніводнага касцёла!» Бадай, не толькі за Вільнюс, а за ўсю Літву ён мог бы сказаць з гэтай гордасцю. Мы, беларусы, апусціўшы вочы долу, маўчым, можа, нават ужо не саромяючыся, што былі болей «рэвалюцыйныя», паспеўшы раскідаць усё найбольш каштоўнае са скарбаў сваёй гісторыі: так завіхаліся, так стараліся «цэрквы раўняць з зямлёй» і «раздуваць пожар міровой», што, зусім страціўшы ўсякі сэнс і меру, самі з гэтага пажару выйшлі на векі вечныя жабракамі, «босымі па вогнішчы», як назваў некалі М. Чарот герояў сваёй паэмы.

Не памятаю, хто назваў архітэктурную музыку ў рэальна бачных формах. Дакладнае вызначэнне: вельмі блізкія законы кампазіцыі. Нездарма сінтэз архітэктурных вобразаў у спалучэнні з гукавой гармоніяй і нараджалі, і стваралі тыя неўміручыя эмацыянальныя багацці, дану і значэнне якіх усё болей пачынаем разумець цяпер і мы. Духоўная музыка ў сваіх вяршынных выяўленнях сінхронна гучыць са зрокавымі вобразамі архітэктурны. Дойлід і будаўнік тых часоў у сценах, дзе павінна ўладарыць музыка, шукалі перш за ўсё як мага большых магчымасцей пэабмежаванага прастору для яе палёту, для яе магутных крыл. Дасканаласць рэзанансу, сакрэты аку-

стыкі, дасягнутыя тады, на вялікі жаль, страчаны намі, хоць па размаху і маштабах мы будзем болей грандыёзныя палацы, але спадзяёмся ўжо толькі на дынама-тэхніку.

ЛЁГКІ ХЛЕБ І ДУРНЫЯ ГРОШЫ

Хто цяпер спявае, чый голас мы чуем? — радыё, тэлевізара, транзістара, магнітафона. А дзе ж жывы, чалавечы голас?

Яшчэ нядаўна чалавек спяваў па душэўнай патрэбе, па настроі, спяваў сам-насам, інтымна, запаветна, паціху, спяваў у гурце, у грамадзе ад радасці адчування еднасці з калектывам, цешачыся ў працы.

Чаму сёння нідзе ў родных прасторах не пачуеш жывога голасу, а толькі з чорнага раструбу на высозным тэлеграфным слупе — для ўсеагульнага гукавога запаўнення прасторы, але нідзе ні адна душа не адгукнецца, не настроіцца на яго заклік.

Сястра Тася расказвае:

— Цяпер, як вяселле ці праводзіны ў армію, дык стараюцца, каб са Слуцка музык наняць, сваіх не бяруць. А слукія — дарагія, па чатырыста, па пяцьсот рублёў, а ўсё адно людзі адзін перад адным гатовы са скуры вылузацца, каб толькі болей фатыгі. А тыя гарадскія круцялі яшчэ болей цану набіваюць. Вунь з рэстарана прыязджалі. Паўключалі электрычныя гітары і той мікрафон, як тоўстую суслу, адзін траха не ў рот пхаў і ўсё завываў не па-нашаму — ніводнага слова не разабраць, а па іхняму, мабыць, большай харашыні ўжо не можа быць, калі такія грошы дзяруць. Нашы капэлі па сёлах скрозь параскідаліся, а ў горадзе, кажучь, іх усё большае, усякіх арцельшчыкаў-свістуноў. Упадабалі лёгкі хлеб і дурныя грошы.

В

Майстроўні радка

МАГУТНЫ ЛАД БАЛАД

Дзень паэзіі — гаворым мы, разумеючы пад гэтым паэзію на яе сучасным узроўні, у працэсе руху — якая яна ёсць у сваіх вышэйшых выяўленнях і ў недасканаласці, у няздатнасці асэнсаваць з'явы, што нам цяпер здаюцца звычайнымі, а пад пяром нашых наступнікаў, можа быць, стануць узорам велічы, характа чалавечай душы. Дзень паэзіі — гаворым мы, маючы на ўвазе і падвядзенне вынікаў работы паэтаў за цэлы год. Наш гадавы паэтычны альманах так і называецца — «Дзень паэзіі», як спроба болей шырокіх аглядзін усёй паэтычнай гаспадаркі.

На жаль, традыцыя гадавых аглядаў зрабілася ўжо вельмі аднастайнай, прывычнай у сваёй абыдзённасці і нават абыякавасці да з'яў, часам вельмі важных для творчых пошукаў. Гадавыя агляды, што час ад часу з'яўляюцца ў нас, мала чым адрозніваюцца ад ведамасных справаздач, якія складаюцца па прынцыпу «калегіяльнай аб'ектыўнасці».

Жывы працэс паэзіі настолькі багаты, складаны і разнастайны, што не заўсёды вызначыш ход яе развіцця чарговым цыклам вершаў або паэмай, кнігай, а то і цэлым Зборам твораў. Нярэдка побач і адначасова, зусім не навідавоку, не ў асяродку ўвагі адбываюцца з'явы як бы і малапрыкметныя, але якасна важныя для ўзбагачэння нашых уяўленняў аб каштоўнасцях, асабліва неабходных і нам, чытачам, і самой паэзіі.

Колькі на нашай памяці адшумела і адгрымела заўзятых спрэчак аб традыцыяналістах і наватарах! А дзе рэальныя ўвасабленні ў творчай практыцы тых гучных праграм і маніфестаў, якія аб'яўляліся самімі «наватарамі»? Адбыліся і ў нашы дні адбываюцца, на першы погляд, неспадзяваныя метамарфозы. Традыцыяналісты па выніках сваёй працы, у сваіх лепшых дасягненнях становяцца наватарамі, а «наватары», па агульнаму прызнанню, дасягаюць найбольш плённых поспехаў, набліжаючыся да лепшых традыцый паэзіі, яе грамадзянскай шчырасці, вобразнай даступнасці.

Не ўсё тое, што крычыць аб сабе, гучна вяшчае свае тэорыі, ёсць перадавое і сучаснае. Будзем болей уважлівымі да сціпласці, да тых непрыкметных будняў, без якіх немагчымы святы, да тых радасных хвілін, з якіх складаюцца дні, гады і дзесяцігоддзі нашай паэзіі.

Мы ўжо не раз упэўніваліся, што для яе развіцця, для асэнсавання яе кірунку часам з'яўленне аднаго верша варта цэлых кніг. Не часта з'яўляюцца такія вершы, не так лёгка яны пішучца. Гэта заўсёды штосьці самае заповітнае, самае дарагое для паэта, што каштавала яму многіх хваляванняў, трывог і пакут.

У леташнім вераснёўскім нумары «Маладосці» два нашыя паэты надрукавалі свае падборкі: адзін — сем, другі — восем вершаў. Вершы моцныя, выразна адметныя сталасцю жыццёвага вопыту і дасканаласцю валодання паэтычным вобразам. З прыемнасцю пазываю імёны: Уладзімір Паўлаў і Юрась Свірка.

Амаль равеснікі, ужо «двойчы па дваццаць» аднаму і другому, яны — паэты таго «рэкруцкага набору», які ўсё яшчэ з болем у сэрцы чуе водгулле

вайны, але і з жывой прагнасцю ўбірае ў душу радасныя галасы, гукі і фарбы сучаснасці. Не так часта друкуюць яны свае вершы, напэўна, добра ведаючы цану слова. Іх невялічкімі падборкамі адкрываецца нумар часопіса, і калі чытаеш вершы засаб, бачыш адметнасць кожнага паасобку, але не можаш не заўважыць і вельмі блізкую аснову, агульнасць вытокаў іх патхнення: родная, мілая сэрцу зямля, вобразы, дарагія змалку, і, як гаворыць Ю. Свірка, тое «баравіннае паветра», якім лёгка дыхаць, дзе пават славе партызанскай вальней і «лепш у памяці народнай, чым у палоне нашых кніг». Паэт ведае, любіць і шануе свой край і вельмі дакладна называе яго: «Мая сто пятая вярста». Канкрэтныя прыкметы і кірунак вызначаюць знаёмую дарогу:

За Мінск,
За сотню кіламетраў,
На поўнач ехаць, за Хатынь...

З такой дакладнасцю можна вызначыць і паэтычную радзіму Уладзіміра Паўлава, чытаючы вершы — зямныя, жыццёва рэальныя ў сваёй перажытасці, засведчаныя ўласным радаслоўем і гісторыяй роднай вёскі, якая амаль на той жа адлегласці, што і Свіркава, але ў супрацьлеглым баку ад Мінска, у мясцінах, адкуль пачынаецца наша паўднёвае Палессе. Ужо ў назве вёскі чуецца яе палескае паходжанне — Замошша.

Усе мы любім свае вёскі, успамінаем іх добрым словам. У кожнае з іх, як і ў нас, свой лёс, свая біяграфія. Паўлаў убачыў сваю вёску цераз трагедыю вайны. Мабыць, таму яе рэальнае аблічча набыло тую значнасць, якая вымяраецца ўжо маштабамі не аднаго паселішча, а цэлай зямлі, усёй Савецкай Радзімы, калі пачуцці патрыятызму, увасобленыя ў канкрэтных вобразах, набываюць гістарычнае абгульненне. За вызваленне вёскі Замошша аддала жыццё рота савецкіх салдат — цэлая рота! «Замошская рота» — так назваў яе паэт. І гэта ўжо не толькі верш, гэта падзея, што ўвасобілася ў людскай памяці як паданне, што ў ашчадных і суровых радках верша-рэквіема стала і гісторыяй вёскі, і помнікам самаахвярнай мужнасці, і вечнай народнай удзячнасцю подзвігу незабыўных герояў.

Уладзімір Паўлаў у вобразнай структуры свайго замыслу настолькі сканцэнтраванаў зарад і прыцэл кожнага слова, што невялікая гэта балада сваёй эмацыянальнай сілай працінае наскрозь душу. Не магу ўтрымацца, каб не прывесці гэтыя дваццаць — усяго дваццаць — радкоў, простых, на першы погляд самых звычайных, але якіх пакутлівых і адзіна магчымых, што вымаўляюцца нават не на поўны голас, а сціснутымі ад болю вуснамі:

Не трэба слязы ні адкрытай,
ні ўпотаі,
Ні родных, ні блізкіх.
За вёскай Замошша
сабралася рота
Пад абеліскам.
Часцей, чым вадою, іх умывала
Крывёю і потам.
Імёны, імёны на вечным
прывале —
Іх цэлая рота.
Пілоты тут ёсць, партызаны,
танкісты,
А большасць — пяхота.
Сыны — камсамольцы,
бацькі — камуністы —
Зводная рота.
Нідзе каб зямля аніколі
не знала
Ні ўдоў, ні сіротаў,
За гэта калісьці Замошша
паклала
Адборную роту.
Паслухайце долы,
паслухайце вецер,—
Ці спёка, ці слота.
Вы чуеце, людзі,—
пайшла у бяссмерце
Замошская рота.

Нечуванымі, жудаснымі выпрабаваннямі, у якія трапляе чалавек і выходзіць з іх пераможцам на грані сваіх апошніх магчымасцей, на грані жыцця і смерці, трагічнаю праўдай, бялітаснай праўдай засведчаны верш Юрася Свіркі «Балада пра Зінаіду Тусналобаву».

Пра гэтую легендарную жанчыну, франтавую санітарку цяпер ведае ўвесь свет. Пра яе мужнасць

пісалі, пішучь, будуць пісаць і расказваць як пра ўзор найвышэйшай сілы волі і духу савецкага патрыёта. Сто дваццаць восем раненых салдат вынесла яна з поля бою, кожны раз уступаючы ў паядынак са смерцю. У апошнім для Зіны баі рапіла камандзіра. Яна папаўзла ратаваць. Але побач разарваўся фашысцкі снарад. Раненая сама, сабраўшы апошнія сілы, яна ўсё ж дапаўзла. Камандзір быў мёртвы. Дзяўчына хацела вярнуцца, але страціла прытомнасць. Поле бою, дзе засталася санітарка, занялі фашысты. Гітлеравец, убачыўшы раненую, пачаў біць яе ботам у твар, потым прыкладам — у галаву. Двое сутак праляжала яна, заваяная снегам. Ноччу Зіну знайшлі нашы разведчыкі. Яна яшчэ жыла, але адмарожаны былі рукі і ногі.

Не расказваючы пра ўсе гэтыя трагічныя акалічнасці, Юрась Свірка ў сваёй баладзе паказвае трагедыюны подзвіг асобы ў адзінстве з народным подзвігам, у самаахвярнасці многіх людзей, якія ратуюць жыццё чалавека ў імя непераможнасці самога жыцця.

Яна ледзь чула:
Міны лопалі.
Варонкі зачарнілі лог.
Трымайся,
Зіна Тусналобава!..
Як утрымаешся без ног?

А вораг не збіраўся ў логава,
Ажно стагнаў ад танкаў брук.
Трымайся,
Зіна Тусналобава!
Як утрымаешся без рук?

Магла згарэць,
Як тая знічка
Ці іскра зыркага кастра.
Трымайся,
Родная сястрычка,
Трымайся,
Мужнасці сястра!

Нават у безвыходных абставінах чалавек не адзіп, калі ён чуе голас надзеі. Гэтай надзеяй гераіня живе да апошняй хвіліны, нават умярзаючы ў снег. Паэтычная метафара нясе ўжо не толькі адкрыты сэнс падзеі, яна падымае нашу думку на больш высокі ўзровень абагульнення, калі кроў, смерць, жахі

вайны адступаюць перад веліччу подзвігу чалавечай душы. Гэта, гаворыць паэт, ужо той духоўны скарб, які перадаецца людзям у спадчыну. Замерзлую, завеяную мяцеліцай, салдаты адкопваюць санітарку. І тонкі праменьчык алегорыі раптам працінае нас выбліскам думкі, што само жыццё — найвышэйшы твор мастацтва. Салдаты, якія ратуюць Зіну, ужо, як скульптары, бачаць абрысы і форму незвычайнага вобраза жыцця, хаця, як зазначае аўтар, самі тады, «відаць, не зналі той грознаю парой, каго штыкамі высякалі нашчадкам, памяці людскай».

Мощныя, простыя і суровыя словы, поўныя глыбокага сэнсу. І паэт на гэтай вышыні абагульнення завяршае ўсю баладу як вобраз нязломнасці, самаадданасці, даброты і характа людскай душы, калі да знявечанай дзяўчыны з фронту вяртаецца той, хто любіў яе і застаўся верным гэтай любові. Зінаіда Міхайлаўна Тусналобава-Марчанка, Герой Саветскага Саюза, не засталася прыкаванай да ложка. Яна навучылася хадзіць, навучылася пісаць. Жыве актыўным жыццём, уся ў працы, у грамадскіх клопатах.

Прачытаўшы гэтыя дзве балады, я доўга не мог забыцца ўражання, якое яны зрабілі на мяне сваёй бязлітаснай праўдай жыцця і суровай праўдай паэзіі. І вось праз год, сёлета, у жнівеньскім нумары часопіса «Полымя» чытаю трэцюю баладу — «Баладу Камінскага», якую напісаў Васіль Макарэвіч, паэт, які таксама не вельмі часта друкуецца і пра якога яшчэ радзей пішуць нашы крытыкі. Загадзя скажу, я шчыра парадаваўся яго поспеху. Хацеў адразу напісаць артыкул-водгук, назваўшы яго «Тры балады».

Сапраўды, акінуўшы паглядам паэзію за год і радуючыся многім набыткам пашых прызнаных майстроў, на гэты раз я вылучыў бы ўдачы аўтараў трох балад: У. Паўлава, Ю. Свіркі і В. Макарэвіча. І вось спрабую разабрацца — чаму. Можна быць, таму, што кірунак маім развагам дала менавіта балада як жанр, як форма канцэнтрацыі вобраза, думкі і пачудця ў гранічна сціслых сродках, спрасаваных, як выбуховае рэчыва, у кожным слове. Кагадзе што даведаўся з навуковай гіпотэзы, што калі б усю масу самага магутнага сучаснага карабля ўшчыльніць

так, каб ядры атамаў сталі адно пры адным, дык увесь гмах збудавання ўмясціўся б у запалкавай га-лоўцы. Фізікі не толькі тэарэтычна, але і практычна дамагліся такога ўшчыльнення матэрыі.

Ядры сваіх слоў мы, лірыкі, таксама павінны ўшчыльняць да найвышэйшых кандэнсацый, бо развіццё паэзіі і асабліва вопыт балады паказваюць, якую выбуховую моц набываюць вобраз, метафара, што ўтвараюцца ў асяроддзі сілавога поля людскіх пачуццяў, дзе высокім зарадам намагнічваюцца кожнае слова і кожны рух нашай думкі.

Колькі пісалі і будуць пісаць пра Хатынь, пра зямелага ў сваім горы бацьку. Выйшлі і выходзяць кнігі і творы розных жанраў мастацтва, якія ўражваюць глыбінёй пранікнення ў народную трагедыю. Ды і сам вобраз Камінскага, створаны скульптарам, гэта ўжо народная балада ў людской памяці, як і другая наша народная балада — вобраз Маці, што выправіла ў бяссмерце пяць сваіх сыноў, і помнік якой і яе сынам у Жодзіне стаў яшчэ адной свяшчэннай рэліквіяй на беларускай зямлі.

Кожнаму мастаку, хто крапаецца такіх тэм і сюжэтаў, не абысціся без смеласці і творчай рызыкі, каб сказаць сваё слова, адметнае маштабнасцю бачання і сродкамі ўвасаблення.

Паэт В. Макарэвіч, стварыўшы баладу пра Камінскага, сцвердзіў і свае ўласныя магчымасці, і магчымасці непасрэдна самой балады як жанру.

Стары вясковы каваль, адзін з апошніх жыхароў Хатыні, на грані чалавечых памаганняў вырываецца з полымя, у якім жыўцом гараць аднавяскоўцы, сагнаныя фашысцкімі катамі ў калгасную адыну. Пакутны бацька нясе з агню мёртвага сына. Такім ён паўстаў у бронзе мемарыялу, увайшоў у радкі паэтычных твораў.

Васіль Макарэвіч напісаў сваю баладу ў форме непасрэднага жывога дыялогу Камінскага з намі, сучаснікамі. І, мабыць, не толькі з намі. Яшчэ для многіх і многіх пакаленняў будзе палаць агонь Хатыні і гучаць голас бацькі.

Людзі, прашу, сынка
Вазьміце ў мяне асцярожна!
Колькі год на руках
Трымаць нежывога можна?

Бацька просіць: людзі, памажыце вырвацца з шалёнага агнявога пекла! Яго голас звернуты і да нас, і да нашых наступнікаў, да нашчадкаў:

Каторы мінуў ужо год,
Дні ў стагоддзе горнучы,
А мне ад агню таго
І сёння спякотна і горача.

Спякотна і горача ад гэтых слоў і нам. Боль і смутак працінаюць душу, а думка поўніцца гневам да новых жахлівых замыслаў тых, каму сёння ўжо не дае спакою вар'яцкая надзея на ўдасканаленне магутнасці агню, каб яшчэ зручней і нават «чысцей» і «гуманней» паліць чалавецтва нейтроннымі бомбамі...

Тры балады. А чаму, уласна, тры? У беларускай паэзіі надзвычай вялікія набыткі гэтага жанру. Прыгадаем такія шэдэўры, як «Балада аб чатырох заложніках», «Камсамольскі білет», «Маці», «Балада аб знойдзенай падкове» А. Куляшова, «Смерць Маланні» А. Бялевіча, «Баладу аб уральскім танку» А. Вялюгіна, балады М. Танка, П. Панчанкі, А. Зарыцкага, «Ноч на плошчы Перамогі» С. Грахоўскага, «Баладу пра каску» А. Пысіна, гістарычныя балады У. Караткевіча, сучасныя — Г. Бураўкіна, А. Вярцінскага, П. Макаля, А. Грачанікава. Нядаўна мы атрымалі цэлую кнігу «Веча славянскіх балад» Я. Сіпакова, адзначаную Дзяржаўнай прэміяй БССР. У новым зборніку «Позірк» А. Русецкі апублікаваў баладу пра мінчаніна Лук'яновіча, які стаў правабразам салдата-пераможца, помнік якому ўзвышаецца на п'едэстале ў Трэптаў-парку ў Берліне.

Ёсць традыцыі, ёсць воцыт лірычнай, эпічнай, рамантычнай і гераічнай балады-паэмы, як «Кастусь Каліноўскі» П. Броўкі, «Таварыш» Валянціна Таўлая, «Гарыць, гарыць мая Лагойшчына» Н. Гілевіча, «Балада Брэсцкай крэпасці» Р. Барадуліна — творы, высока ацэненыя нашай грамадскасцю. Магутным ладам балад пазначана творчасць многіх майстроў паэтычнага слова. Без балады цяжка ўявіць сабе лепшыя здабыткі нашай паэзіі.

Даўно пара выдаць анталогію беларускай балады. У такім выданні ёсць пільная патрэба не толькі даследчыкаў, але і шырокіх чытацкіх колаў, і асабліва ўдзельнікаў мастацкай самадзейнасці, чытаць-

нікаў. Заўважце, што са сцэны часцей за ўсё гучаць якраз сюжэтныя паэтычныя творы. Сярод іх балада — найболей улюбёны жанр.

Выдатны вопыт баладнага жанру, на жаль, яшчэ глыбока не распрацаваны, не даследаваны і не асэнсаваны нашай літаратуразнаўчай навукай. У прыватнасці — баладны сюжэт, заснаваны на рэальным факце, падзеі, учынку, подзвігу, і сюжэт, абагульнены творчай фантазіяй паэта.

У святле гістарычнага развіцця балады, пачынаючы з яе класічных узораў, цераз практыку такіх майстроў савецкай паэзіі, як М. Ціханаў, Э. Багрыцкі, А. Твардоўскі, Янка Купала, многіх нашых сучасных паэтаў не цяжка ўбачыць, што балада як жанр, як форма паэзіі, няспынна ўзбагачаецца, трансфарміруючы і ўдасканальваючы свае выяўленчыя сродкі. Даўно заўважана: «Маладзее лад балад». Але за многія гады выпрацавалася і пэўная аднастайнасць у жанры балады. Пішучца пераважна, калі можна так сказаць, мемарыяльныя балады, сюжэт якіх будуецца выключна на трох эмацыянальных градацыях вобраза: чалавек, подзвіг, помнік.

Магутны лад балад... У лепшых з іх вы заўсёды адчуеце высокі зарад думкі і сілу пачуцця, гранічна з'яднаных у сваім адзінстве.

Ёсць над чым падумаць не толькі даследчыкам, але і самім паэтам. Як магчымасці балады скарыстаць у распрацоўцы надзённых тэм нашага жыцця, у стварэнні характару сучасніка? Вопыт паказвае, што ў баладзе пераважаюць учынкi, паводзіны людзей у выключныя моманты іх жыцця, што вымагаюцца найцяжэйшымі абставінамі і сітуацыямі, калі чалавек выяўляе ўсю сваю сілу волі і перамагае як герой. Не дзіўна, што ў савецкай паэзіі, у тым ліку і беларускай, найболей створана балад, прысвечаных легендарным падзеям гісторыі народа, грамадзянскай і асабліва Вялікай Айчыннай вайны. Пафас балады ў героіцы. Але ж, напэўна, чалавек гартуецца, раскрываецца ў сваёй глыбіннай сутнасці не толькі на полі бою, а і ў заўсёдных жыццёвых выпрабаваннях.

Убачыць гераічнае ў сучасніку, у штодзённасці яго подзвігу, падчас незвычайнага і настолькі псіхалагічна складанага і драматычна напружанага, што

сутнасць гэтага подзвігу можна зразумець толькі цераз праўду перакананняў героя, цераз мужнасць яго грамадзянскай пазіцыі і вернасць самым высокім людскім ідэалам.

Сучасная балада, удасканальваючыся ў творчых магчымасцях, актыўна шукае свае сюжэты, свайго героя ў велічных справах і подзвігах людзей нашага часу, у героіцы нашых дзён.

Роздум пра баладу — гэта роздум пра сучасную паэзію і, можа быць, пра яе найбольш дзейсныя выяўленчыя сродкі, пра пошукі мастацкай дакладнасці вобраза, эмацыянальную кандэнсацыю кожнага нашага слова.

1977

ПРАЗАІК ПЕРАКЛАДАЕ ПАЭТА

Нельга не парадавацца рэдкай падзеі ў нашым літаратурным жыцці — прэзаік пераклаў паэта. І не абы-якога паэта — выдатнага майстра, класіка нашай літаратуры. Я маю на ўвазе апублікаваныя ў часопісе «Неман» пераклады выбранай лірыкі Максіма Багдановіча, зробленыя Георгіем Паповым.

Кажуць, што для некаторых прэзаікаў пісанне вершаў, а тым больш пераклад твораў іншамоўных паэтаў, гэта — своеасаблівае хобі. Ну што ж, звычайна хобі — захапленне, той занятак, які чалавек выбірае па любові, па душы. А гэта само па сабе ўжо адзнака натхнення, творчасці, паэзіі.

Георгій Папоў піша па-руску, але, жывучы і працуючы ў Беларусі, мабыць, па-сапраўднаму палюбіў паэзію Багдановіча. Не сняхваючыся, спакваля, на працягу ўжо многіх год ён спрабуе, адточвае сваё няро па тонкім, далікатным і пяшчотным слове чарадзея класічнай беларускай лірыкі.

Не ўдаючыся пакуль у аналіз зробленага, у параўнанне радкоў і строф, перш за ўсё хачу адзначыць, што перакладчыку ўдалося самае галоўнае — перадаць вышыню той паэтычнай хвалі, на якой наша памяць, наш слых, наша пачуццё змалку, з маладых год ужо гатовы ўспрымаць кожны радок гэтага паэта як знаёмы магічны цароль настрою, на які адра-

зу адгукаецца душа і ты ўжо ўвесь аддаешся чароўнай уладзе Багдановічавых вобразаў, метафар і музыкі.

Перакладчык добра адчуў інтанацыйныя і стылістычныя асаблівасці арыгінала. Бездакорна перакладзены такія лірычныя шэдэўры, як «Чуеш гул? — Гэта сумны, маркотны лясу», «Цёплы вечар, ціхі вечар, свежы стог», «Возера», «Разрытая магіла», «Падвей», «Усё праходзе — і радасць, і мукі».

Трэба аддаць належнае Г. Папову за яго смелы намер паспаборнічаць з папярэднімі перакладчыкамі, якія бралі ўдзел у вялікіх анталагічных выданнях беларускай паэзіі (Ленінград, 1948 г.; Масква, 1952 г.) і ў падрыхтоўцы асобных кніг Багдановіча. Вопыт перакладчыцкай працы такіх майстроў, як Аляксандр Пракоф'еў, Міхаіл Ісакоўскі, Барыс Ірынін, Пётр Сямынін, Вісарыён Саянаў, Уладзімір Дзяржавін, Мікалай Браўн, Марыя Камісарава, абвязваў да асаблівай патрабавальнасці і выверанасці кожнага радка. Нарэшце ж, і сам Багдановіч перакладаў сябе на рускую мову, і перакладаў выдатна.

Загадзя скажам, што з адказнага і пачэснага творчага паядынку Папоў выйшаў не з аднымі перамогамі. Прыкметна многа страт.

Асабліва пацярпела дасканаласць гукавой інструментоўкі, дакладнасць рытмічнай структуры Багдановічавага радка. Верш «Прывет табе, жыццё на волі», дзе чацвёрты радок кожнай страфы гучыць як рэфрэн і трымаецца дакладнай метрыкі, у перакладзе выбіваецца са строгага аўтарскага памеру, а такі няўдалы выраз, як «звёзд громада», наогул парушае вобразны кантэкст верша.

У цудоўнай мініяцюры «Добрай почвы, зара-зара-ніца», на жаль, страчана аўтарская алітэрацыя, пабудаваная на гуках, якія ствараюць адчуванне і настрой начной цішыні. У добрым перакладзе «Зімой вай дарогі» на адну галосную скарочаны першы радок верша. Можна, каму гэта здасца дробяззю, але ў паэзіі дробязей няма. Тут кожны гук — жывая клетка, у якой занатавана цэлая эмацыянальная і сэнсавая праграма. І калі з яе выпадае хоць адзін элемент, парушаецца, а то і зусім разбураецца жывая, трапяткая існасць паэтычнага слова. Рытмічныя па-

рушэнні прыкметны ў перакладах вершаў «Краю мой родны!..», «Непагодаю маёвай», «Прыйдзе вясна».

Перакладчык не заўсёды знаходзіць сэнсавую адпаведнасць вобраза і слова. А некаторыя аўтарскія вызначэнні і эпітэты чамусьці замяняе іншымі — агульнымі або вельмі прыблізнымі. Так, «чорныя рукі» ў вершы «Краю мой родны!» становяцца «рабочымі». А радок гэтага ж верша «Сціснула гора дыханне ў народзе» чамусьці вельмі ж ужо «абеларушваецца»: «Горе повсюду панует в народе».

Цяжка адчуць урачыстую, радасную і перш за ўсё па-народнаму простую, натуральную мову ў такіх радках: «Ядрен и звонок зимний вечер! Ядрен, скрипуч и мягок снег!», калі ва ўсіх на памяці хрэстаматыйныя: «Здароў, марозны, звонкі вечар! Здароў, скрыпучы, мяккі снег!»

Страцілася тут многае, а галоўнае — наша непасрэднае эмацыянальнае дачыненне да характа зімовага вечара, з якім мы вітаемся як з жывой, жаданай і блізкай істотай. Непасрэднасць звароту заменена апавядальнай інтанацыяй, і хоць у канцы кожнага радка стаяць клічнікі, пачуццёвая вышыня настрою ўжо зусім не тая.

Верш «Па-над белым пухам вішняў», эпіграфам да якога аўтар узяў дэвіз Поля Верлена «Музыка перш за ўсё», для кожнага, хто возьмецца яго перакладаць, экзаменацыйны білет не з лёгкіх: чуйнасць і тонкасць слыху тут павінны быць выключныя. Збег аднаскладовых у перакладзе: «Напевает гимн тот мне» гучыць як скорагаворка для практыкавання ў вымаўленні. Паспрабуйце засаб вымавіць: «гимн тот мне»!

Услухайцеся ў музыку, у гукавыя пералівы слоў:

Песня рвецца і ліецца
На раздольны вольны свет.
Але хто яе пачуе?
Можа, толькі сам паэт.

Гэта заключная страфа верша. Пераклаўшы два радкі дакладна, апошнія два Г. Папоў мяняе не ў карысць арыгінала:

Только... кто ее услышит?
Может, ты один, поэт.

У вясёлай, заліхвацкай «Лявонісе» акрамя пэўных рытмічных страт ёсць і не зусім удалыя набыткі. «Ты была заўсёды першай у танку» (націск на апошнім складзе: у танку — у танцы), перакладаецца: «Ты носілася с ветерком на пяточке». Слова «плячок», як вядома, мае некалькі азначэнняў, але сэнс, у якім яно ўжыта перакладчыкам — пляцовачка, мясцінка, на якой танцуе Лявоніха, гэты сіманімічны сэнс слова — набытак пазнейшага часу і ў мове Багдановіча неадарэчны.

У паэзіі ёсць тонкасці, значэнне якіх не вытлумачыш ніякімі канкрэтнымі або практычнымі меркаваннямі, нават самымі правільнымі.

Такая ж Лявоніха, добрая, чулая, ласкавая і спагадлівая кабета, гатовая «І разважыць, і ў смутку звесяліць, а часамі і да сэрца прытуліць», загарыўшы на іншай мове, раптам паказвае такія рысы характару, што дзіву даешся: што сталася з маладзіцай? Хоць па-ранейшаму яна яшчэ можа «слово доброе, душевное сказать» свайму Лявону, але «к груди своей прижать» — выбачайце, гэта ўжо толькі ў выпадку «коль надо». Бачыце, як паразумела наша Лявоніха, як навучылася цвярозаму і практычнаму разліку: «А коль надо — и к груди своей прижать»!

Прашу прабачэння за вясёлы тон размовы з перакладчыкам. Мая шчырая добразычлівасць да яго магчымасцей вельмі аптымістычная і ўпэўненая. Я люблю і лірычную, і тонкую іранічную прозу Георгія Папова — пісьменніка патрабавальнага, цікавага. Лічу ўдалым і яго дэбют у якасці перакладчыка паэзіі. Што ж да заўваг, дык гэта наш агульны і ўзаемны клопат, каб кожнае наша слова, кожны радок вывяраліся самай строгай патрабавальнасцю нашых папярэднікаў, настаўнікаў і майстроў, якіх мы так высока шануем і любім.

1977

ПАЭЗІЯ ЖЫЦЦЁВЫХ ДАРОГ

Многа паэтаў на свеце. Як пазнаюць, як адрозніваюць іх чытачы адзін ад другога? Мала ўцехі, калі толькі па прозвішчах.

Бо як бы ні гаварыў паэт сам пра сябе і нават як бы ні хвалілі або ні лаялі яго крытыкі, ён уваходзіць у памяць, у пачуцці людскія творамі — няхай некалькімі вершамі, няхай адной песняй, нават адным радком, калі гэта ўласнае, вынашанае, набалелае, запаветнае — вось яго пашпарт і візітная картка, па якой мы пазнаём аблічча аўтара, яго манеру, стыль, адметнасць слова, засведчанага ўласным лёсам.

Сяргей Грахоўскі пазнаецца па творах. У паэта многа чытачоў, сяброў і прыхільнікаў яго таленту. Пэўна, перш за ўсё таму, што ён заўсёды ішоў і ідзе да свайго чытача як да блізкага субяседніка, з якім гаворыць шчыра і даверліва — адкрытым сэрцам, як адкрытым тэкстам, без ускладнёнага метафарычнага шыфру і сінтаксічнай закадзіраванасці радка.

Рытмічнай кардыяграме верша не ўласцівыя нечаканыя перапады і галаваломныя кручы. Гэта майстар строгай формы, верны лепшым традыцыям і вопыту сваіх папярэднікаў не толькі ў нашай, беларускай класічнай паэзіі.

Для пацвярджэння гэтай думкі спашлюся на прыклад з творчай практыкі паэта — яго пераклад Аляксандра Блока.

Вобразна кажучы, адзін з самых дасканалых майстроў па архітэктоніцы, па кампазіцыі, па гучанню рускага верша вельмі доўга чакаў і выбіраў сабе перакладчыка на беларускую мову, і не памыліўся, выбраўшы Сяргея Грахоўскага, які пераклаў і такія паэмы, як «Дванаццаць» і «Салаўіны сад» — рэчы выключнай вобразнай насычанасці і яго лірычныя шэдэўры, дзе гранічна скандэнсаваны эмоцыі незвычайнай выбуховай сілы і святла такога азарэння, калі раптам адначасна бачацца нам і глыбінныя таямніцы душы чалавечай, і пеабсяжныя далягледы цэлых гістарычных эпох. Інтанацыйная структура блокаўскага верша з яе асаблівай адметнасцю тонка адчута і ўдала ўвасоблена беларускім паэтам у сваёй мове, сродкамі ўласнага вопыту. Як чытач я заўсёды і без подпісу пазнаю Сяргея Грахоўскага па радках, у якіх пульсуюць думка і пачуццё, пазначаныя яго асабістай перажытасцю, радасцю і смуткам паэта.

Такой бачыцца і чуецца мне гучаннем высокага эмацыянальнага напружання яго «Паэма дарог» і многія рэчы, што здабываліся нялёгкай цаной, вывяраліся суровай праўдай жыцця і нясхіснай верай у чалавека на ўсіх тых дарогах, якія давялося прайсці паэту ў гады і ў тым сваім узросце, калі талент, падараваны прыродай, асабліва вымагае не толькі чуласці і падтрымкі, а і актыўнага самавыяўлення і няспыннага творчага ўдаскапалення.

Свой першы верш, які называўся «На змену Ільічу», ён апублікаваў у часопісе «Беларускі піянер». Пад вершам стаяў подпіс: «Піянер Сяргей Грахоўскі».

Падумаць толькі, у якім узросце параджаюцца паэты! Але шлях у паэзію не просты і гладкі. Я сустрэў Грахоўскага ў Бабруйску на дрэваапрацоўчым камбінаце, дзе мы працавалі з ім у адным цэху, дзе нашы станкі стаялі побач.

Наша сяброўства пачалося з нашага юнацтва, з маладосці ўсёй краіны, з духоўнага ўздыму роднай рэспублікі. Нездарма першыя выданні, у якіх мы друкавалі свае вершы, называліся «Вясна» і «Уздым». Пачыналася першая гераічная пяцігодка. Бабруйскі лесакамбінат быў яе буйнейшай будоўляй.

Мабыць, па добрых законах юнацкай еднасці, мы, хто паспеў ужо скласці свае першыя вершаваныя радкі, надрукаваць у газеце або ў часопісе селькораўскую нататку, з цікаўнасцю цягнуліся адзін да другога, лучачыся ў нейкае вельмі жаданае і прывабнае для кожнага з нас літаратурнае брацтва. Не дзіва, што напрыканцы ўскраіннай вуліцы — Мінскай, якая вяла на дрэваапрацоўчы камбінат, нас, пачынаючых паэтаў, рабочых камбіната, сабраўся аж цэлы гурт. У доме Барыса Мікуліча і яго сясцёр знайшлі гасцінны прытулак Яўхім Кохан, Сяргей Грахоўскі і я, насупраць, цераз вуліцу, жыў Аляксей Зарыцкі. Пазней на камбінат прыйшлі Пімен Папчанка, вядомы цяпер літаратуразнаўца Янка Казека. Усіх нас яднала вясна жыцця і «Вясна» як літаратурны асяродак, душой якога быў Міхась Лынькоў. Між нашай сябрыны хораша і самабытна загучалі тады апавяданні лесніка Хведара Бужана, тэлеграфіста Хвядоса Шынклера, настаўнікаў Рыгора Бахты, Міколы Лобана, Алёксы Жукоўскага, вер-

шы Алеся Жаўрука, Рыгора Суніцы, Апанаса Атавы, Міколы Аўрамчыка.

Што гэта быў за час! Сказаўшы адным словам — шчаслівы, час не толькі пераўтварэння ўсяго народнага жыцця, але і нечуванага духоўнага адраджэння, не зважаючы на цяжкасці, якія і нам, і ўжо нашым дзецям хіба што прыйшлося яшчэ не раз пабачыць і перажыць у дні Вялікай Айчыннай і ў першыя пасляваенныя гады.

Холадна і голадна было нашаму юнацтву. У самай пары маладыя хлопцы і дзяўчаты, якім толькі б набірацца сілы, мы жылі надгаладзень.

У нас, у рабочых, была хіба толькі адна перавага перад сваімі равеснікамі — утрыманцямі бацькоў і тымі, што вучыліся, — мы елі хлеба ўдвая болей: ажно восемсот грамаў! Гэта на дзень. Але рэдка калі ўдавалася падзяліць порму не то што на тры, а і на два разы: пачаўшы есці, цяжка было ўтрымацца, каб не падабраць і апошнія крошкі. А бывала ж, у нашым заводскім ларку, каб не ўсухамя, да хлеба далучыш яшчэ і бутэльку морсу — смакатоцце, што не выказаць словамі! А на начной змене ў цэхавай сталовай можна было пражывіць душу ну калі не гарчай, дык цёплай, нанэўна, стравай: на першае — суп, на другое — каша. Праўда, з адных-адзіных круп.

Тады гораду Бабруйску шанцавала на ячную сечку, а яшчэ — на конскую каўбасу, таўшчынёй у добрае бервяно, якое распілоўвалі кругамі. Сталавальні свае не магу забыцца на вельмі строгаму парадку і дысцыпліне. Туды заходзілі, толькі атрымаўшы пры ўваходзе алавяную лыжку, выйсці назад без лыжкі ты ўжо не мог. Пільная варта ахоўвала ў дзвярах таз з алавянымі прапускамі. І цяпер гудзе ўвушшу родная наша карміцелька: звіняць, бразгаюць міскі і лыжкі, а ў патыліцу дыхае чарга. Сам выстаяў, каб сесці, а і па табе ўжо занята. Ніхто не паспяваў нагрэць месца. Пасля я ўсё жыццё заўважаў за сабой звычку — нават у гасцях есці прыхапкам.

Чаму я прыгадваю ўсё гэта? Таму што пішу пра свайго сябра, жыццёвая дарога якога пачыналася з тых дзён. Не так лёгка было юнаку адстаяць поч пры стапку. Аднойчы з Сяргеем здарылася бяда. Па-

даючы дошку ў фугавальны станок, ён пезаўважна, механічна падсадзіў пад нажы палец.

Тыя, хто распарадзіўся далейшым лёсам паэта, ва ўсіх паперах, што суправаджалі вандроўніка па самых далёкіх дарогах, сярод асабістых яго адзнак, ніколі не абміналі найбольш адметнай: адсутнасць мезенага пальца на левай руцэ.

Трэба было мінуць аж двум дзесяцігоддзям, каб з вышынні перажытага ўспамінаць пра гэта не з горкай, а нават лагоднай іроніяй:

Мяне выхоўвалі,
Мяне захоўвалі,
Я то з'яўляўся,
То знікаў,
Мяне вадзілі
І ахоўвалі,
Хоць я нікуды
Не ўцякаў.

Мяне узважвалі
І мералі,
Здымалі ў профіль
І анфас,
Але ні разу
Не праверылі
Душы наяўнасць
І запас.

Запас душы паэта аказаўся багатым, шчодрым і трывалым.

Піянер Грахоўскі апублікаваў першы верш, калі яму было трынаццаць год. Першую сваю кнігу пад назвай «Дзень нараджэння» паэт выдаў, калі яму споўнілася сорок пяць.

Паэма жыццёвых дарог, кожны яе радок складаліся і выпрабоўваліся на самых крутых паваротах і пераломках часу, пакуль прыйшлі, вярнуліся ў родную паэзію.

Піянер Сяргей Грахоўскі... Не зважаючы на гады, на паважаны ўзрост, ён і цяпер для новых сваіх чытачоў і для нас, яго сучаснікаў,— піянер у поўным значэнні гэтага слова: пачынальнік, завадатар, разведчык і вступ новага.

Гэта — паэт заўсёды актыўнага, няўрымслівага грамадзянскага тэмпераменту, у творчасці якога знаходзяць непасрэдны водгук важнейшыя падзеі ў жыцці савецкіх людзей, у грамадскім асяроддзі, у якім жыло і жыве чуйнае сэрца паэта.

Памятаю адзін з юнацкіх яго вершаў ці, дакладней сказаўшы, пагоду і абставіны, якія выклікалі гэты верш да жыцця. Гэта было яшчэ на дрэваапрацоўчым камбінаце, калі мы аднойчы апынуліся перад небяспекай спынення работы ўсяго прадпрыемства: прарвала падземныя трубы, што жывілі вадой кацельню электрастанцыі. Толькі кемлівасць і адвага двух рабочых Мадорскага і Савіча ўратавалі завод ад аварыі. Пра гэта малады паэт напісаў амаль цэлую паэму, якую надрукаваў самы папулярны на той час літаратурны часопіс «Маладняк» (№ 7—8, 1931 г.). Праўда, здарылася так, што, калі прыйшоў гэты нумар, Грахоўскі апынуўся ў бальніцы, захварэўшы на брушны тыфус. Часопіс мы перадалі яму ў палату тайком праз фортачку. Галоўны ўрач, заўважыўшы недазволена перадачу, абурэўся, але, адгарнуўшы вокладку, на першай старонцы ўбачыў імя і прозвішча свайго хворага, што ляжаў у вельмі цяжкім стане. Чулы і добры чалавек, ён не адыходзіў ад хлопца, пакуль не ўратаваў, не падняў яго на ногі.

За спагаду і чуласць паэт праз усё жыццё нясе людзям шчырую душэўную ўдзячнасць, засмучаючыся іх горам, радуючыся іх шчасцю.

Грамадзянская чуйнасць асабліва да клопату і трывог, якімі жыве наш малады і самы юны сучаснік— гэтыя якасці ўласцівыя яму не толькі як паэту, але і праяіку, і публіцысту.

Ён напісаў аповесць, якая прывабіла чытача незвычайнасцю падзей і праўдай гераічных людскіх характараў,— «Рудабельская рэспубліка».

У пачатку шасцідзесятых гадоў Сяргей Грахоўскі тыднямі, месяцамі жыве і працуе на будоўлі Полацкага нафтавага завода, піша вершы, друкуе нарысы.

Прагны да цікавых людзей, да новых мясцін, ён не абмінаў у рэспубліцы, пэўна, ніводнага раёна.

Па незабыўных уражаннях яму блізкія і родныя бясконцыя прасторы ўсёй Радзімы, велічныя вобразы якой увайшлі ў яго вершы і паэмы, апавяданні і аповесці.

Хай не лёгка, але светла і хораша было нам з ім у юнацтве, шчасліва і ўдасна, калі абодва ўжо ў дзедаўскім узросце стваралі мы часопіс для дзяцей

«Вясёлка», першы пумар якога пачынаўся яго звапкімі, сонечнымі радкамі:

Распраўляе крылы пчолка,
Зеляпее збажына.
Загарэлася вясёлка —
Будзе добрая вясна.

Пэўна, гэтак заўсёды: ад вясны і да вясны ішла і ідзе, перадавалася і перадаецца эстафета жыцця, эстафета маладосці і паэзіі.

1983

СТАЛАСЦЬ ТАЛЕНТУ

Яго маладосць ад прыроджанага аптымізму і жыццялюбства. Ён сапраўды валодае шчаслівым, радасным талентам, а можа быць, і сакрэтам маладосці.

Асабіста я зазнаў яго маладым і такім ведаю на працягу ўжо некалькіх дзесяцігоддзяў. Як светла ўспамінаецца асабліва дарагая для нас пара стварэння нашай, яшчэ зусім кволай «Вясёлкі», якая толькі-толькі вучылася хадзіць. У нашых размовах цяпер мы часта пытаемся адзін у другога: «А помніце?»

Помніце, як у красавіку 1957 года мы адзначалі дзень выхаду першага нумара нашага часопіса, шыкозны з гэтай нагоды бал-маскарад і банкет у дзіцячым садзе № 2 па вуліцы Энгельса? Алесь Пальчэўскі, Сяргей Грахоўскі, Станіслаў Шушкевіч, Васіль Хомчанка, Эдзі Агняцвет, цёця Уладзя — жонка Янкі Купалы, Янка Маўр, мастак Валянцін Ціхаповіч і мы з вамі былі гасцямі сваіх маленькіх чытачоў. Выдатны канцэрт, шчодры дзетсадаўскі абед і аж дзве шклянкі кампоту на кожнага тады ўпэўнілі нас цвёрда, што мы, дзіцячыя пісьменнікі, можам жыць прыпяваючы, нас пракормяць нашы чытачы. Дзіцячых садоў і школ у рэспубліцы многа. І мы ахвотна выступалі ўсюды, куды запрашалі.

Са звароту: а помніце? мушу перайсці на апавядальную мову. Так лягчэй мне будзе болей падрабязна сказаць пра свайго таварыша, калегу па працы ў дзіцячай літаратуры, вядомага паэта Артура Вітальевіча Вольскага.

Тады ён кагадзе што напісаў свой славуты верш «Дзедаў госць». Гэтая вясёлая і драматычная гісторыя аб тым, як унук абчыкрыжыў ножпамі бараду свайму дзеду, бо не хацеў бачыць яго старым. Гэта было задоўга да моды на бароды. Цяпер першым жа шчаціннем зарастаюць не дзяды, а, наадварот, унукі. Празаік Янка Брыль добра сказаў у рыфму: цяпер чым маладзей, тым барадзей.

А тады, калі мы пачыналі нашу «Вясёлку», далаучаючы многіх сваіх таварышаў — і маладзейшых, і старэйшых — да ўдзелу ў часопісе, тады яшчэ сапраўды дзіцячая літаратура магла сама сябе пракарміць, была не толькі, як кажуць, самаакуннай, але нават дала выдавецтвам прыбытак, асабліва кнігі для дзяцей малодшага ўзросту.

Цяпер, пасталеўшы і пабарадзеўшы, яна, дзіцячая літаратура, як гэта ні дзіўна і ні крыўдна, прыносіць выдаўцам толькі страты. І каб не нашыя дабрадзейныя мецэнаткі, багатая цёця Агата Крысці і яе вялікасць каралева Марго, прыйшлося б нам, дзіцячым аўтарам, жыць выключна на ясельных і дзетсадаўскіх харчах...

У чым сутнасць такога нечаканага парадокса? Яшчэ да нядаўняга часу дзіцячая кніга тыражом 40—50 тысяч дала барыш, цяпер пры гэтых жа тыражах яна ўбытачная. Усе мы ведаем прычыну: павялічыліся выдавецкія выдаткі, даражэйшай стала папера, і хоць тыражы засталіся тыя самыя, але ўжо тыраж 40 тысяч стаў найбольшым для нас. Ён — мяжа, Рубікон для дзіцячай кнігі, а для цёці Агаты або цёці Франсуазы Саган тыраж не абмежаваны, ён можа быць бясконцы!

Артур Вольскі, дзіцячы пісьменнік, не горш за мяне ведае складанасць умоў, у якіх апынулася выданне беларускай дзіцячай літаратуры.

«Чалавек, якому баліць» — так называецца кніга яго выбраных твораў. І хоць яе назва непасрэднага дачынення да тэмы нашай размовы аб дзіцячай кнізе не мае, але чалавечы, грамадзянскі, пісьменніцкі неспакой быў заўсёды ўласцівы яму. Ён не з тых літаратараў, каму б як маслам па сэрцы ўдешна і прыемна было б чытаць, калі б тут я пачаў пералічаць усе яго паэмы, казкі, п'есы, сцэнарыі, ды ў датак да ўсяго пераказаў яго сапраўды слаўную бія-

графію, паведаміў, калі і дзе ён нарадзіўся, якія пасады займаў, якія мае чыны і званні.

Звычайна пра пісьменнікаў мы чамусьці гаворым і пішам на мове рытуалу. Артур Вольскі як літаратар імпануе мне прафесійнай культурай ва ўсіх жанрах, якімі ён найболей актыўна карыстаецца і ў дзіцячай, і ў дарослай паэзіі, у драматургіі і ў распрацоўцы багаццяў фальклорнай творчасці. Не магу не адзначыць немалаважнай і цяпер не такой частай у нас аўтарскай якасці, як строга патрабавальнасць і няўступчывасць да самога сябе.

Шмат спакус, ды што гаварыць — нават нейкага права многім з нас ужо ў салідным узросце выдацца як найпаўней — і вагой, і колькасцю: каму ў двух, каму ў трох, чатырох і г. д. тамах. Каму як удала, як пашанцуе, у каго якая рука, якая пасада. Не адзін год працаваў у выдавецтве і Артур Вольскі, рэдагаваў многіх з нас, але, мабыць, нікога так прыдзірліва і строга, як самога сябе. Спамянёная кніжачка «Чалавек, якому баліць» пазначана падзагалоўкам: «Выбранае». Выбранае аўтарам з усіх кніг да свайго шасцідзесяцігоддзя. З трох папярэдніх сваіх кніжак у выбранае ён уключыў толькі па 10—15 вершаў. Нельга не аддаць належнага такой патрабавальнасці.

Артур Вольскі, вайна якога ў 18-гадовым узросце прызвала ў Ваенна-Марскі флот, старшыня 1-й стацыі ўжо тады пісаў вершы, але не ўсе яны былі першастацейнымі. Гэта натуральна. Але ж нельга не адзначыць самы парыў юнака, яго імкненне ўбачыць родную зямлю, Радзіму і сваю Беларусь цераз акіянскія далягляды. Зразумелая і ўласцівая гэтаму ўзросту і сама марская рамантыка. Пра гэта сведчылі нават назвы яго першых зборнікаў: «Водбліскі далёкіх маякоў», «Далёкія і блізкія прычалы».

Далейшы кірунак паэтавых пошукаў у асэнсаванні жыцця ў яго новых, пасляваенных творах ішоў ужо ад больш рэальных арыенціраў і крытэрыяў духоўнай значнасці і вартасці чалавека як асобы. Выпрабаванне на трываласць бачыцца яму ўжо не цераз адну акіянскую стыхію. Ён спазнае, што ёсць выпрабаванні не меншыя — выпрабаванні душы. Верш, які называецца «Пакуты», завяршаецца трывожным, але шчырым прызнаннем:

А поч як чорная смала.
Заснуць не смею:
Што прыспіцца?
Маланкі вострая ігла
Прашыла неба і ўвайшла
У грудзі. Будзе навальніца.

Гэтым бязлітасным крытэрыем, калі ігла маланкі прабівае грудзі і навальніцай праходзіць праз паэтава сэрца, вызначаецца асабіста трагічны верш Артура Вольскага «Каменны ветразь», прысвечаны памяці сына. Мора, якое так рамантызаваў у юнацтве бацька, узяло ад яго невыказна цяжкую ахвяру — жыццё сына ў тым жа юнацкім узросце. Чытаць нялёгка гэтую бацькаву споведзь. Нялёгка чытаць і другі верш-рэквіем: «Плач па загінуўшым сыне».

Высокая сталасць думкі, адметнасць духоўна багатай асобы, грамадзянская мужнасць, напоўненасць жывым пульсам сучаснасці кожнага радка вылучаюць майстэрства Артура Вольскага асабліва ў дзвюх яго апошніх па часе кнігах: «Выратавальны круг» і «Строма», а такія яго рэчы, як «Памяці Куліны», як «Роздум над партбілетам», «Паміралі копі», «Пахаванне ветэрана», «Рубяжы», лірычная паэма «Берагі», па праву ўвайшлі ў творчы актыў паэта.

Асобна хачу спыніцца на вершах-прысвячэннях, адным з самых багатых і, напэўна, самым душэўна-запаветным набытку лірыкі А. Вольскага. З іх у паэта магла б скласціся цэлая кніга.

Гаворачы аб вершах-прысвячэннях, дарэчы, заўважу, што яшчэ ніводзін з даследчыкаў не толькі ў нас, а і ў агульнай крытыцы паэзіі не ўзяўся прапачыць асаблівасці гэтага, назавём умоўна, віду творчасці. А гэта вельмі цікавая тэма для роздуму. Колькі паэты прысвячаюць адзін аднаму, дарагім, бліжнім, сябрам сваіх радкоў, у многім печым вельмі заповітных, шчырых, нават інтымных. Чаму адны з іх становяцца з'явай паэзіі, а другія — толькі сведчаннем факта, падзеі?

У А. Вольскага кожнае прысвячэнне — гэта своеасаблівая лірычная мапаграфія аб чалавеку, яго адметнасці сярод іншых. На жаль, Вольскі амаль не піша эпіграм і пародый. Валодаючы трапнасцю і дакладнасцю бачання самых разнастайных характараў, ён, я ўпэўнены, мог бы ўзбагаціць гэты заняда-

баны ў нас жанр. На задворках нашых літаратурных выданняў вельмі ж па-заліхвацку дзяруць лыка так званыя гумарысты, якія ў самой літаратуры лыка не вяжуць. Вольскі — вострасучасны паэт, з жывой непасрэднасцю ўспрыняцця кожнай значнай падзеі і з'явы. Кагадзе толькі-толькі пачыналі абжываць мінчане такую раскошу, як метро. І вось яно ўжо ў радках паэта. Што гэта — рэпартаж, лірычны маналог, як яго называе сам аўтар? Усё гэта, урэшце, не мае істотнага значэння. Справа не ў форме і не ў жанры, а ў самім ракурсе ўспрыняцця і асэнсавання.

Паэт убачыў падзею не ў знешніх, нейкіх трапных і яркіх дэталях і падрабязнасцях — няхай, і яны важныя як сведчанне часу, але даражэй за ўсё для паэзіі самы далягляд і абсяг бачання. Лірычны рэпартаж Вольскага каштоўны ўжо тым, што магістраллю, пракладзенай будаўнікамі, аўтар арганічна звязвае наша мінулае з будучым, гісторыю шматпакутнага і гераічнага горада з яго слаўнай сучаснасцю.

Тунелі мінскага метро, яго казачныя палацы ў радках паэта ажываюць і жывуць у трох вымярэннях часу: мінулым, сучасным і будучым, праходзячы праз гістарычны лёс цэлага народа і праз асабісты лёс паэта.

Мне вельмі дарагі гэты прыклад, які яшчэ раз пацвярджае думку, што якія б эксперыменты ні вяліся ў паэзіі, як бы ні здзіўлялі нас наватары пэўнымі фармальнымі адкрыццямі, а ўсё ж самае надзённае жывое слова гавораць паэты, на ўзбраенні якіх найболей выпрабаваная і дасканалая форма, што вызначаецца даступнасцю і выразнасцю.

Нашым чытачам і глядачам добра вядома плённая дынастычная, сямейная традыцыя і вопыт Вольскіх па асваенні фальклорных скарбаў. Аддаўшы належны прыярытэт Вольскаму-старэйшаму, п'есы якога «Несцерка», «Цудоўная дудка» сталі ўжо нашай сцэнічнай класікай, мы ведаем набыткі ў гэтым жанры і Вольскага-малодшага, які шырока і паспяхова выкарыстоўвае фальклорныя багацці ў драматургіі для дзяцей.

У сузор'і беларускай літаратуры, дзе столькі выдатных майстроў слова, адметных яркасцю таленту,

ся на творчасць часцей за ўсё пайбольш здольных, адметных самабытнасцю асобы і самабытнасцю ба-чання паэтаў. У імажыністы залічваліся і многія на-шы беларускія маладнякоўцы, асабліва Язэп Пушча, незвычайнасць паэтычнага радаслоўя якога з вы-ключнай дакладнасцю была ўжо выказана нават у са-мой назве яго першай кніжачкі: «Рапіца рыкае». Здаецца проста, а якая аб'ёмнасць, цэлая карціна вё-скі, што кагадзе прачнулася і разам з сонцам пачы-нае свой новы дзень. Першая магутная музыка вёс-кі — рыканне кароў, што ідуць на пашу.

У далейшым выпхнуты грубым нахабным пля-чом самаўпраўства з першай сваёй шчаслівай бараз-ны ў літаратуры, паэт потым не знайшоў ніводнай метафары, роўнай па сіле вобразу раніцы, што ў по-лі рыкае.

Які там к чорту імажынізм, калі трапнасць, да-кладнасць вобразнага мыслення былі ўласцівыя не толькі паэтам, а і людзям, што, будучы нават непі-сьменнымі, заўсёды думалі надзвычай метафарычна.

У мяне няма ні малейшае падставы абвінаваціць нябожчыцу маці ў імажынізме, калі яна ўжо зусім старэнькай пра той жа вецер, які прынёс аднекуль непрыемны пах, стоячы ля хаты і хітравата ўсміх-нуўшыся, сказала:

— Вецер у нейкае паскудства ўкачаўся...

Што ж тут дзіўнага, калі гэтая валадужная жы-вая істота, здольная завываць, выць па начах, пало-хаць нас, а ў добрым, лагодным настроі лашчыцца, лізаць нам рукі і ногі, раптам спакойным адвяхор-кам, на захадзе сонца зусім па-хатняму, даверліва заверне да нас у двор і, аббегаўшы паўсвету, уля-жацца пад нашым плотам нанач.

Было тихо, было видно

дворнику,

Как улегся ветер под забор,

И позевывал...

Цудоўная знаходка! Гэта ўжо тая нерозменная каштоўнасць, з чаго складаецца высокая вартасць паэзіі.

Калі б Васіль Казін нічога болей не напісаў, а толькі гэтыя два-тры радкі, я яму пакланіўся б да са-май зямлі.

Здольнасць, імкненне чалавека адухаўляць з'я-

вы, рэчы і навакольную прыроду — бадай, не толькі даўні спосаб спазнання (апімізм), але і галоўны сродак паэзіі: набліжэння да сябе ўсяго загадкавага, незразумелага і таямнічага. Метафара-стымул думкі, яна ж і ключ да адкрыцця тайны, спосаб утаймавання і нават прыручэння сіл, мацнейшых за чалавека.

Я рад, што і ў познія свае гады асабліва люблю і адчуваю ўладу метафары. «Прыручэнне агню» — верш, у якім, мне здаецца, спалучыліся кампаненты вобразнай структуры, падначаленыя адной аснове: дабру, даверу, спагадзе. Нават стыхіі, залежныя ад чалавека і прыручаныя ім, могуць зняверыцца, калі ты здрадзіш ім, пакінеш у цяжкую хвіліну, і як верна, самааддана будуць служыць табе, адчуўшы тваю любоў!

ПРАСТОРА ВОБРАЗА

Музычны памер яго традыцыйнай формы 3/4. Запазычыўшы калісьці ў маўрытан, іспанцы зрабілі яго сваім нацыянальным танцам.

Што можа стварыць геній на фальклорнай аснове? Незвычайнае дзіва на векі вечныя. Колькі страсці, азарту, парыву і ўзлёту ўклаў Марыс Равель у сваё «Балеро»! Але, можа быць, я ўпершыню ўбачыў яго магутнасць не толькі эмацыянальна, а і самы прыём, сам прынцып гарманізацыі: ад ніжэйшага да найвышэйшага — па законе спіралі, калі падымаўся на Эйфелеву вежу. Пад гэтым уражаннем потым быў напісаны верш «Балеро». Глыбока ўпэўнены ў творчай залежнасці, у вытоках адзінства Равелевага балеро з жалезнай метафарай Эйфеля: дух займае ад вышыні, а ты намагайся яшчэ вышэй — з усіх сіл, пакуль можаш, дыхаеш!

Пэўна, гэта і ёсць галоўны закон развіцця, удаканалення, творчасці — ад простага да складанага, па спіралі: вышэй і вышэй. У рускай музыцы раней за Равеля гэта выдатна паказалі Глінка і Мусаргскі на прыкладзе «Камарынскай» і «Гапака», а ў наш час Шастаковіч у сваёй 7 сімфоніі — у тэме нашэсця, у супастаўленні, у барацьбе жыцця і смерці.

Логіка метафары, паслядоўнасць яе развіцця, уз-

буйнення, узбагачэння ўсё новымі асацыяцыямі, алегорыямі і апафеознае завяршэнне абагульненнем галоўнай думкі, ідэі — адзнака сапраўднага таленту. У рэчышчы гэтага даследавання найлепшы прыклад — паэзія Куляшова, сама прырода яго вобразнага мыслення, заўсёды падначаленага законам, самым строгім законам кампазіцыйнага кантрапункта, дзе кожны матыў, як правіла, залежны ад галоўнага і вызначаецца толькі патрэбай і неабходнасцю лагічнага развіцця тэмы.

Такая структурная аснова яго паэм і вершаў. Асабліва наглядна гэта можна прасачыць на цыкле «Юнацкі свет», на вершы «Ліст з палону», на паэме «Сцяг брыгады», на творчасці апошніх год.

Пасля Куляшова, мне думаецца, такое поліфанічнае мысленне найболей удаецца Рыгору Барадуліну, у якога метафара часта разгортваецца ў цэлы эпічны сюжэт.

ВАЛ ВЕРШАТВОРЧАСЦІ

Як усякі вал прадукцыі і вал вершатворчасці траціць сваю каштоўнасць, сваю першароднасць, індывідуальныя адзнакі самастойнасці, асабістасці.

Ні валам, ні навалам вершаў не можна вызначыць творчую актыўнасць паэта. Чытача мы збіваем з тропу падобнай «актыўнасцю», калі ў адным нумары часопіса ён бачыць замест вершаў толькі т. зв. цыклы, падборкі вершаванага шырспажыву.

Верш, як карціна, мусіць быць у прасторы, сам ён павінен адчуваць паветра, а не задыхацца ў цясноце сабе падобнай наменклатуры. Так вярстаюцца ў нас і кнігі паэзіі — у падборку, верш за вершам — уваччу стракаціць ад радкоў, ад літар, а паэзіі няма!

БЕЗ ЖЫВЫХ КАРЭННЯЎ

Дзіцячая літаратура. Як можна быць у ёй, лічыць сябе яе творцам, не маючы ўяўлення аб канцэпцыі, аб вобразе свайго героя, якім ты хочаш бачыць таго, каму адрасуеш сваё слова, для каго

пішаш? Чым кіравацца ў стварэнні гэтай канцэпцыі? Канструяваць ідэал згодна ўстановак, якіх трымаецца школа?

Дзіцячы пісьменнік, калі ён не сляпы крот, а творца, адказны за чалавека, не можа быць абыякавым у наш час да злачынства, якое мы так бяздумна творым у дачыненні новых пакаленняў тым, што гвалтам адрываем іх ад глебы жыцця, ад асяроддзя жывых сувязей з зямлёй, скарбаў духоўнай культуры, створанай нашымі папярэднікамі. Індустрыяльная цывілізацыя, шырспажыў масавай сучаснай культуры, у якія мы так спешна перасаджваем чалавека, выдаючы гэта за ідэал яго шчасця, што яны прынясуць свету?

ПЧАЛА НА ТРЫБУНЕ

Напрыканцы сакавіка, калі праводзіцца Тыдзень дзіцячай кнігі, мы з Аленай Васілевіч былі ў Кішынёве, на той год «сталіцы» ўсесаюзнага свята. Для мяне гэта асабліва радасная падзея, бо ў Малдавіі я быў упершыню. Былі госці з усіх рэспублік, з кожнай па адным, па два пісьменнікі.

На гэтай цёплай, сонечнай зямлі вясна ўжо ўваходзіла ў сваю поўную сілу: скрозь зелянелі палі, зацвіталі сады. Памятаю, што на букетах першых кветак, якія нам падносілі ў часе сустрэч, віліся пчолы.

Але пчолы запомніліся, мабыць, яшчэ і па другой акалічнасці: з намі быў госць з адной, яшчэ болей цёплай і сонечнай рэспублікі, які ўсюды, дзе мы ні выступалі, чытаў адзін і той жа вершык, які называўся «Пчала». Памятаю, пабудаваны ўвесь на гукапераймманні, ён канчаўся так: «Я тужу, пока жужжу».

Аўтар гэтага маленькага вершыка — мужчына ў поўнай магутнай сіле, грудзіна паросхліст, як вароты, цэлы сажань у плячах — ну, малатабоец, толькі молата і не хапае. Праўда, пры бліжэйшым знаёмстве аказалася, што да нядаўняга часу быў ён старшынёй калгаса, але па ўсім відаць было, што ў дзіцячых паэтах яму болей спадабалася: без асаблівай увядзены роды склаў вершык — і вось возяць па свеце, пояць,

кормяць ды яшчэ і кветкі падносяць. Усё яго круглае, як рэшата, аблічча свяцілася асалодай.

— Я трук-ж-жусь, пока ж-ж-ж-жу-жу! — выжужваў ён з трыбуны і, самазадаволены, цяжка і грузна зноў садзіўся ў прэзідыум.

Мы ўсе патроху, як можам і ўмеем, «жужжым» у дзіцячай літаратуры, пакуль «трудимся». На жаль, з тае пары я болей так нідзе і не пачуў, колькі ні прыслухоўваўся, голасу той залётнай пчалы.

У ЦЯНЁТАХ МАСАВАЙ КУЛЬТУРЫ

На Другой Міжнароднай сустрэчы дзіцячых пісьменнікаў выступіў 41 зарубежны дэлегат і восем савецкіх. У сустрэчы ўдзельнічалі пісьменнікі з 39 краін свету. Большасць іх прамой мяне глыбока ўразілі болей і ўстрывожанасцю за лёс дзяцей, за будучыню. Некаторыя думкі нашых замежных калег маглі здацца нам звычайнымі, нават найўнымі, але ў тых краінах, ад імя якіх гаварылі прамойцы, іх праблемы найболей важныя, як першачарговы клопат: ліквідацыя непісьменнасці, сацыяльнай няроўнасці, а ад прадстаўнікоў самых высокацывілізаваных — мы чулі крык трывогі, што на дзяцей лёг цяжар масавай культуры, які нявечыць іх душы.

«Злаякасная пухліна калектыўнага мыслення, якое зрабілася ўсеагульным для ўсёй планеты. Мы пад усеагульнай уладай інфармацыі як пад уздзеяннем наркотыкаў. Дзеці пазбаўлены магчымасці самім адкрываць свет...» — гаварыла фінская паэтэса Кірсі Куннас.

«Нашы дзеці страцілі здольнасць і ўменне рабіць рэчы сваімі рукамі. Тэлебачанне крадзе фантазію, змяняе дзеда і бабу. Дзеці выхоўваюць самі сябе. Яны перастаюць успрымаць, разумець і адчуваць жывое чалавечае слова...» — японскі празаік, дырэктар навукова-даследчага інстытута па праблемах дашкольнага выхавання, віцэ-прэзідэнт Міжнароднага Савета па дзіцячай і юнацкай літаратуры Сігео Ватанабэ.

ІМІТАЦЫЯ ПАЭЗІІ

Доўга я шукаў і ніяк не мог напасці на след — хто напісаў вершык, які памятаю яшчэ з дзён вясковай школкі, калі трапілася ў рукі першая руская чытанка.

Дзесьці, здаецца, у нейкім зборніку творчасці малавядомых паэтаў было мільганула прозвішча аўтара — паспадзяваўся, што запамню, і забыўся, хоць сам вершык памятаю ўсё жыццё.

І не толькі таму, што змалку замацаваўся ён у памяці, а і таму, што ў сталыя гады і асабліва пад старасць, калі далучыўся да выхаваўчага клонату, да дзіцячай літаратуры, я ўсё часцей успамінаў яго, аднаўляючы радок за радком, і дзівіўся і прымітыўнай найнаўнасці як спосабу імітацыі і падробкі пад дзіцячае ўспрыняцце, што, бывае, пераходзіць усякія межы ўмоўнасці.

Самая вялікая недарэчнасць у гэтым вершыку — пераблытанасць часу сезонных заняткаў селяніна і нават пораў года. Вершык заклікае сялянскіх дзяцей ісці ў школу, калі «на реке уж тащат сети, на лугу коса звенит...» — гэта значыць у самы разгар працоўнай пары лета, калі на мужыка, на ўсю яго сям'ю — ад старога да малаго — навальваецца гэтулькі неадкладных турбот і нават гарадскія дзеці даўно ўжо былі на канікулах.

Пра верш Майкава «Пахнет сено над лугами...» я пісаў у сваіх аўтабіяграфічных нататках — як яго раскрытыкаваў мой бацька за неаднаведнасць жыццёвай праўдзе.

Мабыць, яго вачыма, вачыма селяніна, пазней паглядзеў я і на вершык «Дети, в школу собирайтесь...». Хто ж яго склаў?

Аказваецца, вядомы ў міпулым, яшчэ з пушкінскай пары, педагог Леў Мікалаевіч Мадзалеўскі. Стотрыццаць разоў выдавалася да рэвалюцыі хрэстаматыя для малодшых школьнікаў «Родное слово», а ў ёй без подпісу аўтара «Дети, в школу собирайтесь», як і «Ах, попалась, птичка, стой! Не уйдешь из сети! Не расстанемся с тобой ни за что на свете...» — цудоўны верш, які памятаю таксама з тых часоў, пэўна, не адзін я.

САМЫЯ ПЕРШЫЯ КНІГІ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

Рэдакцыя літаратуры для дзяцей малодшага ўзросту просіць параіць, якія тэмы ўзяць для выдавецтва «Юнацтва» першых, самых першых кніжак, з якіх дзіця павінна адкрываць і спазнаваць асяроддзе, у якім жыве, далучаецца да навакольнага свету. Прыемна зазначыць, што рэдакцыя думае пра гэта, разумее спецыфіку сваіх клопатаў. Дзіцячае выдавецтва — асаблівае па сваіх абавязках і магчымасцях. Пераважная між яго задач — арганізацыя, стварэнне, напісанне якраз такіх кніг, што ў першую чаргу патрэбны дзецям.

Мне ўяўляецца неабходным распрацаваць на доўгі час наперад план, які б на навукова-педагагічнай аснове рэальна і канкрэтна прадугледжваў выпуск першых кніг — маляванак тэматычнымі серыямі, што потым складуць цэлую бібліятэку: «Мае першыя кнігі».

Бадай, пачынаць трэба перш за ўсё з сям'і: мая мама, тата, бабуля, дзед, сястрычка, брацік, мой дзядзька, цётка, мая прабабка, прадзед. Цяпер гэта найбольш важны клопат — паставіць змалку дзіця на сямейны грунт, бо вельмі ж забеглі мы далёка ў адчужэнні галоўных сувязей чалавека з яго маральна-жыццёвай асновай. Другая, наступная серыя (кніжачак 10—12) — *нашы сябры*: мой сябра, сяброўка; маміна сяброўка, татаў сябра — хто, чым цікавы ў дзіцячым успрыняцці; наш доктар (змалку прывучаць не баяцца); наш паштальён; наш міліцыянер; нашы магазіны: хлебны, малочны, садавіна-гародніна, адзенне, абутак, аптэка; наш двор (цёця дворнічыха, водаправодчык, слесар — іх прылады, інструменты); маё дрэва на нашым двары, пасаджанае мною (яно расце — я расту); мае першыя кніжкі; самая дарагая рэч у нашым доме — рэліквія, наш стол (у розны час дня і ў дні свят); чырвоныя дні календара і, нарэшце, трэцяя серыя — *наша вуліца*: якія дамы, машыны, надпісы, шылды; правілы руху: пераход, светафор, знакі метро; я іду ў дзіцячы сад — падзея ў сям'і, новыя знаёмствы; дзень у садзе; сустракаем вясну ў парку; экскурсія на маміну фабрыку, татаў завод; мы ў запарку, мы ў цырку; дзіця-

чая чыгунка; што я раблю дома, мае абавязкі, мае прылады працы; хутка мне ў школу!

Урок у першым класе: кім я ёсць і кім магу быць у дачыненні з людзьмі. У сям'і для мамы, таты — сын, сыноч, дачка, дачушка; для бабы і дзёда — унучак, унучка; для дзядзькі і для цёткі... У школе для настаўніцы — вучань, вучаніца, у гасцях — госць, з кім сябрую — сябра, сяброўка; з чырвонай зоркай, у піянерскім гальштуку — акцябронак, піянер, на прыёме ў доктара — хворы, пацыент; у цырульні — кліент, у кінатэатры, у тэатры, на канцэрце, каля тэлевізара — глядач, слухач; у самадзейнасці — музыкант, спявак, танцор, чытальнік; на вуліцы, ідучы пеша — пешаход, едучы на транспарце — пасажыр; пайшоў на чырвонае святло, парушыў правілы руху — парушальнік; у магазіне — пакупнік...

Каштоўнасць урока будзе ў тым, калі ўсе прыклады прыдумаюць самі дзеці, расказваючы іх як асобныя эпізоды, здарэнні, што адбываліся і адбываюцца з імі самімі.

Так цераз канкрэтнасць і нагляднасць жыццёвых дачыненняў кожнага з нас з іншымі людзьмі, што нясуць свае абавязкі і адказнасць, лягчэй даць уяўленне дзецям аб грамадскім парадку, аб этыцы паводзін, аб уласных паводзінах і адказнасці перад усімі і за сябе самога.

ЛАДАЧКІ-ЛАДКІ, ДЗЕ БЫЛІ?..

Замежная рэдакцыя нашага выдавецтва ўзялася рыхтаваць «Ладачкі-ладкі» на пяці мовах: англійскай, нямецкай, французскай, галандскай і славацкай.

Гэта пасля кніжнага кірмашу ў Маскве, дзе заказчыкаў, вядома ж, прывабіла яркае, маляўнічае афармленне кніжкі аж трыма мастакамі. Паказвалі мне таксама малюнкi да «Генерала Вераб'я», якія прывабілі індыйскіх выдаўцоў.

Усё гэта не так цешыць мяне, як засмучае. Выдавецтва каторы год трымае пераклады на англійскую (выдатныя пераклады, як ацаніў іх Я. Семяжон), зробленыя Уолтарам Мэем з «Чытанкі-маляванкі». Асабліва ўдаўся яму «Дударык».

На жаль, выдаўцы ўзяліся прапагандаваць беларускую дзіцячую літаратуру не кнігамі, не творамі, а пакуль што рэкламнымі малюнкамі.

КАЗКА — РАЗВЕДЧЫК БУДУЧЫНІ

Да маіх выказванняў аб казцы і яе ролі ў народным светапоглядзе каментатары з часопіса «Детская литература» (№ 7, 1970) прыпісалі недакладныя сцверджанні: «Сам па сабе тэхнічны прагрэс хутчэй разбурае казку, чым дае для яе матэрыял».

Сутнасць мае думкі ў тым, што казка, якая стала явай,— гэта ўжо быль, ажыццяўленне заповітнай мары, гэта рэальнасць, якая выношвалася ў казачнай фантазіі народа.

Тэхнічны прагрэс не можа разбурыць казкі, паколькі ён не канчаецца ажыццяўленнем пэўных ідэй. Заўсёды думка, фантазія чалавека абганяюць яго. Значыць, казка заўсёды ішла наперадзе самых смелых ідэй, яна будзіла іх, яна абганяла ход развіцця самой гісторыі. Нават рэтраспектыўна звернутая ў мінулае, казка адкрывае дарогу будучаму.

Казка заўсёды разведчык будучыні.

ДОКТАР НОС

Ёсць у мяне жартоўны верш «Нос», напісаны ў 1976 годзе.

Пэўна, я ніколі б яго не напісаў, не прыдумаў бытых смешных прыгод, што адбываюцца з хітраватым хлопчыкам — сімулянтам, калі б у час прыёму ў нашай паліклініцы мілая жанчына ўрач-оталарынгалаг выпадкова не сказала, што яна аднойчы пачула, як пацыент пытаўся ў рэгістратуры: — А Вуха-Горла-Нос прыйшоў?

Ужо само ўвасабленне трох спецыяльнасцей у адным чалавеку адразу дало кірунак фантазіі: Вуха-Горла-Нос — гатовы персанаж, а то нават тры — кожны паасобку і ўсе разам.

Як яны могуць убачыцца хлопчыку, што прыйшоў прасіць даведкі, каб вызвалілі ў школе ад заняткаў? Усе хітрыкі і правілы гульні, якія напавер прымае доктар, паступова аказваюцца педарэчнымі. І тут, натуральна, для развязкі вельмі добра прыдалася ўсім вядомая народная ідыёма: застаўся з носам! І хоць мой герой яшчэ ў такіх топкасцях мовы педасведчаны, ён рады, невыказна рады, што застаўся з носам у літаральным значэнні гэтага слова.

Так, пабыўшы на прыёме ў Вуха-Горла-Носа, я вярнуўся не толькі здаровы, але і вясёлы ад таго, што сам сабою склаўся верш «Нос».

Не магло не пацешыць і тое, што верш неўзабаве быў перакладзены на ўкраінскую мову В. Скамароўскім і надрукаваны ў раздзеле гумару ў часопісе «Дніпро» (№ 6, 1977).

Пэўна, не апошняя і не другарадная асаблівасць гумару як жанру, калі ён нараджаецца натуральна, весела, па душэўным настрою і, крый бог, — натужна, без асалоды.

ПРАВODЗІНЫ СНЕЖНАЙ БАБЫ

Калі ўжо зайшла гаворка пра гісторыю ўзнікнення замыслаў асобных вершаў, дык мне чамусьці асабліва на памяці «Праводзіны снежнай бабы».

І хоць ён даўно напісаны, але помніцца, што эмацыянальным стымулам, жадааннем адразу выказаць непасрэднае ўражанне ад убачанага быў чыста зрокавы вобраз: едучы ў Дом друку, недзе каля Акадэміі навук убачыў, як самазвалы вывозяць з Мінска снег.

На адной машыне сядзела амаль пераскіданая яшчэ снежная баба, здаецца, нават з дзіравай місай на галаве.

Куды можа ехаць баба? Вядома ж, на пенсію. А ў нас жа ўжо ёсць цэлы рытуал провадаў на пенсію.

Дзе магла адбывацца такая ўрачыстасць? Натуральна, там, у тым асяроддзі, дзе баба была прапісана, дзе яе любілі — у дзіцячым садзе.

Але сад — не толькі дзеці, гэта службовая ўстанова, падначаленая дарослым, іх законам і строгім

правілам: яны прызнаюць сапраўдным святам толькі тое, што загадзя прадугледжана, спланавана і зацверджана.

КАЗКІ І КРАСКІ

За паўвека практыкі большасць вершаў нараджалася па настрою, па душэўным жаданню, часта як экспромт, а калі задума вымагала болей грунтоўнай распрацоўкі, тады праца над вершам вывяралася думкай, строгімі патрабаваннямі логікі развіцця вобраза.

Усё, здаецца, так і павінна быць, але ёсць для паэта, асабліва лірычнага ў гэтым і свая небяспека — перабраць меру рацыяналістычнасці, калі голая думка без пачуцця, хоць і вельмі значная, а не хвалюе, не крапае.

Адна з нямногіх маіх рэчаў «Казкі і краскі», пісалася, мабыць, па заданню, падначаленая загадзя вызначанай задачы: даць дзецям своеасаблівы ўрок батанікі.

Свядома паставіў сабе такую мэту, пабыўшы на нудным, бяздушным уроку, тэмай якога было такое дзіва жыцця, прыроды як кветка.

Настаўніца прынесла ў клас усе наглядныя дапаможнікі — чарцяжы, муляжы, малюнкi. Пэўна, з боку метадычных рэкамендацый усё было бездакорна — бездакорна-ўзорная бяздушнасць.

АЗБУКА ВАСІ ВЯСЁЛКІНА

Расказаўшы, што паслужыла штуршком для напісання «Казкі і краскі», між іншым, успомніў болей прыдатны прыклад, калі ўсведамленне, разуменне неабходнасці і патрэбы вызначылі і стварэнне «Азбукі Васі Вясёлкіна».

Паставіўшы сабе за мэту — пачаць са старонак часопіса азнаямленне з літарамі дзяцей, якія не ўмеюць чытаць, я яшчэ не ўяўляў сабе формы, у якой будзе азбука, якіх, дарэчы, ужо нямала ў паэтаў і мастакоў: у вершах, у малюнках.

Не было сюжэтнай азбукі, азбукі-казкі з героямі,

з прыгодамі, аб'яднанымі адной задачай. Галоўны герой у мяне быў, знаёмы дзецям па ранейшых казках — Вася Вясёлкін. А малыя, якія рыхтуюцца ў школу, вядома ж, рады будуць прызнаць яго за настаўніка.

Так на старонках «Вясёлкі» адкрылася школа Вясёлкіна. Мастакі Іскрынская і Плаксін малявалі літары і вучняў Васінай школы, а я ўслед за імі складаў самую азбуку-казку.

АЎТАПАРТРЭТ З МАЛЕНЬКІМ І ВЯЛІКІМ ВОКАМ

Лёгка, можна сказаць, гуляючы, склаўся верш «Партрэт», лёгка, як і ўсе вершы для дзяцей, — лёгка ў тым сэнсе, што яны адразу цалкам складаюцца.

Гэта потым, пасля перабіраеш па кожным слову мяняеш дзесяткі варыянтаў. А новы складаецца адразу: ты ўжо ведаеш на чым, на якой сэнсавай аснове, думцы, фокусе ён будзе трымацца — і ўвесь клопат у тым, каб гэтай задачы падначаліць кожнае слова і нават гук.

Хлопчык малюе свой партрэт. Усе дзеці — геніяльныя мастакі, калі ўпершыню кладуць перад сабой чысты ліст паперы і бяруцца за аловак. Яны адразу ж малююць сваіх родных і блізкіх. І калі вы прымаеце правілы гульні і згаджаецеся, што гэта як дзве кроплі вады вылітая мама, тата, дзед, баба — быць вам гледачом цэлай партрэтнай галерэі.

Не думайце, што творчы працэс, лёгкі па форме, бяссэнсавы па зместу. Кожнай дэталі, нават лініі ёсць сваё прызначэнне і апраўданне: хлопчык у сваім аўтапартрэце намалюваў адно вока вялізнае, другое маленькае. Тлумачэнне вельмі сучаснае — адно для чытання кнігі, другое для глядзення тэлевізара.

КАПЫЛЬСКАЯ ГОРКА

Гульня-жарт. Некалі, бывала, нас, малых, ашуквалі старэйшыя:

— Хочаш пабачыць капільскую горку?

Каму гэтага не хочацца. Тады ашуканец-гарэзнік, сагнуўшы два пальцы на сваёй руцэ, вострымі костачкамі знізу ўверх, як палазамі, драў табе валасы ад ілба да самай патыліцы: ж-жы-х! Так уз'язджаюць на тую капыльскую гару, каб яна была спрахла, зраўнавалася з зямлёй, праклятая!

А хочаш паглядзець, як з'язджаюць? Не цяжка здагадацца — такім жа спосабам.

Не заўсёды чалавек добра вучыцца, калі яго глядзяць па шэрці. Нават самыя простыя ісціны часта не запамінаюцца, а вось часанулі супраць шэрці — запамнілася на ўсё жыццё. У гэтым і практычнасць народнай педагогікі.

ДЛЯ ДОМА, ДЛЯ АЛЬБОМА...

З выдавецтва атрымаў карэктурку кнігі «Для дома, для альбома і трохі для эпохі», якая неўзабаве павінна выйсці з друку.

Аформлена прымітыўна і на скорую руку, бадай, ні адна з маіх кніг так кепска не афармлялася. А гэта ж гумар і сатыра, была магчымасць і час быў прыдумаць болей штосьці вясёлае і арыгінальнае, чым маляваць толькі вокладку і пяць шмуцтытулаў-раздзелаў. А да ўсяго ж яшчэ і вёрстка ў падбор бясконцаю вершаванаю вярхоўкаю — адзін верш за другім, 176 старонак. А яшчэ ж і выдадуць не ў цвёрдай, а ў папяровай вокладцы, так што не толькі набываць, а і ў рукі ўзяць такое не вельмі хто захоча.

Адным словам, сапсавалі мне не толькі настрой, а і сапсавалі мой даўні намер упершыню сабраць і асобнай кнігай выдаць гумарыстычныя вершы, якіх за ўвесь час сабралася б на цэлы том.

ШЧАСЦЕ, КАЛІ ЛЮБЯЦЬ ДЗЕЦІ

Па просьбе «Вясёлкі» напісаў віншаванне Максіму Танку з нагоды яго 70-годдзя.

17 верасня — двойчы памятная дата ў яго жыцці: дзень нараджэння і дзень вызвалення Заходняй Беларусі. На гэтым супадзенні дат, збегу акалічнас-

цей яго біяграфіі і будаваў я сваю заметку, бо ў паўтары-дзве старонкі для дзяцей нялёгка ўкласці нават самыя неабходныя і галоўныя факты жыцця і творчасці такога асілка нашай паэзіі.

У дні яго юбілею асабіста мне будзе прыемна павіншаваць паэта на старонках «Вясёлкі» разам з яе чытачамі, самымі юнымі сябрамі, якія па праву завуць ужо нас дзядамі. Гэта шчасце кожнага паэта, калі яго любяць дзеці, бо з кожным годам у яго ўсё болей новых упукаў. Яшчэ болей шчаслівы ў паэзіі, хто дажыве да праўнукаў і, тым болей, каго палюбяць і наступныя пакаленні, для якіх ён таксама будзе дзядуля.

ПЕЎНІ БУДЗЯЦЬ ЛАТВІЮ

Працаваў пад тымі накідамі вершавапых радкоў, якія складаліся ў дні на ўзбярэжжы і пад соснамі Юрмалы. Да таго ж па дарозе ў вагоне, калі вярталіся дадому, накідваўся замысел верша, якога не мог не напісаць: уразілі мяне галасы пеўняў, якія ў дзень ад'езду з Булдураў чуў па радыё.

Уключыў рэпрадуктар, хацеў зверыць час, а было, мабыць, гадзін шэсць раніцы — чую: спяваюць пеўні на розныя галасы, будзяць Латвію. Я палічыў, што гэта такія арыгінальныя пазыўныя латышкага радыё, перапытваў у рыжан — кажучь, што не чулі.

Магчыма, гэта мясцовыя, юрмальскія пеўні. І я ўжо не мог утрываць, каб не парадавацца такой удалай знаходцы, адразу звязаўшы яе з пеўнямі, што сядзяць на ўсіх шпілях славытых гістарычных будынкаў у Рызе.

Верш пра цішыню таксама склаўся гэтым часам, хаця задума яго пайшла ад рэальнага і канкрэтнага факта: калі ўкраінскія кінематаграфісты здымалі ў лесе ля Мазыра маё выступленне для фільма пра Сухамлінскага, гукааператар, захапіўшыся цішынёй лесу, напросіў усіх прысутных адысціся і змоўкнуць: — Я буду запісваць цішыню!

У ДЗЕНЬ ЖАЛОБЫ

Заўважыў па праграме радыё і нават запісаў на лістку календара, што з гадзіны да двух будзь перадаваць «Беларускую калыханку» — запісаў і забыў.

Успомніў па часе, калі палова перадачы прайшла, уключыў, і нават мне здалося, што гэта не мая паэма, а галасы сумнага развітання з Пятром Міронавічам Машэравым і паміж усімі імі — голас адвечнай маці, якая, з болем адрываючы ад сэрца сваіх дзяцей, заўсёды застаецца бяссмертнай.

Я ведаю, што Пётр Міронавіч высока цаніў «Калыханку». Пад настановай аб прысуджэнні ёй Дзяржаўнай прэміі БССР стаіць яго подпіс. І вось здарылася, што прагучала яна ў дзень жалобы, у дзень развітання з ім.

Пэўна, усе, хто чуў перадачу, успрынялі яе ў гэты дзень па-асабліваму. Званіла Жэня Янішчыц і якраз выказала мне гэтыя адчуванні, думкі і настрой — так пераклікаюцца людскія сэрцы.

УМОЎНАСЦЬ КАЗАЧНАЙ ПРАЎДЫ

Яна ўспрымаецца па законах сваёй логікі. Гэтага правіла я трымаўся і трымаюся ў распрацоўцы нават самага маленькага казачнага сюжэта.

Прыклад з тым жа «Генералам Вераб'ём». У мяне ён хапае за грудкі мядзведзя, таму што той зняважыў «чэсць мундзіра», які надзеў на сябе верабей.

Улада — сіла слабых. Вось чаму таптун Міша спалохаўся вераб'я-піскуна. Гэта неверагодна, аднак у гэтым і ёсць логіка казкі, байкі.

А вось калі перакладчык удакладняе сюжэтную сітуацыю тым, што мядзведзь, каб паглядзець на «генерала Вераб'я», увальваецца ў хату сарокі, тут ужо ніхто не паверыць у такую ўмоўнасць.

Ні ўваліцца, ні ўлезці, ні ўплішчыцца мядзведзь у сарочы церам не можа. Каб такое здарылася —

гэта ўжо катастрофа, бяда, а значыць, зусім іншы паварот сюжэта, як у вядомай народнай казцы: «Церам-церамок, хто ў цераме?..»

ДЗЕСЯЦЬ СЯСЦЁР І ПЯЦЬ БРАТОЎ

Пад настрой захацелася напісаць для «Вясёлкі» ў снежаньскі нумар цэлае ўрачыстае відовішча-цырымонію для дзяцей да 60-годдзя СССР як святочны касцёр піянераў і акцябрат, на які прыбываюць запрошаныя госці — дзесяць сясцёр і пяць братоў.

Вядучы Вася Вясёлкін звяртаецца да дзяцей, даючы які-небудзь штых, прыкмету рэспублікі, і тыя ў адзін голас называюць яе імя.

Вядома, тэкстам не перадасі многіх характэрных прыкмет і адзнак, можна ўсё відовішча-гульнію абцяжарыць, перагрузіць словамі. Тут болей магчымасцей для мастака — наглядна перадаць усё ў фарбах, у нацыянальным адзенні. А яшчэ цікавей было б убачыць гэтую рэч у сцэнічным увасабленні, дзе да ўсяго далучыліся б музыка, песні і танцы нашых братніх народаў.

МУДРАГЕЛІСТА І НЕСАМАСТОЙНА

26.1.1982. У газеце «Літаратура і мастацтва» змешчаны вялікі артыкул-водгук Святланы Марчанка на «Случчыну».

Што сказаць, прыемна мне ці непрыемна? І прыемна, і непрыемна, і нават прыкра.

Прыемна, што вось жа нехта чытае і мяне, пейчая душа адгукаецца на тыя настроі, хваляванні і трывогі, што прайшлі праз маю. Значыць, слова не кінута ў пясок, а дало нейкі парастачак.

Чытач, твой лепшы даследчык, крытык, становяцца тваімі сябрамі, аднадумцамі — прыемна, радасна І непрыемна, і нярадасна, калі гэты ж твой друг, субсяседнік сам неашчадны ў слове, не адчувае, як неахайнасць да формы, да стылю, да культуры думкі адным-двума няўдалымі, невыразнымі, коспаязыч-

нымі сказамі, бяссэнснымі слоўнымі пасажамі, разлічанымі на палемічны эфект, псуе ўсё ўражанне нават ад таго, што выказана цікава, свежа і арыгінальна. Я не падлічваю, колькі Святлана Міхайлаўна разоў ужывае аблюбаванае ёю слоўца «нязмушанасць», а, прачытаўшы артыкул, толькі чамусьці запомніў яго, гэтае слоўца, што навязла не на зубах, бо іх ужо ў мяне няма, а на маёй старэчай памяці...

Не варта было Святлане, якая цяпер перачытвае, відаць, усё калі-небудзь напісанае мной, бо рыхтуе кнігу пра мяне, браць для гэтага артыкула такія ж пачатак, які я скарыстаў у сваім артыкуле пра творчасць Максіма Танка, надрукаваны ў тым жа «ЛіМе» ў 1956 годзе і тады ж у «Лит. газете», раскажушы, які шарж намалюваў мастак Красільнікаў на паэта.

Цяпер, праз трыццаць пяць гадоў, яна, пачынаючы артыкул пра маю творчасць, раскажае, які шарж намалюваў на мяне мастак Лісоўскі. Не спамянуўшы пра гэтае супадзенне, аўтар паставіла сябе ў вельмі залежнае становішча ад аб'екта свайго даследавання.

Святлане не хапае яшчэ ўласнага стылю, дакладнасці кожнага сказа і, галоўнае, выразнасці абагульнення. На вялікі жаль, у нашай газеце бездапаможная, нізкага ўзроўню рэдактура, іначай не вытыркаліся б з тэксту артыкула такія мудрагельствы: «Аднатомнік Васіля Віткі «Случчына» не збіўся ні ў бок бадзёрага прыхарошвання, ні ў бок скептычнага скажэння, грэблівых адносін да чытача...»

Што гэта за філасафічныя сентэнцыі, выказаныя з прэтэнзіяй на асаблівую мудрасць, а па сутнасці сваёй — недарэчныя, калі не сказаць болей строга?

ЛІСТ КРЫТЫКУ

Паважаная Святлана Міхайлаўна!

Па Вашай просьбе з алоўкам у руках уважліва прачытаў кнігу, хаця не ведаю, якая ў гэтым патрэба.

Калі б Вы пацікавіліся маёй думкай, маімі заўвагамі да здачы рукапісу ў друк, спадзяюся, Ваша работа, цікава спланавапаная па тэматычнай і жанравай структуры, не мела б тых пралікаў і педаклад-

насцей, якія ўжо пельга выправіць. Цяпер мае заўвагі, на жаль, не могуць «застацца паміж намі». Гэта ўжо — шыла ў мяшку. Права і магчымасць гаварыць аб кнізе і яе недахопах мае кожны чытач.

У якасці не толькі чытача, але і «зацікаўленай асобы» я дзіўлюся Вашай незвычайнай упэўненасці ў дасканаласці і дакладнасці ведання аб'екта, абрацага для даследавання: «Пра жыццё Васіля Віткі мы можам расказаць доўга і дасведчана. Быццам вякуем з ім разам ці здавён ходзім пры ім у біёграфіях», — сцвярджаеце Вы на 15 старонцы, паспеўшы ўжо на 7 старонцы прыпісаць акалічнасцям маёй біяграфіі і месцу майго нараджэння падзеі, якія не адбываліся і не маглі там адбывацца: у Еўлічах няма і не было белай гліны. Ніхто і ніколі не качаў з яе ў нас галак і не продаў па наваколлі.

Чытач можа і не ведаць такой падрабязнасці, не так гэта важна, парэшце, калі б не большая упэўненасць даследчыцы ў з'явах і рэчах непасрэдна літаратуры і літаратурнага жыцця, пра якія Вы судзіце вельмі ж безапеляцыйна і прэтэнцыёзна. (Прыклады адзначаны ў прачытаным мною экземпляры.) З яўным перавышэннем судзейскай улады Вы гаворыце, напрыклад, аб пераходзе пісьменнікаў з аднаго жанра ў другі. Міласціва прызнаеце гэта права за Адамовічам, Дударавым і Віткам, а вось паэтэс Бондар і Коўтун чамусьці начыста пазбаўляеце гэтага права: не смейце брацца ні за прозу, ні за крытыку — не дазваляю! (ст. 77). Недарэчна зводзіць лбамі розных аўтараў — гладзіць адных, брыкаць другіх. Не да месца тут асабістыя сімпатыі і антыпатыі.

Дзіўлюся Вашай непераборлівасці ў моўных сродках. Штэмпамі, стэрэатыпамі чапляюцца да самых розных фармуліровак. «Пазнаваўча-выхаваўчыя і эстэтычныя функцыі», «інфармацыйна-намінацыйныя функцыі». Іх столькі, гэтых «функцый» (44, 46, 90, 91, 92), што хоць бы адну на ўсіх якую-небудзь «савкцыю»!

Фатыгаванне словам, разлічанае на стылістычны эфект, нямала нашкодзіла Вашай манеры і спосабу абыходжання з мовай. Дарэмна Вы прыпісалі гэта майму ўплыву: «Стыль Віткі абумоўлівае і наш стиль». Крый божа, я невінаваты ні ў «адвольнасці», ні ў «ахвотагаварэнні», ні, тым больш, у «самалюбным какецтве сваім стылем» (ст. 114).

Засвойўшы такім чынам, як Вы сцвярджаеце, мой стыль, найбольш упэўнена Вы пачалі засвойваць і мой тэкст, абыходзіцца з ім, як толькі Вам захочацца, то беручы яго гатоўкаю, то механічна прыстасоўваючы да зусім іншых характарыстык, фактаў і з'яў у літаратуры і ў жыцці. Так маё апісанне бібліятэкі Лынькова цалкам перанеслі на маю бібліятэку, апісанне яго рабочага стала — на мой стол, маю характарыстыку этычных і грамадскіх прынцыпаў пісьменніка — на мяне самога ды маімі ж уласнымі словамі! Гэтак жа абышліся Вы з маімі артыкуламі пра Сухамлінскага, Брыля, Дубоўку, Маўра. Думаю, што гэта — не лепшы спосаб даследавання, спосаб пісання манаграфій пра жыццё і творчасць пісьменніка.

Нарэшце-такі я атрымаў адказ на пытанне, якое здзіўляла мяне — чаму Вы не паказалі мне рукапісу, а зараз, па выхадзе кнігі, просіце, каб я яе ўважліва прачытаў, зрабіў заўвагі асабіста для Вас і якія павінны застацца «між намі». Шкада, што адзіны Ваш клопат быў — выдаць кнігу. Факт яе выдання аказаўся важней за давер і павагу таго, пра каго Вы ўзяліся пісаць. Паверце майму немалому вопыту, ён Вам быў бы не лішні. Па меншай меры, кніга не стракацела б такімі пафасна-ўзвышанымі ацэнкамі маёй асобы і маёй творчасці з «сіганнем» яе то «да свядомасці дзяцей, болей чым паўтара мільярда жыхароў Зямлі», то «ў літаратуразнаўчыя нетры», то «ў бакалаўры», то «ў стопрацэнтныя аншлагі», то «ў дастатковы працэнт захаплення і вялікі рэзананс».

Спадзяюся, болей спакойнымі, а не такімі патэтычна-рытарычнымі маглі быць і самі ацэнкі, якімі Вы так шчодро ўзнагароджваеце мяне. Праўда, Ваша своеасаблівае вызначэнне гэтых ацэнак заўсёды ўраўнаважвае іх баланс. Хваліце Вы па прынцыпу адмаўлення: «Крытычнасць для пісьменніка не пуставаты занятак» (116); «Добра, што ў нарысах гэтых не сустракаемся з хлестакоўскім паляпваннем вядомасцей па плячы» (138); «Халоднай штампоўкай Вітка не займаецца» (144); «Вітка не сентыментальны і не жорсткі» (54); «Метафары ў Віткі не горш, чым у Рэпара» (55); «Віткавы апавяданні — гэта не пропісы вучнёўскай стараннасці ці неахайнасці» (75); «Адбітак пісарскіх выкрутасаў, практыкаван-

няў у каліграфіі на іх не ляжыць» (77); «Ад твораў Віткі павявае не каленкорам акадэмічнага слоўніка...» (91) — і так бясконца. Перш чым нешта сцвердзіць, Вы абавязкова пасыплеце столькі падобных «кампліментаў», што не вельмі парадуюшся нават добраму слову.

Давер і павага, Светачка, павінны быць узаемнымі. Свой добры намер Вы не давялі да канца толькі таму, што не палічыліся з узаемнасцю даверу.

Характэрна Ваша прызнанне і вельмі справядлівае: «Пры пільным чытанні паэт блізка падпускае Вас да сябе... Але дыстанцыю годнасці і гонару пры гэтым захоўвае. Дружба дружбай, а ў сэрца без стукі ды ў галёшах не ўваходзь».

Што праўда, то праўда. Не варта лезці ў сэрца ды яшчэ ў галёшах!

1985

ПАСЛЯСЛОЎЕ ДА ВЕРША «РАЗМОВА З КАСМІЧНЫМ ГОСЦЕМ»

Вельмі хацелася пачаць Новы год работаю — цікаваю, радаснай для душы, смелай, азартнай, як выпрабаванне для думкі. Напрыканцы старога, на яго сходніх днях, пачаў накідваць асобныя радкі, прымерваючыся ажыццявіць у новым даўні свой замысел пра героя, у вобразе якога чалавек на працягу стагоддзяў бачыў магчымасці свайго развіцця і ўдасканалення.

Фаўст нашага часу на мяжы роўнасці з богам. Але як бы не ўзбагачаў яго сваімі новымі ўяўленнямі чалавек, ён, як і сам бог, створаны чалавекам, блізкі, зразумелы і неабходны толькі таму, што ў жывым падабенстве — гэта вечны і пязменны субсяседнік, партнёр, палеміст у самых галоўных спрэчках кожнай эпохі і, мабыць, кожнага пакалення.

Вялікая ўцеха і шчасце ўвайсці ў работу думкі, калі ва ўзрушаных, узбуджаных ёю пачуццях ужо нараджаюцца вобразы, шукаюць свайго выяўлення ў слове, у рытме.

Чалавек удасканальвае свайго Фаўста. Невыпадкова ўзнікла жаданне — абавязкова ўбачыць, сустраць субсяседніка і партнёра ўжо і на зорных трасах

сусвету, бо не толькі абсягі мыслення пашырыліся, але рэальна здзейсніліся і магчымасці шукаць і, вядома ж, знайсці вобраз і нават эталон, па якім трэба вывараць болей велічныя памеры, а можа, і быць пасаромленым у пяздатнасці навесці парадак на сваёй планеце!

Які ж ён бясконцы і складаны ў сваіх супярэчнасцях, адвечны Фаўст, і невычарпальны!

Сучаснік, падняўшыся на вышыню навуковых адкрыццяў і дасягненняў тэхнічнага прагрэсу, усё часцей заўважае, што ў яго энергічнай дзейнасці з самых важных клопатаў выпадае яшчэ важнейшы — узбагачэнне душы.

Уніфікацыя нават па лепшых узорах — найгоршы спосаб і самаразвіцця, і творчага самавыяўлення асобы. Асоба — гордзіеў вузел супярэчнасцей. Навука выхавання, мне думаецца, найбольш недасканалая якраз у разуменні феномена асобы.

Наіўнае, манілаўскае спадзяванне — сканструіраваць чалавека, згодна ідэальных схем і вечная бездапаможнасць і капітуляцыя перад асобай.

Ужо каторы раз перапісваю верш, і ўсё новыя павароты думкі, бо ў Фаўсце нашых дзён аб'ядноўваюцца ўжо і новыя катэгорыі ўяўленняў. Як сучаснік прагне сенсацыйных гіпотэз аб жыцці на іншых планетах! З хуткасцю маланкі аблятаюць чуткі пра пасланцоў сусвету, якія нібыта ўсё часцей і часцей з'яўляюцца на Зямлі!

Наша жывая, няспынная, няўтольная фантазія вымагае маштабаў, адпаведных дзёрзкім адкрыццям. Чалавек — няспынны шукальнік — заўсёды імкнуўся да партнёрства не з роўным сабе, а больш разумным, дужым, велічным, пачынаючы ад казачных герояў і аж да сінтэзу духоўна-маральных уяўленняў — да бога. Але ствараючы ідэалы і ідалаў, сам жа і спрачаўся з імі, развенчваў, знішчаў, каб расці, дужэць, падымацца вышэй, ісці далей.

Чатыры старонкі календара (1974)

ЗАЦВІЛА АРЭШЫНА

26.3. Гэта вясна — адметная ад усіх,
якія я памятаю. Адметная нейкай сваёй
асаблівай сонечнасцю.

Сонца ад усходу да заходу. Высокае
бяхмарнае неба цэлы дзень.

І ўсё гэта стварае радаснае, невыказнае
адчуванне бясконцасці прасторы.

Светлыя, звонкія, маразамі скутыя ночы,
і сонечныя, бясконца сонечныя дні.

Якою ж ты будзеш, вясна, для зямлі, для
людскога плёну і для мяне ў тым ліку?

Праз тры дні быў сведкам адразу
некалькіх радасных прыкмет прыходу
вясны. Прыехаўшы ў знаёмы мне

Аксакаўскі бор над рэчкаю Іслачкаю, на
дарозе чуў і бачыў жаваранка над полем,

шпакоў у садках прыдарожных вёсак,
жоўтых і цёмна-чырвоных матылёў. На
прыдарожных пясчаных адхонах зацвілі

сонечныя кветкі падбелу (маці-мачахі)
і даўня мая асаблівая радасць —

першыя зырккія агеньчыкі на арэшыне.

Зацвіла арэшына! Гэта заўсёды для мяне
як асабістае свята.

БЕЛЫ СОН

12.4. Нечаканасць, якую прышесла вясна — снег. Цэлы месяц так свяціла сонца, так прыгравала зямлю, што зазеленелася на пагорках трава, пушышкі на дрэвах і кустах набухлі, гатовыя зазеленець лістамі.

У зацішных кутках у горадзе, у дварах і парках зеляніна набыла выразную і прыкметную афарбоўку вясновых колераў.

Не хапае аднаго і самага галоўнага, што вясну робіць вясной, дае ёй жывое дыханне — дажджу.

Густы брудны пыл ляжыць на абочынах дарог, на полі і асабліва ў лесе. Перапрэлае лісце, леташняя трава, іржэўнік так насохлі, што падаткні іскру — і выкаціць усё наўкола. Сёлетняя вясна рэдкая для Беларусі — не прынесла нашым рэкам вады, не заліла прырэчных лугоў і палёў. Болей як два месяцы няма дажджу. На балотах, нават на палях, дзе заставаўся высокі ржэўнік і быльнік, пачалі курэць тарфянікі і заняўся пасохлы хмыз — ці ад неасцярожнага агню, ці ад самазагарання.

Зранку паказвала на змену надвор'я, хоць, праўда, хмурылася ўсе гэтыя апошнія дні, асабліва надвечар, на заходзе сонца, павейвала блізкай вільгаццю. Раніцай не выгляпула нават і сонца. З захмарнага неба зацёрусілася дробная імжа.

Апоўдні кволыя дажджынкi на вачах пачалі ператварацца ў рэдкія белыя мухі. Пасыпаўся снег — няпэўны, нясмелы і нейкі палахлівы. І ўсё ж гадзіны праз дзве дрэвы і кусты ўжо стаялі, заварожаныя зімовай казкай. Але іх лёгкі летуценны ўспамін аб зіме ўжо не мог быць доўгім.

Мінулася яшчэ дзве гадзіны — і з жалезных латакоў, з дахаў дамоў зацурчэла, палілася, весела перазвоньваючы струменямі, талая вада. Понізу, на зямлі, на асфальце снег мяшаўся з вадою, а дрэвы маўкліва ў казначай цішыні ўсё яшчэ дзівіліся свайму беламу сну.

13.4. Учора сонца так і не ўбачыла, што адбылося на зямлі, што зіма на цэлы дзень і ноч часова захапіла ўладу, і вясна мусіла вывесіць белы сцяг капітуляцыі.

Толькі адразу было відаць, што вайна не будзе зацятай і доўгай. Па свайму лагоднаму характару яна была падобнай на тыя эфектныя дэкарацыі, у якіх паказваюць вайну ў оперным тэатры, калі глядзіш і міжволі захапляешся: як прыгожа, якая прыгожая вайна!

Захопніцкая агрэсіўнасць зімы, па ўсім відаць, не страшная і для нашай вясны, якая паспела ўжо набраць сілы.

Я бачыў, як сонца, прахапіўшыся сёння ранкам, не толькі здзівілася, але і прыкметна ўзлавалася: даволі моцны прымаразак, які за ноч узяў у абцугі зямлю, утрымаў на дрэвах, на стрэхах дамоў беласнежную чарадзейную казку, а вецер быў настолькі захоплены яе характарам, што не асмеліўся нават дыхнуць.

Дзікі голуб, які шторапіцы прылятаў на акацыю выдзёўбаць зярняткі з сухіх стручкоў, парушыў спакой дрэва.

Ён варухнуў адну, другую галінку — пушысты снег пасыпаўся белым вадаспадам уніз, разлятаючыся на лёгкія пырскі і драбнюткія іскрынкі, што яшчэ доўга кружылі ў паветры, пакуль не расставалі і не знікалі ў сонечным цяпле.

За дзікім голубам узляцелі на свае знаёмыя дрэвы і кустоўі жвавыя гаманлівыя вераб'і. Пайшлі ў наступ і болей упэўненыя сілы, хаця і не адразу можна было заўважыць іх работу.

Але вось на кончыку амаль кожнай галінкі зайгралі ўсімі адценнямі святла першыя кроплі.

Як магічны крышталь, яны лавілі сонца, а злавіўшы, радаваліся, што злучыліся ў адным імкненні.

Кожная набіралася цяпла і радасна падала ўніз, аддаючы зямлі сваю жыватворную ношу. За першай кропляй паяўлялася другая. Яны сталі прыспешваць адна адну.

Так пачаўся снежны дождж, першы за гэтую вясну — яго аддавала зямлі, як свой доўг з вялікім спазненнем, бяснежная зіма.

Яна разлічвалася з вясною, і разлічвалася скинарліва — перабіраючы кожную сняжынку.

Праўду гавораць людзі: у зімы вясною снегу не дапросішся...

Снежны дождж сыпаўся в дрэў. А на жалезных патэльнях гарадскіх дахаў ужо свірчэў і курыўся лёгкім дымком талы маргарын. Сонца смажыла сабе лечню.

Добрага табе апетыту, сонейка! Падсілкуйся ды бярыся за работу. Падвесьлі вясну і яе верных пасланцоў, якія ўжо даўно абвясцілі, што яна прыйшла: даўгалыгіх бацяноў, якім сёння ўначы было няўтульна і холадна ў сваіх пустых хатах, даверлівых жаваранкаў, якія, спалохаўшыся зімы, схавалі пад крыльца сярэбраныя званочки, вясёлых драздоў, якія ўчора нават не дакрануліся да звонкіх вячэрніх дудак, ганарлівых шпакоў, што не адважыліся выйсці на людзі, каб іх чорныя бліскучыя арыстакратычныя ффракі на белых дарогах не зблыталі з мяшчанскімі лапсердакамі крыклівых шэрых варон...

На прыдарожных узмежках кожны можа заўважыць, як у пышных залатых завушніцах стаяць нявесты-арэшыны. Ледзь дакранешся — і густы жоўты пылок узляціць лёгкім воблачкам над галавою.

Цвіце арэшына — здагадваецца кожны, але мала хто мае пільнае вока, каб убачыць, як яна цвіце. Добра прыгледзься — і ўбачыш дзіва. Цвет яе цяжка знайсці, але калі знойдзеш — ніколі не забудзеш.

14.4. Мой вясёлы аптымізм наконт лёгкасці і кароткачасовасці стычкі зімы з вясною аказаўся дарэмным.

Бой зусім не мясцовага значэння цягнецца другія суткі. Ключні зімы, якімі яна абхапіла занятую тэрыторыю, — жорсткія і ўчэпістыя. Учарашні мароз даходзіў да 5 градусаў. І хоць абаронай вясны ўпэўнена камандуе выпрабаваны і непераможны стратэг — генерал Сонца, і ў першы дзень галоўная атака была адбіта, у чым кожны мог пераканацца, убачыўшы, што праціўнік вымушаны адступаць, хапаючыся за кожную сцяну, дрэва і куст, усё ж пад пакрыццём ночы захопнік зноў паспрабаваў узяць рэванш.

І хоць на полі бою ляжала рванае ашмоцце белых мундзіраў паўшых смерцю храбрых грэнадзёраў Зімы, Вясна ранкам не адразу сабрала свае

сілы і выйшла на заваяваныя рубяжы. Сляды белай акупацыі былі прыкметны і на зямлі, і на стрэхах дамоў.

І можа быць, першыя, хто адчуў перамогу і радасна прывітаў сонечнага свайго збавіцеля, былі птушкі.

Залівістыя галасы берасцянак, урачыстая песня жаваранка сустракалі новы дзень — няхай сабе зямля была замёрзлай і заінела, але адвечныя волаты-дрэвы сваімі карэннямі адчувалі яе цёплую глыбіню, даверліва пацягнуліся да святла сваімі першымі, яшчэ кволымі зялёнымі лістамі.

Вясна развінала сцяг перамогі. Бусел на прыхопленым ільдом прырэчным лузе раз-пораз падымаў свае босыя ногі. Востры холад прыпякаў пяты. Шпацыраваць было непрыемна, і ён, шырока махнуўшы крыламі, падняўся насустрач сонцу.

ДОЖДЖЫК, ДОЖДЖЫК, СЕКАНІ!

2.5. Пад полудзень з засмужанай прыціхлай прасторы павеяла блізкасцю дажджу. Нарэшце, можа, прыйдзе ён, доўгачаканы, першы за ўсю гэтую вясну.

Але ён не прыйшоў, як приходзяць вясновыя дажджы — гарэзліва, весела і імкліва, а нябачна і спакваля няўпэўнена заскробся, як малое і сляпое кацяня, па бляшаных дахах гарадскіх дамоў.

Не адразу сабраліся першыя раўчкі, кволяя патокі, каб, збегшыся ў жалезных латаках, падаць свой голас у бляшаных трубах.

Сонны, ляны і сляпы, вась ужо трэцюю гадзіну ледзь варушыцца ён у прыціхлым паветры, і толькі мокрая казыркі стрэх ды пасвяжэлая зеляніна дрэў выдаюць, што ён або прайшоў недзе далёкай старою, або проста пацвяліўся з намі, страсянуўшы з сябе лішнія кроплі. Толькі назаўтра пераддзень пачаўся ціхі і спорны, а раніцай памацнеў.

Я так ссох душою па добраму вясноваму дажджу, што знарок пайшоў на вуліцу, каб на самім сабе адчуць яго свежасць, пах мокрае вопраткі.

Хадзіў, накуль такі вымак як мае быць. Вальней стала дыхаць.

Змяніўшы адзежу, яшчэ доўга адчуваў, як прыемна было пад цёплымі пырскамі не толькі зверху, але і з-пад колаў машыны, што абдавалі вадою з лужын і каляін.

Лёгка можна зразумець урачыстую радасць дзяцей, для якіх цёплы вясновы або летні дождж — заўсёды жаданы друг у гульні, з якім можна весела цвяліцца і бегаць навыперадкі — хто каго абгоніць.

Радаснае абыходжанне з дажджом, як жаданым і доўгачаканым госцем, пэўна было ўласціва і нашым далёкім прашчурам.

ПРЫЛЁТ ЛАСТАВАК

15.5. Прачнуўшыся, стаў сачыць за блакітным экранам акна. Яно выходзіць на поўдзень, і пачынае светлацца раніцай, я ўжо з першай хвіліны нараджэння новага дня адчуў, якім ён будзе. Сённяшні ранак прынёс прыемную навіну: прыляцелі жаданыя госці! Перад тым як убачыць, я пачуў іх урачысты ўскрык. Мабыць, ніхто з птушак, сустраўшыся адна з другой, гэтак радасна не вітаецца, як яны.

Доўга я чакаў іх прылёту. Нешта ўсё рупіла майму спакою — чаму сёлета іх так позна няма? Спазніліся яны, сапраўды, на добрых два тыдні. Значыць, не было ў іх упэўненасці, што ў нашай старане цёпла, хоць дрэвы паспелі ўжо ўвабрацца ў зялёную сілу, зацвілі, а каторыя паспелі і адцвісці.

Цвітуць вішні, грушы, нясмела прабуюць развінаць свае ружова-белыя пялёсткі нават яблыні, а самых дарагіх гасцей усё няма. А сапраўдную ж вясну прыносяць яны. На абсягу неба, што ўмяшчаецца ў раме, лаўлю знаёмыя маршруты і звыклыя трасы ранніх варон, галак, шпакоў, што спяшаюцца на сняданак. Раз-пораз кідаюцца з дахаў і аконных казыркоў долу галубы і па-рапняму яшчэ бадзёра і весела вітаюцца між сабою. Задзірыста і настырпа ўвіхаюцца ў сваім шумным клопаце вераб'і.

А дзе ж мае доўгачаканыя госці? Я іх яшчэ не бачу, але ўжо вітаю — яны ёсць, прыляцелі. Радасны вокліч іх прывітання пераможна гучыць у паднябессі! Прыляцелі ластаўкі!

МЯТА

Калі б мяне спыталіся, якая твая самая любімая кветка, мабыць, я адказаў бы: мята. Хоць і не зусім яна кветка, а болей — расліна, але ж цвіце яна не меней шчодро, чым любая з кветак, нават самых славурых. Не цяжка заўважыць, што, дасягнуўшы свае пары, красуе яе кожнае каліва, кожны парастак дробнымі ружова-блакітнымі вочкамі густых суквеццяў над кожным лісцвяным паверхам або сучэльнымі мяцёлкамі. Незвычайна актыўная патура па сваёй жыццёвасці. У яе дзве гарантыі бяссмерця: здольнасць усё вакол сябе засеяць зярняткамі, а другая, яшчэ болей надзейная здольнасць — бястрашна мужпа і як мага з усяе сілы трымацца карэннямі за зямлю пад сабой. На што ўжо крапіва жывучая — не адбіцца, не ўратавацца: ірвеш, выкопваеш, а яна яшчэ гусцей буе. Але пасадзіце каліва мяты каля таго ж зарослага крапівою плота — і цераз год-два дзе тая жыгучка падзелася! Анізвання, ані знаку!

Змалку люблю мяту. І колькі памятаю, яна ніколі не зводзілася ў нас. Першаю выбіваецца на свет, як толькі сыходзіць снег, і лапушыцца да позніх замаразкаў. І цяпер у Тасі за хатаю разраслася ўздоўж сцяны цэлая прызба. І я ўжо заўважыў, што выскачылі кусты ў агародчыку і нават перад вулічнымі вокнамі — яна быццам прыступам бярэ ў акружэнне ўсю хату. Заўсёды, як бываю ў Еўлічах, прывожу пучок мяты. Аднаго разу паставіў у вазу з вадой. Мінае тыдзень, другі — хоць бы лісток завяў: зелянеецца, цвіце мая мята! Потым бачу: эге, дык яна ж карэньчыкі ў ваду папускала — танюсенькія, белыя, як валасінкі. Пасля я прабаваў ставіць да яе іншыя, нават самыя высокацывілізаваныя кветкі — і яны за кампанію з трывушчай дзікункай мацней стаяць, трымаюцца.

Пасля вайны мы жылі на ўскраіне Мінска, у драўляным дамку па Маладзечанскай. Там вялікім маім багаццем быў агародчык, поўны мяты. Рапіцай, ідучы на работу, я вырываў каліўца і клаў у кішэню. Пакуль ішоў нацяпкі цераз усю Камароўку да Дома друку, мята паспявала прывянуць і, тручыся ў кішэні, у рэдакцыйных калідорах і пакоях давала пах ужо на поўную сілу. Тады я адвучваўся курыць і,

зненавідзеўшы тытунёвы пах, ратаваўся мятным. І так я ўвык да гэтага паху, што ён стаў маёй неабходнай патрэбай. Мне, даўняму сардэчніку, ён прыдаўся і палюбіўся, як калісьці ў старасветчыну дзівакаватым самотнікам тытунь з табакеркі, каб «мазгі прасвятляла». Не ведаю, не заўважаў, каб мая мята мазгі мне прасвятляла, але, мабыць, па шматгадовай звычцы, сарваўшы яе лісток і пакамячыўшы ў пальцах, я заўсёды адчуваю прасвятленне ў пачуццях: як бы павее нечым прыемным, дарагім, што было ў жыцці, і вось на імгненне зноў вяртаецца. Я варушу мяту, як свае ўспаміны. Ды і назву гэтай расліне — такой сціплай і жывучай — вельмі ўдала і дакладна прыдумалі людзі: мята. Сама па сабе яна не пахне, а дакраніся, паварушы, пакамячы лісток — і забруіўся тонкі струменьчык цёплага водару, а за ім услед і твой нейкі, пават даўно ўжо забыты ўспамін. Як ні адна з кветак, яна верна і самааддана беражэ і захоўвае нашы тайны і нікому не адкрывае, не выдае іх, а толькі таму, хто ёй даверыўся. Можа, я і сам даўно забыўся пра іх, але толькі вось крануся, паварушу — і ўсё ўспомню. У мяне і цяпер ёсць адзін, даўно нагледжаны куст пры самай вадзе, у глухім закутку ля Свіслачы. Толькі я яго і ведаю, больш ніхто. Штодня ходзяць, і ніхто не здагадваецца, які ён мне дарагі. Пайду вырву каліва — цяпер яна якраз зацвітае — і пастаўлю ў кубачак з вадой на сталае. Колькі ўсяго яна мне раскажа, мая мята!

Яшчэ не сказаў пра адну дзівосную ўласцівасць гэтай расліны: яна ахоўвае чысціню вады. І раней заўважаў гэта, а вось яшчэ болей упэўніўся. Сарваныя сем каліў каля Свіслачы паставіў у вазу з вадой, і стаяць яны ўжо болей месяца, а ні разу не мяняў вады. Кожная галінка паспела за гэты час адцвісці, паасыпаліся драбнюткія блакітныя пялёстачкі, а лісці свежыя, зялёныя. Зрэдку адзін-два зжаўцеюць і ападуць. А самае цікавае — вада: чыстая, празрыстая, як крынічная — жывая вада. Звычайна любыя іншыя кветкі праз дзень-два ўжо не толькі не пахнуць, а і пачынаюць аддаваць гніллём, вада забруджваецца, мутнее. А гэта — як шкло! Пэўна ж, мудрая прырода ведала, якія расліны павінны ахоўваць рэкі, азёры, калі так шчодро абсаджвала берагі ахоўнікамі вады — сваімі ўласнымі ачышчальнымі фільтрамі.

ГАРАДСКІ КАНЦЭРТ ДЗЯТЛА

Гэтай вясною асабліва прыкметна, што здаўна лясныя птушкі пачалі разведваць і, магчыма, абжываць у гарадах нават невялічкія куткі, дзе ёсць зараснікі, кусты, дрэвы. У купалаўскім садку разам са шпакамі па траве пахаджаюць дразды. Усё часцей сярод галасоў ранніх берасцянак абзываюцца яны. Нярэдка гасця — сарока. Дзе кватаруе — не ведаю, але дастаткова ёй нават на паўгадзіну заляцець сюды, як прыціхаюць двое сівых мудрых варон, што не могуць цяпець сарочага ляманту.

Нядаўна быў сведкам яшчэ аднаго дзіва. Спыраша ніяк не мог уцяміць — адкуль у садку каторы надвячорак стаіць такія дробны бесперапынны грукат — зусім блізка, над самай галавой. Прыглядаюся да кожнага дрэва. Дзяцел? Непадобна. Ён дзеля вясновай песні выбірае сухі тонкі сучок і, як на туга нацятай струне, пачынае свой канцэрт, а гэта ўсё адно як ляскат металічнай талеркі. З дрэва пераводжу пагляд на электрычны ліхтар. Так і ёсць! Лясны барабаншчык аблюбаваў сабе бляшаны каптур над лямпачкай і так заўзята б'е ў яе дзюбай, што пошчак ідзе па ўсім парку: дзе ты, дзятліха, ляці хутчэй сюды! Хутчэй!

СВЯТЛО І ЗМРОК

5.6. Вы заўважалі, што ў непагодны дзень, калі неба абложана і няма прасвету, то ўся захмараная прастора аднастайная па настроі і фарбах — шэрая, нудная.

Але вось выбілася сонца — і ўся яна — прастора, увесь паднебны і наземны свет адразу ж набываюць самую разнастайную па багаццю афарбоўку, асвятленне і настрой. А дзве галоўныя, магутныя сілы — святло і змрок — выступаюць у самым рэзкім кантрасце.

Пры сонечным святле хмара на супрацьлеглай старане небасхілу — цяжкай, густой і ажно чорнай.

І якая ўрачыстасць перамогі, калі на змрочным экране неба раптам усімі барвамі зайграе вясёлка!

БЕЛАЯ АКАЦЫЯ

9.6. Як ні дзіўна, нібы на злой іроніі, белая акацыя аж да пачатку лета застаецца чорнай. Паміж усіх дрэў, што паспелі ўбрацца ў густую зеляніну і ўжо адцвілі, яна ўсё яшчэ вылучаецца чарнатою перасохлых леташніх струкоў, зярняткамі якіх усю зіму харчаваліся птушкі, ды яшчэ нават і цяпер, у чэрвеньскія дні, любяць зрэдку паласавацца галубы. І хоць на ёй, на яе галінках зелянеюць даўно лісці, але густыя чорныя струкі ўсё ж засланяюць іх.

Доўга здаецца, што дрэва яшчэ не прагнулася, а можа, і зусім засохла. Але надыходзіць усё ж нейкі момант, пасля якога яно раптам скідае з сябе ўвесь груз, увесь цяжар, і лёгка, і радасна ўздыхае, што аддало зямлі тое, самае дарагое, дзеля чаго расце і красуе — плён жыцця, плён дзеля будучыні.

Дрэва як бы доўга і спецыяльна чакае гэтай урачыстай хвіліны — магутнага парыву ветру, буры, якія б, сарваўшы з яго крылатыя струкі, як смелых дэсантнікаў у сваіх караблях, падхапілі, раскружылі і як мага далей разнеслі ў навакольныя прасторы.

Я кагадзе што быў сведкам, як з навальнічнай хмары дзьмухнуў па дрэвах раптоўны ў сваёй нечаканасці віхар — і з акацыі шуганула, закружылася і разляцелася ва ўсе бакі чорная віхура насення. Яна аддавала ў сотні, у тысячы разоў болей, каб быць пэўнай у бяссмерці, пэўнай, што род яе не звыдзецца, хоць каштавала ёй гэтая ўпэўненасць вялікай упартасці і зацятага цярдзення...

КАРОНА НАД ЗЯМЛЁЙ

28.6. Кактэбель. Упершыню ў жыцці бачыў такое дзіва: апоўдні пад самым купалам неба — поўны круг вясёлкі ва ўсім харакце барваў, а побач — круг такое ж велічыні, але белы, бясколерны, як копія.

Звычайна ў нашым уяўленні вясёлка як дуга на небакраі, а гэта — круг пад самай галавой, як урачыстая карона над зямлёй.

ВОСЕНЬСКІЯ ВЕСТКІ

Здаецца, яшчэ лета ў самай высокай пары сваёй спеласці. Аднак, досвіткам прагнуўшыся і зірнуўшы ў чыстае неба, я адчуў, што нешта такое адбылося, што раптам змяніла і настрой паднябеснай прасторы, і ціхі пошум яшчэ густых і зялёных дрэў. І ўсё ніяк не мог уцяміць — доўга і пакутліва, што адбылося, што змянілася?

І толькі калі на маладой арабінцы, ужо зачырванелай гронкамі ягад, убачыў увішнюю, гарэзлівую сінічку, пачуў яе звонкі сярэбраны залівісты галасок, зразумеў, чаго не хапае гэтай рапіцы — урачыстых, радасных воклічаў маладых ластавак, што навучыліся лётаць і першымі сустракалі досвітак. Значыць, маладыя ўжо дасканала авалодалі лётам і старыя ўпэўнена павялі іх у першую далёкую дарогу.

Ластаўкі зніклі. І недзе глыбока ў падсвядомасці варухнулася горкая трывога. Чаму ж так рана, у самую цёплую пару, калі яшчэ, здаецца, у самай сіле шчодрэе лета, калі яшчэ так многа блакітнага прастору і спелага сонца?

Мабыць, яны болей прадбачлівыя, чым людзі, і ўжо загадзя, за многія сотні і тысячы вёрст убачылі, што ідзе восень, можа, нават з блізкімі халадамі, вестку пра якія першай прынесла зімовая сінічка...

ВЯСКОВЫЯ ЛАСТАЎКІ

Цёплы сонечны дзень. І хоць зранку неба было захмураным і было халаднавата, але неўзабаве распагодзілася.

На паўдарозе да Слуцка сонца пачало прыграваць. На Случчыне (па Бабруйскай шашы) спыніліся на рацэ Арэсе.

З гадзіну блукаў па беразе і асабліва абрадаваўся, калі убачыў ластавак. Яны вясёлымі гуртамі ляталі над прырэчным лугам, над ракою.

Значыцца, першаю пакідае нас гарадская, а вясковыя адлятаюць пазней.

Засхаўшы ў Мялешкі, зноў бачыў і чуў, як ластаўчыныя сем'і ляталі над вёскай і шчабяталі ў па-

ветры, заходзячыся ў асалодзе ад таго, што яшчэ та-
кое лагоднае высокае сонца і далёка да развітання
з любай радзімай.

ПЕРАД ЗІМОЮ

1.10. Пачынаючы з паловы верасня, пер-
шаю з усіх ліп пажаўцела тая, што глядзіць у маё
акно.

Цяпер яна сярод сваіх суседак, зялёных, як па-
сланец восені. Не ведаю, якой — звонкай, сонечнай,
залатой ці асабіста маёй — шчымліва-журботнай,
калі густое павуцінне засерабрыцца на пасохлым ку-
стоўі дзядоўніку, на які з першым замаразкам зля-
цяцца звонкія шчыглы і пачнуць высвістваць на
сваіх сярэбраных флейтах песню, якую я памятаю з
маленства і пазнаю ў старасці: засвіталі шчыглы —
неўзабаве зіма.

Мая зіма, напэўна, пачалася, але чамусьці з аса-
блівым узрушэннем я заўсёды сустракаю перадзім'е.
Чакаеш нечага новага, нібыта ўзышоў на рубяж, ад-
куль адкрываецца незнаёмы далягляд.

Мабыць, нашы далёкія папярэднікі, пачынаючы
Новы год гэтаю парою, кіраваліся не толькі вымя-
рэннем часу, але і настроем, адчуваннем душэўнай
залежнасці чалавека ад прыроды.

Жаўталістая ліпа, як ліхтар, гарыць перад маім
акном.

Нават прыцемкам, калі не відны ўсе іншыя дрэвы,
яна свеціць мне з восеньскае імглы.

Зірнеш — і нешта радаснае і трывожнае адначас-
на — поўніць настрой.

Добра, калі перад вачыма — святло.

Дзякуй табе, залатая ліпа, добры агеньчык за-
латой восені!

4.10. За тры дні апала мая ліпа. Усха-
дзіўся пранізлівы віскуцень і атрос усю да лістка.

Цяпер яна стаіць паміж акацый — сваіх яшчэ
зялёных суседак і толькі зрэдку маўкліва ўзмахвае
крыламі чорных галін, нібы памагаецца падняцца
ўвысь, але, спыніўшыся на самым узлёце, задумваец-
ца: не, сіл, напэўна, ужо не хопіць.

Апала, пагасла ліпа. Але не пагас ліхтар восе-
ні. Яго падхапіў і падняў самы высокі паміж дрэў
малады ясень.

Даверлівы і паслухмяны, ён радасна шуміць вер-
хавінай пад прысадамі.

Выгіпаючыся пад ветрам, высвечвае сонечным
ліхтаром не толькі прастору перад сабою, але і мой
настрой, і маю думку.

НА РАДЗІМЕ

25.10. Мабыць, тое, што ўсё радзей звяр-
таюся да сваіх запісаў, — не вельмі прыемная адзна-
ка. Дый па сабе адчуваю — напусціў лейцы, страціў
грунт апоры, упэўненасці ў сваіх сілах, у дысцыплі-
не, не штодня разгортваю блакнот. Адчаго гэта? Ад
недахопу ўражанняў, адсутнасці думак, перажыван-
няў, трывог? Здаецца, не. Усяго хапае. За выключэн-
нем, можа, уражанняў ад сустрэч, ад новых знаём-
стваў. Не магу дараваць сабе, што пачаў меней
ездзіць, падарожнічаць. І колькі б апраўданняў ні
было, у тым ліку і ўзрост, усё не можа даць ні ўдехі,
ні заспакаення. Цераз сілу, нават нямогласць, кепскі
настрой (тым больш) трэба пераадольваць любыя
нязручнасці і адлегласці, каб пабачыцца, пазнаёміць-
ца з людзьмі, цікавымі табе.

Сёння ў мяне адбылася такая сустрэча ў Селіш-
чах, у вёсцы, добра знаёмай мне з самага малку.
Многія сцэжкі тут выхаджаны босымі нагамі. Па ша-
шы, на якой яны, Селішчы, разбудаваліся пасля вай-
ны праваруч дарогі на некалькі вуліц, я і цяпер ез-
джу ў свае Еўлічы. Не мінаю і Селішчаў, заходзячы
сяды-тады ў Селіцкую (а не Селішчанскую, як цяпер
пішуць) школу, але неяк пі разу не здарылася (не
лічачы адной сустрэчы са старшакласнікамі на за-
нятках) выпадку наладзіць спатканне з усімі на-
стаўнікамі і вучнямі. І вось сёння такое спатканне
адбылося — адно з самых дарагіх мне спатканняў.
Настаўнікі Тамара Васільеўна і Іван Васільевіч Ду-
бінкі, якія ўзялі на сябе нялёгкая турботы і клопа-
ты падрыхтоўкі гэтай сустрэчы — літаратурнага
ранішніка, як яны пазвалі, — прыклалі нямала душэў-
ных намаганняў, каб яна, гэтая сустрэча, была жы-

вой, непасрэднай, шчырай і цікавай. Пад старасць я ўсё болей станаўлюся чуллівым, і сёння мне каштавала немалых намаганняў стрымаць сваё ўзрушэнне, калі вучні на белым ручніку падносілі хлеб-соль (як потым высветлілася, хлеб — цудоўны каравай, спечаны самой Тамарай Васільеўнай), калі, выйшаўшы вялікім гуртам, вучні розных класаў — таксама ўрачыстыя, узрушаныя, рабілі пра маю сціплую і не такую ўжо вартую ўвагі творчасць цэлы калектыўны даклад, чыталі на памяць вершы, а адна дзяўчынка падрабязна разабрала апавяданне, кагадзе што надрукаванае ў «Полымі», і такім чынам я пачуў водгук, першы водгук чытачоў, а не спецыялістаў і нават сваіх сяброў, якія яшчэ бог ведае калі збяруцца «Помянуть мя во царстве своем».

Паміж нашай браціяй усталявалася даўно завядзёнка: нават сябры, прачытаўшы адзін другога надрукаваны твор, рэдка прызнаюцца, што чыталі, каб не выказаць ацэнкі, не зрабіць заўвагі. Вось дзе сапраўды як у прымаўцы: дружба — дружбай, а служба... Няхай яна ідзе сама, як хоча, як можа, як умее і на што здатна — не будзем псаваць адзін другому настрою.

Можа быць, якраз кожнаму з нас, хто не баіцца ведаць сапраўдную вартасць таго, што ён робіць, у першую чаргу трэба ведаць думку, водгук чытача — той найвышэйшай інстанцыі, суровага прысуду якой не міне ніхто.

СПРУЖЫНА НАСТРОЮ

28.10. Дождж, слата. Зранку закружылі ў паветры белыя мухі. Няўтульна не толькі за акном, але і за сталом. У 10 г. не змог сесці за працу — лёг і ляжаў цэлую гадзіну, але ў галаве, не скажу — пуста, хутчэй вольна і прасторна.

Добра, што скончыў, якраз паспеў да гэтага... Неяк не магу знайсці вызначэння і слова — як назваць спад добрага, роўнага настрою, той вышні ўзрушэння, калі лёгка і з асалодай працуецца, — скончыў «Трое ў палаце».

А можа, таму ён, гэты спад, так заўсёды рэзка і надыходзіць, раптоўна авалодвае табой, калі канча-

ецца завод спружыны, што дакладна была і разлічана на час, неабходны для завяршэння замыслу?

Ці змагу я заводзіць гэтую спружыну на даўжэйшую працягласць — хаця б, скажам, на тры месяцы, на паўгода, на год? Мабыць, не. Як ні балюча і ні крыўдна сказаць гэта сабе — не змагу, напэўна, таму, што не набыў за жыццё вопыту доўгай, бесперапыннай работы, для якое патрэбна эпічная вытрыманасць, цярплівасць і педантызм прафесіянала.

Гэтыя два тыдні, за якія напісалася — не ведаю дакладна — што: вялікае апавяданне ці аповесць — былі для мяне радаснымі і прыемнымі. Працавалася лёгка, можа, таму, што матэрыял выношваўся болей трох год, ды і памаглі запісы ў бланках, калі я цэлы месяц ляжаў у бальніцы і галоўным аб'ектам маіх назіранняў, уражанняў і разваг быў Рома і невялікае асяроддзе людзей, якія ў бальнічнай абстаноўцы, як мне заўсёды здавалася, выяўляюцца найбольш поўна, з большай увагай адзін да аднаго.

Усе, пра каго я пішу ў гэтай рэчы, — рэальныя людзі, я нават не мяняў іх імён. Усе яны прайшлі праз мае пачуцці. Якімі выйшлі — судзіць не мне.

ПРЫЛЁТ АМЯЛУШАК

3.11. На прысадах нашага дворыка ўжо аніводнага лістка.

Рэшткі густых лапак трымаюцца толькі на верхавінцы белаай акацыі. На ясені, які яшчэ нядаўна палаў ліхтаром паміж дрэў, ад лісця засталася адно мокрае абвіслае ашмоцце.

Да сённяшняй раніцы на арабіне з бязлістага галля высвечвалі гронкі чырвоных ягад. Наляцела чародка чубатых амялушак і за паўгадзіны абцыр-клявала ўсё дрэўца.

Ціха імжыць дождж — настолькі дробны, што і не заўважыў бы, каб не латакі з дахаў, у гулкіх трубах якіх збіраюцца кроплі, і кожная падае, аддаючыся рэхам.

Лод Ішака (1979)

НА СТАРЫ, ЗНАЁМЫ МАТЫЎ

Здавалася б, такі звычайны, просценькі для малых дзетак — матыўчык навагодняй ёлачкі: «В лесу родилась ёлочка...»

Думаў, напішу на гэтую тэму верш з тым даўнім дакучлівым адценнем тужлівага пачуцця, калі яе, навагоднюю жаданую госцю, пасля свят выкідаюць на сметнік, і заспакоюся, не буду вяртацца да напісанага.

Аднак пешта ўсё муляла, што верш не закончаны, не знойдзена лагічная кропка. Дпямі сама сабою склалася страфа, якая, мне думаецца, больш удала завяршыла думку верша: мы, добра разумеючы сваю вінаватасць, амаль заўсёды шукаем сабе апраўдання. За любы, а тым болей — лагічны доказ хапаем як за надзейную саломінку, а ўсё ж глыбока недзе ў душы адчуваем, што апраўданне прыдуманна для ўцехі, для заспакаення.

ПАСЛЯ СВЯТА

О, колькі ў нас гасціла ёлак
Ва ўборах шчодрых і дарах,
А потым — выкінутых, голых,
Асірацелых на дварах!..

Як апусцелыя калыскі,
Лясны вятрыска лічыць шпі,
А след зялёнае прапіскі
Яшчэ на памяці радні.

Матыўчык бесклапотнай песні
Прыліп навечна, як смала,
Успомню — на душы балесна:
Якой ты стройнаю была!

І так няўтульна і няёмка,
Як пасля свята ў познім сне.
Зляцелі з ёлкі ўсе іголки,
Адна папала ў сэрца мне.

Бывае, зашчыміць балюча,
Дакорам даўнім засмыліць...
Не мучай, ёлачка, не мучай,
Табе ж, засохлай, не баліць...

Перапісаў верш начыста, а не ўпэўнены, што і ў такой рэдакцыі яму застацца. Калі будзе перад вачыма, напашэве, не ручаюся. Дастаткова зачапіць адно слова, як яно ўжо вымагае нейкага іншага ходу, павароту думкі, настрою. Мабыць, напісаныя вершы даўжэй трымаюць на такой вась абкатцы, а потым, забыўшы зусім, перапісваюць нанова.

ПОДЗВІГ МАСТАКА

Глядзеў юбілейную выстаўку нашых мастакоў. Нечуваным узрушэннем пераварочвае душу Савіцкі. Дзесяць новых яго карцін — сапраўдны подзвіг мастака, аплочаны жахлівымі пакутамі ўласных выпрабаванняў. Доўга стаяў, сядзеў каля гэтых карцін, глыбока ўзрушаны, ашаломлены. Перапісаў змест кожнае сабе ў блакнот. Вельмі хацелася занатаваць непасрэднасць першага ўспрыняцця магутных і маштабных вобразных абагульненняў і метафар мастака. І рады, што не перабольшыў у сваіх ацэнках. У «Ізвестыях» з радасцю прачытаў усхваляванае слова Васіля Быкава, які назваў новыя працы Савіцкага самаахвярным подзвігам. Радасна на душы за тое, што беларускае мастацтва так высока паднялося перад светам.

У святле высокага ўзлёту Міхася Савіцкага, магчыма, выразней відны пэўная недасканаласць і абме-

жаванасць пошуку іншых, а ўсё ж і агульнае ўражанне ад усёй выстаўкі вельмі прыемнае.

Бадаі, ні адна з папярэдніх не была такой шырокай па жаправай разнастайнасці, па тэматычнаму абсягу.

Усё прыкметней і больш упэўнена распрацоўваецца тэма Беларусі, роднай зямлі ў яе сучасных і глыбока гістарычных пластах цераз падзеі, цераз вобразы людзей, што ўвасабляюць славу і гонар народа.

Апрача значных сюжэтных палотнаў прыкметна большая творчая смеласць у распрацоўцы партрэта. Многія з іх радуюць адметнай выразнасцю характару — і ў жывапісе, і ў скульптуры, і ў графіцы.

Вельмі цешыць адчуванне таго, што ў маладым асяроддзі мастакоў умацоўваецца ўсё большае ўсведамленне грунту і глебы, якія жывілі і жывяць сапраўдную творчасць.

ДЛЯ СПРАВАЗДАЧЫ

Секцыя дзіцячай літаратуры збіралася на свой справаздачны сход. Хаця яна, гэтая секцыя, у нашым Саюзе лічыцца самай актыўнай — больш праводзіць розных паседжанняў, сходаў, чым іншыя, але ж, па-мойму, яна ў нас самая непрафесійная.

Ніколі не ўзнікае размовы, якая б заахваціла, актывізавала думку — усё на ўзроўні элементарнага, службова-канцылярскага разумення значэння і самой літаратуры, і пісьменніка, як актыўнай адзінкі ў літаратурным дэпартаменце.

Пералічэнне, інвентарызацыя зробленага, выкананага па «плане» і пывыкананага.

А чаго варты ўсе гэтыя «паказчыкі», каму яны патрэбны? Хіба толькі для справаздачы, але не для чытача, не для літаратуры.

МЕЦЭНАТЫ І ФАВАРЫТЫ

У нашым асяроддзі вядома некалькі мезальянсаў з магутнымі заступнікамі і мецэнатамі. На якой аснове? Гэта ўжо залежыць ад тонкасці пю-

ху і прапырлівасці таго, хто прагне набыць сабе мецэната — выведаць, у чым яго слабасць і да чаго: палявання, рыбалкі, азарту карцёжнай гульні, рамантычных захапленняў, а болей за ўсё — на ўзаемным грунце фіскальных інтарэсаў — і гэтым не грэбуюць у імя кар'еры.

Для мецэната гэта заўсёды — сарамлівы мезальянс, як пабочная сувязь. Для самалюбства спакусліва — зрабіць шырокі жэст дабрадзейства, і разам з тым непажадана выдаваць сваё прыхільнасці да таго, хто ў тваёй ласцы.

Вось у чым цнатлівасць такога саюза магутнага, дужага са слабым і нікчэмным, які, выслужыўшыся і дамогшыся, чаго хацеў, стане яшчэ болей магутным у паблажлівай знявазе да ўсіх і асабліва да залежных ад яго ўлады.

Нагодай для гэтых сумных разваг паслужыў верш аднаго паэта, які ўсхваляе свайго такога мецэната.

Як ён рассыпаецца — проста самым дробным макам — перад сваім заступнікам, але ж назваць не можа, каб не зняважыць халуйскай, халопскай адданаасцю чэсці мундзіра «высокаго покровителя».

Нялёгка, ой як нялёгка быць халопам. Паспачуваем і яму, бедаку.

АРХІТЭКТАР ВЕРША

Можа быць, упершыню з такой натуральнай асалодай чытаю Андрэя Вазнясенскага («Соблазн», вершы, 1978).

Падкрэсліваю натуральнасць асалоды таму, што раней чытаў яго толькі з цікавасцю, але над усім пераважала ўспрыняцце думкай, галавой, і вось паэзія — новая, сучасная ў змесце, у маштабах мыслення і вельмі блізкая да ўзораў дасканаласці, здабытай лепшым вопытам папярэднікаў.

Вазнясенскі — капструктар, архітэктар верша — спасцігае загадку і таямніцу жывой клеткі слова, сіла эмацыянальнага каэфіцыента якога не толькі ў параметрах збудавання.

Пэўна, нездарма ў паэта з'явілася такая пільная ўвага да мініяцюры.

СВЕТ

Можно и не быть поэтом,
Но нельзя терпеть, пойми,
Как кричит полоска света,
Прищемленного дверьми!

Реплика в экологической дискуссии.

Поглядишь, как несметно
Разрастается зло —
Слава богу, мы смертны,
Не увидим всего.

Поглядишь, как несмелы
Табунки васильков —
Слава богу, мы смертны,
Не испортим всего.

І ўсё ж на большасці мініяцюр яшчэ прыкметна перавага канструявання вобразаў, алегорый без эмацыянальнай перажытасці, калі іскра думкі не асвятляецца пачуццём («Другу», «Дар», «Вийон», «Гамбург — ретро», «Сауна» — двухрадкоўе: «Божественно после парилки в реликтовом озере Рильке!..»). Гэта хутчэй экспромты, азартныя практыкаванні, а не моманты азарэння — няхай у аснове рацыяналістычнага, але ж з высокім узлётам пачуцця, свежасці і шырыні дыхання, як у чатырохрадкоўі:

Словно ввели в христианство тебя,
Роща, омытая будто язычица,
Как звонко эхо после дождя!
Как после слез твое сердце отзывчиво!

НЕ УПУСЦІЦЬ ЧАСУ

У рэспубліцы ўзнікла ідэя — стварыць непадалёк ад Мінска пад адкрытым небам музей матэрыяльнай культуры. У многіх народаў даўно створаны такія запаведнікі. Не ўпусціць бы і нам часу, калі яшчэ можна многае ўратаваць, узяць на ўлік або хаця б сфатаграфіраваць, апісаць скарбы, створаныя народным геніем, бо ўсё так катастрафічна, бязлітасна разбураецца, ляціць у прорву забыцця, што не агледзімся, як апынімся без гісторыі, роду і племені.

Пэўна, гэты сумны настрой і адчуванне нейкага дырэктыўнага трывожнага аўралу падганяюць і са-

міх арганізатараў музея. У «Настаўніцкай газеце» 17 лютага мастацтвазнаўца К. Фядорышкін, даючы парады, як збіраць народныя каштоўнасці, так вызначыў задачу: «Стварыць помнік народу-творцу!» Прачытаў такі заклік — і аж мароз па скуры. Значыць, за адно ўжо і народу — помнік? Дзеля чаго тады гэтыя музеі? Для каго?

НЯХАЙ БУДЗЕ ГОДАМ ІШАКА

Мінулы 1978-мы быў годам Каня. Я пачынаў яго вершам пад гэтаю назвай. Якім ён быў для мяне мінулы год? Цярпіма плённым. Каля двух дзесяткаў напісаў сваіх вершаў, гэтулькі ж пераклаў у ахвотку і з асалодай з цудоўнага паэта Георгія Граубіна.

Гэты 1979 год не ведаю, пад якім знакам задзяка пачаўся, асабіста для сябе, па аналогіі з леташнім, назваў яго годам Ішака.

Буду шчаслівы, калі ён акажацца болей упарты, цягавіты.

На гэтую тэму верш ужо склаўся. Адпраўным штуршком паслужыў вядомы жарт-экспромт Маякоўскага пра глухое вуха прафесара Шэнгелі — тэарэтыка вершаскладання, у якога ўласная тэорыя часта разыходзілася з практыкай. «И шаг мой стих...» Маякоўскі ўспомніўся, калі верш быў напісаны. «И шаг мой стих... — сказал Шангели. И в самом деле — ишак твой стих». Хацеў паставіць эпіграфам, але, прызнацца, я імі, эпіграфамі, ніколі не карыстаюся.

Гэта ўсё адно як па зададзеных нотах разыграваць чуты або ўзяты напракат матыў. У мяне адзіны эпіграф пастаўлены да верша «Сосны» з чыста тактычных меркаванняў.

Некалькі год гэты верш ніяк не мог прабіцца ў друк.

Здаваўся рэдактарам занадта элегічным. Эпіграф з Янкі Купалы быў дадзены праз пяць год пасля напісання верша. Так параіў мне А. Вялюгін, спадзеючыся, што «Сосны» пройдуць, аднак яны ўсё ж не прайшлі і былі надрукаваны не ў часопісе, а пазней — у газеце «Літаратура і мастацтва».

29.1. Зародак верша «Маіму любімаму ішаку» ў спалучэнні трох слоў, якія былі запісаны для памяці як каламбур: «Абрыдлі рэбры верлібра».

Акрамя гэтага адзінага радка болей нічога не было, але ён нечым вабіў мяне, прадчувалася, што гэта зярнятка, якое намагаецца праклюнуцца вобразам.

І натуральна, ідучы ад гэтага адзінага штуршка, трэба было думку падначальваць логіцы, якое вымагаюць ужо зададзеныя рэаліі і адзнакі самога вобраза: паколькі ёсць «рэбры» ў верлібра, дык у санета, у строгай формы верша, напэўна, яшчэ болей змулена шыя ярмом, як у заезджанага вала.

Але што вол, калі ў паэтаў ёсць жа даўно выпрабаваны Пегас, больш надзейны цягавік.

І ўсё ж па цягавітасці наўрад ці хто зраўняецца з ішаком.

Вось узор нястомнасці, самаадданасці для тых, хто згодны з Маякоўскім, што «паэзія — язда ў невядомае».

ПАЭТ — ЛЕГЕНДА

Паэтычная пятніца ў Доме літаратара была прысвечана 65-годдзю Валянціна Таўлая. Гэта, мабыць, адзін з самых цікавых вечароў і «пятніц» у тым ліку, якія былі за апошні час у Саюзе пісьменнікаў.

У неафіцыйным, шчырым, па-хатняму ўтульным асяроддзі людзей, родных і блізкіх паэту, і моладзі, для якой Таўлай ужо легенда, ішла ціхая, па душэўнай патрэбе гаворка пра чалавека, пра паэзію, што аплочваецца самаахвярнасцю ўласных перакананняў.

Слушную думку выказаў Янка Брыль, што слова Таўлая, важнае і значнае ў гістарычным вопыце ўсёй інтэрнацыянальнай паэзіі, яшчэ, на жаль, не выйшла на арбіту ўвагі прапагандыстаў і перакладчыкаў на мовах іншых народаў.

Пэўна, і самі мы, як звычайна, не вельмі дбаем і рупімся пра лепшае, што маем у сваіх набытках. Славутай нашай «сціпласцю» ўсё часцей пачынаем апраўдваць нядбальства, вельмі выгаднае сучасным прагматыкам, для якіх Таўлай і падобныя яму — нявартыя ўвагі ідэалісты...

ПА РАМАНУ МЕЛЕЖА

На рэдакцыйна-сцэнарнай калегіі студыі абмяркоўвалі сцэнарый, напісаны рэжысёрам Віктарам Туравым па раману Івана Мележа «Людзі на баблоце». Я рад, што прачытаў сцэнарый і ўзяў удзел у гаворцы, якая адбылася.

Цікавыя, глыбокія развагі Алеся Адамовіча аб тым, якім яму бачыцца фільм, што сказаў бы пра Беларусь значнае мастацкае слова, мне асабліва прыйшліся па душы.

Гэта той высокі крытэрыі мыслення мастака, да разумення якога большасць з нашай браціі, пражыўшы жыццё ў літаратуры, так і не падымаецца, здавольваючыся кожны сваёй торбай аўса, навешанай сабе на шыю.

Тураў, прыемна зазначыць, убачыў Палессе, патэтыку рамана вельмі блізка, вачыма Мележа.

Хочацца верыць, што з мележаўскіх вышынь ён зможа ўбачыць і свае большыя творчыя магчымасці рэжысёра.

І ЯШЧЭ ТВОР ПРА ПАЛЕССЕ

Тэма Палесся, як ніколі раней, раптам авалодала ўвагай нашага кіно.

Яшчэ тры нашых пісьменнікі ўзяліся за ажыццяўленне замыслу, у асяродку якога пасляваеннае Палессе, выразна акрэслены дзве канцэпцыі ў вырашэнні яго праблем: адна — спажывецкая, драпежніцкая, кар'ерысцкая і найбольш актыўная, другая — боль, абурэнне, пратэст ад усведамлення небяспекі, якая ўжо рэальна ў сваёй трагічнай сутнасці прыйшла на палескую зямлю: асушаюцца не толькі тарфянішчы і развейваюцца ў чорны пыл, перасыхаюць не толькі рэкі і адвечныя крыніцы, спусташаюцца і мізарнеюць людскія душы.

Для сапраўднага мастака, грамадзяніна і сына зямлі выбар можа быць толькі адзін — хоць з вялікім спазненнем сказаць, нарэшце, праўду.

ПАЭЗІЯ ПРАЦЫ

Вялікім гуртам пісьменнікаў ездзілі ў Курасоўшчыну, у прафтэхвучылішча, аглядалі яго вучэбныя класы, выстаўку прадукцыі, вырабаў, экспанатаў, якія даюць уяўленні аб самых розных прафесіях і спецыяльнасцях, што набываюць юныя майстры ў нашай рэспубліцы.

Калі ўжо ішла гаворка пра ўражанні, выказваліся прапановы, як нам зблізіцца з маладымі рабочымі, як паяднаць, зрадніць паэзію слова з паэзіяй працы, мне ўспомнілася: госпадзі божа мой, і я ж нейкі сваяк і родзіч тут, хоць, можа, і вельмі далёкі: паўвека таму назад скончыў прафтэхнічную школу, набыўшы сваю першую спецыяльнасць.

А што да паэзіі, дык цяпер, пэўна, мала хто і ведае, што з першых год Савецкай улады, калі толькі закладваліся асновы новай сістэмы падрыхтоўкі кадраў прафесійна-тэхнічнай адукацыі, паэзія працы і слова яшчэ тады цесна і непарыўна з'ядналіся ў асобе Аляксея Гасцева — паэта, вучонага і рэвалюцыянера.

Нястомны энтузіяст і прапагандыст новых метадаў працоўнага навучання, рэканструкцыі вытворчасці, нарміравання працы, ён у 1920 годзе арганізаваў вельмі папулярны ў той час так званы ЦІП — Цэнтральны інстытут працы.

Па сістэме ЦІП у 1925—1928 гг. я і авалодваў у Слуцкай прафтэхшколе слясарнай і кавальскай паэзіяй.

Ужо тады былі шырокавядомыя, уваходзілі ў падручнікі і хрэстаматы вершы Гасцева — пафасныя, узнёсла-рамантычныя, хоць і часта абстрактныя ў сваіх вобразах.

«Паэзія рабочага ўдара» — так называлася яго кніга, выдадзеная яшчэ ў 1918 годзе, потым была «Пачак ардэроў» (1921). А як арганізатар, даследчык і вучоны, ён мысліў ужо не метафарычнымі абстракцыямі, а канкрэтнымі рэкамендацыямі ў сваіх навуковых працах: «Працоўныя ўстапоўкі», «Як трэба працаваць», «Нарміраванне і арганізацыя працы». У 1982 годзе споўніцца яго стагоддзе. Гэты чалавек варты пашаны і памяці.

ЦІ ТОЛЬКІ ЗЛО?

Ліслівасць, угодніцтва, падхалімства... Што гэта? Ці толькі зло? Мабыць, на сучасным этапе развіцця грамадства гэта ўжо злачынства, за якое, на жаль, ніхто не нясе не толькі пакарання, але і звычайнага грамадскага спагнання.

За ўсё жыццё не памятаю выпадку, каб пакаралі лісліўца і падхаліма. Ці не таму чым далей, тым болей шырыцца пошасць, што ўжо страшней чумы.

Няхай фізічна яна не знішчае чалавека, але ж нявечыць на ўсё жыццё, у самым зародку атручваючы людскую годнасць.

І яшчэ жахлівей, калі вытанчанасць, даскана-ласць прыёмаў угодніцтва і лакейства, сам пафас іезуіцтва і цыннізму камуфліруецца запэўненнямі і кляцьбой у вернасці і адданасці высокім ідэям, у той час як увесь гэты пышны слоўны маскарад і ўбогі духоўны стрыптыз разлічаны і скіраваны ў канкрэтны адрас — у адрас начальніка, ад якога залежны ты сам, твае планы, разлікі і твая кар'ера. Самы дзейсны спосаб кар'ерызму — выслугоўванне, халуйства. Грамадства церпіць вялікі маральны ўрон, калі на паверхню жыцця, на яго чыстую плынь выбіваецца ўсё гэтае шэрае шумавінне, мыльныя бурбалкі якога то надзімаюцца да неверагодных пameraў, то лопаюць на тым часе, а яшчэ горш, калі доўга не лопаюць, упарта трымаюцца.

Без унутранага багацця, без вартасцей, годных людскай асобы, чым большы чын, тым большы эгаіст, сябелюбца, злапамятны мсцівец.

Ліслівасць і помслівасць — крэўныя сваякі. Крый бог, лісліўцу дамагчыся вялікай улады! Уявіце сабе, які магутны хор загучыць вакол яго крэсла. Не важна, што фальшыва, важна, што прызнанне тваёй улады, тваёй перавагі над усімі іншымі засведчана публічна — як гэта ценшыць самалюбства самадура!

БЕЗ ПАСАДЫ, БЕЗ УЛАДЫ

Чым большы сапоўнік, тым большыя яго страх, крах, катастрофа — пазбаўленне пасады.

Без пасады, без улады ён раптам становіцца го-

лы, як андэрсанаўскі кароль. Колькі іх марнуюць свой час, не ведаючы, куды яго дзець.

Духоўныя патрэбы мізэрныя, усе былыя стымулы непрыдатныя для адаптацыі ў асяроддзі людзей, што жылі і жывуць, занятыя іншым клопатам.

Прыслухайцеся, пра што яны ўспамінаюць — якія іх жыццёвыя ідэалы былі і як цяпер яны судзяць сваіх наступнікаў, якія навіны перабіраюць і смакуюць з дня ў дзень — убогія, дробязныя!

Як мага стараюся пазбягаць знаёмстваў, сустрач і размоў у час вечаровых прабежак па ўзбярэжжы ракі шумнацечнай, а асабліва ў ашчадкасе ў дні выплаты пенсіі — гэта таксама рытуальнае іх месца збораў.

АДЦУРАЎШЫСЯ ЗЯМЛІ

Яшчэ не так даўно мы бачылі ў ідэале будучыні «сціранне граняў паміж горадам і вёскай» і, мабыць, вельмі ж перастараліся, перабралі меру ў гэтым сціранні — так хутка і ўсё болей і болей яны пачалі сцірацца, што мы ўбачылі раптам дасягнуты ідэал у самой яве перад носам: вёска, што заўсёды лічылася адсталай, не кемлівай, тут якраз першай дасканала разабралася, што да чаго, і паказала ўзор актыўнасці.

— Ах, мне замінае сад, агарод, уласная карова, хата, нарэшце, — бярыце, нашто мне гэтыя турботы, магу ж і я, як вы, — на гатоўцы!

Так яна, сучасная, перадавая, узброеная магутнай тэхнікай, адцураўшыся зямлі і растаптаўшы ў сабе адвечнае пачуццё знітаванасці з ёй, матухнай-карміцелькай, зрабілася ўтрыманкай горада.

І гэта не толькі сацыяльны і эканамічны катаклізм, горшае ў тым — крушэнне маральнай асновы народнага светапогляду.

РАСПЛАТА

Вельмі моцна ўразіла толькі што прачытаная ў «Новом мире» (№ 3) апавесць Уладзіміра Цендракова «Расплата».

Гэты аўтар вострых і заўсёды бескампрамісных сюжэтаў у сучаснай прозе не толькі ставіць, а і імкнецца вырашаць самыя складаныя пытанні і праблемы фармавання асобы чалавека, падлеткаў і дзяцей — у канфліктах, у драматычных маральных і духоўных супярэчнасцях часу і самога нашага грамадства.

Гэта — мужны і самаахвярны мастак, які свядома аддае свой талент высокай задачы душэўнай прафілактыкі, ачышчэння ад «скверны», высвечванню змрочных плям на сумленні, што не так ужо і рэдка разрастаюцца да памераў вялікіх бед і няшчасцяў.

Такую літаратуру наша педагогіка павінна браць на сваё актыўнае ўзбраенне.

БЫВАЕ І ТАКОЕ

Хочацца завыць. Не ведаю чаму — стаць пасярод зямлі, закінуць галаву і выць, выць, пакуль хопіць змогі.

Хоць і рэдка, але бываюць такія дні, а то і цэлыя тыдні: пэўна, гэта нейкія крытычныя перыяды, калі ў душы ўжо не хапае месца неспакою, трывогам, крыўдам — і яны раздзіраюць яе гвалтам, па жы-
вому.

Безумоўна, гэта моманты бездапаможнасці — перад самім сабою і перад светам, калі ў табе і ў ім згусціліся невыносна цяжкія хмары, няма чым дыхаць, а малацка ніяк не праб'ецца, не выкрасае шчыліны прасвету.

Не толькі чужая, а і свая душа — поцемкі. Як не пазайдросціш воўку, што, пэўна ж, у такія хвіліны спыняўся пасярод пустога поля і выў да знямення. Чалавек — істота разумная, ён мусіць ісці да доктара. А можа, у такіх выпадках і дактары павінны браіць — вый, чалавек, вый!

ШЧЫРАЯ, ДОБРАЯ ДУША

Памёр Алесь Восіпавіч Пальчэўскі, крыштальнае душы чалавек, адгараваў, адпакутаваў.

Цяжкаю была яго жыццёвая дарога, як і многіх

з тых, хто прайшоў, звездаў усе выпрабаваць, накіраваныя бязлітаснай жорсткасцю часу.

Я пазнаёміўся з ім, калі ён вярнуўся з далёкіх краёў, далучыўся да літаратурнага асяроддзя. Колькі год мы працавалі разам у «Вясёлцы», і мала хто з такой творчай самаадданасцю, любоўю і нястомным клопатам укладваў і свой час, і ўвагу, і талент у падрыхтоўку кожнага нумара часопіса.

На яго памяці, на ўвазе была самая, здавалася б, нязначная драбніца, неабходная ў працы, ён умеў вышукваць матэрыял, а пазнаёміўшыся з новым аўтарам, не спускаў ужо з яго свайго вока, нацэльваў на новыя тэмы і заданні.

Дзякуючы яму многія са старонак «Вясёлкі» прыйшлі ў літаратуру.

Не цяжка было прадбачыць, якім будзе пахаванне Пальчэўскага, па якому «разраду». Гэта ж ужо і ў наша асяроддзе, дзе, здавалася, усё залежыць ад нас, перадалася цыркулярная дакладнасць табелю аб рангах: якое паведамленне, некралог, хто яго падпіша, з фатаграфіяй нябожчыка ці без яе, ва ўсіх газетах ці толькі на мове, на якой пісьменнік пісаў, а ад гэтага ўжо і ў самой арганізацыі ці ўстанове вызначаецца ступень і ўзровень далейшай сумнай працэдур — дзе паставіць труну, хто павінен весці жалобу — чын якой службовай наменклатуры, а галоўнае — які ордэр выдаць на апошнюю кватэру.

Алесь Восіпавіч загадзя парупіўся сам аб месцы вечнай прапіскі: адбыўшы жалобу, яго павезлі на ўздзенскую зямлю, у тую матчыну калыску, з якое ён выйшаў.

Бывай, дружа, і даруй нам, яшчэ жывым, але дурным і трагічна смешным у сваёй бездапаможнасці.

ПАЭМА НАДВОР'Я

У «Полымі» № 5 надрукаваны арыгінальны твор «Усе чатыры вятры» — паэма надвор'я, як вызначае аўтар.

Анатоль Вярцінскі — паэт адметнага, часта парадаксальнага мыслення, у гэтай рэчы паказаў свой значны прафесійны ўзровень дасканаласці валодан-

ня словам, магчымасцямі метафары, эфектам алітэрацыі.

Твор будуецца на кампазіцыйных законах сімфоніі: паасобныя матывы, варыяцыі, адступленні, эпізоды, па аўтарскай задуме, павінны з'яднацца, зліцца ў адным кантрапункце. Па настрою, па агульнаму гучанню, магчыма, яны зліваюцца, з'ядноўваюцца, калі б гэта быў твор толькі музычны, як паэме, ёй не хапае выразнасці ідэі, выказанай болей машабна ў слоўных сродках. Ёй не хапае яснасці сэнсавага лейтматыву: надвор'е, якое спырае або не спырае ўмовам жыцця чалавека на планеце — галоўная аўтарская выснова ўдала асацыіруецца з такімі вядомымі катэгорыямі, як «палітычны клімат», стыхіі і катастрофы, ад якіх залежаць не толькі ўраджай, плён рук чалавечых, а і падзеі, што вырашаюць лёс гістарычных асоб, лёс цэлых народаў.

І ўсё ж для паэмы такога машабнага замыслу мала адной толькі асацыяцыі, неабходна болей значная паэмная ідэя, пафас перамогі ідэі большага абсягу.

Што да аналогіі, дык і сама паэма нагадвае той славуцы лонданскі музей васковых фігур мадам Цюсо, сабраных па прынцыпу сусветнай знакамітасці гістарычных арыгіналаў безадносна варожасці і несумяшчальнасці іх музейнага суіснавання. Таму нельга аднолькава ў паэме карыстацца метадам кантраста або аналогіі — маляваць смерць Леніна ў лютую зіму 1924 года, а нядаўняе падзенне англійскага ўрада — у спякоту, калі ў час купання ваеннага міністра спакусіла какотка.

Ёсць шмат раздзелаў, напісаных выдатна. Выдатнай з'явай магла б стаць і ўся паэма, калі б аўтар падняў яе на ўзровень большых абагульненняў і сваіх разваг аб часе, людзях і катэгорыях, незалежных ад надвор'я, ад зменлівасці клімату — і прыроднага і ўмоўнага.

ГАНАРОВАЕ ПАДАБЕНСТВА

Цікавая падрабязнасць: князь Іеранім Радзівіл быў як дзве кроплі вады падобны на імператара Пятра I.

Гэта таму, сцвярджаюць сучаснікі, што Пётр якраз жа быў у Слуцку, калі маці Терапіма, будучы цяжарнай на першым месяцы, вельмі ж загледзелася на расійскага імператара — так ён ёй спадабаўся! А на першым месяцы гэта, Кажуць, асабліва рызыкоўна.

Але хто там дакладна падлічыў — на першым месяцы ці месяц-два раней! Радзівілы ганарыліся гэтай гістарычна выпадковай падзеяй у сваім радаслоўі, хоць дакументальна засведчыць яе шляхецкі гонар ніколі б не дазволілі.

Рускі цар быў у Слуцку ў часе Паўночнай вайны са шведскім каралём Карлам XII.

ЗА КАДРАМ

Прачытаў падараваную мне Львом Озеравым яго кнігу лірыкі «За кадрам».

Паэт гэты даўно сімпатычны мне. Я паважаю яго вернасць сваім прыхільнасцям і перакананням.

Усё жыццё строга стрыманы, не мітуслівы, ён ніколі не спяшаўся са сваім радком і словам, не парушаў той суровай дысцыпліны, якую вызначыў сабе сам.

У сучаснай паэзіі гэта, мабыць, найбольш яркі выразнік і паслядоўнік класічных традыцый паэзіі ў самым шырокім значэнні — ад яе сусветных здабыткаў да вопыту айчынных паэтаў.

Не шмат у колькасным аб'ёме пакінулі па сабе рускія Цютчаў, Случэўскі, беларус Багдановіч, а які абсяг думак, пачуццяў, да таго ж — якой сілы кансэнсацыі!

А гэта і ёсць найгалоўная ўмова выпрабавання слова на даўгавечнасць. Няхай не заўсёды ў кадры, за кадрам заўсёды гучаць такія паэты.

ЗНАЁМСТВА

З ЦІКАВЫМ ЧАЛАВЕКАМ

Каб не забыцца, запішу прозвішча: Аптанас Будвіціс і адрас: Літоўская ССР, Кедайнскі раён, Дотнува.

Якраз гэтаю парою летась у дні святкавання літоўскай «вясны паэзіі» мы з Альфонсам Малдонісам наведалі навукова-даследчы інстытут земляробства.

Вельмі ўразіла знаёмства з чалавекам, які ўзначальвае гэтую ўстанову — «акадэмію», як тут называюць скарочана, кіраўніком творчай, неспакойнай натуры і самастойнага спосабу мыслення.

Быў цікавы вечар, размова аб паэзіі, аб зямлі, а потым гаворка за сталом — даверлівая і непасрэдная — на самыя розныя тэмы — і ўва ўсім бачыўся ён, чалавек нястомнага пошуку, з уласцівай яму тонкай іроніяй, гумарам, якія, пэўна, таксама яму выдатна служаць у абыходжанні з людзьмі.

У гаспадарчым і грамадскім жыцці раёна вельмі прыкметна і адчувальна роля гэтага навуковага асяродка і яго кіраўніка.

Аднаго разу на нейкай нарадзе да яго звярнуліся прапагандысты: парайце, як нам аслабіць уплыў ксяндза на насельніцтва?

— Ведаеце што, — сказаў з самым сур'ёзным выглядам Будвіціс, — вельмі проста: знайдзіце спосаб перадаць яму свае формы работы — няхай наладзіць строгую сістэму строгага ўліку, хто і ў якой колькасці наведвае касцёл, хто не наведвае, чаму, па якіх прычынах, якія службы, якія набажэнствы праведзены, якія збіраецца правесці.

Адным словам, няхай наладзіць узорную справаздачнасць, тады яму не будзе часу шкодзіць вам, прапагандыстам, а магчыма, што ён зусім адцураецца ад сваёй дзейнасці.

Такую дасціпную парадку даў Будвіціс некалькім дзесяткам прапагандыстаў, што не могуць вытрымаць канкурэнцыі з адным ксяндзам.

ДЗВЕ ВЯСНЫ

Сёлета мае вясновыя ўражанні ўдвая даражэйшыя: ва ўспамінах, у душы — дзве вясны.

І хоць свая толькі мільгнулася і мінаецца, а прывезеная з дзівоснай балгарскай зямлі вабіць невыказна прыгожым адчуваннем вяртання ў маладосць.

Зноў прыгадваю, як, прыехаўшы ў Плевен, мы з Сяргеем Аляксеевым позняй месячнай почту доўга

хадзілі ўздоўж горнай рэчкі па ўскраіне горада, у лесе, спадзеючыся пачуць салаўя, і пачулі-такі — як спецыяльна для нас ён абазваўся разы два-тры, бо яшчэ толькі-толькі пачынаўся салаўіны сезон.

Назаўтра мы расказвалі балгарскім сябрам пра свае начныя прыгоды, буйна ўзбагачаючы іх фантазіяй. Мала хто верыў, што салаўі ўжо спяваюць, бо ночы стаялі яшчэ золкія, халодныя.

Выступаючы таго дня ў дзіцячай бібліятэцы разам з Тэадорай Ганчавай, якая, чытаючы вершы, тлумачыла слова «інтэрв'ю», я склаў жарт, названы потым пачаткам паэмы, якую мы будзем пісаць разам:

ИНТЕРВЬЮ СОЛОВЬЮ

Я в Болгарии,
Как в раю:
Сам себя не узнаю —
Не смолкая,
Пою
И ночами не сплю —
Я даю
Интервью
Плевенскому соловью.

Я не ем,
Я не пью,
Слезы радости лью
И на том себя ловлю —
Теодору я люблю.
Эту тайну свою
Доверяю соловью.

Шчаслівыя прыгоды, якія стваралі добры настрой мне і маім сябрам, пачаліся з Плевенскай гасцініцы, дзе мне выдалі ключ ад нумара 1001.

— Дзякуй, мая мілая, цудоўная чарадзейка! — сказаў я дзяжурнай. — Ці ведаеце вы, які гэта для мяне дарагі падарунак?

Раніцай Асен Босеў перапісаў сабе ў блакнот экспромт, які яму пераказвалі балгарскія таварышы:

КЛЮЧ 1001

Я высшей удостоился награды:
Вручил мне Плевен ключ Шахеразеды.
Сам Босев мне завидует
Асен
И братья Гримм,
И даже
Андерсен.

ДОЖДЖ І СВЯТА

Праўда настрою вызначае і сваю логіку. Паўтара месяца, чакаючы дажджу, жывучы ўражаннімі паездкі на Случчыну, ніяк не мог вызваліцца ад душэўнай трывогі, пакуль не дачакаўся яго, за ўвесь гэты час першага дажджу.

Спала гарачыня, памешаў цяжар на душы.

Дождж! Колькі чакала цябе людзей. Здавалася, усе мы ў сваім настроі былі залежныя ад гэтай гадоўнай першапрычыны і ўмовы нашага духоўнага адзінства.

І як жа разанула і слых, і зняважыла няшчырасцю, няпраўдай логіка іншага настрою — зададзенага, казённага, што нараджаецца фальшывым пафасам пустаслоўя!

Дождж пайшоў якраз у той момант, калі ў Мінску пачалося святочнае шэсце ветэранаў.

Якая тут болей урачыстая, болей радасна падзея — шэсце ці дождж?

Не знайшоўшы паміж імі сувязі, карэспандэнт БелТА ва ўсіх газетах напісаў: «Насуперак дожджыку тысячы сонцаў гараць у золаце ордэнаў і медалёў».

І ПРЫЧОСКА — ГІСТОРЫЯ

Акцёры-прыгажунны, героі сучасных фільмаў і спектакляў, адгадаваўшы па модзе шавялюры, якія б ролі ні выконвалі, ужо не могуць ахвяраваць ні валасамі, ні нават фасонам прычоскі.

І асабліва смешна глядзець, калі на сцэне ці ў карціне паказваецца даваенны час або ваенныя гады, а перад табою даўтагрывыя хлопцы.

Дзе гэта бачана, калі хлапечай модай было стрыгчыся пад бокс і чым вышэй выстрыжана патыліца, тым большы пык!

Так з малых, здавалася б, падрабязнасцей таксама складаецца праўда часу. І нельга гэтага ігнараваць.

Калі ў мастацтве выключна ўсё на ўмоўнасцях, то педзе, бывае, і траціцца мяжа даверу.

ПАФАС СЫТАСЦІ

На выстаўцы твораў Б. М. Кустодзіева. Вось пясняр незвычайна яркага — ва ўсіх колерах — рускага купецтва.

Здаецца ж, цяма пэўнага ідэалу і тэндэнцыйна сацыяльнай пазіцыі, а вакол усё зіхаціць багаццем фарбаў, аптымізмам, урачыстай радасцю быцця.

І ў той жа час выразна бачыш добрую ўсмешку мастака і злую яго іронію.

Выдатна прасочваецца разлом у асяроддзі, якое толькі ўзялося складацца і пачынае жэрці самое сябе.

Першае пакаленне — бацькі — прагна грабе пад сябе, другое пакаленне — дзеці — гэта ўжо спажыўцы, ідэал трыбуха прабуе нават стварыць сваю эстэтыку.

Па сутнасці, гэта ўжо не купцы, але яшчэ і не капіталісты, не буржуа, а мяшчанства ва ўсёй сваёй сіле, у росквіце свайго Рэнесансу, нешта вельмі блізкае і падобнае на мяшчанства нашага часу — пафас сытасці!

ЧУЛЛІВА І ФАЛЬШЫВА

«Праязджаючы стрэчныя вёскі, гарады, яго цёпла віталі мясцовыя жыхары, жадалі шчаслівага шляху». Амаль слаўтае чэхаўскае: «Подъезжая к станции, у меня слетела шляпа». Зляцець зляцела, але знайшлася.

Занадта ж многа гэтых «шляп» на старонках «Настаўніцкай газеты». Я выпісаў сказ з артыкула «Святкуюць у вёсцы вяселле» (нумар ад 30 чэрвеня).

Аўтар — кандыдат гістарычных навук, спецыяліст па сучасных і традыцыйных абрадах. Апісаўшы адно вяселле, вучоны паведамляе пам, што амаль праз год у сям'і нарадзілася дачка: «Пад шчаслівай зоркай расце, набіраецца сіл немаўлятка бацькам на радасць, дзеду і бабкам на ўцеху, а наша грамадства папоўнілася яшчэ адным новым чалавекам».

Як чуліва і як фальшыва! Калі такія «хросныя» будуць бласлаўляць немаўлятак, выпрацоўваць

абрады, згодна якіх яны, гэтыя немаўляткі, павінны паяўляцца на свет, пісаць пра гэта з такім бяздумным пафасам і такімі словамі, як «усюдыісная дзятва» (гэта значыць «вездесущая детвора»), дык, можа быць, лепш няхай застаюцца старыя звычаі і законы самой прыроды, бо калі «расце, набіраецца сіл немаўлятка», як сцвярджае вучоны-даследчык, яно не можа быць немаўляткам, бо авалодвае мовай — дай божа каб не такою, якою пішуць кандыдаты навук, а тым болей «Настаўніцкая газета».

Можна толькі паспачуваць настаўнікам, якія чытаюць яе.

ЗАЖЫНКІ ПА СЦЭНАРЫЮ

Газета ўзялася прапагандаваць новыя звычаі і абрады. Нічога не скажаш — добрая справа, але якой мовай — бяздушнай, казённай!

Ды ўласна, якая мова — такія ж і самі абрады — сцэнарый рытуалаў, якія складае кандыдат гістарычных навук.

Нядаўна, згодна сваіх уяўленняў, ён апісваў вяселле, на гэты раз — зажынкі. Колькі паэзіі, хараства ў народнай памяці пра зажынкі, а што ж бачыцца вучонаму ідэалам, апафеозам урачыстасці ў новым сучасным рытуале зажынак? «Трыбуна... Мітынг... Прамовы... Апладысменты...» Столькі часу, калі на вагу золата кожная хвіліна, траціцца ўпустую, на выпрабаванне людскіх душ фальшам. Адзінае, што рэкамендуецца «па народнаму звычаю» — першы сноп, нажаты сярпамі, жанкі падносяць старшыні калгаса або дырэктару саўгаса.

Вось гэтай цырымоніі якраз не павінна быць у нашых зажынках, бо падта бяздумна колішні пангаспадар замяняецца сучасным «панам». Чыста гарадское ўяўленне аб кветках, якія рэкамендуецца падносіць старшыням і механізатарам — дзеля чаго, калі даражэй усякіх кветак хараства самой нівы?

ІГОЛКА Ў СТОЗЕ СЕНА

У нас, мабыць, яшчэ доўга будзе прывольна і раскошна спекулянтам, паразітам — для іх бізнес знаходзіцца штодня. Так і водзяць носам у паветры — дзе цяжкасці, у чым перабоі, чаго недахон?

Круціцца магутны махавік вялікіх і малых клопатаў усёй дзяржавы з усімі планами і паказчыкамі, і раптам паміж усяго згубілася іголка.

Што махавіку ў маштабах усяго іголка, а для таго, каму гузік прышыць, дзірку зацыраваць — праблема.

Праблема за праблемай. То па ўсёй краіне няма ляза — мужчыны зарастаюць бародамі, то знікае дзіцячае мыла — дзеці ходзяць нямытымі, то, нарэшце, апошняя навіна: жанчыны па ўсіх гарадах і весях, шануючы вас, без бюстгальтараў!

Лафа спекулянтам — бізнес не зводзіцца. А добра падумаўшы, то, можа, і не варта ганьбаваць людзей, што ўсё ж умеюць, могуць знайсці іголку ў стоze сена, у сумётах пацярухі, што хаваюць у сабе ўсе гэтыя адвечныя нашы праблемы?

КАМФОРТ, ЯК НА СКАВАРАДЗЕ

Запісваўся на новай тэлестудыі. Здавалася б, усё новае — цудоўны будынак, абсталяванне, апаратура, а для выступлення на 10—15 мінут прыйшлося патраціць аж дзве гадзіны.

Разы тры-чатыры спынялі запіс, пачыналі ўсё нанова, штосьці не кантактавала, не супадала, прападаў гук.

А за гэты час безліч пражэктараў над галавой паспяваюць абсмаліць цябе, як пеўня ў масле на скаварадзе, што ледзь хапаеш ротам паветра — усе думкі і словы, якія меўся выказаць, тут жа забываеш.

Няўтульнасць, ненатуральнасць абставін не толькі паралізуюць кожны твой рух, а вымушаюць да спрошчанасці думкі, скаванасці самаадчування.

Тут не вельмі даверышся непасрэднасці імправізацыі. Трэба мець акрамя вопыту яшчэ і моцнае здароўе — проста бычынае.

ПАМ'ЯЦІ МІХАСЯ ЦІХАНАВІЧА

Зала пісьменніцкага дому не магла змясціць усіх запрошаных. Многія не патрапілі на вечар яго памяці. Шкада і крыўдна, хоць невядома, хто тут больш вінаваты — ці наш Саюз, ці наша правінцыяльнае, захудалае месціцтва. Мы ўсё яшчэ ціснемся, гнёмся ад сваёй слаўтай беларускай «сціпласці» — каб толькі не пераацапіць, не аддаць нават па заслугах належнае тым здабыткам і каштоўнасцям, якімі варта ганарыцца. Такую падзею, як ушанаванне 80-годдзя Лынькова, маглі ж падняць на болей высокі узровень грамадскай значнасці, а не заціснуць у сцены пісьменніцкага клуба, разлічанага на 300 чалавек.

Чытаў верш «Пісьменніцкія ўдовы» — таму нашаму «актыву», які ўсё павялічваецца і якім, па сутнасці, абыходзяцца ўсе нашы і радасныя, і сумныя падзеі ў Саюзе пісьменнікаў. Божа, мілы, няўжо і сама наша літаратура становіцца ўдавою, вартай жалю і спагады!

ЗАВОШТА?

Дзіцячая рэдакцыя радыё папрасіла прыняць удзел у перадачы, прысвечанай М. Ц. Лынькову.

Што сказаць дзецям пра гэтага, дарагога для мяне пісьменніка і чалавека? Творы яго яны ведаюць па кнігах і асабліва па кінафільмах. Вывучаюць і біяграфію ў школе. Праўда, ёсць у гэтай пакутнай і мужнай біяграфіі такая балюча-жахлівая акалічнасць, якой ні мы, яго вучно і сябры, ні родныя і блізкія не краналіся, тым болей ён сам, хаця і здараліся такія моманты не раз, асабліва ў час сустрэч з дзецьмі, калі многія бачылі, як камянее, сціскаецца ён увесь, як цяжка яму перамагчы невымоўны боль. Пэўна, з цяперашніх юных чытачоў ніхто не ведае, што яго адзінага сына, які толькі што пайшоў у школу, разам з маці — настаўніцай, знішчылі фашысты. Скажу пра гэта — нельга не сказаць.

Успомніў, што ў Янкі Маўра ёсць апавяданне «Завошта?». Калі яно было апублікавана, мы чыталі,

і ўсё літаратурнае асяроддзе ведала, што гэта пра трагічны лёс сям'і Лынькова. Там нават ёсць прысвячэнне: «Светлай памяці М. Л.» — Марыка Лынькова, але ў апавяданні ён названы Мішам. Пад апавяданнем дата напісання — 1945 г. Напав перачытваў яго. Натуральна, праз столькі часу многае страцілася. У аснове засведчаны самы факт гібелі бязвінных чыстых дзіцячых душ, якіх былі сотні тысяч, мільёны — твору не хапае тых падрабязнасцей, дэталю, прыкмет, абставін, якія псіхалагічна сведчаць трагічную праўду часу. Думка, уяўленне нават такога вопытнага пісьменніка болей залежны ад інфармацыйнай апавядальнасці там, дзе неабходна праўда псіхалогіі, праўда перажыванняў не толькі герояў, а перш за ўсё самога аўтара. Ды і мова Івану Міхайлавічу была не вельмі тонкім і дакладным інструментам.

УСПАМІНЫ СЯСТРЫ

Даўно ўжо выйшла кніга ўспамінаў пра М. Ц. Лынькова, а я набыў яе толькі сёння. Болей 80 аўтараў — людзі самыя блізкія і родныя пісьменніку, сябры і вучні, сучаснікі яго юнацтва, таварышы па працы, па гадах вайны. З асаблівай цікавасцю прачытаў успаміны яго роднай сястры Ганны Ціханайны. Па ўсім відаць лынькоўская парода — трапнасць бачання кожнай падзеі, эпизоду ў самых дакладных падрабязнасцях і вельмі жывое адчуванне мовы, слова ў яго каларыце, у сэнсавых адценнях.

Таленавітая гэта была сям'я Лыньковых, якая праз такія суровыя выпрабаванні прабівала свае шляхі ў жыццё. Усе тры браты пісалі вершы. Двое з іх увайшлі ў літаратуру — Міхась і Рыгор. Ганна яшчэ ў раннім юнацтве добра малявала, але ў свае 15 год стала настаўніцай і прабыла ёю ўсё жыццё. На схіле год напісала ўспаміны. Чытаеш і думаеш: а магла б яна стаць і добрай пісьменніцай.

ЧЫМ ЖЫВЁМ — КОРМІМСЯ?

У газеце «Правда» надрукавана адкрытае пісьмо Фёдара Абрамава сваім землякам «Чым жывём-кормімся?» Вось дзе набалелае, трывожнае слова пісьменніка.

На прыкладзе роднага сяла — аддзялення саўгаса — можна і бескампрамісна пастаўлены пытанні ўсёй сучаснай вёскі — куды ідзе, на што спадзяецца?

Разбураны гаспадарскія, маральна-духоўныя асновы, на якіх трымалася праца і жыццё селяніна — адказнасць за зямлю і за ўсё, што яна дае чалавеку.

Сённяшні вясковец жыве, як ніколі не жыў дагэтуль — на ўзроўні ўсіх выгод цывілізацыі і нават бытавога камфорту, але за кошт чаго? Росту дасягненняў сельскай гаспадаркі, бурнага развіцця яе эканомікі? Далёка — не. Болей — за кошт дзяржавы. Селянін, як ні парадаксальна, стаў на хлебнікам, утрыманцам дзяржавы.

НА ПЕРШЫМ МЕСЯЦЫ ВАЙНЫ

Рэдакцыйная калегія кінастудыі абмяркоўвала сцэнарыі «Апошні эшалон цераз Сож». Гэта пра Гомель у самыя трагічныя для яго дні вайны, калі ён, апошні, яшчэ не заняты горад Беларусі, можна і гераічна пад бясконцымі бамбёжкамі ратаваў свае заводы і фабрыкі, вывозіў у тыл абсталяванне, рабочых, іх сем'і, а тым часам ужо стваралася падполле, пачыналі дзейнічаць партызаны.

Гомель тых дзён — гэта і пачатак актыўнай дзейнасці ва ўмовах вайны нашых пісьменнікаў, мастакоў, журналістаў, якія на базе «Палесдруку» супрацоўнічалі ў газетах «Звязда», «Советская Белоруссия», стварылі «Раздавім фашысцкую гадзіну». Такім я ведаю і памятаю Гомель.

На жаль, сцэнарыст не мае ніякага ўяўлення пра ўсё гэта, прыдумаўшы сюжэт на гатовых, ужо вядомых на многіх іншых фільмах, падзеях і сітуацыях. Шкада, калі такая гераічная старонка ў нашай гісторыі не знойдзе вартага мастацкага ўвасаблення.

МІЛАЯ МАЯ СЛУЧЧЫНА...

Калі ўжо трэба было здаваць кнігу ў выдавецтва, мне казалі — абавязкова патрэбен уступны артыкул. «Шукай аўтара, або пішы сам».

Даволі далікатнае даручэнне. Нават сваіх лепшых сяброў можна паставіць у няёмкае становішча: слухай, давай напішы пра мяне артыкул. А з другога боку, цвяроза разважыўшы, выдавецтва можа знайсці ахвотнікаў: напішудь — не ўгрызеш.

А гэта ж камертон, запеў кнігі, які павінен настроіць чытача на яе галоўны матыў, асабліва дарагі мне — Случчына, мілая, родная мая зямля, паэма ўсяго майго жыцця.

Буду пісаць сам — не аўтабіяграфію, а самыя запаветныя вобразы майй памяці, з якіх нараджалася патрэба выказаць тое, што здавалася зусім невыказным у слове.

ДЗЯКУЙ ТАБЕ, СТАРЫ ГОД

З гэтым дзённікам, у многім дарагім мне, я ішоў з табою па тваіх днях і па гадзінах, і ты прывучаў мяне хоць збольшага запатоўваць думкі, настроі, уражанні.

Не ўсе падзеі былі значныя, запісваў, можа, і другараднае і неабавязковае, але ты быў мне своеасаблівым строгім настаўнікам, што патрабаваў дысцыпліны і парадку.

Ты — адзіны год, калі я штодня мусіў запоўніць хоць малы каляндарны лісток — і недзе ў падсвядомасці апраўдваў сваё гультайства або пяздатнасць зрабіць за дзень штосьці большае.

Даруй мне, стары, за гэтае хітраванне з табою і з сабою. Ты мяне добра правучыў на старасці маіх год: сумлення, калі яно ёсць, не перахітруеш!

Развітваючыся з табою, 1979-ты, дзякую за навуку.

СУМНЫЯ РАЗВАГІ НА ЎРАЧЫСТЫМ АГЛЯДЗЕ

У Доме кіно (чырвоны касцёл) пачаўся агляд-конкурс фільмаў, выпушчаных нашай студыяй за мінулы год. Па тэлефоне паведамлілі, што я член журы і мушу на працягу тыдня з 10 да 2 гадзін дня і з 7 да 11 гадзін вечара глядзець гадавую прадукцыю: мастацкія, тэлевізійныя, хранікальна-дакументальныя, навукова-папулярныя, вучэбныя, перыёдыку і мультфільмы.

Дзіўная рэч, мякка сказаўшы, якая ў нас практыка розных даручэнняў, нагрузак, прызначэння ўва ўсякія камісіі. Ніхто не палічыў патрэбным спытаць згоды, не пацікавіўся — ці змагу, ці жыў, ці ёсць я, парэшце, на белым свеце. Звоняць — быць там і там, у столькі і столькі гадзін, — і звоняць ужо ніжэйшыя рангам, выканаўцы. Самі, хто вылучае, прызначае, зацвярджае, падпісвае — ім, пэўна, і ў галаву не прыходзіць думка папытацца: а ці ведае пра гэта той, каго я зацвярджаю? Падначаленыя, як я ўпэўніўся, болей мудрэйшыя і хітрэйшыя за сваіх начальнікаў. Навошта лішняя марока —

некага там уговорваць, пытацца згоды: устаўлены ў спіс, узгоднены і зацверджаны, шкіды не дзенецца і калі пават не з'явіцца, дык гэта не наша віна і клопат.

Першыя два дні — панядзелак і аўторак — не найшоў, пачаў з серады. Прагледзеў дзесяць мастацкіх (двухсерыйных) фільмаў, дваццаць дакументальна-хранікальных і навукова-папулярных. Якое ўражанне? Сумнае. Крыўдна, прыкра і сорамна і за наша кіно, і наша тэлебачанне. Большасць прадукцыі «па заказу» — рамесніцкая. Кінаперыёдыка, навукова-папулярныя, дакументальныя фільмы ў сваёй большасці — халодная штампоўка. Кінарамеснікі-падрадчыкі без душы, без думкі, без пачуцця штамбуюць, што хочаш. Асаблівай пампезнасцю, напышлівасцю, каляровай шыкознасцю вызначаюцца рэпартажы аб святах, урачыстасцях, парадах. Адзін з фільмаў, у якім без усякага пачуцця меры, сэнсу і логікі «смешаліся коні і людзі», заканчваецца такой трыумфальнай метафарай: на ўвесь экран агромністая бутэлька шампанскага, з якой, як з гарматы, вылятае корак — салют, ура! Вось, аказваецца, да чаго ўсё ішло і чым, нарэшце, увянчалася — і ўсе намаганні, і пакуты, і заваёвы, і перамогі нашы. Увесь гераізм, усю гісторыю народа кінападрадчык, які «скляпаў» гэты фільм, убачыў цераз шкло бутэлькі.

Яшчэ горш з мастацкімі, асабліва тэлевізійнымі фільмамі. Прысуджалі мы дыпламы не за фільмы цалкам, бо ні адзін з іх, за выключэннем хіба дзіцячага «Прыміце тэлеграму напавер», не падымаецца вышэй рамесніцкага прымітыву.

Дзіўная рэч, гэта ўжо быў восьмы агляд-конкурс, на якім штогод адзначаюцца толькі пэўныя дасягненні па спецыяльнасцях. Такім чынам, у самай кепскай карціне ўсё ж знаходзіцца нехта варты ўвагі: грэмёр, мантажор, гукааператар, рэдактар, адміністратар, дыктар і г. д. Уся машына непрыгодная, а вось адзін-два вінцікі блішчаць. Дык, можа, варта было б з усіх гэтых вінцікаў скласці дзейсны механізм, і пяхай бы ён цалкам запрацаваў як след, а не па прыцыпу: лебедзь, шчупак і рак — кожны цягне ў свой бок, а мы яшчэ і падахвочваем: давай, давай, добра цягнеш!

Журы спецыяльным пунктам адзначыла шэсць тэлефільмаў, якія па сваіх мастацкіх якасцях, бездапаможнасці выканання заслугоўваюць самых строгіх вывадаў па рабоце тэлефільма. Далей, сапраўды, ужо нельга трываць: шэсць з дзесяці — бессаромная халтура, злачыннае марпатраўства дзяржаўных сродкаў. У кінадзялкоў даўняе апраўданне, што ўсё гэта акупаецца. Але недаравальна нам не бачыць, якую шкоду гэта ўсё напасіць глядачам, мільёнам глядачоў — моладзі, падлеткам, дзецям. Адзін за адным, як блінцы, пякуцца цэлыя, так званыя «серыялы» з крымінальна-прыгодніцкімі сюжэтамі, шытымі белымі ніткамі: забойства, грабежніцтва, рэчавыя доказы, пакінутыя на месцы злачынства, «мудрае» размотванне ніці следу, што памагаюць знайсці віноўніка, пагоня, узброеныя сутычкі, перастрэлкі, барацьба пры дапамозе, вядома ж, прыёмаў каратэ, самба, дзюдо, бокса. Божа мілы, колькі ні выдумляецца, ні накручваецца, а дзеля чаго? Рамантызаваць, паказваць высакародства службы, якая ў сапраўднасці куды болей складаная, цяжкая і не для легкадумных «фэрцікаў». Я ўсё болей упэўніваюся, што крымінальная кінарамантыка толькі разбэшчвае, гвалтуе і нявечыць душы і фантазію нашых дзяцей. Уражлівыя, прымаючы ўсё гэта на веру, яны, безумоўна, у злачынцах бачаць герояў. Колькі асалоды, захаплення выклікае няўлоўнасць, спрыт, кемлівасць адзіночкі, якога шукаюць і не знаходзяць, за якім гоняцца і не могуць дагнаць, на якога пакідаюцца дзесяткі ўзброеных дзецюкоў, а ён — адзін адзінюткі самааддана з імі змагаецца, чым не герой! Літаральна па гэтым узору наша тэлебачанне «скляпала» двухсерыйны каляровы фільм «Задача з трыма невядомымі». Там у цэнтры ўсіх падзей — андатравая шапка, якая засталася на месцы, калі грабежнікі накіпуліся на касірку, каб выхапіць грошы, атрыманыя з банка, але мусілі ўцячы з пустымі рукамі, бо ім перашкодзілі. Вакол шапкі накручваецца двухсерыйны сюжэт, поўны «глыбакадумнай філасофіі», «мудрасці» ўсёй міліцэйскай службы — ад участковага да генерала. Кіпарамеснікі, аднак, не задаволіліся толькі сюжэтным генералам, да свайго «серыяла» яны далучылі яшчэ сапраўднага. Яго прозвішча красуецца на цітрах, як зарука, як сцвер-

джапне, што ўсё, што мы бачым у фільме, засведча- на высокім чынам кансультанта.

З кіно і тэлеэкранаў высокі абавязак выхавацеляў «цяжкіх дзяцей», злачынцаў-падлеткаў амаль цалкам узяла на сябе адна міліцыя. Колькі іх перавярнулася і пераварочваецца перад вачыма, гэтых «сюжэтаў» і «сюжэцікаў» — дакументальных, мастацкіх — ад дзіцячага міліцэйскага пакою, куды бяруць на ўлік патэнцыяльнага, пачынаючага, да ўжо «гатовага», у поўным росквіце сіл злачынца — каланіста! Няўжо ў нас, у нашым жыцці няма іншых праблем выхавання дзяцей, моладзі ў больш складаных жыццёвых сацыяльных, маральных, працоўных, бытавых супярэчнасцях, якія трэба вырашаць зусім не на міліцэйскім узроўні і не сродкамі крыміналісцкага даследавання? Дзе, урэшце, сапраўдная, высякародная рамантыка, пошукі, прыгоды, пакуты душы, уласцівыя кожнаму маладому пакаленню ва ўсе часы, — што, хіба іх няма ў наш час? А цаліна, а БАМ, а новабудоўлі, а вечныя шукальнікі прыгод і шчасця, што вандруюць з канца ў канец па ўсёй краіне, вярбуючыся з аднаго месца ў другое за шчодры дзяржаўны кошт — пад'ёмныя, пераезныя, што гэта за племя качэўнікаў ва ўсёй сваёй сацыяльнай, грамадскай і маральнай складанасці — ці адны толькі энтузіясты, якія назаўсёды звязваюць свой лёс з выбарам свайго ідэалу, сваёй мэты, свайго месца жыцця, нарэшце, ці бязроднае «перакаці-полё», якое, адцураўшыся вытокаў, забыўшыся, адкуль яны і хто, не перададуць ні памяці, ні спадчыны і сваім нашчадкам, калі толькі такія ў іх завядуцца. У жыццёвым сэнсе, хутчэй — наадварот: гэта якраз бязродная катэгорыя вандроўнікаў-качэўнікаў, якія ўцякаюць, вярбуюцца ў новыя далёкія краі, прыкрываючыся патрыятычным парывам, але пакідаючы пасля сябе не надта прыемныя ўспаміны.

Бацькі-адзіночкі, дакладней сказаўшы — адзінцы, тулягі. Колькі іх, такіх, у каго нават не варухнецца, не зашчыміць сумленне, што недзе на свеце ёсць жывая істота — адна, дзве, тры, якія яны, кім выраслі, сталі?

І маці-адзіночкі. Ніколі яшчэ па чалавечай памяці не было іх столькі, як цяпер, у наш час. Эпоха маці-адзіночак. Што адбываецца ў грамадстве, якія яго

апоры і падваліны зрушыліся з месца, калі галоўная адказнасць і клопат за дзяцей, за будучыню чалавека, за тое, якім ён будзе, усё болей кладуцца на жанчыну, толькі на жанчыну. Пэўна, ёсць і складаюцца ўмовы для надыходу ў гісторыі развіцця чалавецтва перыяду новага матрыярхату. Можа, гэта ўжо і ёсць яго галоўная адзнака: так званая інфантальнасць як вынік спешчанасці і перакормленасці, незвычайнай цяплічнасці, ва ўмовах якой вырасла пакаленне, у поўным росквіце сіл няздатнае да самастойнасці, духоўна кволае, без ідэалу і цвёрдых перакананняў — і гэта асабліва прыкметная з'ява ў асяроддзі той часткі грамадства, што найбольш актыўна ўжо выбілася, выплішчылася наверх у нашым жыцці — мяшчанскай арыстакратыі.

Па заезджаных, апрыкралых штампам зляпаных, бадай, самы горшы і бездапаможны з усіх прагледжаных — двухсерыйны каляровы тэлевізійны фільм «Звон лета на сыходзе» (пастаноўшчык Ю. Дубровін). Вось дзе, як спецыяльна, на падбор уся безгустоўшчына, усе кананізаваныя ідэалы вясковага жыцця па ўзорах благой памяці «Кубанскіх казакоў» і «Кавалера Залатоў Зоркі». У вочы б'е расфарбаваная, размаляваная раскоша, сытасць, багацце, а за ўсім — душэўная мізэрнасць і ўбоства ўяўленняў аб жыцці, вельмі блізкіх па сваёй дасведчанасці да марктовэнаўскай: «Як я рэдагаваў сельскую газету». Даходзіць аж да такіх кур'ёзаў: герой фільма ў хвіліну сваёй адзіноты, ведучы ў повадзе каня сам-насам у полі, давярае яму, як блізкаму другу, свае патаемныя перажыванні. Конь, вядома, маўчыць.

— Ты маўчыш, гняды. Чаму ты маўчыш, гняды? — пытаецца герой, так і не дазнаўшыся на працягу ўсяго фільма, што маўклівы яго друг не гняды, а гнядая — кабыла.

З усяго гадавога валу кінапрадукцыі «Дзікае паляванне караля Стаха» па У. Караткевічу, пастаўленае Рубінчыкам, выклікала ледзь не сенсачую ў Мінску, галоўным чынам, сярод той часткі публікі, якая лічыць сябе асабліва дасведчанай, заўсёды ведае, што варыцца на кінакухнях. У апошні вечар агляду чырвоны касцёл асаджалі натоўпы цікаўных, наслуханых ужо ад тых, хто бачыў, што, маўляў, фільм можа не дайсці да экрана з-за некаторых сме-

лых пікантнасцей: там шаптуха распранае князеўну і голу качае пасярод дзядзінца ў пер'і, каб выгнаць з яе суроцы благога вока. Ужо аднаго гэтага даволі, каб браць касцёл прыступам.

Акрамя распранання гераіні ў фільме нямала падпушчана, вядома ж, і іншае туманнае экзотыкі, фантасмагарычных прывідаў, замкавых здацяў, чаго няма нават у самога Караткевіча, на што ўжо вопытнага і багатага на самыя пeverагодныя сюжэты ў сваім любімым жанры. Але тут, у фільме, бадай, залішне перабірае меру ўжо рэжысёр, нагарадзіўшы шмат такога, што не вытрымлівае праверкі самай звычайнай логікай і натуральнасцю мастацкага такту і густу. Узяць хоць бы тое качанне голай князеўны ў пер'і. Пра гэта я гаварыў на мастацкім савеце, калі нам паказвалі фільм упершыню: качанне ў пер'і — найвышэйшая ганьба для жанчыны. Качалі ў пер'і, мазалі дзэгцем, выстаўлялі напаказ, «на пазор» нашы далёкія продкі за самае вялікае злачынства — за вядзьмарства, за здраду. На ўсіх далейшых праглядах, абмеркаваннях, вядома ж, ведалі аб маёй пазіцыі — пратэсце супраць фальшывасці ўсёй гэтай гісторыі, разлічанай на эфект, на погаласку сярод публікі, але калі выкінуць гэтую сцэну — не будзе прынады, той «жареной клубнички», якая за апошнія гады зрабілася пошасцю, дурной модай, без якой не абыходзіцца амаль ніводзін новы фільм.

Актрыс-гераінь распранаюць даволі бесцырымонна, абы толькі больш-менш апраўдвалася гэта нейкай зручнай нагодай: колькі купанняў, плаванняў у рэчках, азёрах, у ванне! Ды неабавязкова, як прычына, вада. Ёсць яшчэ апрапанне-распрапанне, прымерка плацця, сарочки, ёсць, парэшце, найбольш распаўсюджаная магчымасць — пасцель, як месца дзеяння, дзе адбываюцца не толькі інтымныя падзеі, але і наладжваюцца ледзь не дыспуты і дыскусіі на высвятленню поглядаў на надзённыя праблемы. Гэта ўжо ў фільмах, што прэтэндуюць на высокую ідэйнасць. У «Шлюбнай почы» партызанка-падпольшчыца, высачаная паліцэйскім у той момант, калі яна кунаецца ў лясным возеры, голая — у поўнай сваёй красе выскачыўшы з вады, хапае на беразе аўтамат і напавал забівае ворага. Вось гэта гераізм у натуральным выглядзе. Такога яшчэ не было!

У сцэнарыі, напісаным рэжысёрам Луцэнкам па «Раскіданым гняздзе» Яшкі Купалы, якіх толькі бед-пакут, акрамя тых, што ёсць у п'есе, ні прыдуманаяўтарамі фільма для няшчаснай Зоські, а ўсё ж без галоўнага эфекту не абышлося. Каб зняць чары каханья да паніча, маці зноў-такі распранае дачку, садзіць яе ў бочку з вадой. Ёсць, знойдзена прынада для гледача, у якой пастаноўшчыкі ўжо бачаць гарантаваны поспех фільму. І гэтак цяпер амаль у кожнай кінакарціне. Урэшце, усё гэта можа апырацца, ператварыцца, калі не ператварылася, у пошлую банальшчыну. Ёсць жа з'явы ў жыцці, а тым больш у мастацтве, якія вымагаюць асаблівай тонкасці, далікатнасці і цнатлівасці. Падглядванне ў замочную шчыліну, смакаванне інтымных сцэн — далёка не эстэтычны крытэрыі спазнання. Прыкра бачыць у тым жа «Дзікім паляванні», калі ў той час, як старая баба-шаптуха качае голую ў пер'і гераіню-князёўну, высакародны герой, што з'явіўся сюды, каб разблытаць даўнюю тайную змову, стаіўшыся за вітражным акном, з вышыні замкавай вежы глядзіць на двор, дзе адбываюцца ўсе гэтыя «чарадзейныя» падзеі.

Далёкі ад ханжаскіх меркаванняў, баюся, што спекулятыўная гульня, разлік на эфект прынады занадта ж кідаюцца ў вочы. Гэта ўжо звычайнае рамесніцтва, падробка. Грэшным чынам, так і падмывае сказаць нашым кінакалегам — не арыгінальна! Прабуйце, нарэшце, адваротны эксперымент: хопіць распранаць жанчын! Чаму ў дачыненні да іх такая манапольная несправядлівасць! Пачынайце распранаць мужчын! І ў першую чаргу — саміх сябе. Паглядзім, чаго вы вартыя, на які гераізм здольныя ў сваім натуральным выглядзе.

Баюся, ой, баюся, што будзе мала ўцехі і радасці пам, гледачам!

НЯВОЛЬНІКІ ЭГАІЗМУ

Усё болей у нашым кіно набірае сілы чуллiва-спекулятыўная тэндэнцыя выводзіць на экран дзяцей. Чым меншы ўзрост, тым большы эфект

уздзеяння на глядача: ах, як іграе, як іграе — сапраўдны артыст!

Сцэнарысты і рэжысёры ўцягваюць дзяцей падчас у самыя складаныя псіхалагічныя дачыненні паміж дарослымі, у драматычныя і нават трагічныя падзеі сюжэта, вымушаючы, вымуштроўваючы, выдрэсіроўваючы іх плакаць, рыдаць, калаціцца ад страху, нема крычаць і г. д.

Што ж гэта — мастацтва ці маральная жорсткасць да чулай, найўна-даверлівай дзіцячай душы, якую, няхай сабе адну-адзіную з мільёнаў, мы шукаем, выбіраем у якасці ахвяры, жывой ахвяры на алтар мастацтва, каб тыя ж мільёны, глядзячы, як на іх вачах мучаюць, гвалтуюць кволае стварэнне, па-дурному захапляліся, а то і зайздросцілі: вось, маўляў, шчасліўчык, будучая зорка! Што ж, ёсць лічаныя прыклады, як некаторыя з пялёнак трапілі ў зоркі, але ж большасці ніхто ж не гарантуе зорнага лёсу, а вось што многім дзеткам надоўга траўміруецца жыццё, нармальныя адносіны з дарослымі, дома, у школе, у асяроддзі сваіх сяброў — факт відавочны.

Ці не занадта перабіраем меру, вымагаючы так званую вялікую псіхалагічную праўду ў маленькіх нявольнікаў мастацтва, паводзіны і перажыванні якіх вымяраем уяўленнямі і эгаізмам дарослых дыктатараў?

А яшчэ ж ёсць і другая, значна большая катэгорыя шчаслівых нявольнікаў сярод нашых дзяцей, якіх мы, дарослыя, па свайму эгаістычнаму праву выбіраем для самых пышных урачыстасцей, парадаў, свят і падзей. Гэта так званыя павіншавальнікі, вітальшчыкі і рапартавальшчыкі.

Тое, што для многіх з іх гэтыя абавязкі зрабіліся звычайнымі, адпрацаванымі, адштампаванымі, добра відаць па іх, не ўласцівай дзецям, самаўпэўненасці, самалюбаванню, адчуванню перавагі не толькі над сваімі аднагодкамі. Дзіва што, увайшоўшы ў смак выключнасці ролі, калі пры з'яўленні іх, прадстаўнікоў высокай місіі, на ногі падымаецца ўся зала і авацыямі сустракае іх, як незвычайных герояў-пераможцаў, цяжка не паверыць у сваю выключнасць.

Але гэта толькі для нявопытнага навічка. Чым болей набываецца вопыт, тым цвярозей «кадравы»

спецыяліст-павіншавальшчык узбагачаецца ісцінамі, для спасціжэння якіх вялікіх намаганняў не трэба: галоўнае — голасна, упэўнена, прыгожа рапартаваць. Што, якія дасягненні — не твой клопат. Дзеля гэтага ёсць дарослыя, спецыялісты, што складаюць рапарта і нават у вершах. Дарослыя дзядзі і дзеці нават могуць дазволіць сабе і такую магчымасць, паколькі вуснамі дзіцяці глаголет ісціна, пры дапамозе дзяцей звесці паміж сабой ведамасныя, службовыя рахункі, крытыкнуць дзядзяў, якія правініліся ў нечым перад іншымі, вышэй стаячымі дзядзямі або дзецямі, і гэта заўсёды выклікае захапленні аўдыторыі: во, даюць дзеці, «глаголет ісціна!».

Так дзіця становіцца не толькі забаўкай, а падчас і даволі незайздросным сродкам у нашых руках. У гэтым выпадку яму не лезуць у душу рэжысёры, не патрабуюць ад яго слёз, разлічаных на расчульванне публікі, але не менш небяспечныя і цырымонныя, што дамагаюцца ад яго весяліць і пацяшаць нас забавамі, якія мы самі прыдумалі дзеля ўласнага задавальнення.

У дзяржаўных маштабах мы пільна ахоўваем дзяцей ад фізічнай эксплуатацыі. Болей чуйна і пранікліва трэба змагацца супраць эксплуатацыі дзіцячай душэўнай даверлівасці нам, неразумным бацькам і выхавацелям.

1980

КОНКУРС КІНАЗОРАК

Легкадумнасць уяўлення аб прэстыжнасці далучэння дзяцей ужо з самага малку да выбару прафесіі паэта, мастака, музыканта, акцёра ў апошні час становіцца ўсё болей прыкметнай.

Нядаўна быў сведкам, як у дні навагодніх канікулаў маладыя мамы і бабкі, яшчэ ў поўнай сваёй сіле, з дзецьмі дзетсадаўскага і малодшага школьнага ўзросту літаральна прыступам бралі кінастудыю «Беларусьфільм». Аблога доўжылася цэлы тыдзень. Чаго ж дамагаліся ўдзельнікі штурму? Справа ў тым, што рэжысёр, які ўзяўся ставіць дзіцячы фільм, каб не рабіць сабе лішняга клопату — хадзіць, ездзіць, шукаць «артыстаў», кінуў кліч паўтарамільённаму

гораду цераз газету «Вячэрні Мінск»: вядзіце, нясіце дзяцей вашых!

Што рабілася на студыі — не цяжка сабе ўявіць. Прагнасць славы для сваіх дзетак завалодала дарослымі настолькі, што яны нават забыліся, каго ўцягваюць у гэтую азартную гульню.

Чырвоныя, распараныя ў сваіх раскошных шубах і дублёнках, задыхаючыся ад духаты ў вестыбюлях і калідорах, кожная, моцна трымаючы за руку свайго «кандыдата», часта ўжо зусім асалавеллага брала на ўласныя рукі, анікому не саступаючы, стаяла да пераможнага канца!

Права на выйгрыш тут дамагаліся з няменшай упартасцю і самаадданасцю, чым калі прыстройвалі гэтых жа дзетак у музычныя школы, у школы фігурнага катання, у школы з англійскай або з французскай мовамі, абы толькі не ў звычайную, нармальную, працоўную!

1986

ПЕРШЫ ВЕРШ

Малая дзяўчынка склала лёгка, радасна, без усякіх творчых пакут свой першы верш — чатыры радкі з чатырох слоў і ўсе зарыфмаваныя:

Кашку
варыць,
Машку
карміць.

Па сваёй непасрэднасці і натуральнасці — геніяльна! Я куды ў большым захапленні ад экспромтнага чатырохрадкоўя Машкі, якой год і пяць месяцаў, чым ад васьмігадовай паэтэсы з Ялты, вершы якой з прадмовамі вядомых літаратараў друкаваліся ў многіх газетах і часопісах, паспелі ўжо выйсці кніжкамі ў нас і за мяжой. Юную паэтэсу паказвалі ўсёй краіне па тэлебачанні. Да яе табунамі водзяць цікаўных разявак. Вакол дзяўчынкi, як незвычайнага дзіва, утварылася атмасфера ледзь не ўсеагульнага ажыятажу. Яе возяць разам з вядомымі паэтамі на выступленні, паказвалі ў тэлестудыі Астанкіна. Усесаюзная фірма грампластціпак запісала болей пяцідзсяці вершаў у выкананні самой дзяўчынкi.

Так і хочацца закрычаць на ўвесь голас: што вы робіце? Даўно ж вядома, што амаль кожнае дзіця ў такім узросце — геніяльнае. Яшчэ не маючы ўласнага ні жыццёвага, ні душэўнага вопыту, яно ўжо здольна выдатна імітаваць думкі і пачуцці дарослых, а ў слоўнай творчасці пераймаць нават дакладную рытмічную і сінтаксічную вершававую структуру.

У гэтым не цяжка пераканацца, чытаючы, а тым болей слухаючы, як яна чытае, ужо выбраўшы сабе куміраў для пераймання.

Свайго, натуральнага, уласцівага ўзросту, самому, нарэшце, маленству нічога няма.

Бяда, ой, бяда, калі да так званага вундэркінізму адразу ж прымешваецца сенсацыйнасць і такое сентыментальна-чуллівае мецанацтва. Якім усё гэта цяжарам кладзецца на кволяя плечыкі, падчас, можа, і сапраўднага таленту!

Ластаўкі горкага выраю (1980)

КНІЖНЫ БУМ, ШУМ, ГВАЛТ

Здавалася, радавацца трэба такому нечуванаму попыту на кнігу, ды асаблівых прычын для радасці мала, калі ўсё шырэй разгараецца ажыятаж, пошасць спекуляцыі, сістэмы пратэкцыянізму, блату, знаёмстваў толькі дзеля таго, каб набыць навінку, падпісацца на збор твораў класіка.

Так, я, дзіцячы пісьменнік, не змог выпісаць бібліятэкі сусветнай літаратуры для дзяцей таму, што не паступіўся пачуццём элементарнай годнасці, не найшоў да самага высокага кніжнага сапоўніка прасіць, клянчыць, засведчыць прызнанне яго ўлады пад маёй душой. Даўняй марай маёй было мець «Вопыты» Мішэля Мантэня. Я кнігі не маю і наўрад ці калі буду мець, а нейкі адстаўнік — свістун-графаман пахваляўся, што мае руку ў Акадэмічнай квігарні і ўжо набыў, хоць я ўпэўнены, што ён чытаць не будзе.

ДРАМАТУРГІЯ КУПАЛЫ

На рэдакцыйнай калегіі кінастудыі абмяркоўвалі сцэнарый па «Раскіданым гняздзе» Янкі Купалы. Студыя спадзяецца да 100-годдзя паэта зрабіць фільм.

Цяжкая і складаная задача экранізаваць Купалу. Нават на тэатральнай сцэне яго, здавалася б, такая простая па сваім народным характары як «Паўлінка» ў пастаноўцы купалаўцаў столькі год выклікала самыя супрацьлеглыя погляды і ацэнкі. А ўсё ж засталася, уцалела і ў рэжысёрскай трактоўцы, і ў традыцыях яе першых выканаўцаў, у бліскучым сузор'і нацыянальных талентаў.

«Раскіданаму гнязду» не пашанцавала. Яно не змагло ўвайсці ў нашу сцэнічную класіку з такім агульнапрызнаным поспехам.

Як нанова адкрыць гэтую народную драму з усёй складанасцю яе паэтычнай сімволікі, алегарычнага мыслення рэальных людскіх характараў — кожнага са сваім лёсам, светам уяўленняў, вобразаў і ідэалаў, не адрываючы ад жыццёвага асяроддзя, ад матэрыяльнай глебы, бо ўся сям'я Зяблікаў — не пустыя летуценнікі, яны ўжо ўсімі карэннямі ўраслі ў зямлю, з якое іх зганяюць.

Кожная галінка і саломіна раскіданага гнязда — гэта ўжо каштоўнасці, цану якім ведаюць толькі яны, Зяблікі.

Не будзе праўды бачання гэтай трагедыі, калі ўвесь сэнс яе мы станем тлумачыць толькі словамі дзеючых асоб.

Сродкі і магчымасці кіно могуць ажывіць усё, што акружае людзей, што яны трацяць, з чым развітваюцца назаўсёды.

Глыбіню болю раскіданага гнязда, страчанага бацькаўшчыны нельга адчуць і зразумець, абстрагаванымся выключна ў сацыяльна-класавых уяўленнях.

Купала адзін з нямногіх паэтаў, хто бачыў у чалавеку творцу зямных, рэальных каштоўнасцей, а яго найвышэйшае шчасце — у самой працы, як у паэме «Яна і я» — раскрыццё асобы ў творчасці.

У ГАЛАВЕ ТЛУМ, У ВУШАХ — ШУМ

Кінафільм «Узлёт» з удзелама Яўг. Еўтушэнкі ў ролі Цыялкоўскага.

Вельмі ж пастаноўшчыкі перабіраюць меру ў імкненні да нейкай абстрагаванай абагуленасці, да выхаду «ў космас» ідэі у іх, так сказаць, тэарэтычным вытлумачэнні вуснамі героя. Адсюль — залішняе рэзанёрства Цыялкоўскага, «вещание истин».

Што да здымкаў, да ўвасаблення ў сродках выяўлення, дык занадта ўсё разлічана на зрокавы эфект, на відовішча, на ашаламленне ўражаннем: шматфарбнасць, піратэхнічныя фокусы, грукат, шум, бясконцае імгненнае мільгаценне падзей.

Выйшаў я, хістаючыся ў бакі, з затлумленай галавой, з гуламі ў вушах. Такое моцнае ўражанне, што ў другі раз глядзець піхто не зацягнуў бы мяне і на вяроўцы.

ВІДУШЧАЯ ЛЮБОЎ

З вялікім узрушэннем чытаю двухтомнае выданне «Л. М. Талстой ва ўспамінах сучаснікаў».

Пачаў з другога тома, з апошняга дзесяцігоддзя жыцця пісьменніка. І хоць многія матэрыялы ўжо вядомыя, чытаная раней, ёсць і такія, што чамусьці не трапляліся.

Здаецца, упершыню сустракаюся з нарысам Вал. Брусава «На пахаванні Талстога», які ўразіў глыбокай непасрэднасцю жывога сведчання відавочцы.

А ўсё ж, бадай, найболей машабна ўбачана і адчута велічнасць асобы Талстога ва ўсіх складаных супярэчнасцях чалавека, мастака, мысленніка ў запісах Горкага.

Не першы раз іх чытаю, але заўсёды з адчуваннем далучэння да такіх багаццяў, якія здольна ўбачыць у чалавеку, мабыць, толькі вялікая відушчая любоў, а не сляпое захапленне.

ГРАДАВАЕ ПАБОІШЧА

За маю памяць яшчэ не было такога. У чатыры гадзіны дня насунулася цяжкая хмара, ажно цёмна стала.

Чытаў якраз «Пошукі будучыні» К. Чорнага. Што такое? Літар не бачу, седзячы перад самым акном. Магутныя ўдары грому, малапка. Забарабанілі першыя кроплі. Але ж грукат, як ад граду.

І праўда, град. Калоцяцца сточныя латакі, грміць бляха на стрэхах, на надаконніках. Вось-вось павылятаюць шыбіны. У фортку ўварваліся некалькі градзін і даляцелі аж да дзвярэй. Закружылі ў віхры сарваныя з дрэў лісты.

Двор, вуліца пабялелі пад пластом ледзянога шроту.

Праз паўгадзіны ўсё сціхла. Вадою адразу змыла сляды пабоішча, і толькі на балконе ў кветачных скрынях яшчэ ляжаць і не растаюць белыя каменні.

Нямала, мабыць, шкоды нарабілася за гэтыя паўгадзіны.

ЦІМКАВІЦКІЯ ЎРАЖАННІ

Ездзілі на радзіму Кузьмы Чорнага. Набралася люду поўны аўтобус: пісьменнікі, артысты, супрацоўнікі друку, радыё, тэлебачання. У нашай кампаніі цэлы букет сівагаловых: Азгур, Паслядовіч, Русак, Грамовіч, Кавалёў, Брыль, з маладзейшых — Алена Васілевіч, Адамовіч, Чыгрынаў, Гамолка, дачка Чорнага Іра, пляменніца Галя (дачка Ганны Карлаўны).

Дзень сонечны, цёплы, але надта ж ветраны. Перад школай, дзе адбывалася ўрачыстасць, вельмі ж лапаталі сцягі, а было іх густа — адзін пры адным, таму і нашы прамовы, і лапатаанне сцягоў, рыканне кароў, якія ішлі з пашы, лопанне крыламі пеўняў і іх галасы з двароў — усё злівалася ў адзін суцэльны гул. Вуліца, якая ідзе паўз самую школу, жыла сваім жыццём. Хто ехаў, хто ішоў. Зацікаўленыя спыняліся, узлётшы грудзмі на плот, слухалі, а каторыя, маючы болей часу, уваходзілі ў двор, садзіліся на расстаўленых лаўках. Доўга цягнуўся наш

так званы мітынг — гадзіны тры, пакуль не выгаварыліся траха не ўсе сталічныя, раённыя і мясцовыя прадстаўнікі, а цімкаўцы цярыліва сядзелі. Дарэчы, я, выступаючы, мусіў дапытвацца: як іх зваць? Адначасна чулася: цімкаўчане, цімкаўляне, цімкавічане. А можа, усё ж так, як заўсёды зваліся, як гаварыў і пісаў Чорны — цімкаўцы? Ды ці мала цяпер гучыць такога ў роднай мясцовасці самога вялікага цімкаўца, што выдумляе казённая канцылярыя?

Колькі ні прыслухоўваўся, ніяк не мог уцяміць, а слоўца сёння на вуснах і старога, і малога ў Цімкавічах: жабаі, жабаі, жабаі... Што за жабаі? Аказваецца, жалезабетонныя вырабы. Заводзік такі ў Цімкавічах. Індустрыя мясцовая. Здаецца, на тым самым месцы, дзе была славетная салатопка дзядзькі Беяка, пра якую не раз успамінаў Кузьма Чорны. Толькі пры ўездзе ў мястэчка, ці як цяпер яно называецца «гарадскі пасёлак», на дарожным слупе напісана: «Цімкавічы» па-беларуску, а побач другі слуп, болей высокі і парадны: «Совхоз Тімковічскі». Аніводнай службовай шыльды ў вёсцы на роднай мове, толькі ў школе, якой прысвоена яго імя, ды ў яго музеі...

Вечарам таго ж дня, калі мы вярталіся дадому, кіламетраў каля 30-ці на пад'ездзе да Мінска з нашым аўтобусам здарылася жахлівая прыгода: на хадку адарвалася двухскатнае задняе левае кола. Выкаціўшыся з-пад машыны, яно ляцела перад намі, на нашых вачах пасярэдзіне пашы метраў сто, пакуль не звярнула пад адхон і не звалілася ў балота. Гэта вялікае шчасце, што на тую хвіліну нічога не трапілася яму насустрач. І наша шчасце, што самі мы засталіся цэлыя, хоць на тармазах нас, бескалёсных, яшчэ ўсё валок і валок матор. Дабраліся дадому на папутных, хто як сеў. Я сыскаўся з апошняй чаргой позна ўночы.

СЛЕСАР ТРАФІМ ВЫРУЧАЕ

Рамеспікі, спекулянты ад мастацтва ў розныя часы і ўсюды аднолькавыя.

Глядзеў двухсерыйную амерыканскую карціну пра Феранца Ліста: якое ўбогае і пошлае мяшчач-

скас ўяўленне аб жыцці, аб творчасці кампазітара!
А пазаўтра — наш сучасны фільмік пра двух пры-
дуркаў, якія прыехалі пакараць паўночную Сібір.

Адзін ніяк не можа паразумнець, бо хітруе, не
хоча працаваць сумленна, а другі паразумнеў адра-
зу, праваліўшыся пад лёд разам з трактарам.

Дакторка, першая красуня на ўсю будоўлю, вя-
дома ж, пакахала героя. За што?

Ён жа такі, які і быў, абмежаваны, прымітыўны.
Не важна. Было б «каханне», фон, антураж, дэка-
рацыі напалатове.

За сцяной заўсёды на дзяжурстве слесар Трафім,
які «куе штосьці жалезнае».

СПІСАЛІ З БАЛАНСУ

На Случчыне вузкай паласою з поўдня на
поўнач разам са страшнай градавай хмарай — цяж-
кай, у сівых пярэсцінах праімчаўся піколі яшчэ не
бачаны і не чуты на памяці ўраган, а хутчэй за ўсё,
мяркуючы па яго сіле — смерч.

Па раёне абярнуў і паразбіваў ушчэнт пяць сі-
лосных вежаў — гэтых, што як мусульманскія мя-
чэці зіхацяць цяпер белымі купаламі па ўсёй
Случчыне.

У Еўлічах таксама абярнуў — яшчэ ні разу ў яе
не закладвалі сілас. Ставілі па прымусу, сельгастэх-
ніка не дае калгасам патрэбных машын, хто не хо-
ча набываць вежы.

25 тысяч каштуе кожная, а сілос у іх гніе, акіс-
ляецца, смярдзіць — жывёла не хоча есці. Лепш
самы просты спосаб — у ямах сіласуюць.

Сельгастэхніка і калгас задаволены — вежы, на-
рэшце, спісаны з балансу!

КУРЫНЫЯ КАПІТАЛІСТЫ

Успомніў папяросы свайго маленства. Яны
называліся: «Эх, отдай всё!»

На пачку памалявана самаздаволеная морда
хлопца, які ажно млее ад асалоды. Ён з рота выпус-
кае дым, які кольцамі падымасца ўгару.

Пасучы каровы за бродам у карчэўі, мы круцілі папяросы з сухога моху і алешнікавага лісту, які вельмі драў горла. Мох быў далікатнейшы.

Але найвышэйшым шчасцем было здабыць пачак «Эх, отдай всё!».

Што ж мы маглі аддаць за гэту асалоду? Грошай, вядома, не было. Спрадвеку мужык расплочваўся натураю.

У кааперацыю на Сенніцу мы хадзілі, агледзеўшы, калі дзе куры несліся не навідавоку, а ў лапухах ці бульбоўніку — дзiesiąтак яек — гэта ўжо было нашай, як бы законнай дабычай.

За паўдзiesiąтка яек — пачак «Эх, отдай всё!». Вышэй рангам былі «Пушки». Намаляваныя на каробцы тоўстыя, як гарматы, яны ляжалі ва ўсёй прывабнасці, вельмі прыемна пахацелі, але былі недасупныя для нас, курыных капіталістаў.

ЖЫВАЯ ВАДА

У восьмым нумары «Новаго мира» прачытаў аповесць «Жывая вада» — першую буйную рэч аўтара, якога я даўно ведаю.

Яшчэ калі працаваў у «Вясёлцы», мы публікавалі яго аповяданні для дзяцей.

Не цяжка было заўважыць, што расце здольны і вельмі адметны пісьменнік у магутнай кагорце рускіх «почвенников».

Што асабліва цікавае ў гэтай рэчы — мова ў яе сучаснай плыні, калі ў яе багацці, у жывыя скарбы ўліваецца сучасная народная лексіка.

Так актыўна і скрозь — у побыце, у дачыненнях людзей — урываецца паток новых слоў, разуменняў, назваў, якія трэба абжыць, засвоіць і, галоўнае, падначаліць сінтаксічным законам, строю гучання і ладу натуральнай гаворкі, жывой размоўнай інтанацыі.

У характары свайго героя, у яго тыповасці Круцін адкрыў штосьці вельмі важнае для асэнсавання гістарычнага лёсу так званага «простага чалавека» не ў спекулятыўна-дагматычным сэнсе, а ў філасофскім значэнні гістарычнай трываласці і народнага жыцця.

ПАМІЖ СВАІХ ПРОДКАЎ

Аўтобусам, нанятым Т. Р. Цулуکیدзе, ездзілі ў вялікім гурце пісьменнікаў, родных, блізкіх сяброў на радзіму Пальчэўскага — в. Прусінава адзначаць гадавіну з дня яго смерці. Прыгожа завяршыў Алесь Восінавіч круг свайго жыцця, наказаўшы пахаваць яго ў родных мясцінах — на ўзвышшы між старых сосен, адкуль адкрываецца шырокі далягляд на Нёман. Так ён рупіўся пра месца свайго будучага спакою, упарадкаваў вясковыя старыя могілкі, дзе пахаваны яго бацькі, брат, радня, паставіўшы ўсім помнікі, агароджы, старанна абгарадзіў гэтае ціхае надрэчнае ўзвышша. У кожны свой прыезд ён абавязкова штосьці завяршаў або пачынаў са сваіх клопатаў. Аднасельцы не вельмі спяшаліся памагаць нават за самую шчодрую плату, мала цяпер хто зацікаўлены ў зароботку: ат, хіба што на выпадку — цяп-ляп, каб тут жа і даць раду дурным грашам, заробленым гуляючы.

Штараз вяртаючыся з вёскі, Алесь, памятаю, расказваў, як цяжка знайсці дбайнага чалавека, хто б падахвоціўся памагчы або нават умеў нешта добра зрабіць — робяць як напаканец рук, як не дзеля саміх сябе, дзеля памяці сваіх продкаў. І праўда, адкуль у нашых вяскоўцаў такая абьякавасць да родных карэншчаў — ці не ад той няпэўнасці, невядомасці — дзе сам будзеш жыць праз некалькі год, не кажучы пра дзяцей, што ў большасці ўжо не звязаны ніякімі карэннямі з зямлёй, дзе нарадзіліся. Лёс жа многіх нашых вёсак афіцыйна вызначаны — неперспектыўныя. Першыя цураюцца зямлі, памяці свайго роду ўсе, хто разлічвае на перспектыву, хто хоча бегчы паперадзе часу. Калісьці ў сацыяльнай сваёй сутнасці мы раскулачылі кулака — уласніка, хцівага драпежніка, цяпер, па сучаснай стадыі грамадства мы, калі так можна сказаць, расселянілі селяніна.

Вёска дажывае веку. Такой, як яна была, ніколі ўжо не будзе. Але ж такім, якім быў селянін, і ён ніколі ўжо не будзе. Не ведаю, ці варта гэтаму радавацца. На сучасным этапе гэтай сацыяльнай эвалюцыі ці рэвалюцыі вясковы чалавек хутчэй пустадомак, чым руплівец, дбайны гаспадар. Нябожчык

Пальчэўскі спачывае між сваіх продкаў, а вось па-шчадкаў зусім ужо няма клопату — будуць па мо-гільніку хадзіць каровы і козы ці не. Драўляная каплічка, якая прастаяла тут, пэўна, сотню год, сё-лета абярнулася, дах уваліўся ў сцены. Гара друзу так і ляжыць пасярод могілак. Мінуўся вялікдзень, радаўніца — нікому не закарцела, не заманулася пры-браць. Якога ж загаду чакаюць дзеці, унукі тых, што спяць пад гэтымі соснамі, — загаду, авансу ці нараду на работу? Брыдка, сорамна, крыўдна...

НА МЕСЦЫ КАРЧМЫ

На пачатку Лодачнай прырэчнай вуліцы, якая захавала яшчэ адзнакі старой ускраіны Мінска, пабудавалі шыкоўны бар — цывілізавалі да алімпійдных падзей гэты глухі, ціхі куточак над Свіслаччу.

Я люблю гэтую маленькую, амаль вясковую вулачку, з яе хаткамі, урослымі па акянціцы ў зямлю, з высокімі брамамі, за якімі абавязкова садок, агарод, а ў двары або перад вулічнымі вокнамі — кветнікі, у якіх пышна цвіце бабіна лета і да замаразкаў гараць шышкаваныя вяргіні.

І вось ідучы ў стаматалагічную паліклініку, гляджу — бар. Вакол расчышчаны пляцоўкі і засеяны траўкай, усё навакол заліта асфальтам. Наводшыбе ад цэнтра, у закутку над ціхай рэчкай — самае месца для душы, якая прагне «утолить земные печали».

Як лёсам наканавана: тут, на выездзе з горада, калісьці стаяла карчма «Апошні грош».

З АДНАГО ШЫНЯЛЯ, КАЖУХА І СВІТКІ

Адказваў на пытанні анкеты, прысланай літаратурнай рэдакцыяй БелСЭ, якая рыхтуе да выдання энцыклапедычны слоўнік «Янка Купала».

Пытанні, вядома, разасланы ўсім, хто меў дачыненне да паэта, сустракаўся з ім, дзе, калі, пры якіх абставінах.

Не ведаю толькі, дзеля чаго сярод пытанняў ёсць і такое, на якое самому і не вельмі ёмка адказваць: які ўплыў Купалы на Вашу творчасць?

Для літаратара, які высока шануе Купалу і хоць трошкі паважае і самога сябе, і сваіх чытачоў, даволі рызыкаўны занятак — займацца самадаследаваннем, ды яшчэ публічна, хаця даўно ўжо ў нас склалася недарэчная традыцыя прымервання ўсіх паспісачна, па наяўнасці літаратурнага пагалоўя да вялікіх імён. І ў выніку ўсе задаволены, што выйшлі з аднаго шыняля — гогалеўскага ці Коласавага кажуха, а сам я мог бы дадаць: усе Віткі з адной світкі.

ЛЕКТАР — АЎТАМАТ

Лекцыя аб міжнародным становішчы. Людзей сабралася прыстойна, адчуваецца зацікаўленасць: столькі ў свеце ўсякіх падзей!

Прыйшлі многія паважаныя і салідныя літаратары. Здавалася б, і лектару варта было б палічыцца з аўдыторыяй, сказаць штосьці болей самастойнае — не, як аўтамат, як праграмаванае ЭВМ: гладка, без супынку і запінкі гатовы тэкст — агульныя і ўсім вядомыя абкаты, абгрызеныя і абсмоктаныя сцверджанні і вывады, ды яшчэ з такой пыхлівай прэтэнцыёзнасцю, нібыта ўсё з першых рук, толькі яму даступных і давераных крыніц.

Што гэта, як не прафесійны, даведзены да ўзорнай дасканаласці аўтаматызм? Я і сам, маўляў, ведаю, што ваджу ўсіх вас за нос, але паглядзіце, з якім бляскам!

ПЕРАПІСВАЮ ДЗЁННІК

Перапісанне ідзе гэтак марудна, што патрэбна цераз сілу, цераз намаганне выбіраць, выкалупваць са старых запісаў кожны эпізод, бо тут жа ўзнікаюць многія іншыя пытанні: калі запісвалася, якія акалічнасці болей блізкія да гэтага часу могуць удакладніць падзею або факт.

Рапей, да вайны, ды і ў час вайны я яшчэ не меў такой звычкі, як цяпер — абавязкова ставіць дату.

Нават у пасляваенны час большасць фотаздымкаў — маіх, сямейных і, асабліва шкада, нашых упучак — не пазначаны датамі.

У такіх выпадках, калі мне неабходна ўспомніць, удакладніць, дапамагае Оля. У яе болей, я сказаў бы, фактурная памяць, з большым ахопам рэальных і канкрэтных арыенціраў у часе. Заўсёды спадзяюся на яе дапамогу.

ЛАСТАЎКІ ГОРКАГА ВЫРАЮ

Вялікая радасная для мяне неспадзяванка: Оля, аказваецца, захавала, зберагла ўсе мае пісьмы, паштоўкі і нават надпісы на грашовых пераводах за гады вайны — ад першага пісьма, напісанага мною з Гомеля, калі я даведаўся, што яна з дзецьмі ў сяле Карлінскім Майнскага раёна Куйбышаўскай вобласці, да нашай перапіскі, калі мы сталі рыхтавацца да ад'езду — яна з Кургана, а я з Масквы — у Мінск, на радзіму.

Дзякуй табе, мая любая, я ж і не ведаў, і не падзраваў, не здагадваўся нават, што ты хаваеш у сваім старэнькім вішнёвым чамаданчыку, ды і не звяртаў, прызнацца, на яго ўвагі, а можа, і ўпершыню ўбачыў, калі ты мне сёння яго паказала.

Колькі іх тут, ластавак майго горкага выраю — пісьмы, пісьмы, мабыць, не адна сотня. Стаў гартаць, чытаць і так расчуліўся, што не здолеў выказаць табе падзякі і ніводнага слова не змог вымавіць.

І смех і грэх (1981)

ЗАЯЦ З ТАБАКЕРКАЙ

У другі раз прачытаў «Сярэбраную табакерку». Памятаю, чытаў, калі яна выйшла ў 1977 годзе ў раскошным выданні. З таго часу застаўся нейкі сумны асадак незадавальнення: узяўся пісьменнік-прафесіянал, які, здавалася б, так добра ведаў народныя скарбы творчасці, узяўся падняць вечныя ідэі, трансфармаваўшы іх у эпічныя вобразы, і раскідаўся на бакавыя, пабочныя прыгоды.

Паставіўшы ў асяродак усяго сюжэтнага збудавання не чалавека, а ўмоўны персанаж Заяца з табакеркай, у якой той трымае смерць, аўтар тым самым ужо загадзя звёў на нішто значнасць ідэі бяссмерця, галоўным чынам, у дачыненні да чалавека як выразніка ўсёй складанасці сацыяльнага, філасофскага і маральнага абсягу самой ідэі людскай неўміручасці. Увасабленне фальклору ў прафесійныя творы мастацтва вымагае болей значнага ўзроўню вобразнасці, падначаленай думцы, паэтычнай форме. Нагрувашчванне прыгод прывяло да таго, што аўтар трапіў у залежнасць ад матэрыялу, страціўшы пачуццё густу і ўлады над словам.

Які багаты наш фальклор! І як бы пабагацела наша беларуская культура, каб мы ўбачылі ў ім сваіх «Фаўстаў»!

БАЦЬКА І СЫН

Былы пракурор раёна, пасля старшыня калгаса, цяпер — дырэктар лазні: «мые баб».

Па гэтай сваёй спецыяльнасці — «мыцця баб» у калгасе ён пакінуў па сабе не толькі памяць, але і след: вырасла ўжо ладная дачка, прыстроеная адной даярцы. «Было б не адно, але ж колькі яна папамучылася, каб болей не было» (рабіла, значыць, аборты). Дзяўчынка, як малая была, вельмі ж не любіла, калі пацвельвалі: Бродска. «Якая я Блоцка?»

Прыбіральшчыцай у канторы праўлення была евангелістка, устарэлая, здаровая дзеўка, і да тае падбіраўся. Але евангелістка так штурханула, што ўдарыў нагу ў калене і доўга хадзіў з кіем.

Яго драпежніцкі інстынкт па гэтай часці шукаў усё новыя спосабы. Вельмі ж любіў пераймаць жанок і лавіць на сене, у саломе, у бульбе. Злоўленая ўжо не вырвецца, а не дасца — біў.

Гэта я ўсё пра старшага, бацьку, які пачаў пракурорам, а кончыў дырэктарам лазні: «мые баб». Сыноч жа пачаў кар'еру з дырэктарства на рынку і пагарэў на крадзяжы царкоўных абразоў і крыжоў.

Накрылі яго пакрыўджаныя хаўруснікі, спекулянты з Каўказа. Далі вялікі хабар, але ўсе грошы памецілі меткаю і заявілі міліцыі.

У службовым дырэктарскім стале на рынку знайшлі крыж, а дома, на гарышчы — другі крыж і абразы. Стары «пракурор» адхрышчваецца — нічога знаць не знаю. Малодшага судзілі, але не ў сваім раёне, бацька пастараўся, каб менш было шуму.

З ВОПЫТУ ПАПЯРЭДНІКАЎ

Стаўшы за старшыню, пачаў з таго, што ўзяўся ганяць куры калгаснікаў з калгаснага поля.

Гэтак жа, мабыць, і кончыць, як яго папярэднікі. Яны таксама пачыналі з гэтага.

Праўда, былы пракурор з курэй перайшоў на баб. Толькі тым і займаўся, што высочваў, дзе б гэта залучыць, запарваць каторую нібыта ў шкодзе, але з адным пеўневым намерам і клопатам.

ШТУКАР

Трапіўшы за чарговыя штукарствы ў міліцыю, ён не сядзеў склаўшы рукі. Работу яму знайшлі. Даручылі перакрыць дах будынка. Сядзячы на версе і пляскаючы малатком па блясе, убачыў, што вуліцай паўз самы плот едзе дзядзька з возам.

— Можна, табе, чалавеча, бляха патрэбна?

— Дзіва што.

— То купляй.

— Колькі за ліст?

— Тры рублі.

Гэта была нечувана нізкая цана. Добры шчодры бляхар сам перакінуў гаспадару цераз агароджу ўсе будаўнічыя запасы, якія яму выдалі. Чалавек расплаціўся, шчаслівы паехаў дадому, перакрываць новай бляхай хату, а «майстар» сядзіць сабе і курыць. Налучыўся міліцэйскі гаспадаршкік.

— Чаму сядзіш?

— Няма матэрыялу.

— Як няма? Я ж сам выдаваў табе бляху. Дзе яна?

— Загнаў, — спакойна паведаміў весялун.

Дайшло да начальніка.

— Ганіце зараз жа яго адсюль, каб і духу не было — і маўчыце. А то дазнаюцца вышэй — праходу не дадуць, абсмяюць тады на ўвесь свет, якія мы разывакі!

УЛАДА

Госпадзі, як кожнаму хочацца мець уладу над іншымі!

Кагадзе быў ва універсаме, узяў хлеб і малако.

І яшчэ не апрастаў драцянога кошыка, як у мяне яго забрала новая пакупніца, але ў гэтую хвіліну якраз бабулька, прыстаўленая сачыць за кашамі,

заўважыла, што ў маім застаўся папяровы цэтлік — чэк.

— Грязные корзины нельзя оставлять, чеки надо положить вот сюда! — і паказала мне пластмасавую скрынку.

Век жыві, век вучыся! Сам не хочаш — начальнікі навучаць!

АВОСЬКА

Чалавек з авоськай на вуліцы адразу трапляе ў разрад здабытчыкаў. Сёння нёс з рамонт электрабрытву, і дзве жанчыны, заклапочаныя, забеганыя і запараныя, спынялі мяне:

— Вы не з прадуктовага?

— Каўбасы не заўважалі?

А цераз квартал зноў:

— Вы з універмага?

Авоську, па сучаснаму звычаю, я заўсёды маю пры сабе — на ўсякі выпадак, але рэдка карыстаюся ёю, а вось дастаў з кішэні і як па апазнавальнаму знаку адразу ж папаў у лік энтузіястаў-шукальнікаў — дзе што даюць. Пасля такога нельга не паспачуваць нашым жанчынам, якія вось так штодня, бегачы з магазіна ў магазін, выпрацавалі ўжо дакладныя адзнакі і арыенціры, сярод якіх авоська, і калі не парожня, значыць, кіруйся на яе — авось і табе пашанцуе.

ЧАРНІЛА

У аўтобусе маладая жанчына паднялася, саступаючы мне месца. Я стаў адмаўляцца, запэўніваючы, што не сяду, але яна катэгарычна патрабавала, каб я сеў. Зацяжная сцэна нашай узаемнай ветлівасці была, нарэшце, завершана загадам мужчыны, побач з якім кагадзе што сядзела гэтая самая маладзіца.

— Садзіцеся, — сказаў ён мне, — гэта мая жопка.

Адчуўшы ў голасе ўладу, я паслухмяна сеў, ужо зразумеўшы, што мой спадарожнік мае пільную патрэбу ў новым субяседніку, каб, напэўна, у каторы

раз пацешыць сваё нечым і некалі пакрыўджанае самалюбства.

Не стары яшчэ гадамі, але нейкі ўвесь як бы выкачаны і вывалены, з тварам, зарослым шчацінай і з прапleshынамі на галаве, ён, як не цяжка было пераканацца, пры кожным новым знаёмстве пускаў адразу ў ход ужо адпрацаваны псіхалагічны прыём: — Я матэматык-тэарэтык па спецыяльнасці... — Гэта, вядома, стварала ўражанне: глядзі ты, хто б мог падумаць — якая неадпаведнасць знешняга аблічча ўнутранаму зместу.

— А цяпер вы на пенсіі? Здаецца ж, яшчэ малады зусім, — пацікавіўся я.

— Не зусім каб на пенсіі, але амаль што... — не вельмі выразна адказаў субсяседнік. — Калі дакладней сказаць, — дадаў ён, — я пішу мемуары.

Я жартам для настрою пацікавіўся:

— А як вы пішаце, чым — шарыкавай ручкай ці чарніламі?

— Чарніламі! — радасна выгукнуў ён і зарагатаў. І ўсе, хто чуў нашу размову, таксама весела засмяяліся. Матэматык-тэарэтык і мемуарыст удакладніў:

— Бяру на дзень бутэльку, дзве і тры — і ўсё роўна не хапае — гэтак добра ідзе работа.

Так, сам таго не думаючы, не спадзеючыся, я патрапіў пальцам у неба.

СЯМЕЙНІКІ

Адзінокая старая баба, застаўшыся дажываць веку, рада сваім адзіным сямейнікам: кату і кошцы.

Але кот здрадзіў кошцы і сышоў з хаты.

Як горка перажывае гаспадыня, судзяшаючы кошку: «Можа, ён яшчэ вернецца».

БАЦЬКАЎ СОРАМ

Бацька-алкаш украў рубля ў сваё самай меншай пяцігадовай дачушкі. Гэта суседка — хросная маці дзяўчынкi — дала ёй, гэтага злашчаснага рубля.

Колькі было ўцехі ёй, малой, — цэлая падзея! Рубель! Ды вось бацька ўкраў!

Дзіця падняло гвалт, лямант, плач:

— Ты ўкраў, ты — злодзей! — і аж зацекаецца з плачу.

Сусед не вытрываў:

— Аддай ёй рубля!

Таму ўжо не было чым апраўдвацца. Папрасіў толькі: «Хай яна выйдзе...» — Гэта, каб не бачыла, куды ён схаваў, а суседа ўжо нікольні не саромяўся.

Дзіця выйшла ў сенцы, а бацька, скінуўшы з нагі чаравік, дастаў грошы з-пад пяты рванае суконнае шкарпэткі.

— То на ўжо, вазьмі свайго рубля, варта было падымаць такі лямант!..

І ПАКАЗАЛА!

«Яна сваё пакажа!» — казаў Шот пра гарэлку, якую ён рабіў на лугавым кмене і ўсякіх іншых раслінах.

Хлопцы прыйшлі на пабыўку з арміі, хацелася выпіць. Нараілі, што ёсць у Шота, пайшлі, паспыталі: «Нейка ж слаба».

«Яна сваё пакажа!» — запэўніў самагоншчык.

І праўда, як выпілі, дык адзін лез на сцяну, а другі падраў на сабе ўсю сарочку — гэтак ірвала і пякло ў грудзях!

САСМАГЛЫ СУСЕД

Наш сусед прасіў у Тасі: можа, у вас хоць на які кілішчак знойдзецца — апахмяліцца.

Тася зліла сцэдкі з бутэлек, вышла ўсяго паўчаркі. Глынуў сасмаглы сусед — мала.

— Можа, адэкалон ёсць?

Алачка — унучка малая — сказала:

— Ёсць, — і дастала з шафы флакончык. Думала, дзядзька хоча папырскацца, і як жа здзівілася і сумелася, калі той, разявіўшы ляпу, выліў туды ўвесь флакон.

НЕ ПАСПЫТАЎ НІ КРОПЛІ

Цімох, запрошаны ў госці да суседа, занёс пляшку сідру. Гаспадар не выставіў яе на стол — вельмі ж прывабіла серабрыстая абгортка галоўкі і нязвычайна цяжкая бутля.

Калі разышліся госці, дастаўшы ў сенцах прыхаваны гасцінец, гаспадар ледзь даў рады, каб адкруціць дрот, зняць блішчастую паперу, і так разбоўтаў бутэльку, што корак бабахнуў, як з паляўнічай стрэльбы пыж, і ўсё пітво сышло шыпучай белай пеннай — хоць бы кропля засталася на дне.

Назаўтра не ўцярапеў, спытаўся ў Цімоха:

— Братачка, што гэта ты мне прыносіў?

— Шампанскае! — сказаў Цімох, ужо здагадаўшыся, што суседава цікаўнасць не без дай прычыны.

— Ай-яй-яй, — горка пашкадаваў сусед, — а я ж нават і не паспытаў — ні кроплі.

РАДАСЛОЎЕ ТРАГЕДЫІ

У старажытным Рыме каралі смерцю тых, хто піў да трыццаці год, таму што якраз да трыццаці год у асноўным заводзяць сям'ю. Народныя звычэй забаранялі піць віно маладым за вясельным сталом.

Яшчэ Плутарх, старажытны грэчаскі філосаф, вывеў вядомую формулу: «Эбрыі эброіс гігнунт» — п'яніца нараджае п'яніц, а Платон дамогся закону, які забараняў піць да васьмнаццаці год, бо алкаголікамі становяцца ў першую чаргу тыя, хто пачаў у раннім узросце. Нават чарка, выпітая адным з будучых бацькоў, мужам або жонкай, здольна знявечыць здароўе, лёс, будучыню таго, хто павінен нарадзіцца, — адна-адзіная чарка, выпітая ў час, у хвіліну самай запаветнай блізкасці. Французскі вучоны Марэль, наш сучаснік, даследаваў сям'ю алкаголікаў на працягу чатырох пакаленняў. Пасля паступовай дэградацыі, духоўнага спусташэння, ідыятызму і бесплоднасці род на чацвёртым пакаленні звёўся, знік зусім. Засохлае генеалагічнае дрэва рухнула ў небыццё.

Адно п'ядаўняе даследаванне паказала такія вынікі: ад 215 бацькоў, што злоўжывалі спіртным, на-

радзілася 37 недапошаных, 16 мёртвых, 36 недаразвітых, непрацаздольных дзяцей, 55 захварэла туберкулёзам, 145 псіхічнымі расстройтвамі.

МІКАЛАЙ ГРОШАЙ НЕ ДАЎ

Вялікі гурт радні, увекавечваючы нябожчыка, патрабаваў выбіць на камені імёны ўсіх, хто меў дачыпенне да пабудовы помніка — дзядзькоў, цёткаў, пляменнікаў, родных і стрыечных братоў і сясцёр. Апошнім у спісе стаяў «Мікалай», але з такой прыпіскаю: «А Мікалай грошай не даў».

Колькі ні ўгаворваў майстар не ўпісваць Мікалая, але радня не адступілася.

Так была ўвекавечана на камені скупасць аднаго разам са зласлівай помслівасцю ўсяго сваяцкага кода!

ОТ ТАБЕ І ВЯСЕЛЛЕ

У гэту зіму панамятала было снегу — страх, роўна з хатамі, а ў хатах у каторых хоць ваўкоў ганяй, вада змярзалася. У нашых суседак была такая халадэча, дык яны абедзве стараліся па людзях перабыць. Адну поч пераначавала Таццяна ў Мацьвейкавых, адале, бачыць гаспадыня, што і на другую збіраецца, а ўжо пайка якая сама не свая — з твару перамянілася.

— Ідзі дадому, Таццянка, ты, мабыць, памрэш... — сказала ўстрыожаная гаспадыня.

— Што ты, чаго гэта я памру...

Пазвалі сястру. Прышла Алена, забрала.

Назаўтра раніцай прыходзіць пляменнік наказваць на вяселле:

— Нешта ж вы, цётка, позна спіце...

— Чуеш, Таццяна, годзі табе пухнуць — на вяселле трэба збірацца! — гукнула сястра. А тая маўчыць, не паварушыцца пад кажухом.

Дакрануліся, а яна ўжо скачанела ўся.

От табе і вяселле...

НЯМКО

Незвычайны лёс нямога калгасніка. Нямко быў такі здаровы, пястомны і цягавіты, што на працаднях і паказчыках калгаса выйшаў перадавіком на ўвесь раён: яму перападалі ўсе, якія толькі былі ўзнагароды.

Граматамі выклеіў усю хату, а на покуце выставіў гіпсавы бюст Карла Маркса.

Гэта было якраз у тыя гады, калі пачаўся хапун усіх, хто пападаў у ворагі народа. У не апошнюю чаргу, вядома, і «за язык» — хтось не так і не тое сказаў ці як даносчыку пачулася.

Пабралі многіх «за язык». Самым палітычна надзейным астаўся на ўсю вёску нямко.

Па-ранейшаму на ўрачыстых сходах за ўдарную працу і высокую палітычную свядомасць яму ўручалі граматы, вымпелы, адрэзы матэрыі на штаны і гіпсавыя бюсты.

ВОЛЕЧКА НА ШЫІ

Аляксандра Васільеўна — мой доктар і прыемная субяседніца, расказвала пра свайго сына. Заўсёды для нас гэта галоўная тэма: назіранні маці, як расце, развіваецца яе Дзімачка, якія складанасці, цяжкасці, канфлікты, супярэчнасці і непаразуменні ў працэсе стапаўлення характару дзіцяці, як шукае яна спосабу і магчымасцей дамагчыся даверу.

Пайшоўшы ў першы клас, упадабаў дзяўчынку, з якой яго пасадзілі за адной партай. Першай радаснай навіной, якую прынёс дадому:

— Мама, я жанюся!

— З кім, сыночак?

— З Лідачкай. Дагаварыліся, што заўтра яна пераходзіць да нас.

— А дзе ж мы тут размесцімся? Сам жа бачыш — мой ложкак, твая канапа, а больш і месца няма.

— А мы ўдваіх з ёй — на ложку, а ты на канапе. — Цераз некалькі дзён пільная неабходнасць у жапіцьбе забылася.

У другім класе паявілася Волечка. Толькі і размоў і гаворкі: а Волечка тое, а Волечка гэтае. З ней-

кага значка зрабіў медальён і, выразаўшы з агульнай школьнай фатаграфіі яе, Воліну, картку, уставіў у аправу, прывязаў да мамінага ланцужка і павесіў на шыю.

— Ты і ў школу гэтак пойдзеш?

— Пайду.

Ледзь удалося пераканаць, што, можа, не варта: ці мала хто не так зразумее, ды і сама Воля невядома, як падумае. У школу ідучы, здымаў, але як толькі вяртаўся дадому, зноў надзяваў і нават спаць клаўся, не скідаючы медальёна.

А тая Волечка, абрапніца, сваёй маме ўсё пра Дзімачку расказвала.

Сустрэліся мамы, прывёўшы дзяцей у басейн, пазнаёміліся. Расказваюць адна другой пра жаніха і нявесту — добра, што дасціпна і далікатна, з адчуваннем «правіл гульні».

ПАКАЗУХА

У сваіх артыкулах аб выхаванні дзяцей я абураўся, што ў Мінску на дамах развешаны бляхі-граматы: «Дом высокай культуры», а прыехаўшы ў Еўлічы, раптам убачыў вялізную шыльд на сваёй хаце: «Дом высокай санітарнай культуры».

Дайшла, дакацілася паказуха з горада да вёскі, і нават мая родная хатка ўжо стала «домам».

Да чаго ні дадумаецца чыноўны таўкач, каб лезці сляпіцаю ў вочы, — глядзіце, чаго мы дамагліся!

Ніхто не спахопіцца, не пашкадуе, колькі попусту траціцца, выкідваецца на вецер дзяржаўных грошай на ўсе гэтыя шыльды, заклікі, на ўсю гэту наглядную паказуху — самы выпрабаваны спосаб «справаздачы» за злачынную бяздзейнасць і ашуканства!

Нездарма, як сцвярджае В. Астаф'еў, незадоўга да смерці, пакутліва перажываючы паказуху, Шукшыні сказаў такія словы: «Я доўга думаў, хто галоўны герой нашага часу? І нарэшце зразумеў — дэмагог!» («Комсомольская правда», 14.8.1981).

Не толькі горкае, а жахлівае прызнанне!

ЦЕМНЫЯ ЎСПАМІНЫ

Некалі пасля вайны Тася расказала мне, як яе ў часе акупацыі быў вельмі напалохаў адзін звераваты тыш.

Тады яшчэ дзяўчына, застаўшыся ўдваіх з мамай яны, перажыўшы вялікую бяду, пахаваўшы ў пачатку 1943 года бацьку, якога закатавалі ў Слуцкай турме, баяліся, калаціліся, убачыўшы кожнага незнаёмага і падазронага: хто такі, як з ім трымацца, што гаварыць?

У нас у Малшэвічах была блізкая радня — цётка Настуся, маміна сястра. Аднаго святочнага дня ўжо ўлетку Тася пайшла пераведаць цётку і якраз жа як на тое паблізу ад Малшэвіч у пасёлку Дук (гэтак называўся там калгасік невялічкі «Дзень ураджаю і калектывізацыі»), з таго часу і пайшло — Дук, Дук — і нават пры немцах — Дук, дык вось у гэтым Дуку было вяселле, ігралі музыкі, моладзь танцавала на вуліцы. У гурце знаёмых дзяўчат спынілася Тася, і ў гэты час каля яе завінуўся незнаёмы, ваўкаваты, касавокі сугней:

— Ты з Еўліч, Цімахова сястра, а дзе твой брат?

— Адкуль жа я магу ведаць? — спалохалася дзяўчына. — Можна, яго і жывога няма. — І як прыстаў, як прыліп смалою, — расказвала Тася. — Я ад яго, а ён — за мною: — Ты ведаеш, дзе ён... — А я ўся траха не калачуся ад страху: як мне адгэтуль уравацца. А ён усё заступае дарогу: — Каб я толькі адно слова сказаў, адным пальцам кіўнуў, дык ад усіх вас, усёй сям'і, і хаты, і вашага двара і следу не засталася б...

— Ледзьве я вырвалася, жанкі старэйшыя заступіліся: «Чаго ты прычапіўся да яе, пайшоў бы лепш патапчаваў...» — Але гэтаму заяду не да танцаў было, ён і зроду, мабыць, не танцаваў, нялюдка нейкі прыблудны...

Сястра мая так нажахалася тады, што вось амаль сорак год мінула, а памятае і расказвае каторы раз. Тупою стрэмкаю засела і ў маёй памяці гэтае здарэнне. І калі я пазнаёміўся на калідоры аднаго выдавецтва праз некалькі год, як аказалася, з маім земляком (уласна кажучы, ён сам першым называўся мне — хто ён і адкуль), ці то прозвішча, якое заўсё-

ды выклікае ў мяне балючы ўспамін, ці то касаво-касць, ці імкненне як бы адвесці вочы, да таго ж ваўкаватая панурасць і як бы страх і ліслінасць, аб'яднаныя разам, усё мяне ўразіла ў гэтым чалавеку.

Грэшны, я падумаў: гэта ён страшыў маю сястру, цешачыся перад ёю сваёй уладай і правам! Быўшы дома, я нават падзяліўся гэтай думкай з сястрой, апісаўшы прыкметы пезнаёмага ёй пашага земляка.

— Не,— сказала яна,— не ён, і прозвішча ў яго, казалі, іншае.

Так я быў прымірыўся з думкай, што памыліўся, і вось амаль праз сорак год клубочак загадкі разблытаўся: мая інтуіцыя мяне не падвяла. Пры рэдкіх выпадковых сустрэчах і ўсё чамусьці ў цёмных выдавецкіх калідорах, а цяпер на пляцоўках каля ліфта ў новым будынку, дзе звычайна ў адзіноце ён стаіць і курыць — смаліць заядла і крывым паглядом з-пад ілба ўсё як бы некага вывіжоўвае, я і сам штораў жахаўся, убачыўшы яго. А сённячы ён нібыта абрадаваўся, сустрэўшы мяне і раптам выказаўшы незвычайную цікавасць: «Як здароўе, ці бываеце ў Еўлічах, хто ў вас там ёсць?..— І за ўсім нейкая насцярожаная трывога, штосьці вельмі муляе яму.— Я даўно хацеў з вамі пагаварыць пра адно здарэнне...»

Цяпер я ўжо канчаткова ўпэўніўся — ён! А ў думках мільганула: дзесяткі год, мабыць, шукае выпадку «пакончыць» з гэтым успамінам, што вісіць на сумленні, а калі іх, падобных успамінаў, не адзін, а многа, то, пэўна, стараецца і забыць, пакуль пры спатканні зноў не спахопліваецца: а што, калі брат усё ж ведае, быць не можа, каб сястра не расказала... Не дзіўна, што гаворку ён пачаў з пытання: «Сястра не расказвала вам?» — «Пра што?» — перапытаў я. І гэта яго прыкметна падбадзёрыла, адразу пажвавеў мой пракураны сугней. Калі я нічога не ведаю, а сястра, магчыма, забылася, значыць, цяпер, праз столькі год ён можа прыдумаць іншае, лепшае тлумачэнне свайму ўчынку:

— Можа, яна і пакрыўдзілася на мяне, бо я, ведаючы, што немцы могуць зрабіць аблаву на моладзь, можа, і рэзка сказаў ёй: выбірайся адгэтуль!

Бачыце, як павярнулася ўся гісторыя: дабрадзеяй

засцерагаў дзяўчыну ад пэбяспекі! Ён яе не страшыў, не дапытваўся, дзе твой брат — пра гэта ж цяпер не скажаш, ды яшчэ самому ж таму брату!

А чаму ён тады гэтак быў зацікаўлены, дзе я магу быць, няцяжка мне было здагадацца з яго ж прызнання. Аказваецца, адзіп вершаплёт, які ў час акупацыі рэдагаваў слуцкую газету, неаднойчы выказваў яму сваю ўпэўненасць, што я ёсць, жывы і, магчыма, дзесьці паблізу, бо часта маё імя сустракаецца ў газеце «Савецкая Беларусь», «Партызанскай дубінцы». Чамусьці яму здавалася, што гэтыя выданні рыхтуюцца і выпускаюцца ў партызанскім падполлі. Дык ці нельга нам яго высачыць, выведаць дэраз родных і блізкіх — дзе ён? Вось з якіх «аўтарытэтных» крыніц гэты сугней ведаў пра мяне і дамагаўся «ўдакладніць» звесткі ў маёй сястры. Дзіўна, што па вайне ён настаўнічаў, а пасля ўжо шмат год аціраў калідорныя сцены ў выдавецтве, — мабыць, меў нейкія важныя «заслугі».

ЛЮДСКАЯ ПАМЯЦЬ

Вяртаўся ў таксі з Камароўскага рынку. Маладзіца, якая сядзела побач з шафёрам, абуралася, што вельмі ж дзяруць дорага гандляры за ўсё: за агуркі, памідоры, за ягады.

— Няма на іх Машэрава! — сказаў шафёр упэўнена і катэгарычна. — Няма каму ганяць іх!

І падумалася: вось як у многіх людзей канкрэты завалася роля і значэнне адказных кіраўнікоў — аж да таго, што яны мусяць хадзіць па рынках і ганяць спекулянтаў, якія дзяруць з нас, колькі самі хочудь: шэсць рублёў за кілаграм сліў, пяць за кілаграм вішань, паўтара — за кілаграм бульбы...

ПІСЬМО

Сярод вясковых людзей пісьмо заўсёды было такой падзеяй, пра якую дазнавалася ўся радня, суседзі, а то і ўсё сяло. Пісьмы ахвотна давалі чытаць кожнаму, хто пацікавіцца, каб і самім лішні раз паслухаць.

Калі хто ад'язджаў куды, то вельмі ж прасілі: прышлі пісьмо, як табе там будзе. Самы факт, што чалавек атрымаў пісьмо, ужо як бы вылучаў яго сярод тых, хто не мае пісем.

Друг майго маленства Трахім яшчэ не так даўно пісаў мне:

«К сведенню твоих интересов, овес в Днепропетровске 10 рублей пуд». І хоць дана на авёс мяне не вельмі цікавіла, а ўсё ж прыемна было атрымаць вестку ад даўняга сябра.

У СУСЕДСТВЕ З НЯБОЖЧЫКАМІ

Чамусьці на Кладбішчанскіх вуліцах (можна, таму, што ўсе яны на ўскраінах) заўсёды выбудоўваліся гарадскія кулакі.

Гэта былі ціхія, зялёныя вуліцы ад садоў, ад прысад і агародчыкаў перад вокнамі. Самое жыццё на гэтых вуліцах — сытае, соннае — цешыла самаздаволеных мяшчан.

Іх не засмучала суседства з могілкамі, наадварот, пахавальныя працэсіі, ціхія размовы выклікалі цікавасць — хто памёр, хто застаўся і ці пры вялікай спадчыне, і яшчэ як бы каторы раз напаміналі: а вось мы жывём і жыць будзем.

І сапраўды, на гэтых вуліцах паміралі вельмі і вельмі рэдка.

ЗАБАЎКА СТАРОМУ

Зусім ужо стары, нямоглы адзінец ажаныўся з маладой, што мае малога хлопчыка.

Стары, шчарбаты стаіць ля свайго агародчыка з дзіцем на руках, і ўсе, хто не ведае, лічаць іх за дзеда і ўнука.

Дзіцяці самая пара ўжо вучыцца хадзіць. І стары, цешачыся забаўкаю, ставіць малое на пожкі і добрага паўдня водзіць за ручку па двары.

Маладая маці спакойная. Здаровая, таўсматая — хоць мур калаці — дома і не стыкаецца. Шалястае па хатах. Усяго і клопату — паспець за дзень абысці ўсіх суседзяў, радню і знаёмых.

РАЗВЯДЗЁНКА

Развядзёная маладзіца. Гэта ўжо адметны характар жанчыны, якая і вопыт набыла, і з большай практыкай ловіць у свае цяпёты повага мужа.

Яе гарэзлівасць, намёкі, артыстызм цяпер вельмі прыкметныя, як і вялікае жаданне не ўпусціць зручнай нагоды.

НЕСПАДЗЕЎКІ ДЗІЦЯ Ў ДЗЕЎКІ

Калі сакратарка сельсавета закруглела, бабы — хто жартам, а хто і ўпэўнена — пачалі «выпрабоўваць» старшыню, рахманага, разважлівага чалавека: вядома ж, разам робіце, хто вас там ведае, які ў вас клопат, калі няма работы!

Старшыня не крыўдзіўся, не апраўдваўся:

— Пачакайце, майце цярпенне.

І праўда, калі дзіця нарадзілася, падрасло, усе ўбачылі чыё. Бацькам быў загадчык клуба — Прапаганда. Гэтак звалі яго, мабыць, за тое, што часта чулі ад яго ж гэтае слова. І вось нарэшце ўпэўніліся, што не адною прапагандаю жыў чалавек.

ПРОБА ГОЛАСУ

Стары Пісар, ідучы позна ўночы з памінак з аднаго канца вуліцы ў другі канец — дадому, заспяваў: «Пад ракітаю зялёнай рускі ранены ля-ж-жаў!..»

Мабыць, ён перабраў меру і ў апошнім слове лішне даў волю голасу, бо людзі ўпоцёмку павыскаквалі з хат:

— Ой, пажар! Дзе пажар?

Пісар, пражыўшы жыццё, ніколі не спяваў ні ў гурце, ні сам сабе. Гэта была першая проба голасу. І адзіная — ніхто не зразумеў яго.

ВЫВУЧЭННЕ ЗАМЕЖНЫХ МОЎ

Што такое? Адкуль такое жаданне і га-
тоўнасць да вывучэння замежных моў?

Аказваецца, большасць нашых ахвотнікаў спаку-
сіў сам метад вывучэння — у часе сну.

Не важна, што мовы, можа, і не вывучыш, затое
ўдоваль выпішся!

НА СТАРАСЦІ ГОД

Здараюцца рэчы, якія нялёгка і самому
сабе растлумачыць. Учора вечарам пачаўшы, сёння
раніцаю кончыў чытаць «Канька-Гарбунка». Чытаў,
сорамна прызнацца, першы раз у жыцці.

Не ведаю, чаму і як, а ўсё не выпадала прачы-
таць, хоць, магчыма, ведаў ці чуў ва ўрыўках, у
вусным пераказе іншых.

Так, сам складаючы казкі, на старасці год з дзі-
цячым захапленнем і радасцю адкрываў дзіва-дзіў-
нае народнай паэзіі, якою жыў змалку дзён.

ЛОКЦІ

Адчуванне локця ў нашы дні, на жаль,
вельмі змянілася. Калі і адчуваеш локаць, дык час-
цей на ўласных баках. Локцямі заўзята дзейнічаюць,
прабіваючы сабе дарогу тыя, хто дбае не аб пад-
трымцы сябра, а аб сваёй уласнай персоне.

ДУШУ ЦЯЖКА ЗАШПІЛІЦЬ

Цераз стол насупраць мяне па ўрачыстас-
ці сядзела яшчэ маладая і прыгожая жанчына. Але
была яна асобай адказнай. І калі па рытуалу пачалі
гаварыць тосты за жанчын, ёй, як адной з нямногіх
тут прадстаўніц «полу», прыйшлося ўзяць слова ў
адказ.

Хацелася, відаць, ёй сказаць нешта шчырае, жа-
ночае, але пасада абавязвала яе «вучыць» нас, за-
клікаць, вызначаць і ставіць перад намі задачы.

Увогуле, усё было як звычайна — правільна. Але потым я доўга не мог супакоіцца, нейкім чутцём улавіўшы, што яна пакутуе ад нездаволенасці сабою.

Крадком стаў паглядаць — і сапраўды: твар яе гарэў, вочы, поўныя жывога хвалявання, выблісквалі такой узрушанасцю, што нельга было ўтрымаць захаплення: вось дзе яна, існасць душы!

Пачуцці ўспыхнулі, загарэліся не тады, калі яна гаварыла звычайныя словы, а тады, калі ўпэўнілася, што гаварыла не тое, што магла сказаць.

Так, сустрэўшы яе пагляд у гэтую пакутную для яе хвіліну, я ўбачыў, што жанчына па-сапраўднаму прыгожая і ў сваёй слабасці. Душа не заўсёды месціцца ў форме, зашпіленай на ўсе гузікі.

ТРОЕ ХЛОПЧЫКАЎ З ГРУЗІНСКАЙ ВУЛІЦЫ

У Ніжнім Ноўгарадзе на Грузінскай вуліцы ў сям'і Багдановічаў часта бываў ужо вядомы свету Горкі. Сямігадовы Максім і двое хлопчукоў з суседняй кватэры так і ліплі да жаданага госця. А калі той яшчэ заставаўся і начаваць — радасці дзіцячай не было канца. Так любілі яны слухаць пацешныя прыгоды, казкі і апавяданні, якія расказваў пісьменнік.

Тры хлопчыкі з Грузінскай вуліцы заўсёды добрымі словамі ўспаміналі Горкага. Гэта ён будзіў і заахвочваў іх таленты.

Ісай Дабравейн стаў піяністам, які іграў бетховенскую «Апасіяпату» Леніну, яго брат — вядомым артыстам, а Максім Багдановіч — вялікім паэтам.

КОЖНАМУ ПА ШАПЦЫ

Гумарэска

Вы пытаецеся, як я адношуся да гумару і сатыры. Гэта — сур'ёзная тэарэтычная размова, бо на адно ваша пытанне трэба даваць два адказы. Першы: як я адношуся да гумару, другі: як я адношуся да сатыры.

Больш правільна было б аб'яднаць абодва паняцці — гумар і сатыру ў адно паняцце: смех, і разглядаць яго комплексна.

Сучасная навука разышлася на два супрацьлеглыя лагеры: першы — гарой стаіць за падзел смеху на асобныя спецыфічныя віды і падвіды; другі — за аб'яднанне і ўзбуйненне смеху. Смех павінен быць комплексны. Смех немагчымы без комплексу. А ў нас часцяком як бывае? Ёсць смех — няма комплексу, комплекс ёсць — няма смеху.

Што такое комплексны смех? Гэта калі адначасова смяецца вялікая колькасць людзей. А калі адзін, два, тры смяюцца, а астатнія нудзеюць, пазяхаюць, дрэмлюць, храпуць? Гэта не комплексны смех. А калі адначасова і смяюцца, і плачуць? Гэта ўжо комплекс: смех скрозь слёзы, або слёзы скрозь смех.

Плачуць, бадай, усе аднолькава, а вось смяюцца кожны па-свойму: начальнік — па-свойму, падначалены — па-свойму.

Перспектыўны падначалены ніколі не смяецца рапэй начальніка. Яшчэ болей перспектыўны смяецца толькі з дазволу або па загаду начальніка.

Я дзялюся ўласным вопытам. Многа год працуючы ў навукова-даследчым інстытуце смеху, я заўсёды арыентаваўся на перспектыву.

Згодзен, наш інстытут правільна крытыкавалі за здрабненне смеху, за драбнаснеш'е, за тое, што працавалі мы не комплексна, разбілі праблему на вузкія спецыяльнасці: сектар гумару, сектар сатыры, сектар іроніі, сектар сарказму, сектар гамерычнага смеху, сектар сарданічнага смеху, сектар рогату, сектар хіханя, сектар смеху скрозь слёзы і г. д.

Сектары раслі, множыліся, кожны гнаў план. Падначаленыя, стараючыся адзін перад другім, пісалі дысертацыі начальнікам. Узяўся і я за дысертацыю для свайго начальніка — за доктарскую, выбраўшы адпаведна самую салідную тэму: «Смех, як база навукі».

Ну дык вось з-за гэтай злашчаснай базы пагарэлі мы абодва — і я, і мой начальнік. Аўтарытэтная камісія сказала: «Выбралі вы не тую базу», — і далі нам па шапцы — і мне, і майму начальніку.

Але, як кажучь, няма ліха без добра. У майго

начальніка знайшлася рука якраз на той базе, дзе нас сапраўды ацанілі па заслугах.

Пераматычыў я нашу дысертацыю, назваўшы яе болей дакладна: «Які смех патрэбен базе». Прачытаўшы яе, дырэктар базы тут жа распарадзіўся — даць нам па шапцы.

Майму начальніку далі пыжыкавую, мне — заечую, такую, ведаеце, пышную, белую, з доўгімі вушамі. Хар-ро-шая шапка!

І гэта быў яшчэ адзін яскравы доказ, што кожная навука павінна трымацца бліжэй да сваёй базы.

Натуральна, што і пры нашай базе адразу ж узнікла патрэба стварыць філіял НДІ смеху, скарачана: БАЗФІЛСМЕХ. Разлічваючы на рэальныя магчымасці і перспектывы, мы прыступілі ўжо да работы.

Комплексны смех застаецца нашым галоўным навуковым прынцыпам. Базавы філіял распрацоўвае і дае практычныя рэкамендацыі: як, дзе, каму і калі смяцца.

Асабіста я ў смеху заўсёды да канца прынцыповы: калі мой начальнік у добрым настроі засмяецца: хі-хі-хі, я адразу ж падхопліваю на ўсю моц і канчаю радасна і ўрачыста: ха-ха-ха!

Хочаце смяцца — калі ласка.

Смейцеся на здароўе, але смейцеся комплексна!

Кожны — адпаведна сваёй шапцы.

Водгулле трывогі (1982)

ГРАМАДЗЯНСКАЯ ПАЗІЦЫЯ ПІСЬМЕННІКА

Публіцыстыка: ці ёсць яна ў нас у лепшых сваіх жанравых формах і ў сутнасці вострага, даследчага погляду пісьменніка ў жыццё, у яго праблемы і супярэчнасці?

Мабыць, правільней было б у пастаноўцы самой тэмы вызначыць болей дакладна і акрэслена яе зыходную сутнасць: пісьменнік і рэчаіснасць, грамадзянская пазіцыя пісьменніка. У адрозненне ад такіх традыцыйна-мастацкіх жанраў, як проза, паэзія, драматургія, публіцыстыка — сродак і зброя адначасна і блізкага, і дальняга бою, але перш за ўсё — жывы, пульсуючы нерв сэрца, нястомная ні на хвіліну, заўсёды неспакойная, а часцей за ўсё трывожная думка, якая ніколі не мірыцца з сытым заспакаеннем і ляготай, зброя, якая дакладна б'е ў канкрэтныя цэлі — у няпраўду, зло, фальш, ашуканства, калі пісьменнік заступаецца за грамадзянскую мужнасць і самаахвярнасць людскога сумлення супраць крывадушша, хцівасці, паразітызму.

Адным словам, публіцыстыка, якая б

яна ні была, нават самай мастацкай (у наш час гэты эпітэт усё часцей прыкладаецца да публіцыстыкі), галоўнай яе якасцю была і павінна быць тэндэнцыйна-грамадская пазіцыя літаратара.

Публіцыстыка — адкрытая, сумленная палітыка. Палітыканства — яе самы небяспечны праціўнік, таму што яно, палітыканства, хітрае, здрадлівае, падманнае. Крый бог, публіцысту трапіць пад яго ўладу. Перастрахоўшчыкі-тулягі, якія ў нас у большасці і рашаюць, што і ў якіх межах дазволена пісаць або гаварыць публіцысту, учэпістаю і мёртваю хваткаю трымаюць за горла жывы голас і думку. У гэтым сэнсе мы ўсё яшчэ захудалая, даўнім страхам спаралізаваная правінцыя: «А што скажучь?» — і паказваем пальцам у столь. «А вы раіліся, а вы ўзгаднілі, а хто дазволіў?»

Затое зялёная дарога — параднаму аптымізму, паказусе і лакіроўцы.

МАСТАКІ — ПАЭТУ

Дзве гадзіны ў Палацы мастацтва хадзіў па зале выстаўкі, прысвечанай 90-годдзю Максіма Багдановіча.

Прыемны сам па сабе факт, што, маючы такія выставачны будынак, нашы мастакі, графікі, скульптары, прыкладнікі цяпер не абмінаюць сваёй увагай важнейшых падзей, што адбываюцца ў грамадскім і культурным жыцці рэспублікі.

Запомніліся і парадавалі ўжо многія тэматычныя экспазіцыі, і сярод іх, прысвечаныя Цётцы, Гусоўскаму.

І вось Багдановіч у жывапісных палотнах, партрэтах, ілюстрацыях да твораў, у мармуры, у дрэве, у метале — разнастайная, багатая выстаўка.

Спадабаўся арыгінальны, прасты і велічны па кампазіцыі скульптурны партрэт у метале А. С. Шатэрніка. Гэта быў бы выдатны помнік паэту.

Цудоўны і глыбокі па сваёй эмацыянальнай напоўненасці жывапісны партрэт паэта, зроблены Раісай Кудрэвіч: Багдановіч на дёмна-блакітным фоне начнога неба над Мінскам — рэдкія высветы ў хмарах, побач высозна, як дрэва, ліхтар.

Спадабалася работа Г. Вашчанкі «Маладзік»: свечкі — новыя парасткі на соснах, вельмі ўдалае вобразнае вырашэнне.

ПОМНІК БАГДАНОВІЧУ

Я не быў на адкрыцці помніка Багдановічу. Сёння пайшоў спецыяльна паглядзець, як ён успрымаецца ў асяроддзі прасторы паміж прысадаў перад уваходам у оперны тэатр. Месца, здаецца, вельмі ўдалае і прыдатнае для высакароднай, натхнёнай, прыгожай постаці паэта, што цяпер ужо назаўсёды будзе стаяць у глыбокім задуменні на глыбе чорнага мармуру непадалёк ад вуліцы, дзе калісьці быў дом, у якім нарадзіўся славуты мінчанін.

Сціпласць, выразнасць паставы і ўсёй кампазіцыі манумента добра спалучыліся ў сваім адзінстве.

Аднаго шкада, што не знойдзена адметных характэрных рыс падабенства ў абліччы, да якога прызвычаліся, прывыклі ўжо некалькі пакаленняў людзей, што ўяўляюць, ведаюць яго па партрэтах, якіх да гэтага часу было зусім мала: адзін-два.

Відаць, варта было выбіць на помніку імя — каму ён. Пакуль я там стаяў, многія падыходзілі, але мала хто ведаў — каму гэты новы помнік, аднак ніхто ні ў кога не пытаўся — няёмка, вядома ж, паказваць недасведчанасць.

АДЫЛІСЯ АД ГРАФАМАНА

Чарговы прыём у Саюз пісьменнікаў. З дзесяці прынялі толькі дваіх. Была вельмі рэзкая, патрабавальная размова аб безадказнасці некаторых літаратараў, якія, бяздумна кіруючыся інтарэсамі, далёкімі ад літаратуры, даюць рэкамендацыі людзям малаздольным, а то і проста ваяўнічым графаманам.

Ёсць прэтэндэнты ў пісьменнікі, галоўны клопат якіх і ўся іх актыўная дзейнасць зводзяцца, па сутнасці, толькі да адзінай мэты — як узаконіць сваё членства ў Саюзе.

Некаторыя, дамогшыся гэтага, пасля болей паватнічога не пішучь, а тыя, што яшчэ дамагаюцца, фа-

брыкуюць прадукцыю, і што самае прыкрае, што нашы выдавецтвы выдаюць гэтую прадукцыю — ма-лапісьменныя, бездапаможныя практыкаванні відавочных графаманаў — ціхіх, зацятых, упартых, што бяруць зморам, і нахабных, ваяўнічых, што бяруць за горла, заручыўшыся падтрымкай лагодных, памяр-коўных дабрадзеяў.

Сёння мы якраз павінны былі прыняць вось та-кога ваяўнічага паэта — прайдзісвета, які паставіў нас перад наяўнасцю сваіх шасці кніг і рэкаменда-цыямі, якіх ён дамогся ад вядомых і добрых, што не ўстаялі перад яго паціскам, — павінны былі пры-няць — і не прынялі. Дай божа, каб хапала нам мужнасці і сумлення і надалей.

КІНАГЕРОІ — ПЕРАСЯЛЕНЦЫ

На рэдакцыйна-сцэнарнай калегіі кіна-студыі абмяркоўвалі заяўку на сцэнарый, пададзеную адным з тых гастралёраў, што пішучь іх, гэтыя за-яўкі, дзесяткамі і рассылаюць па ўсіх студыях — дзе не ўстаяць перад імем, славай і званнем сталічнага кінахлестакова.

Напісана нехайна, ніяк нельга ўявіць сабе, у чым змест замыслу, што збіраецца «поведать миру» прызнаны мэтр. Заяўку адхілілі па тэрытарыяль-ных, геаграфічных матывах: у вас дзеянне адбываец-ца ў Крыме.

Аўтар з рэжысёрам тут жа, доўга не думаючы, згадзіліся і запэўнілі, што перанясучь месца дзеяння на беларускае Палессе.

О, шматпакутнае Палессе, на ім цяпер трымаецца амаль уся наша кінастудыя «Беларусьфільм».

Яго не толькі асушаць да апошняга балотца, але і зусім дарэшты засушаць пасля вялікай мележаў-скай эпапеі.

Сталічны мэтр, па ўсім відаць было, не толькі не засмуціўся пастаўленай умовай — з Крыма, з Чор-нага мора тэрмінова эвакуіраваць сваіх герояў на прыпяцкія берагі, ён з той жа гатоўнасцю згадзіўся пасяліць іх каля Мінскага мора або на Брас-лаўскіх азёрах.

ВЕЧНАЕ ПОЛЕ ПАЭЗІІ

Гэта цяпер не часта здараецца, калі такая радасць, такое душэўнае азарэнне ад прачытаных вершаў.

Прачытаў у «Літаратуры і мастацтве» падборку лірыкі Святланы Басуматравай — паэтэсы нялёгкага жыццёвага лёсу.

Нядаўна мы прымалі яе ў Саюз як аўтара накуль што першай кнігі. Хораша ўсе гаварылі пра яе творчасць, адметнасць яе таленту. І вось новыя радкі, засведчаныя ўласнай перажытасцю — гранічна шчырыя, але ў сваёй асабістай інтымнасці напоўнены вельмі значнымі трывогамі ўсяго свету, а па форме, па выразнасці радка — гэта ўжо сведчанне высокай вывучкі, таленту, я сказаў бы, класічнай дасканаласці.

«Вечнае поле» — назвала паэтэса свой цыкл. І ў гэтай метафары — поле, на якім мы ходзім штодня і якое з высокай годнасцю і адказнасцю чалавек павінен перайсці за сваё жыццё, — змясцілася настолькі шмат вобразаў, асацыяцый, закадзіраванай эмацыянальнай энергіі, што чытаеш раз, другі, трэці, а адчуванне першаадкрыцця, далучэння да вечнага поля паэзіі не мінае.

Сапраўды, ёсць чаму парадавацца: з'явілася паэтэса. Толькі б не спакусілася яна колькаснымі паказчыкамі ў творчасці, як многія іншыя маладыя.

ВЕРШАВАНЫ ШЫРСПАЖЫЎ

Паэт спажывецкага пакалення.
Ні акрылення, ні азарэння.
Чаму ён моліцца, што прапаведуе,
Чаго ён хоча? — І сам не ведае.

А колькі іх, падобных адзін на аднаго — мільгаюць прозвішчы, пазвы кніг. І такое ўражанне, што на поўную магутнасць працуе канвеер, які гоніць вершаваную прадукцыю, як танную ліверную каўбасу.

Вершаваны радок, страфа, сам верш страцілі каштоўнасць. Нездарма ў мэтах эканоміі паперы і ў часопісах, і ў кнігах і вершы, і аўтараў друкуюць у

падбор адзін за другім. Зірнеш на такую бясконцую кішку ды яшчэ ў два рады — ажно ўваччу стракаціць.

Якая ж гэта паэзія, калі яе навалам?

Дасканаласць паэтычнага слова ў яго гранічнай сцісласці і ў такой канцэнтрацыі, дзе сіла выбуху патрабуе як мага большай прасторы: чым большы радыус уздзеяння, тым большае поле для святла, цяпла і водгулля ў душах людскіх.

БЯСКОНЦАЯ ЗАГАДКА ЖАНЧЫНЫ

Па тэлебачанні ў студыі «Ліра» выступаў Алесь Адамовіч. Размову, якая доўжыцца цэлую гадзіну, нялёгка правесці з вока на вока з аўдыторыяй, якая прысутнічае непасрэдна ў самой студыі і з усімі, хто глядзіць і слухае цябе ў час перадачы. Ведаю па сабе, летась самому прыйшлося быць у такой ролі. У Адамовіча, пэўна ж, большая вывучка і вопыт і як выкладчыка, і як актыўнага ўдзельніка многіх дыскусій, «круглых сталоў», аўтара шматлікіх інтэрв'ю, і, аднак жа, у гэтым выпадку яму не хапала, бадай, галоўнага — непасрэднасці кантакту са слухачамі.

Нельга, узяўшы самую высокую ноту, весці размову толькі на ёй. Узровень разваг, тэарэтычная вышыня думкі, напэўна, болей дзейсная, калі працэс мыслення ўслых, сістэма доказаў і падводак да абагульненняў спалучаюцца з жыццёва простымі, нават падчас найўнымі фактамі, з'явамі, прыкладамі. Тады закрануты найбольш даступныя камунікатыўныя здольнасці ўспрыняцця суб'яднага, ты падмаешся і набліжаешся да болей складаных кантактаў узаемаразумення. Я даўно ўпэўніўся — абавязкова ўсюды, нават у самых ідэальных аўдыторыях, спалучаць два дыяпазоны «трансляцыі» сваёй думкі і пачуцця.

Цікавай і новай была ў Адамовіча думка і ўвесь ход яго разважанняў аб псіхалагічнай праўдзе вобраза і характару жанчыны ў мастацкай літаратуры, кананізаванага і класікай і нашымі традыцыйнымі ўяўленнямі, што Наташа Ростова, Таццяна Ларына

або Настасся Філіпаўна — гэта і ёсць уся праўда, эталонная праўда аб жанчыне. Але чымі вачыма яны ўбачаны, гэтыя жанчыны?

Мужчынскімі.

Напэўна ж, ніхто лепш, глыбей і праўдзівей сябе не ведае, як самі жанчыны. А яны, якраз самі, яшчэ не казалі аб сабе ў літаратуры і наогул у мастацтве па важкасці значнага слова. А калі і гаварылі і гавораць зараз, то не ведаючы самых заповітных таямніц сваёй душы. Загадка жанчыны застаецца загадкай, і разгадаць яе можа толькі жанчына, — сцвярджаў Алесь Міхайлавіч. А далейшым ходам ужо маёй думкі было такое ўяўленне: вось каб знайшлася крытык, даследчык, псіхолаг-жанчына і з усёй бескампраміснасцю прааналізавала ўсе сусветныя шэдэўры мастацтва аб жанчыне, створаныя мужчынамі, — што ад іх засталася б?

Спадзяюся і ўпэўнены, што яны ўстаялі б і нават не пахіснуліся б, гэтыя шэдэўры. Венера Мілоская ўзвышаецца тысячагоддзямі, высечаная не толькі з мармуру, але, мабыць, і з душы мужчыны, як і «Венера» Джорджоне, што ў самы найвышэйшы момант усведамлення свайго хараства заснула на ўлонні прыроды, таксама ўбачаная вачыма мужчыны. А «Сікцінская мадонна» Рафаэля — вобраз адвечнай маці!

Ні на волас не пахіснуцца мастацкія рэпутацыі ні Наташы Растовай, ні Настасі Філіпаўны, вытрымаюць любую бязлітасную рэвізію і на пробу жапочай псіхалогіі, і нават на выпрабаванне рэўнасцю, і толькі таму, што створаны мужчынамі, створаны любоўю, захапленнем, здзіўленнем перад таямнічай загадкай велічы хараства, увасобленага ў жанчыне. Пакуль ёсць загадка, дагэтуль будзе радасць пазнання і захаплення.

Ні на дробнае зерне не магу ўсумніцца ў праўдзе жаночых вобразаў, створаных талентамі і геніямі мастакоў і паэтаў, скульптараў і кампазітараў-мужчын.

Так паэтызаваць, узвялічыць, уславіць, убачыць ва ўсёй духоўнай і вобразнай прыгажосці жанчыну маглі толькі мужчыны.

Што яна ведае сама аб сабе, якія хавае ад нас неспазнаныя тайны — яе права давяраць ці не

давараць іх нам, але з такой сілай захаплення, любові і пашаны, як мы думаем, гаворым, пішам аб ёй, мы будзем думаць, гаварыць і пісаць заўсёды.

У ВАЙНЫ НЕ ЖАНОЧАЕ АБЛІЧЧА

Прачытаў рукапіс кнігі Святланы Алексіевіч. Чатыры гады працавала, збірала матэрыялы: жанчыны па вайне. Апавяданні, якія запісала Святлана — дакументы незвычайнай эмацыянальнай сілы.

Жанчыну па вайне, яе гераізм, самаахвярнасць мы да гэтага бачылі пераважна вачыма мужчын, выроўніваючы яе з мужчынамі згодна не толькі воінскага статута, але і этычных, псіхалагічных, бытавых і нават фізічных патрабаванняў, разлічаных на мужчыну.

Святланіна кніга ў гэтым сэнсе — адкрыццё новага, малавядомага нам, што прыйшлося перажыць жанчыне ва ўмовах вайны і непасрэдна па вайне, фізічна забіваючы, зпішчаючы ворага і ратуючы пад варожым агнём сваіх родных, блізкіх і да ўсяго гэтага з неверагодным напружаннем фізічных і духоўных сіл перамагаючы ў самой сабе спецыфічную прыроду жанчыны.

Ужо з «Я з вогненнай вёскі...» нельга было не заўважыць перавагу і выключнае багацце эмацыянальнай памяці жанчыны — значна большую, чым у мужчын па яркасці псіхалагічных уражанняў, па глыбіні аналізу ўбачанага і перажытага, не гаворачы ўжо аб незвычайным багацці мовы, вобразнасці і трапнасці слова.

Я, прызнацца, цяпер ужо і не магу ўявіць, як мы дагэтуль не мелі такое кнігі. Гэтай мілай маладзіцы, што прапусціла цераз сваю душу і сэрца столькі трагічных жаночых жыццяў, подзвігаў, прыгод і пакут, мы павінны пакланіцца ў ногі: дзякуй, Святлачка, бо і вы сама зрабілі мужны грамадзянскі подзвіг, і, папэўна, толькі вы і змаглі задумаць, вынасіць у сабе самой і стварыць гэтую кнігу.

Вось каб яшчэ адну кнігу ўдалося сабраць — дзіцячая памяць аб вайне.

«Ніколі не забудзем» — гэта толькі заяўка, першая па часе, вельмі яшчэ слабая. Калі Святлана адыдзе, адпачне ад перажытага матэрыялу, трэба ўгаварыць яе — узяцца яшчэ і за дзіцячую. Гэта завяршыла б цэлую энаею балючай народнай памяці аб вайне.

ВЯСЁЛАЯ ГЕРАІНЯ

Маці-адзіночка. Жыве прыпяваючы. Калгас выбудаваў хату, мае гаспадарку, агарод. Маладая, здаровая ды і, сказаўшы па праўдзе, — прыгожая. Выбірае бацькоў сваіх дзяцей таксама з маладых, нежанатых хлопцаў. Пусціць позна ўночы, а нацямочку — будзь здароў! Дзеці адно за адным растуць, і людзі пазнаюць — хто чый. Цяпер засмучана, што каторы год не раджае — хацела дамагчыся звання «маці-гераіня». Калгас пра яе клапаціцца, а яна нават і на працу не хадзіла і не ходзіць. Дзіва, такое ўжо сям'іска — шасцёра ці сямёра.

Пра яе гавораць нейк бяскрыўдна і весела, можа, таму, што і сама яна жанчына адкрытая, ні ад кога не тоіць, якую паставіла перад сабою мэту — мець сям'ю, пагадаваць дзяцей, споўніць перад жыццём свой галоўны абавязак.

НЕЎТАЙМОЎНАЯ

Другая маці-адзіночка, зусім супрацьлеглы характар: кідаецца, гойсае па свеце, ніяк не ўтаймуецца.

Пачала з цаліны, прывезла мужыка-казаха і дзіця, дома прыдбала яшчэ. Казах кінуў, прыстаў нейкі зноў наводны, з ім мела трэцяе, а чацвёртае і пятае невядома чые.

Гадуючы ўнукаў, бабка ўсохла, учарпела і памерла, а яна ўсё круцілася — некуды ад'язджала, вербалася.

Тым часам, калі ўжо дзеці сям-так выкідаліся, незаўважна павырасталі: старэйшая дачка выйшла замуж, сын адбываў салдаты, а меншыя пачалі вучыцца, яна зноў знайшла прымака, хлопца, куды малодшага за сябе.

Вярнуўся сын з арміі, узлаваўся — выгнаў з хаты абаіх.

Аднак неўзабаве яны вярнуліся і з сабой прывезлі яшчэ і прымакову сястру. Сын упадабаў дзеўку, ажаніўся і сам паехаў у прымы, а маці з новым мужам і дзецьмі пакінуў дома.

ПАЌВАПІЛАСЯ НА БАГАЦЦЕ

Маладзіца, пабыўшы замужам і меўшы ўжо дзіця, пачала падгульваць, увыкла да гарэлкі і да вясёлых знаёмстваў.

Мужык выгнаў. Круцілася з шафёрамі, адале, унюхаўшы, што на Вясеі жыве адзінокі былы паліцай, у якога, казалі, з вайны прыхавана награвленае золата, падкацілася да старога бабыля.

Пачалі жыць разам — шасцідзесяцігадовы былы паліцай і нядаўняя камсамолка, трыццацігадовая верціхвостка.

Стары ўбачыў, што яна такі даяла да яго скарбаў — знайшла і пачала цягаць, і забіў яе.

Біў малатком і сякерай — людзі ўночы чулі епкі і крык, але ён вывалак сваю ахвяру на шашу — нібыта трапіла пад машыну.

Жахлівае злачынства было вельмі ж відавочным. Старога паліцай судзілі, далі трынаццаць год.

Сякеру і малаток разам з золатам знайшлі ў старым калодзежы.

МУЖЧЫНА НА РАЗВОД

Мой аднагодак, памятаю з юнацтва, стройны, прыгожы, русявы, пражыўшы ў вёсцы сваё жыццё, усе цяжкія гады ў вайну і па вайне адзіп з нямногіх уцалелых мужчын, на лагоднасці сваёй патуры дбае і рупіцца да самай старасці не толькі пра ўласную жонку і дзяцей, але і пра тых адзіночых жанчын, якім таксама прыдбаў сыноў.

Ад яго, як па гарантыі, нараджаліся толькі сыны — такія ж ладныя, бялявыя.

Цяпер самі ўжо мужчыны і хлопцы завуць яго татам.

Некалі яшчэ маладыя, незаконныя жонкі баяліся яго законнай, якая прабавала «паказаць» ім сваё права перад людзьмі, ён толькі іранічна пасміхаўся, даючы зразумець, што для яго ўсе роўныя і ніводнай ён не дасць у крыўду.

І праўда, жыў і жыве з кожнай у добрай згодзе, не абмінаючы ўвагай і павагай.

ГУКАННЕ ВЯСНЫ

Маючы запрашэнне гістарычнага музея на фальклорнае свята, не зусім быў упэўнены, што паеду, хоць гэта не так і далёка — у Заслаўе. Ну, калі будзе добрае надвор'е, можа быць... Але надвор'е было няважнае, з самага ранку — дождж, халодны, пранізлівы вецер. Смутна і нудна.

Адчуваў, трэба развеецца. Да таго ж, у Заслаўі я яшчэ ніколі не быў. Сабраўся, пайшоў — цікава, хто ж паедзе. У вестыбюлі музея ладная кампанія: мастакі, навукоўцы, пажылыя кабеты ў народным адзенні — з Гомельшчыны. Аказваецца, будуць спяваць абрадавыя песні — гукаць вясну.

Так і быць, паеду і я, пагукаю яе, жаданую. Ужо два месяцы вясновых мінае, а ні цяпла, ні святла.

Гукалі вясну спярша ў будынку царквы, што стаіць на высокім узгорку, абнесеным высокім валам. Спявалі песні гомельскія жанкі, мінскія дзяўчаткі — вучаніцы, маладыя паэты чыталі вершы.

Паблізу ў Доме культуры глядзелі выстаўку дзіцячых малюнкаў. Хоць было няўтульна і холадна, не шкадую, што з'ездзіў — пабачыў Заслаўе слаўтай Рагнеды і яе сына Ізяслава, якія ўцяклі сюды ад Уладзіміра з Кіева — забойцы і гвалтаўніка, які пасля хрышчэння стаў святым.

ВОДГУЛЛЕ ТРЫВОЖНЫХ ЗВАНОЎ

Ездзіў разам з рэдакцыяй «Вясёлкі» і яе гасцямі ў Хатынь. Ступаючы на пакутвую зямлю, дзе ў межах адной лясной вёсачкі ўмясцілася столькі трагічнай памяці народа нашага, пераходзіш, пе-

раключаешся як бы на зусім іншы ўзровень і спосаб успрыняцця свету, самога жыцця, уласнага, асабістага свайго існавання. І такое адчуваецца, мабыць, у кожнага. Гэтак заўважаю заўсёды: ідуць гуртам, групамі, а за велічнай постацю бацькі з мёртвым сынам на руках кожны застаецца адзін, імкнецца адысціся, пабыць на самоце. І толькі абышоўшы ўсю тэрыторыю мемарыялу, зноў сыходзяцца, каб сказаць хоць некалькі слоў адзін аднаму, як бы для душэўнай разрадкі.

Цішыня пануе над гэтым сумным полем і лесам. Перазвоньваюцца між сабой, падаюць адна другой ціхі голас з нябыту спаленыя хаты. А сярэбраны ланцужок жаўруковай песні — то ўзляціць, то абарвецца.

Думаецца мне, што падключэнне гукавога фону жалобнай музыкі тут лішняе: цішыня ў Хатыні магутней музыкі. У цішыні водгулле трывожных званоў чуваць болей далёка па ўсім свеце.

ДОЎГ МАСТАКА

Чытаў другую рэдакцыю сцэнарыя «Белыя росы» А. Дударова. Такое ж моцнае і прыемнае ўражанне, як і тады, калі чытаў яго ўпершыню. Не ведаю, што ў ім трэба было мяняць ці дадаваць.

На конкурсе ён атрымаў першую прэмію. Я гаварыў аб ім як творы, напісаным свежа, таленавіта і з дакладным адчуваннем жыццёвай праўды падзей і характараў.

Вёска, якую паглынае горад, дае аднаму з яго раёнаў сваё імя — Белыя Росы. Вельмі выразна пазнаецца мінскі Зялёны Луг.

Цераз лёсы людзей, канфлікты, драматычныя калізіі сямейных адносін, разбурэнне і крушэнне асноў і духоўных каштоўнасцей, якія складаліся вякамі і пакаленнямі — а што далей? Ніхто з нас не можа сказаць, але будзіць, трывожыць і думку, і сумленне — абавязак і доўг мастака.

У БАТАНІЧНЫМ САДЗЕ

Зазеляцелі бярэзінкі. На каштанах ужо вялікія лісты — з добрую далюню.

Пры ўваходзе стаяць, як накрыўшыся белымі прасцінамі, дзве японскія вішні, што заўсёды зацвітаюць першымі. Лісткі яшчэ маленькія, кволыя, ледзь прыкметныя, а ўсё дрэўца аж кіпіць густым белым шумавіннем.

Батанічны сад прадае цюльпаны і нарцысы, а цераз дарогу кветачны магазін таксама вынес свой гандаць на вуліцу. Каторы раз думаю: пашанцавала з кветкамі гэтаму кутку, а вось у цэнтры адзіны магазін на праспекце, дый у тым не заўсёды ёсць што купіць — стаяць круглы год вазоны ў гаршках, а то, як здзек і знявага, — штучныя — з паперы, з воску або з паркалю расфарбаваныя букеты. І чамусьці якраз жа ў самым цэнтры горада прыжылася і трывае ўжо колькі год гэтая дурная завядзёнка.

Можа, таму ў нас часта і ў газетах пішуць: «гасцям былі паднесены жывыя кветкі» — гэта, мабыць, каб не блыталі з нежывымі — з папяровымі.

СУЧАСНАЯ ВЯСКОВАЯ ВУЛІЦА

У што яна ператварылася — гэта проста жахліва. На ёй ужо нельга жыць. Бясконцы паток тэхнікі, машын, якія толькі ёсць цяпер у калгасах і саўгасах, дзень і ноч нявечыць і пустошыць яе.

Хто цяпер можа адпачыць, пасядзець пасля работы на лавачцы супраць сваёй хаты, агародчыка з кветкамі?

Калдобіны, ямы, лужыны ўвосень, у летнюю спёку — хмары пылу, не гавораць ўжо аб грукаце, ляскаце, смуродзе.

Механізатары — своеасаблівая вясковая арыстакратыя — даходзяць проста да самадурства.

Як на ўласных машынах, на трактарах, нават на камбайнах, мазах, калхідах прыязджаюць на абед.

У поўдзень амаль ля кожнае хаты абавязкова штосьці тарахціць, грукаціць, бо ніхто не выключае матораў, пакуль механік не паабедае.

Мала таго што цераз вуліцу штодня на пашу і з

пашы гоняць кароў і авечак калгаснікі, дык па ёй яшчэ праганяюць і калгасны статак — сотні галоў.

Сельская вуліца настолькі перагружана, што з ёй не зраўняецца цяпер любая гарадская магістраль, ды тут усё ж трывальнейшы грунт — камень або асфальт.

Калісьці ў старой вёсцы мы кожнае суботы ці перад святам чыста падмяталі вуліцу — кожны супраць свае хаты. Селянін ніколі не вазіў гною ў поле вуліцай, дзеля гэтага было загуменне — выключна рабочая дарога.

На бескантрольным карыстанні тэхнікай несумленныя людзі робяць нечуваныя махінацыі. Адзін камбайнер з калгаснага поля прыехаў на сваю сядзібу зжаць палоску пшаніцы. На дзесяць хвілін было работы, а сталі выгружаць — дзіва дзіўнае — аж трыццаць мяшкоў! Ніколі яшчэ не бачаная ўрадлівасць! На двух-трох сотках!

Прыдалося якраз да месца расказаць мне, як у маіх Еўлічах абышліся з адзінай крынічкай — унікальным дарам самой прыроды, што служыла людзям, можа быць, тысячагоддзі. На самым высокім месцы, дзе яшчэ за маю памяць стаялі два млыны-ветракі, яе, гэтую крынічку, мы называлі «чортавым вокам», верачы ў яе бяздоннасць. Дажыла яна аж да нашых дзён, нават дзікія качкі да яе прыляталі. Нейкі экскаватаршчык-меліятар падахвоціўся нядаўна пашырыць яе, выкапаць сажалку. Здавалася б, добрую справу варта падтрымаць — не падтрымалі. Калгас адмовіўся плаціць за работу, і меліятар, наварочаўшы горы зямлі, так і пакінуў знявечаную крынічку.

МАЕ БУСЛЫ

Мая «малая радзіма», якую я шукаю, прыязджаючы ў Еўлічы: хаджу па асушаным балоце і, як адзінокі бусел, што вяртаецца сюды па старой памяці, углядаюся ў наваколле і ўжо амаль нічога не пазнаю з таго, з чаго пачыналася мая дарога — ні прыкмет, ні адзнак, не знаходжу нават хацішча, копанак за прыгуменнем, паплаўца за хатай і раўка з грэбляй, пад якой лавіў уюноў, каламуцячы пагамі

ваду, ні аселіцы з магутным вязам, на якім вяліся буслы.

Праз столькі год ці застаўся хто з тых буслоў, што вывяліся на гэтым вязе, выраслі на балоце за аселіцай? Мабыць, той адзінец, які сядзеў на капе леташняй саломы — апошні з іх роду, што запомніў сваю «малую радзіму» і прыляцеў з выраю, з далёкага Егіпта, каб аддаць ёй свой апошні паклон.

Мы — апошнія з ім, хто збярог у памяці, як самую дарагую каштоўнасць, радзіму свайго адкрыцця свету, спазнання радасці жыцця.

Было б не кепска,
Каб Юнеска
Пад сваё крыло
Ўзяло
Буслоў палескіх.

БЕЗ РОДУ І ПЛЕМЕНИ

Мае сучаснікі прывычаліся, прывыклі ўжо, што амаль штодня абвяшчаюцца ўсё новыя і новыя пастановы па самых розных галінах грамадскага, культурнага і гаспадарчага жыцця. Такое ўражанне, ды яно так і ёсць, што ў нас няма спецыяльнасці, прафесіі, якія б не мелі абавязковай праграмы, спушчанай з вярхоў, дзе ўсё дакладна распісана, што рабіць, чым займацца.

Сельская гаспадарка, якую абселі сотні нахлебнікаў, зусім ужо забыталася, як муха ў павуцінне, у бясконцых пастановах. І кожная з іх — «гістарычная», кожная «знамянуе» паварот і выхад на новыя рубяжы, і чым больш апекупоў і дарадцаў у селяніна, тым менш ён любіць, паважае і шануе зямлю і сваю працу.

Зняверыўшыся, выракшыся роду-племені, гаспадар зямлі сумна канчае свой век. Цэнтральнай і галоўнай фігурай, якую сфармаваў час, стаў качэўнік-каланізатар, які штурмуе, асвойвае, заваёўвае, пакарае ўсё і ўсюды, куды яго заклікаюць, вярбуюць, пасылаюць. Нідзе ён не прырастае, нідзе не пускае каранняў.

Я быў здзіўлены і ўражаны, дазнаўшыся, што з тых, хто пракладае БАМ, рэдка хто замацоўваецца

там на жыццё, жыць прыязджаюць повныя завербаваныя.

Карэспандэнтства, якое за гэтыя гады адцуралася сваіх родных спрадвечных гнёздаў у цэнтральнай Расіі, разбрылося — хто куды, па ўсіх неабдымных прасторах краіны. А калі зусім спустэла, абязлюдзела зямля слаўная, вось тады і загучаў заклік: ратаваць Нечарназем'е!

Хто ж яго ратуе? Ці кінуліся-рынуліся першымі тыя, хто адцураўся, выракся сваіх родных мясцін? Не цяжка ўявіць, колькі рознае навалачы, качэўнікаў і ў літаральным сэнсе — новых, сучасных каланізатараў сцягнецца сюды з усіх канцоў белага свету. І ўсё гэта пад гучнавяшчальныя, урачыстыя трубы аб энтузіязме, аб дружбе.

Так, па сутнасці, зневажаецца сапраўднае пачуццё глыбінных вытокаў народнага патрыятызму ў яго канкрэтным, дарагім і бліжнім выяўленні для кожнага з нас.

Ці ёсць яшчэ ў свеце такія самаахвярны, цярылівы народ, як наш? Ці гэта ён назаўсёды выпрацаваў сабе такую лінію паводзін: «Васька слухае да ест?» Слухае, маўчыць, нават калі і есці не вельмі вялікі выбар. Затое мае «Харчовую праграму» аж на дзесяць год.

КАГО МЫ ЗАЗЫВАЕМ?

Прачытаў у газеце карэспандэнцыю «У калгас — па конкурсу», якая паведамляе, што, каб стаць членам калгаса «Россия» Пачынкаўскага раёна Смаленскай вобласці, трэба вытрымаць гадавы выпрабавальны тэрмін. Такая ўмова, як думае старшыня гэтага калгаса, узвышае аўтарытэт і славу яго арцелі. Яго ўпэўненасць, вядома, падзяляе і газета, друкуючы гэтую карэспандэнцыю.

А ўдумаўшыся ў сутнасць з'явы, прыходзіш да не надта радаснага вываду: вымушаныя ісці такім шляхам — рэкламы, зазывання, прыпадзвання, каго мы заахвочваем — тых жа бадзяжнікаў, качэўнікаў, перакаціпольчыкаў, без роду, племені і памяці, якія, шукаючы выгод або добрых ўмовы, мяняючы на лепшыя, так і будуць вандраваць па нашай зямлі, пе

рашаюся дадаць — матухне, бо роднай маці яна ніколі для іх не стане. Самае недаравальнае, што мы ўжо зрабілі і далей заахвочваем, гэта — вынішчэнне карэннага радаслоўя чалавека, які жыў на зямлі, ведаў і шанаваў памяць свайго роду.

Духоўнай спадчыны не заменіш ніякімі матэрыяльнымі выгодамі, якімі мы цяпер так заўзята пачалі спакушаць людзей.

САМЫ ДАРАГІ ЯД У СВЕЦЕ

Аказваецца, яд скарпіёна — неацэнны скарб для фармакалогіі. Адзін грам яду чорнага скарпіёна па цэнах туркменскіх энтамолагаў каштуе — колькі б вы думалі? — 28 тысяч рублёў! Гэта ўжо вышэй усякіх найвышэйшых валютных разлікаў, таму што, каб здабыць адзін грам дзівоснага яду, трэба «падаіць» аж 5 тысяч скарпіёнаў.

Злоўленых скарпіёнаў трымаюць у адзіночных камерах. Рыхтуючы да «дойкі», перасяляюць у адну «камунальную кватэру».

Што тут пачынаецца! Звычайна сонныя, абыякавыя, яны пачынаюць бязлітасную бойку. Нездарма гавораць: як павукі ў банцы — кідаюцца адзін на другога, чапляюць ключнямі.

Больш за ўсё яду дае разагрэты скарпіён, таму іх старанна падаграваюць, але разагрэты найбольш агрэсіўны. Тонкім пінцэтам з падведзенымі электрапрывадамі «даяр» падхоплівае забіяку за пуза і лёгка націскае — на шкляной пласцінцы застаецца малюсечная празрыстая кропелька. Але колькі трэба золата, каб пераважыла яе?

Унікальная скарпіёнавая ферма знаходзіцца пад Ашхабадам, у пасёлку, які называецца Берзенгі.

ВЕЧНА НАДЗЁННАЯ ПАЛЕМІКА

Перачытаў ваяўнічую палеміку Пісарава з Бялінскім — артыкулы «Евгений Онегин» і «Лірыка Пушкина».

Можна згаджацца — не згаджацца, прымаць або не прымаць катэгарычнасць яго сцверджанняў, вы-

вадаў і ацэнак, але нельга застацца абыякавым, не захапіцца і не здзівіцца грамадзянскай палымьянасці, незалежнасці ўласных перакананняў і поглядаў крытыка. А які разнастайны і багаты арсенал сродкаў даследавання — прыкладаў, аналогій, параўнанняў, якая трапнасць іроніі і сарказму, што б'юць па кожнай цэлі дакладна і без промаху!

Чаму з такой жывой цікавасцю і захапленнем чытаецца ўсё гэта з адчуваннем, што вострая, зацятая барацьба двух супрацьлеглых поглядаў на ролю, месца і значэнне паэта ў грамадстве ідзе і не сканчаецца ў нашы дні?

А мабыць, так яно ёсць і будзе. Паэт як выразнік свайго часу — галоўны крытэрыі ацэнкі.

Бялінскі і Пісараў — антыподы ў ацэнцы Пушкіна, але абодва настолькі яркія, незалежныя ў самастойнасці перакананняў, што сілай рознасці сваіх поглядаў больш актыўна ўплываюць на фармаванне грамадскай думкі, чым стэрэатыпы агульнапрынятых ісцін.

Уяўляю сабе, калі б у старшых класах школы, а тым болей у нашых вышэйшых навучальных установах пры вывучэнні творчасці Пушкіна акцэнтавалася ўвага не толькі на ацэнкі Бялінскага, а і на рэзка супрацьлеглыя яму ацэнкі Пісарава, як бы гэта будзіла самастойнасць выпрацоўкі ўласнай думкі малядых нашых сучаснікаў. Рэзкасць, супрацьлегласць, кантраст у меркаваннях такіх аўтарытэтаў збіць з тропу можа хіба толькі тых выкладчыкаў, што самі ўжо не здольны думаць, а моладзь болей бы актыўна далучалася да жывога і натуральнага працэсу мыслення, выпрацоўкі перакананняў, не паднесеныя у гатовых ісцінах, а здабытых у пошуках, бо не толькі сцверджанне, а і адмаўленне, логіка, сэнс і дыялектыка супярэчнасцей фармуюць перш за ўсё асобу чалавека і самастойнасць яго грамадзянскай пазіцыі.

Пісаравы, напэўна, усе часы, і асабліва ў наш, неабходны як узбуджальнікі спакою, а дакладней — заспакоенасці, задавальнення фетышамі і кумірамі, абсалютызаванымі ў ідалаў, ліслівасць перад якімі заўсёды — знявага чалавека, прыніжэнне яго як асобы.

ДЗЕНЬ ПАЭЗІІ Ў ВЯЗЫНЦЫ

Добра, што такія дні становяцца традыцыяй, аднак спакуса масавасці, імкненне як мага болей сабраць людзей наўрад ці на карысць сапраўднага далучэння да паэзіі.

Што з таго, што з кожным разам там пераварочваюцца натоўпы ў тысячы, у дзесяткі тысяч? Ад гэтага чытачоў Купалавай паэзіі не прыбавіцца, бо тыя, хто яго па-сапраўднаму любіць і шануе, не паддаюцца паказусе статыстычнага ахопу і вымярэнню ў лічбах — 50 тысяч, сто тысяч!

Толькі адзін раз я быў на пушкінскім свяце і, бадай, у другі раз не згадзіўся б зноў пабыць там, бо гэта ўжо такія святы, дзе сама першапрычына траціць свой галоўны сэнс, а зборышча людское раецца ў клопатах і патрэбах, якія далёка не ўзбагачаюць духоўныя набыткі чалавека, проста — пагулянка, кірмаш, відовішча.

НЕКРАНУТЫЯ СХОВЫ

«Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя» — называецца кніга А. Мальдзіса, выдадзеная сёлета «Мастацкай літаратурай».

Найцікавейшае даследаванне па старадаўніх запісах, дзённіках — так званых «дыярушах» — матэрыяльнай, бытавой, эстэтычнай і духоўнай культуры мінулага. Магнацтва, шляхта, сялянства — калі сацыяльнае асвятленне грамадскіх дачыненняў і адносін таго часу ў нейкай ступені мела месца ў нашай гістарычнай і мастацкай літаратуры, дык жыццё нашых папярэднікаў і продкаў у матэрыяльных і бытавых рэаліях і падрабязнасцях уяўлялася большасці з нас, у тым ліку гісторыкам і пісьменнікам, мабыць, вельмі прыблізна.

Мальдзіс прарабіў незвычайна вялікую работу па вывучэнню і сістэматызацыі матэрыялу, якога, аказваецца, не так ужо і мала асабліва ў польскіх і рускіх архіўных і бібліятэчных зборах і сховішчах.

Чытаючы, не раз успамінаў сваё пасляваеннае знаёмства з загадчыкам бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта праф. Вярыга-Дарэўскім (унук вядомага

пісьменніка), які казаў мне, што ляжыць яшчэ ня-
кранутым архіў Віленскай духоўнай кансісторыі —
да яго не дайшлі нашы даследчыкі, а там можа быць
цэлы скарб для вывучэння і ранейшых эпох нашай
старажытнай гісторыі. Патрэбны лаціністы, якіх у
нас — лічаныя адзінкі.

ПЕРАД НОВЫМ ДНЁМ

Не сплю з пяці гадзін раніцы. Звычайна
ўставаў з адчуваннем педабранага ці перабранага
спу, а гэта, здаецца, і галава ясная, і настрой роўны,
а што рабіць з такім апярэджаннем графіка — не
ведаю.

Мінаюць гадзіна, другая, час падбіраецца да 8,
калі прачынаюся дакладна — хвіліна ў хвіліну, якою
парою не лёг бы; раблю вось гэты запіс за ўчарашні
дзень і авансам — за сённяшні, і ўжо адчуваю, што
такі недаспаў: замарачылася галава, зноў цягне лег-
чы, а ўжо 8.

Гэта знаёмыя мне пабудкі, калі ўспорваюся ні
свет ні зара. Прычына — не адна старасць, але яшчэ
і даўняя ўлада надвор'я. Здаецца, досвітак абяцае
ясны, пагодны дзень, прахопліваешся з нейкім ду-
шэўным прасвятленнем, адчуваннем перамены на-
строю, вось-вось выйдзе, падымецца сонца, нават на
паўнеба ружовіцца ўсход, радасныя ластаўкі ўрачы-
ста вітаюць яго, а ў галаве і на душы — нейкі млос-
ны цяжар, значыць, уласнае прадчуванне больш да-
кладнае, чым прыкметы нараджэння новага дня.
Якім ён будзе? Мабыць, і сёння без дажджу не абы-
дзецца. Вунь і далягляд цямнее, замурзваецца, як
запацелае шкло, і, пэўна, спадзе з душы хмара, пра-
ясніцца настрой, калі загрузаюць у шыбы першыя
кроплі.

Ранішні мой прагноз — які будзе дзень — не
пацвердзіўся. Хмурая рапіца праяснілася, і ўвесь
дзень быў спякотны. Першы раз за лета скінуў піл-
жак і на вечаровую прагулку ў купалаўскі парк пай-
шоў у адной лёгкай рубашцы. Сустрэліся з Міколам
Лобанам, Алесем Бачылам, Алёшам Русецкім і За-
рыцкім. Разыходзіліся дадому ў пачатку адзінацца-
тай, а ўсё яшчэ было душна, толькі ля ракі павяваў

ветрык. Значыць, адчуўшы яшчэ з ночы перамену, уся мая істота пачала прыстасоўвацца да новага, пераломнага тэмпературнага ўзроўню.

* * *

Лета ўвайшло ў сваю поўную сілу. Каторы дзень — спёка. І гэта пасля халадоў, дажджоў і нават замаразкаў, якія нарабілі нямала шкоды. У самую пару, калі так патрэбна было цяпло для зямлі, для будучага ўраджаю, вясной і на пачатку лета па начах гаспадарыў мароз да пяці і болей градусаў.

У самую завязь памерзлі чарэшні, вішні, слівы, кажучь, не будзе яблык і груш. Не лепш і з гароднінай: на рынку бульба, гуркі, памідоры ёсць — прывазныя, з цяплейшых, паўднёвых раёнаў — Брэстчыны, Піншчыны.

Для Беларусі нялёгкі будзе год ужо з-за аднаго таго, што няма надзеі на ўраджай бульбы. З кім ні заговорыш — скрозь то памерзла, яшчэ не зацвіўшы, то каларадскі жук златашыў. Прыхапіла марозам збожжавыя. Старшыня калгаса Бядуля, выступаючы ў нас на партсходзе, казаў, што салому гоніць у рост, а каласы пустыя.

Мяркуючы па Камароўскім рынку, грыбоў яшчэ не аказвалася, а духмянае лясное ягады — суніц і чарніц многа.

СНЫ, СНЫ...

Шчаслівыя людзі, што моцна спяць, не бачачы сноў.

Я не ведаю ніводнае ночы, якая не мучыла б бясконцымі непрыемнымі прыгодамі — кашмарамі: то вайна пачынаецца знянацку і я не паспяваю выбрацца з ужо захопленага горада, то еду некуды і ў дарозе губляю ўсе свае рэчы, вопратку, то абкрадаюць мяне — і ўсё вандроўкі, вандроўкі.

Шукаю некага, перажываю, мучаюся, што не магу знайсці.

А то яшчэ адзін даўні мой сон, ужо на працягу многіх год бачыцца: трапляю або прыязджаю ў гос-

ці, у адведкі да людзей, перад якімі адчуваю сябе вечным даўжніком, і ўсё ніяк не магу аддзякаваць, не рашаюся, не асмельваюся сплаціць грашыма — сорамна.

МІРУ ГАНЦЫ

У Мінск прыбылі ўдзельнікі «Маршу міру — 82» скандынаўскіх краін: Даніі, Нарвегіі, Швецыі, Фінляндыі. Раніцай іх урачыста сустракалі на вакзале. Пасля мітынгу разам з мінчанамі яны прайшлі ў калонах па горадзе. Пасля адбыліся сустрэчы ў Доме літаратара і ў Таварыстве дружбы і культурнай сувязі з зарубежнымі краінамі.

Я ўдзельнічаў у сустрэчы ў Таварыстве, выступаў, звярнуўшы ўвагу на тое, што бачыў у тэлерэпартажы, калі некаторыя ўдзельнікі маршу везлі ў калясачках малых дзяцей, а хлопчык год 10—12 на пытанне карэспандэнта: чаму ён ідзе ў гэтым паходзе, адказваў: хачу паглядзець іншыя краіны. Гэта і дало мне тэму для выступлення: дзеці і вайна.

Вельмі ўразіла выступленне японскіх будзістаў, якія ў Стакгольме далучыліся да гэтага маршу. У іх была больш далёкая і цяжкая вандроўка. Яны абышлі Злучаныя Штаты Амерыкі. Гэта сапраўды самахварныя прапагандысты раззбраення, знішчэння і ўсёй ядзернай зброі, і наогул, па сваіх рэлігійных перакананнях, усякай зброі і прылад знішчэння жыцця і ўсяго жывога на зямлі. Перад тым як сказаць прамову, яны, склаўшы далоні, праспявалі малітву, потым адзін гаварыў па-японску, а другі пераказваў па-англійску. Пра трагедыю Хірасімы і Нагасакі, з патрабаваннем выпраўляць ганцоў міру ва ўсе краіны свету.

НАРАДЗІЎСЯ ЎНУК

30.7. Сёння, у 11-45 раніцы нарадзіўся ўнук, мяркуючы па вазе і росту — Геркулес. Хай здароў расце, хай будзе шчаслівым яго выхад на жыццёвую арбіту! Якія аўгіевы капюшні яму давядзецца чысціць, якога Антэя перамагаць і якога вы-

зваляць Праметэя — вызначыць час і лёс. Я жадаю ад усяе душы, каб быў ён не богам, а чалавекам, не карыстаўся ні сілай, ні ўладай, ні тым болей зброяй на зло і на шкоду людзям.

Гэта мой яму грамадзянскі наказ. А асабісты, дзедзюўскі — каб па праву мужчыны ён, хоць і роўна на дваццаць і восемнаццаць год малодшы за сваіх сяцёр Юлю і Машу, быў заўсёды і ўсюды іх верным другам і заступнікам і пiдзе не даваў іх у крыўду і гэты мой наказ помніў усё жыццё.

Вось першыя мае думкі, якія запісваю для памяці, пачуўшы вестку аб нараджэнні ўнука. Каб сказаць іх самому, мне, па крайняй меры, трэба прадоўжыць тэрмін камандзіроўкі хаця б год на дзесяць для завяршэння ўсіх службовых спраў і дзедзюўскіх клопатаў на гэтай грэшнай і цудоўна-казачнай зямлі.

БЕЗ ЭПАЛЕТАЎ І АКСЕЛЬБАНТАЎ .

У наш час рэдка хто служыць літаратуры. Служаць у літаратуры, як у казённым дэпартаменце, дзе найбольшыя сілы, здольнасці і нават таленты скіраваны на тое, як зрабіць кар'еру, дамагчыся пасада, чыноў, званняў, узнагарод.

Ужо на маёй памяці колькі такіх, пры жыцці аблашчаных, абсыпаных, абдораных усімі найвышэйшымі знакамі ўвагі, адразу ж, пасля шыкозных урачыстых хаўтур, наладжаных за казённы кошт, ледзь не на другі дзень ужо забываліся, як быццам іх і не было, а ўсе шчодра начапляшыя на іх эпалеты, аксельбанты, шнуры, шпоры, лампасы — куды ўсё разляталася!

Жывыя пераемнікі, хто дарываўся да іх пасада, ужо нават не называлі ў новых абоймах прозвішчаў сваіх папярэднікаў. А калі, бывае, і мільгане дзе ў пераліку імя афіцыйна капанізаванага і залічанага ў лік святых нябожчыка, дык як яно, гэтае беднае імя адразу сцьмела, асірацела, змізарнела без гучных тытулаў!

ПРАЎДА АБ ІСНАСЦІ ЧАЛАВЕКА

Усё яшчэ пад уражаннем выдатнага апавядання Барыса Васільева «Вы чье, старичье?» («Новый мир», № 5). Вось прыклад сапраўднага гуманізму, які для пісьменніка не абстрактная катэгорыя, а метад бачання жыцця, мастакоўскі спосаб аналізу і даследавання чалавека ва ўсёй складанасці ўзаемаадносін у грамадстве, у асяроддзі, у якім ён жыве.

Жыве падчас цяжка, вымушаны прыстасоўвацца да ўмоў, перамагаць, пераступаць асабістае, прабіваючыся да нейкіх, няхай кволых і слабых, але чыстых для душы выбліскаў веры ў кожнага чалавека, літаральна — у кожнага.

Пісьменнік з болем, спачуваннем, спагадай убачыў сваіх герояў на той перыферыі жыцця, якіх дакладней можна было б назваць у сучасным разуменні вельмі зняважлівымі вызначэннямі — дармаедамі, снажыўцамі, прыстасаванцамі, бічамі, алкашамі, але той паварот бачання, той ракурс, у якіх высветлены кожны з іх, скіроўваюць усе нашы пачуцці, нашы сімпатыі да адзінай і галоўнай праўды аб чалавеку, які па вядомай формуле гучаў і павінен заўсёды гучаць горда і ў жыцці, і ў мастацтве.

ПАЭМА БЕЗ ФОРМЫ

У нумары 7 «Нового мира» Яўген Еўтушэнка апублікаваў паэму. Востранадзённая, перанасычаная матэрыялам — вобразамі, асацыяцыямі і вельмі маштабнымі абагульненнямі — яна, аднак, многае траціць ад таго, што паэт адмовіўся ад самых неабходных сродкаў арганізацыі матэрыялу — паэмнай формы, верша з усімі яго разнастайнымі магчымасцямі рытмічна-інтанацыйнага строю, унутранай гукавой архітэктонікі.

Магчыма, так званыя свабодны верш ці нават рытмізаваная проза таксама здольны падняць многія паэмныя сюжэты — пад'ёмнае сілы для паэзіі хапае і ў сродкаў прозы, а ўсё ж паэзія, сама паэзія ад такой жанравай гібрыдызацыі церпіць і траціць мно-

гае, а галоўнае тое, што можна дамагчыся толькі сродкамі паэзіі — магіі слова, якая заўсёды вабіць загадкай, тайнай не толькі сэнсу, але і гучання.

Прачытаў паэму з цікавасцю, як сапраўды ўсхваляваны, магутны маналог, але загадкі і тайны, якія б вабілі мяне да твора яшчэ і яшчэ, не засталася. Другі раз чытаць няма патрэбы.

ЧУЙНАСЦЬ ДА ЖЫВОГА СЛОВА

З вялікай уцехай прачытаў у «Літаратуры і мастацтве» артыкулы Рыгора Шкрабы.

Уражанне і адчуванне такое, нібыта сам напісаў, сам выгаварыўся, сам выклаў на паперу ўсё, што насіў як цяжар, які збіраўся, гнёў, мучыў не адзін год з таго часу, калі асабіста далучыўся да клопатаў педагогікі, да практыкі школьнага навучання, падрыхтоўкі падручнікаў па мове і літаратуры.

Мне было лягчэй, куды лягчэй, калі я меў дачыненні да складання «Роднага слова». Можа, таму, што для малодшых класаў. У службовых канцылярыях, што маюць справу з пачатковым навучаннем, няма такой адміністрацыйнай самаўпэўненасці, як у тых, вышэйшых рангам, дэпартаментх ад педагогікі, якія не год і не два псавалі настрой Рыгору Васільевічу, чалавеку тонкай чуйнасці да мастацкага слова, моцнага духам і вельмі слабому здароўем.

Недаравальна і злачынна гэтак абыходзіцца з людзьмі такое высокае вартасці для нашай нацыянальнай культуры. Спадзяюся, артыкулы выклічуць не толькі роздум, а, бог дасць, нейкія практычныя справы.

* * *

Як жа і калі пазбудземся мы паказухі, фальшу, шаблону, аўтаматызму мыслення, калі ўся сістэма выхавання, асабліва школьнага, трымаецца на гэтых апорах-кітах: папяровых паказчыках аб поспехах, парадных рапартах і рэляцыях!

Любое мерапрыемства, ініцыятыва, пакуль яны пройдуць працэс узгаднення, увязкі, давёрсткі ў план, мярцвеюць, трацяць сваю жывую душу.

СУМНЫ БЕРАЗАЧОК

Хадзіў з Тасяй на могілкі. Бываючы дома, ніколі не мінаю гэтага сумнага беразачку, дзе мае бацькі і дзяды. І штораз адна і тая ж думка і здзіўленне — як мала ўважных людзей — тубыльцаў да памяці не толькі продкаў сваіх, а і самых родных і блізкіх, месца вечнага спакою якіх здзічэла, парасло быльнікам, кустоўем — цяжка нават пазнаць, дзе хто.

Колькі год назад нейкі прыдурак, засяваючы поле паблізу лубінам, ці то рэшткі насення, ці дзеля пацехі сыпануў таго лубіну і сюды. А цяпер ужо цяжка даць рады, як звесці — укараніўся, расце, спее, высяваецца ўсё гусцей і гусцей.

Нашы пры самым уваходзе — каля трох бярэзінак. Паблізу безыменныя ўзгорачкі, ні знаку, ні прыкметы, што чыясьці рука дакранаецца да іх, а калі і застаўся які камень, дык так увайшоў углыб, што нічога на ім не расчытаеш. А каля трох бярэзінак ужо і зусім роўная мясцінка. Прыглядваўся да яе, карцела папрасіць Тасю, каб пакінулі для мяне — пашкадаваў засмучаць яе добры настрой...

НЯЎЦЕШНАЕ АПРАЎДАННЕ

Зранку авалодала мною апатыя, абыякавасць — не ведаю, ад чаго. Пасля дарогі, здаецца, роўна нават спаў, а калі ўстаў, было такое адчуванне, што вось зноў бы легчы і ляжаць. Знарок не клаўся, аднак, седзячы, заснуў у крэсле і гадзіны, мусіць, дзве праспаў. Няўжо ж гэта мае нейкае значэнне адлегласць у сто кіламетраў паміж Мінскам і Слуцкам ці вясковае асяроддзе і гарадское? Але ж і ў маёй мінскай кватэры не тлумна і не шумна — спакой, цішыня, а вось даўно ўжо не магу ўбіцца ў работу, рэальна адчуць патрэбу штодня сядзець за сталом.

Прыкра і крыўдна і перад самім сабою, і перад таварышамі, якія, бывае, пытаюцца: што робіш? «Нічога», — адказваю. Не вераць — няпраўда, ты заўсёды маўчыш, а потым... А што — потым? Наўрад ці будзе яно, гэтае «потым». Прыйшла старасць. Ста-

расць без мудрасці, без патрэбы і без неабходнасці падвядзення вынікаў, бо іх няма, акрамя сораму за нязначнасць зробленага.

Самае жахлівае, калі гэта сімуляцыя перад сумленнем, хітраванне гультая, што хоча знайсці нейкае апраўданне.

ГІСТОРЫЯ ВУЧЫЦЬ

Горад нашых дзён, яго аблічча... Якім ён павінен быць? Няўжо ўсе падобныя адзін на другі? Многія з іх ужо нічога агульнага не маюць з тымі, якімі яны былі нават трыццаць — сорок год назад, калі іх прасторавы радыус вызначаўся сілай прыцягнення гістарычнага, адміністрацыйна-культурнага асяродку.

Цяпер не толькі новы, які пачынае будавацца, але і стары, што вымярае свой узрост сотнямі год, не заўсёды лічыцца з адзнакамі і прыкметамі свайго радаслоўя, часта разбураючы і выкідваючы за борт часу каштоўнасці, значэнне якіх мы пачынаем разумець пасля як беззваротную страту.

Якая, скажам, была неабходнасць пазбаўляць Мінск традыцыйнай прыкметы, што пазначала яго гістарычны цэнтр: перабудоўваць да непазнавальнасці ўцалелую пасля вайны гарадскую ратушу з вежавым гадзіннікам, па якім прызначалі спатканні, сустракаліся, звяралі час мінчане — многія пакаленні мінчан? Гэтак жа абышліся мы з будынкам тэатра імя Янкі Купалы, мадэрнізаваўшы яго так, што ён поўнасцю страціў архітэктурнае падабенства з будынкам, у якім нарадзіўся тэатр і з якім звязаны многія важнейшыя памятныя падзеі ў гісторыі нашай рэспублікі. Не лепшым чынам распарадзіліся мы лёсам Нямігі, слаўтай, шматпакутнай і вядомай яшчэ са «Слова аб палку Ігаравым». Гэта ж не толькі візітная картка і гістарычны пароль горада ў многіх вяках і пакаленнях, але і наш летапіс, трагічны і гераічны на самых крутых вяршынях гісторыі.

Бяспамятнасць наша незвычайная. Мы можам загарэцца, натхніцца нейкай ідэяй, добрым намерам узнаўлення сваёй гістарычнай памяці і на тым часе

кінуць і забыцца зноў. Так па правым беразе Свіслачы побач з Домам фізкультуры працоўных рэзерваў дваццаць пяць год таму назад археолагі адкрылі падмурак царквы, закладзенай у XII ст. Колькі было затрачана сіл — зрыць чатырохметровая ўзвышша, прабіцца скрозь тоўшчу некалькіх культурных пластоў, каб убачыць каменне старажытнай муроўкі. Адкапалі, паглядзелі... Даўно на гэтым месцы вырастапаліны гай. На каменным памосце — бітае шкло, бляшанкі, смецце.

Дэкаратыўна абнавіўшы Траецкае прадмесце, галоўнае, пра што паклапаціліся, — абсталяваць у ім карчму!

Як ні дзіўна, самі рэстаўратары паддаліся спакусе занадта ўжо утылітарна-практычнай мадэрнізацыі. Дагаджаючы модзе, гатовыя самую старажытную рэліквію «абмаладзіць» на цэлыя сотні год.

Прыемна было даведацца, што аднаўленне слаўтага Сафійскага сабора ў Полацку нарэшце завяршаецца. Але разам з гэтай навіной мы даведаліся і другое: пасля рэстаўрацыі тут устанаўляецца орган!

Вось які ўсемагутны павеў часу: паколькі сабор, то як жа без аргана?

Без памяці аб мінулым, без жывых вытокаў гісторыі не можа быць духоўна багатага чалавека, здольнага убачыць, зразумець і ацаніць веліч і сэнс сучаснага і будучага.

Гісторыя вучыць, яна дае кожнаму з нас свае мудрыя ўрокі, але падчас — крыўдныя і горкія.

Напісаў Д. С. Ліхачову.

ЛІСТ АКАДЭМІКУ

Дарагі Дзмітрый Сяргеевіч!
Даруйце, што гэтым горкім жартам пачынаю свой зварот да Вас:

НЕЧУВАНАЕ АМАЛАДЖЭННЕ

У Полацку такое дзіва:
Адну бабулю амаладзілі.
Спытаецце, па колькі год?
Год па пяцьсот
Ці на семсот.

Імя старое засталася,
Завуць хто Соф'я, а хто — Зося,
Аднак пі тыя, ні другія
Не пазнаюць:
— Няўжо Сафія?

Калі ты так памаладзела
З дзён Усяслава-Чарадзея,
З часоў славутага Баяна
І так ударыла ў арганы,
Дык, пэўна, час той педалёкі,
Калі ты пусцішся і ў скокі!

Магчыма, Вы ўжо ведаеце, як мадэрнізавалі Полацкую Сафію, прыстасаваўшы яе пасля рэстаўрацыі пад канцэртную залу арганнай музыкі.

Сафія. Гэта імя, праслаўленае ў вяках, жыло і будзе жыць нават тады, калі б ад рэліквіі застаўся адзін камень. Але засталася, як Вы ведаеце, болей: усходняя абсίδα, аснова фундамента і падземнага збудавання. Дзеля чаго, гаворачы па-беларуску з польскім акцэнтам, неабходна было

Мяняць быка на індыка,
А Соф'ю на базыліку?

Але калі нават умоўна пагадзіцца, што рэстаўраваная базыліка гэта — Сафія, то зноў паўстае пытанне: а навошта арган? Нават па палажэнню уніятаў у храмах, якія прынялі унію, як вядома, арганы не ставіліся.

Няўжо настолькі ўсемагутная мода? Дарэчы, маё пісьмо «Правда» надрукавала пад загалоўкам «Дань моде». У нейкай ступені, і, магчыма, значнай, даніна модзе і гэтая полацкая падзея. Таму што праз пэўкі час газета змясціла водгук на маё пісьмо, праўда, не са старога Полацка, а з Наваполацка. Аўтар водгуку рэзка мне пярэчыць. Мой апанент, рабочая Н. Брагіна, назвала ўстаноўку аргана ў Сафійскім саборы падарункам гораду і чуліва дзякавала «за заботу аб удовлетворенні возросших культурных запросов жителей Полоцка». Як не парадавацца таму, пісала яна, што ў нас будзе свой арган, што не прыйдзеца больш ездзіць у Рыгу ў Домскі сабор!

Не цяжка было зразумець: закрануты нечыя высокія адміністрацыйныя амбіцыі. Дзеля чаго і спатрэбілася такая завуаліраваная форма пярэчання. Але пазней, сутыкнуўшыся з пярэчаннямі некато-

рых нашых гісторыкаў, я зразумеў, што справа не толькі ў модзе. Мода — гэта хваля, на якой усплываюць на свет божы хаця і даўнія, але вельмі жывучыя, асабліва зараз, у нашы дні, ужо вядомыя гістарычнай навуцы тэндэнцыі: яўнае перабольшанне і ідэалізацыя ўплыву на славянскія культуры заходняй цывілізацыі і зніжэнне, а то і адмаўленне культурных каштоўнасцей саміх нашых народаў, і ў прыватнасці беларускага.

Тры легендарныя сястры пачалі сваё радаслоўе нашага адзінства, тры Сафіі: Кіеўская, Ноўгарадская і Полацкая. Як цудоўна гучала на ўвесь свет магутная сімфонія гэтага адзінства ў дзень святкавання 1500-годдзя Кіева! Гучала ва ўсёй нашай паэзіі, публіцыстыцы, у Вашых цудоўных артыкулах, паважаны Дзмітрый Сяргеевіч. А я чытаў і ніяк не мог пазбавіцца думкі, што вось якраз у гэтыя ўрачыстыя дні адна з сясцёр таксама спраўляе ўрачыстасць, ледзь не пусцілася ў скокі, але, па ўсім відаць, не пад тую музыку.

Цяжка сабе ўявіць, што раптам загучалі б арганы ў Кіеўскай, Ноўгарадскай... У Полацкай Сафіі гэта, аказваецца, магчыма.

Гаворка не аб перавазе адной рэлігіі над другой, а ў сутнасці сапраўднай самабытнай каштоўнасці і гістарычнай дакладнасці помніка. Супрацьлеглыя варожыя ідэалагічныя сілы не раз і не два прыста-соўвалі яго да сваіх інтарэсаў, нават знішчалі, палілі, а ён, як фенікс з попелу, адраджаўся, захоўваючы заўсёды сваё ўласнае імя. І ў паданні, і ў народныя легенды, у паэтычныя шэдэўры ўвайшло яно назаўсёды — Полацкая Сафія.

Здавалася б, маё здзіўленне законнае і справядлівае. На жаль, калі маю думку падзяляюць мае калегі — літаратары, то гісторыкі, асабліва маладыя, не толькі не згодны, але і гатовыя прыляпіць мне ярлык кансерватара.

«Янка Купала і я — католікі!» — кукарэкаў мне адзіп храбры певень з вышыні свайго вучонага седала, спадзеючыся, відаць, гэтым аргументам даказаць сваю роўнасць з вялікім паэтам. — Так-то яно так, але Купала першы ў беларускай паэзіі пераклаў геніяльнае «Слова пра паход Ігара», блізкае і роднае беларусам не толькі па мове, але і па рэальных ду-

хоўных скарбах і гістарычных рэліквіях, у тым ліку і натхнёна апетай Полацкай Сафіі.

Фапатычна самаўпэўнены «католік» з яго ваяўнічым пацыяпальным эгаізмам перакапаны, што я, стары па ўзросту, цягну гісторыю назад, а ён, малады, ледзь не ўзпачальвае яе прагрэс, падобна той маёй, трэба думаць, таксама маладой, апанентцы, культурныя запатрабаванні якой настолькі ўзраслі, што, каб не абцяжарваць сябе паездкамі ў Домскі сабор, патрабуе свайго аргана.

Не такі ўжо я кансерватар, каб не любіць арганнай музыкі, але ж павінен быць і эстэтычны крытэрыі, які вызначае логіку і сэнс гістарычных традыцый, што ніяк не паддаюцца падобнай гвалтоўнай гібрыдызацыі.

Некалі вельмі ўжо адкрыта, настойліва і ўпарта змагаліся іезуіты за акаталічванне беларусаў. Шчыра прызнаюся, разважаючы над некаторымі з'явамі нашых дзён, часта задумваюся: а ці не працягваецца гэтая барацьба зараз, толькі больш вытанчаная і дасканалая? Наваполацк дзеля сваіх «возросших культурных потребностей» адрокся ад старога Полацка, ахвяруючы сваёй роднай прапрапрабабуляй. У імя прагрэсу? Але якога? Пазбавіўшыся сваіх радаслоўных вытокаў і сваёй гістарычнай памяці, мы паступова і фактычна рэабілітуем дзейнасць іезуітаў. Што гэта, калі не ўступка, не капітуляцыя, ледзь не афіцыйны акт прызнання іх перамогі якраз на тых землях, якія столькі стагоддзяў адстойвалі, абаранялі і ахоўвалі свае гістарычныя каштоўнасці і сваю культуру?

Мода на органы, я сказаў бы, на празмерную «арганізацыю» ў нашых сучасных гарадах — мода не стыхійная. Ствараецца ўражанне, што яе нехта зацікаўлена заахвочвае.

Звычайна і як заўсёды мы са спазненнем усведамляем, як тонка і хітра нас абводзяць вакол пальца.

А за ўсім гэтым — гістарычная драма нашага народа. Няўжо ж нам, беларусам, нічога не шкода і нішто не дорага, калі мы так лёгка адмаўляемся ад тысячагадовых помнікаў, якія дакументальна, матэрыяльна і эстэтычна сцвярджаюць нашу шматнаконтную гісторыю?

Гэтыя пытанні, натуральна, трэба вырашаць не ў прыватных спрэчках і дыскусіях і нават не ў пісьмах з рэдакцыйнай пошты.

Полацкая Сафія заслугоўвае таго, каб за яе гістарычны прэстыж заступіліся самыя высокія аўтарытэты нашай навукі.

З гэтай надзеяй я пішу Вам, дарагі і паважаны Дзмітрый Сяргеевіч.

Калі я ў нечым не правы, памыляюся, буду рады даведацца пра Вашу думку хоць у некалькіх словах, бо Вы для мяне — самая высокая інстанцыя, куды я і звяртаюся з гэтымі роздумамі і трывогамі.

УСЁ ТЫЯ Ж ДУМКІ

Як падтрымку сваім учарашнім думкам з радасным судзяшэннем і палёгкай для душы прачытаў сёння ў «Літаратурной газете» вялікі, бліскуча напісаны акадэмікам Д. С. Ліхачовым артыкул «Слово о Кпеве», прысвечаны 1500-годдзю «маці гарадоў» — пачатку і вытоку трох нацыянальных культур — рускай, украінскай і беларускай. «Для старажытнарускай народнасці мова (язык) займала першае месца; невыпадкава ў старажытнарускай мове адно з вызначэнняў слова «язык» было якраз «народ». Гэтую думку аўтар сцвярджае параўнаннем з лёсам Візантыі, якая была шматмоўнай дзяржавай, і калі пад ударамі туркаў пала, яна ўжо не змагла адрадзіцца. Батыева ж нашэсце на Русь не змагло разбурыць ні пароднага адзінства, ні народнай самасвядомасці. Блізкасць моў, лічачы ўсе тры народы, у XVII стагоддзі з'яднала іх у адзінай дзяржаве, у культуры якой адносна позняе ўкраінска-беларускае барока заняло сваё пачэснае месца. Якое ж гістарычнае арыентацыі трымаюцца тыя нашы самаўпраўцы, якія прадэманстравалі сваё невуцтва, зняважыўшы помнік-рэліквію?

ТАЛЕНТ САМАБЫТНЫ І РЭДКІ

Нарадзіўся і вырас ён непадалёк ад Чарнігава ў вёсцы Займішча на рэчцы Сноў, дзе сыходзяцца межамі Расія, Украіна і Беларусь, дзе, як

сам сцвярджае, змяшаліся мовы, звычаі і характары, але стаў адметным і па стылю, і па бытавому каларыту, і па моўных асаблівасцях рускім, выдатным рускім пісьменнікам, хаця пазываюць яго яшчэ і варонежскім, мусіць, таму, што жыве ў Варонежы.

У свой час я, прачытаўшы ў «Нашем современнике» яго апавяданне «За тридевять земель», быў вельмі ўражаны дакладнасцю бачання сучасных тыпаў — людзей простых, зямных, нават часта добрых і сумленных, але вымушаных сілаю абставін і ўмоў жыцця выкручвацца, прыстасоўвацца, хітваваць.

Потым былі апавяданні «Заря вечерняя», як вясковец-трактарыст шукае ўночы цялушачку, што адбілася ад каровы ў першы ж дзень выхаду на пашу, і «По щучьему велению» — як важны начальнік прыязджае да сваіх падначаленых у вёску на рыбалку і як тыя, стараючыся яму дагадзіць, дзесьці ў глыбіні душы разумеюць і бачаць сябе непрыемнымі і нават агіднымі, прыкрымі.

Яшчэ раз з вялікай асалодай, але ўжо ў кнізе «Крик коростеля» прачытаў і гэтыя знаёмыя апавяданні і дзве аповесці — першую, што дала назву кнізе, і другую «Шапка Манамаха».

Першая «Крик коростеля», мабыць, свядома напісана як выклік на творчае спаборніцтва з Валянцінам Распуціным: у аснове тая ж гісторыя, што і ў «Последнем сроке» — смерць маці і ўсе перажыванні, клопаты, звязаныя з гэтай падзеяй, дзяцей, блізкіх, знаёмых, суседзяў.

Больш і, магчыма, нават залішне скрупулёзна выпісаны падрабязнасці і дэталі, якія непасрэдна маюць дачыненне да службовай, адміністрацыйнай і абрадавай у сучасным разуменні старане сумнай падзеі, хоць за ўсім гэтым, вядома, вельмі глыбокая і горкая праўда псіхалогіі.

Уся аповесць у адным настроі і цераз аднаго чалавека — сына. Характараў у ёй няма. Затое як іграе бліскучай разнастайнасцю людскіх характараў «Шапка Манамаха» — аповесць аб выбарах у мясцовыя саветы. Усё пераплялося, перакрываваўся ў яе сюжэце: і грамадскія клопаты, і асабістыя, і народная крыўда, і казённая цяшчырасць, паказуха.

А тышы! Пісьменнік іх не толькі ўбачыў, але і

паказаў час, умовы, асяроддзе, якія сфармавалі гэтыя тыпы. Невыпадкова пасля слоў да кнігі напісаў Валянцін Распуцін. Іван Яўсеенка — талент арыгінальны і рэдкі.

УЗЯЛІ НА ЧАРГУ

Нашаму ўпуку Цімашку тры месяцы, а яго паставілі ўжо на чаргу ў дзіцячы сад. Бабка напісала заяву і падала ў адпаведныя высокія інстанцыі, каб чалавек, выбраўшыся з пялёнак і ступіўшы першы крок, ведаў, куды яму ісці — у які сад і пад якім нумарам.

Мудрасць нашага часу — налічэнне стажу стаяння ў чарзе.

Добра было б яшчэ аднавіць і звычай, як калісьці дваранскіх сычкоў з дня нараджэння прысвечвалі да воінскіх часцей. Ён сабе ляжыць у калысцы, потым яго няньчаць мамкі, выхоўваюць месье і медамі, вучаць у гімназіі, у інстытутах, а служба ідзе... чыны, званні...

Пазнавата ў нас даюць званні і чыны, трэба з дня нараджэння, разам з падачай прашэння аб залічэнні ў яслі і дзіцячы сад.

РАПТОЎНАЯ НЕСПАДЗЯВАНКА

Памёр Макаёнак. Тры дні назад на сходзе сядзеў у прэзідыуме, як заўсёды бадзёры, румяны і вясёлы.

Па сваёй натуры пяўрымслівы, піколі не мог доўга маўчаць, рупіла сюд-туд абазвацца, перакінуцца словам — і тады ўжо некалькі хвілін памаўчаць, паўсміхацца самому сабе, а потым неўзабаве ізноў шукаць партнёра хоць на адно-два словы.

Відаць, гэта ўжо была патрэба яго характару, уласцівая яму як драматургу — весці дыялог з людзьмі, з жыццём.

І вось гэты дыялог так печакана і раптоўна абарваўся.

Памятаю, калі ён толькі напісаў «Выбачайце, калі ласка!», другую сваю п'есу, і мы былі ў Дубултах

на семінары ў Доме творчасці, ён мне расказваў аб трагічным лёсе сваёй сям'і.

Празыў наканаваны яму час ён не так лёгка, як магло здавацца тым, хто не ведаў, як цяжка ён быў паранены на вайне, як адбіўся ад ампутацыі ног...

ЗАГАДКА ПАРАДОКСА

Чытаю апавяданні ўкраінскага празаіка Грыгора Цюцюніка. Мастак выключнай дакладнасці і трапнасці бачання ўсяго, пра што піша.

І што асабліва цікава — вабяць яго творы тонкасцю псіхалагічных і жыццёва-бытавых рэалій у даследаванні характару чалавека і самымі простымі і звычайнымі сітуацыямі ў жыцці.

Ні ў адным апавяданні няма сюжэта ў яго прафесіянальна традыцыйным разуменні. Кожнае пішацца як нарыс, як гісторыя або эпізод з жыцця — і ўвесь асяродак нашай увагі іменна ў гэтым мастацкім фокусе — асаблівай цікавасці да таго, як бачыць пісьменнік.

Бачыць выдатна, а вось чуе не заўсёды дакладна. Здзівіла апавяданне «На перакаце» — пра нямку, дзе глуханямы ў асяроддзі прыроды — ракі, пераправы, начной цішыні, спаткання з каханай дзяўчынай у полі — усё наваколле ўспрымае чамусьці цераз гукі, і ніякага аўтарскага тлумачэння гэтаму псіхалагічнаму парадоксу — пісьменнік перадаў уласны слых свайму герою — глуханямому.

ВЫШЫНЯ ПРАЎДЫ

«Три зозули с поклоном...» і «Крайнебо» — гэтыя дзве лірычныя навелы з прачытаных 19 апавяданняў Грыгора Цюцюніка — сапраўдныя ўзоры таго, як празаік сродкамі свайго жанру можа ствараць шэдэўры паэзіі.

Тонкасць пачуццяў, характэрнае духоўнае жыццё чалавека, якое аберагаецца як заветнасць і вышыня сумлення, можна перадаць, выказаць, вядома ж, толькі такой дакладнасцю слова, якой валодаў гэты пісьменнік.

Гаворачы — мастацкая праўда, мы звычайна маем на ўвазе права домыслу. Злоўжываюць гэтым правам, вядома, белетрысты. Белетрызацыя, якая пемінуча нясе з сабой прыблізнасць, апісальнасць, інвентарызацыю ўсяго, што навідавоку, найгоршы вораг не толькі прозы, а ўсіх відаў мастацтва, і асабліва нашага сучаснага кіно, пераважная прадукцыя якога — белетрызаванае халоднае рамесніцтва.

Дзіцячыя ўражанні, бачанне цераз маленьства найбольш моцна прыкметны на апавяданнях Цюцюніка і на аповесцях пра маленьства — «Клімко» і «Агеньчык далёка ў стэпе».

ВЫДАТНЫ СЦЭНАРЫЙ, А ФІЛЬМ?

Яшчэ, здаецца, летась прачытаў сцэнарыі «Іван», які прыемна ўразіў сваёй мастацкай і прафесійнай вартасцю. Ён вылучаўся як адзін з нямногіх у канвеерным патоку рамесніцкай прадукцыі.

Пазней пазнаёміўся з аўтарам сцэнарыя: Анатоля Кудраўцаў, чалавек з добрым талентам літаратара, які, думаю, не толькі сцэнарыі, а мог бы пісаць і добрую прозу, атрымаў на конкурсе адну з першых прэмій.

Зацікаўлены, як жа далей складзецца лёс твора, я ўжо не спускаў з яго ўвагі: які ж фільм зробіць па ім, ці будзе ён варты сваёй літаратурнай асновы?

Фільм атрымаўся вельмі пасрэдным, хаця рэжысёр пастараўся заручыцца рэпутацыяй праслаўленых імён. На галоўную ролю ў нас, вядома, як заўсёды, не знайшлося выканаўца, нанялі Папанава, голас і ўсе інтанацыі якога ўжо на слыху ў кожнага і ўсякага — ад старога да малаго па адным бясконцым «Ну, пачакай, заяц!».

Удач у фільме няма, за выключэннем Макаравай, хоць і яна ва ўсім нам даўно ўжо знаёмая, а ўсё ж нясе нейкую жыццёвую натуральнасць сцэнічных паводзін.

ТВОР КАЗАХА, ЭКРАНИЗАВАНЫ КІРГІЗАМ

З вялікай асалодай прагледзеў казахскі фільм па аповяданню Мухтара Аўэзава «Люты», пастаўлены кіргізскім рэжысёрам — пра ваўка, у гісторыі лёсу якога, узятага яшчэ сляпым з логава ваўчыцы, арыгінальна і самабытна раскрыліся лёсы людскія.

Яшчэ адзін яркі доказ таго, што для іншых людзей, народаў можа быць каштоўным і цікавым у першую чаргу мастацтва, якое трымаецца народнай глебы, сваіх гістарычных вытокаў.

Кіргізы, якія яшчэ да вайны не мелі мастацкага кіно, цяпер зацікавілі самабытнасцю сваіх фільмаў увесь свет, а мы, беларусы, таўчэм ваду ў ступе — ваду, даўно не крынічную і не першай свежасці.

«РОМАНТИЧЕСКИЙ ДУХ»

Выдавецтва «Детская литература» прыслала мне пяць экзemplяраў кніжачкі У. Дубоўкі «Как Алик в тайге заблудился» з маёю прадмовай. Кніга выйшла і не толькі засмуціла, а і здзівіла самаўпраўствам, з якім абышліся з маёй прадмовай.

Мала што скарацілі, гэта іх права, але ж і прыпісалі мне такое, за што сорамна і перад самім сабой і знаёмымі, хто ведаў Уладзіміра Мікалаевіча.

Я пісаў, што лепшыя свае гады, амаль тры дзесяцігоддзі, паэт мусіў жыць далёка ад Беларусі: у Сібіры і на Далёкім Усходзе. Прыпісана: «Куда его манил романтический дух неизведанного». Які цынiзм! Ведаючы праўду, выдумляць біяграфію пісьменніку!

КНІГА ЖЫЦЦЯ

Якія з гэтых кніг сталі адкрыццём для нас, узрушылі людскія пачуцці, набылі шырокую вядомасць у свеце? «Дзёнік Анны Франк», дзёнік лепінградскай дзяўчышкі — усяго некалькі сказаў, запісаных дзіцячай рукой у нечувана трагічную хро-

піку жыцця сям'і Савічавых, кніга малапісьменнай польскай жанчыны — маці вядомых рэвалюцыйных дзеячаў, кніга жанчыны, якая ўсё жыццё праслужыла прыбіральшчыцай, а адкрыла людзям болей значнага і цікавага, чым тыя, хто займаў высокія пасады, але не здольны быў звернуць тое, што лепей бачыцца знізу.

Кніга жыцця — гэта яшчэ абавязкова стыль. А стыль, як вядома, характар, натура, чалавек. Як жа можа нават здольны пісьменнік напісаць кнігу за некага іншага? Няхай піша пра іншага, няхай піша ад імя свайго героя, няхай піша кнігу свайго ўласнага жыцця, але толькі па праву ўласнасці.

СПАДАРОЖНІЦА

У «Немане» № 9 апублікавана перапіска А. Твардоўскага з А. Куляшовым — хвалюючы дакумент сяброўства двух волатаў нашай паэзіі.

Каментарыі да перапіскі і ўступны артыкул М. І. Твардоўскай, жонкі паэта, — выдатны ўзор тонкага па сваёй псіхалагічнай чуйнасці і аналітычнай дакладнасці пранікнення ў характар, значэнне і сутнасць сяброўства і творчасць абодвух паэтаў.

Чытаў я ўсё гэта, з асалодай і захапленнем сочычы за ходам развіцця думкі даследчыцы, а ў душы глыбока расло пачуццё нейкай незвычайнай удзячнасці аўтару гэтых, з болей адарваных ад сэрца радкоў, не толькі спадарожніцы, але і сапраўднай спадзвіжніцы, аднадумцы вялікага паэта і вялікага пакутніка нашай паэзіі.

Рэдкі прыклад такога пранікнёнага разумення ад самай малой драбніцы да маштабаў гістарычнай сутнасці з'яў і падзей. Якія яшчэ планеты ў сусвеце літаратуры мелі ці будуць мець такія спадарожніцаў?

МІМІКРЫЯ ПОШЛАСЦІ

Прачытаў тры аповесці Франсуазы Саган, з'яўленне якой у сучаснай французскай прозе было ледзь не сусветнай сенсацыяй. Але сенсацыі, асабліва ў літаратуры, трымаюцца нядоўга.

Ненадзейная гэта рэч — сенсацыя, да таго ж калі яна нават не водгук на нейкую вартую ўвагі грамадскую праблему ці з'яву, а патрапляе густам абывацеля, мешчаніна. Гэтая ўбогая па сваёй духоўнай сутнасці і, пэўна ж, сацыяльная катэгорыя чалавецтва, мабыць, нязводная, адвечная на зямлі са сваімі крытэрыямі каштоўнасці людскай асобы.

З кожнай гістарычнай эпохай усемагутная філасофія мяшчанства ўдасканальваецца, прыстасоўваючыся да ўмоў свайго часу. Гэта самая вытанчаная па метадах і формах прыстасавання мімікрыя — мімікрыя пошласці, выварочвання напаказ усяго самага нізкага і паскуднага ў чалавеку.

«ВСЕ ЛЮДИ — БРАТЯ!»

Незвычайны прыклад, можна сказаць, феномен роўнасці, людскай роўнасці на ўсёй планеце! Як сведчыць дакладная статыстыка, па кожнага з нас прыходзіцца 15 тон выбуховай масы. Ні сацыяльных, ні маёмасных, ні нацыянальных, ні рэлігійных адрозненняў і прывілей — усе роўныя, усім пароўну! Не, напэўна ж, тыя, хто з кожным днём павышае паказчыкі гэтай жахлівай статыстыкі, хто трымае руку па пульце жудаснага механізма повай, нечуванай і п'ябачанай на планеце ядзернай катастрофы, тыя спадзяюцца назаўсёды, канчаткова і павечна вынішчыць на зямлі Чалавецтва. Таму такая, надзейна і дакладна разлічаная, гарантыя яго гібелі — 15 ядзерных тон!

Чалавека не будзе, а калі ўцалее зямля, кіраваць далейшым прагрэсам, што немінуча завершыцца катастрофай ужо самой зямлі, будуць машыны — прагныя канібалы-робаты, якіх стварылі мы, людзі.

ЧАЛАВЕК ЦІ ЧАЛАВЕЦТВА?

А што, калі індывідуальнасць, асоба зжыла, вычарпала сябе і ўсе свае магчымасці ў грамадстве? Ці не яна, асоба, герой, унікалы-геній, творцы і разбуральнікі, тыраны і заваёўнікі, ідэалісты і авантурысты былі вечнымі прычынамі супярэчнасцей, канфліктаў, драм і трагедый, катаклізмаў і катастроф, што рвалі жывое цела чалавецтва?

Апафеоз прагрэсу, рубікон, да якога ён падшоў — катастрофа, апошняя трагедыя на зямлі. Хто адхіліць небяспеку, хто ўратуе чалавецтва? Адзінакі — эгаістычныя дэспаты і авантурысты ці святыя праведнікі з пальмавымі галінамі міру ў руках? Ні тыя, ні другія.

Як відно з усяго ходу падзей, рашаючы голас і сілу набывае людства, якое адно можа супрацьстаяць эгаізму адзінак.

Знішчыць чалавека і ўсё жывое на планеце Зямля ў імя таго, каб узялі верх догма, сістэма або ідэя асобы, нават самай геніяльнай — такой яшчэ ахвяры не прыносіла чалавецтва за ўсю сваю гісторыю.

ЯК ЖА ІМ ЗАРАКАЦЦА?

З высокай трыбуны Арганізацыі Аб'яднаных Нацый прагучала на ўвесь свет дэкларацыя і абавязацельства нашай краіны — першай не хапацца за атамную бомбу на вышадак вайны.

Свет, стаіўшы дыханне, чакаў: а раптам і амерыканскі прэзідэнт, выступленне якога неўзабаве павінна было адбыцца, дасць урачыстае абяцанне, што і Амерыка адмаўляецца ад свайго права на пальму атамнага першынства? Не будзе першага ўдару, натуральна, не будзе і другога.

І вось прэзідэнт выступіў — і ўвесь свет расчараваўся.

Госпадзі, які ж ты паіўны, даверлівы свет, як лёгка ты можаш паддацца спакусе, разлічанай на бяссэнсны эфект!

Як жа авантурысты, што прагнуць вайны, могуць даць зарок — не кідаць атамнай бомбы на гало-

вы чалавецтва, калі яны ўжо гэтую бомбу скінулі на Хірасіму і Нагасакі?

Першыцтва ўжо належыць ім. Яны былі першыя. Гісторыя, калі яна толькі захавала сваю жывую памяць, засведчыць гэта назаўсёды. Як жа ім заракацца, што першымі — не будуць?

ВІНАВАТАСЦЬ ПЕРАД СОНЦАМ

Жахлівы сон бачыўся мне: катастрофа на планеце Зямля. Прачнуўся пад яго ўражаннем і доўга прыпамінаў падрабязнасці. Але акрамя двух-трох магутных зрокавых вобразаў больш нічога не прыгадалася: густыя, суцэльна шэрыя і цяжкія хмары варочаюцца, кіпяць, бушуюць над галавою, няўпыхна, раскатамі водгулля нарастае гул акіянскай стыхіі, і вось-вось сівы грэбень яе хвалі дакоціцца да ног.

Нізка, як на захадзе, з расколіны хмар выкацілася сонца, незвычайна вялікае і цёмна-барвовае... Япо, такое злавеснае і адначасна бездапаможна сірочае, настолькі ўзрушыла мяне, што, прахапіўшыся, доўга не мог пазбыцца нейкага незразумелага пацудця жалю і сваёй вінаватасці перад ім і перад усім убачаным і перажытым.

Рысы дарогіх абліччаў

СУСТРЭЧЫ, ЯКІЯ ЗБЕРАГЛА ПАМЯЦЬ

У самым асяродку Мінска, у зацішным і ўтульным куточку над Свіслаччу, там, дзе калісьці стаяў яго дамок, цяпер яго музей і парк, што носіць імя паэта — Купалаўскі, як любоўна завуць яго мінчане.

Равеснікаў паэта ўжо, бадай, няма, а мы, яго сучаснікі, у значна большым узросце, чым калі ён быў самым старэйшым між нас.

Цяпер ён як легенда. Маладым экскурсаводам, што расказваюць тут гасцям нашага горада пра папараць-кветку, пра паэта, велічная постаць якога ўзвышаецца на каменнай кручы, пэўна, і сам Купала, як жывы, рэальны чалавек, мроіцца ўжо за недасяжнай далеччу часу. Я часта думаю пра гэта, ідучы сюды на сустрэчы са сваімі сябрамі, што гэтак, як і я, памятаюць яго, рэальнага ў знаёмых рысах жывога аблічча.

Дамаўляючыся цяпер аб сяброўскіх

спатканнях, мы звычайна загадзя ведаем месца, дзе сустрэнемся, да каго ідзём: да Івана Дамінікавіча.

На старасці год мы з ім часцей бачымся. А ў малепстве, у юнацтве ён быў і для нас такой жа легендай, якой будзе заўсёды для новых пакаленняў, бо кожнае з іх панава адкрывае для сябе чароўнае хараство Купалавага слова.

Гэтак калісьці і я, хлопчук з малой прыбалотнай вёсачкі, ішоў за некалькі вёрст у воласць, дзе была бібліятэка: 30—50 кніжак. І як жа быў шчаслівы, калі трапляла ў рукі яго «Жалейка» або «Гусляр»! Вяртаючыся дадому цераз балота, цераз зарослыя хмызам выгарыны, а потым нацянькі — паплавамі і палявымі разорамі, я паспяваў не раз і не два перачытаць кніжку і нават вывучыць многае на памяць, а ўсё роўна так не хацелася назаўтра несці яе назад! Як бы пабыць з ёю яшчэ дзяснік, два, тры, патрымаць у руках, пагаварыць як з жывым дзівам, што ўвабрала ў сябе столькі загадак і таямніц!

Купала быў для нас чарадзеем роднага слова, таго слова, што гучала ў людскім наваколлі, у нашых песнях і казках, у нашай гаворцы.

Чарадзея, які сышоў са старонак «Спадчыны», «Адвечнай песні», «Раскіданага гнязда» і «Паўлінкі», я ўбачыў ужо ў гады, калі прыехаў у Мінск.

Прыгадваюцца многія сустрэчы ў рэдакцыях, у Доме пісьменніка, якія, аднак, ужо цяжка аднавіць у сваёй паслядоўнасці. І таму раскажу толькі пра дзве пазнейшага часу — у сакавіку 1941 года, калі я працаваў сакратаром аддзялення Саюза пісьменнікаў у Беластоку, і на пачатку 1942 года ў Казані.

Запіс гэтых сустрэч захаваўся ў адным з маіх блакнотаў саракагадовае даўнасці, адкуль я і прыводжу свае занатоўкі:

«Сустракаў Янку Купалу. Учора атрымаў тэлеграму, сёння пайшоў на вакзал. Транспарту свайго ў нас няма, з вакзала ў горад ходзіць аўтобус. Але гасцей вабіць экзотыка, якое ў нашых гарадах даўно няма. Тут яна дажывае свайго веку. Для прыезджых у Беласток самы папулярны від транспарту — рамізнік.

Мы едзем з Іванам Дамінікавічам на вуліцу Міцкевіча ў наш Саюз пісьменнікаў. Пагрукваюць капыты па бруку, мякка шуршаць гумаваыя колы, быццам

лішнуць да камення. Едзем ступою. Купала ўглядаецца ў будышкі, у вулічны рух. Непадалёк ад станцыі ўзвышаецца круглаю белаю вежаю ў новым «мадэрным» стылі яшчэ не дабудаваны касцёл св. Роха. У цэнтры горада — гмах старога чырвонага касцёла, направа — маладыя дрэўцы ніцага вербалозу, адкуль пачынаецца гарадскі парк, а перад ім — будынак тэатра, просты, сціплы, утульшы і вельмі папулярны ў гледачоў пастаўленымі за гэты час Аляксандрам Вянгеркай спектаклямі па п'есах сусветнай класікі. Куміры публікі ў галоўных ролях — акцёры незвычайнай сцэнічнай выразнасці Я. Вашчаровіч і І. Бароўская. Свежыя афішы абвяшчаюць новую пастапоўку — «Аптымістычную трагедыю» Ус. Вішнеўскага.

Рамізнік паварочвае налева — па нашу вуліцу. Іван Дамінікавіч доўга маўчыць, потым ужо ля самага будынка Саюза просіць мяне нікому не гаварыць аб яго візіце. Вечарам ён едзе ў Гродна. Паснедаўшы і трохі адпачыўшы, запрашае мяне за кампанію «пахадзіць па горадзе пеша».

І вось мы ходзім. Не думаю, што ў яго была нейкая спецыяльная патрэба — вандруем па вуліцах, завулках хутчэй дзеля цікаўнасці. Схадзілі на рынак, пасля зноў вярнуліся ў цэнтр. У антыкварным магазіне ён купіў старажытны афорт, у ювілерным — сярэбраную падставачку для шклянкі.

Выходзім на Сянкевіча. Што мяне асабліва ўражвае: няўжо Купалу настолькі ведаюць, што скрозь пазнаюць? Многія сустрачныя вітаюцца, некаторыя далікатна здымаюць капелюшы, прыпадаюць доўгія брылі шэрых суконных шапак.

Мабыць, свайго здзіўлення я не мог схаваць.

— Не звяртайце ўвагі. Гэта яны думаюць, што я — вялікі пан, — і, таргануўшы губой, хавае ў вусах вясёлую ўсмешку.

Сапраўды, выгляд у яго, як і заўсёды, самавіты і паважны, ды яшчэ ў гэтым шэрым у елачку футры са штрыфлямі, у шапцы-стаўбунку. Ва ўсіх ашчадных, не частых жэстах і рухах відна як бы ўся патура чалавека, вельмі адметнага. Купала ішоў са сваім перазлучным замашным кіем грушавага дрэва, але рэдка калі абапіраўся на яго, не размахваў, фарсіста не выкідваў яго перад сабою, не пагрукваў ім іду-

чы, а пёс, пачапіўшы кривулькай на руку. Само па сабе і гэта не абмінала ўвагі. Але я ўсё ж бачыў, што многія такі пазнавалі яго. Купала тут ужо не першы раз. Разам з Якубам Коласам быў на Народным Сходзе, прыязджаў на сесію Акадэміі навук, выступаў на вечарах паэзіі. Летась у Лідзе яго выбралі дэпутатам Вярхоўнага Савета, ды і наогул у Заходняй Беларусі паэта вельмі паважалі і шанавалі.

Іван Дамінікавіч раптам спыняецца каля аднае вітрыны.

— Хвіліначку, — гаворыць ён і паказвае мне незвычайную шылду. На чорным мармуры вялікімі залатымі літарамі напісана: «Кустарнік прымае заказы». Пад шклом — чаравікі модных фасонаў. Пад імі — указальны палец і драбнейшымі літарамі: «Вход ис двора».

— Зойдзем да кустарніка, — весела просіць ён, і мы заварочваем у двор.

Абшарпаныя цыратовыя дзверы. Мы адчыняем іх, але ў пакойчыку настолькі цесна, што ўсяго і мог змясціцца сам «кустарнік».

Ён сядзіць, як дзяцел у дупле, а мы так і заста-ліся ў парозе. Затое бедная няўтульнасць прыёму кампенсуецца незвычайнасцю ўвагі. Майстар за два дні гатоў пашыць самыя лепшыя ў горадзе і самыя модныя, якія толькі пану даспадобы, чаравікі.

«Пану» спадабаліся — на падэшве з раптам у часты рубчык, з накладнымі пасачкамі на насках у дробных дзірачках. Іван Дамінікавіч загадаў сабе іх на вясну...

Студзень, 1942. Новы год сустрэлі на калёсах. У сухі, пранозлівы, сапраўды траскучы мароз прыехалі ў Казань. Упершыню за час нашых бадзянняў пасяліліся ў гасцініцы. Амаль усім мужчынскім гуртам у адным, праўда, самым большым пакоі: К. Чорны, А. Астрэйка, А. Бялевіч, М. Машара, С. Майхровіч, В. Палескі і я. А холад да касцей праймае. Выскачыш на вуліцу — замярзае пара, якую выдыхаеш, і паблісквае вострымі драбнюткамі іголачкамі ў сонцы перад вачыма.

Непадалёк ад Казані, па той бок Волгі, у невялікім рабочым пасёлку ў Печышчах жыве Янка Купала. Яго з Уладзіславай Францаўнай прыняў у свой

дом чулы, спагадлівы чалавек — Іван Якаўлевіч Няякшын.

Усе гэтыя навагоднія дні Іван Дамінікавіч разам з намі. Зборня — наш пакой у «Татарстане». Маркотны, маўклівы Купала горнецца да людскога асяроддзя. І хоць зрэдку мы чуем яго голас, тым больш уважлівыя да кожнага слова. Уладзіслава Францаўна старасца разварушыць, падвесьліць настрой мужа, але не заўсёды гэта ўдаецца. І калі не патрапляе «ў руку», адчувае сябе як бы вінаватай: «Яначка, Яначка, ну чаго ты...»

Больш упэўнена яна адчувае сябе з намі, маладзейшымі: «Хлопцы, пакіньце курыць! Ужо і так няма чым дыхаць!» І праўда, уся наша абозня плыве ў густых клубах сіняга дыму. Купала кашляе. Толькі цяпер мы снахопліваемся. Цёця Уладзя патрапіла ў самую цэль. Нам не то што няёмка, а брыдка і сорамна за сваю нячуласць: ну і хамуты, рады, што дарваліся да шчодрарага партсідара свайго госця. Разгублена і вінавата тушым свае папяросы, а недакуркі хаваем па кішэнях.

— Нічога, пічога, — заспакойвае Іван Дамінікавіч. — Курыце, хлопцы, цяплей будзе.

І сапраўды, у пакоі значна пацяплела. І, мабыць, не толькі таму, што мы абагрэлі яго Купалавым «Казбекам», а таму што ўсё тут сышлося разам: і радасць сустрэчы, і горкая наша вінаватасць за саміх сябе, за няўтульнасць гасціны.

Вельмі ўзрушыла Купалу знаёмства з партызанамі, якія прыбылі з варожага тылу сюды, у Казань, на беларускі радыёмітынг.

А ўсё ж асяродак нашага таварыства ў гэтыя дні яна — нястомная руплівіца наша — мілая цёця Уладзя. Рада кожнаму знаёмству, лёгка знаёміцца з новымі людзьмі.

Простая, даступная ў абыходжанні, адразу старасца дазнацца пра самае галоўнае: ці ўратавалася сям'я, родныя, блізкія. Для кожнага ў яе знаходзіцца і добрае слова, і гатоўнасць памагчы, падтрымаць. Выведала ў нас, хто што піша, што напісаў. І на тым жа часе пра ўсё гэта павінен ведаць ён, Купала!

— Паслухай, Яначка, які верш напісаў гэты дзядзька!

Усіх пас, мужчын, не зважаючы на ўзрост, заве дзядзькамі. Паступова пераходзім на чытанне вершаў. Даходзіць і да мяне чарга. Госпадзі мілы, чытаць перад Купалам! Сумеўшыся, апусціў вочы, унурыўшы пагляд чамусьці на яго высокія, да калень, фетравыя валёнкі.

Купала маўчыць. Раптам, зірнуўшы на мяне, весела засмяяўся:

— Не прыйшлося мне пафарсіць у тых модных чаравіках, што пашыў беластоцкі кустарнік!

Убачыўшы, што Іван Дамінікавіч разварушыўся і ахвотна загаварыў, Уладзіслава Францаўна з усёй сваёй няўрымслівасцю адразу ж зацікавілася:

— Які кустарнік? Якія чаравікі, Яначка?

— Ат,— махнуў рукою Купала.— Чытайце.

І ў гэтую хвіліну нацягасць і зняменне пакінулі мяне. Але, каб не перабраць меру яго ўвагі, я прачытаў самы маленькі вершык, кагадзе што напісаны з «Горкага выраю»:

Мой родны, сіратлівы дом —
Бязлісты вяз з пустым гняздом,
Але ўжо ловіць прагны слых
Ваш лёт, далёкія буслы.

Зазелянеў магутны вяз,—
І зноў вясна склікае пас.
Бывай, мой вырай — шлях пакут,
І я за птушкамі ў свой кут!

Прачытаў, як вучаць-пачатковец перад сваім настаўнікам, і сеў. Цёця Уладзя з нецярплівай цікавасцю глядзіць на мужа, як бы падахвочваючы яго абавязкова што-небудзь сказаць: ну, што ж ты, падтрымай, зрабі прыемнасць хлопцу. А Купала маўчыць, заняты, па ўсім відаць, нейкімі сваімі думкамі. Потым гаворыць адно толькі слова: «Добра».

Уладзіслава Францаўна з радаснай палёгкай зірнула на мяне, і я прачытаў па яе вачах: «Ну што я вамказала!»

Прыемна, вядома, думаць, што мой вершык па школьных вартасцях атрымаў такую ацэнку, але я болей чым упэўнены, што тое адзінае слова Купала сказаў не столькі пра маё васьмірадкоўе, колькі нейкім сваім думкам і свайму настрою.

Усе мы ў гэтым суровым выпрабавацці, з далечы выраю бачым толькі яе, сваю родную і мілую зямлю,

верым, спадзяёмся, што вернемся на яе — вясною, абавязкова вясною!

Пазней, пасля ўжо вайны, працуючы над п'есаю «Шчасце паэта», я нямала пахадзіў па сцежках Міпшчыны, дзе пачыналася яго маленства і юнацтва, адкуль пайшла яго дарога ў вялікі свет, пабываў у гарадах яго жыццёвай сталасці: Вільнюсе, Ленінградзе, Маскве — усюды высока шануюцца адзнакі яго неўміручасці.

З неабсяжных прастораў Радзімы нёс ён палымянае слова паэзіі і, падняўшыся на вяршыні народнай памяці, будзе заўсёды несці веліч і славу народа:

Над галавою сонечны дзень,
Перад вачыма дарога абрусам.
— А хто там ідзе, а хто там ідзе?
— Беларусы.

І ён разам з намі ўглядаецца ўдаль.
Што яму бачыцца, мроіцца, сніцца?
Ледзь чутна па кроплі цурчыць вада
Адвечнай крыніцы.

Яго тут наблізу стаяў дамок,
Цвілі перад вокнамі астры і ружы,
А цераз вуліцу — лазні дымок
І мыльныя бурбалкі ў лужы.

А наравістая Свіслач-рака,
Няўрымслівая надзіва,
Каб новыя берагі адшукаць,
Штовесну паводкай гразіла.

Сягоння тут цешацца рыбакі:
Плешчацца лешч у грапіце.
І сонца, што выбілася праз вякі,
Стаіць ужо ў самым зеніце.

А над ракою ой, рапа на Івана
Столькі дзяўчаты вылілі слёз,
Каб адступіўся бязлітасны лёс
І ўсе іх вянкi даплылі да каханых.

Колькі навокала добрых прыкмет!
Варта ў шчаслівыя верыць прыкметы.
Папараць-кветку шукаў паэт —
Кветка самога знайшла паэта.

МАШТАБЫ ЯГО СПАДЧЫНЫ

Кузьма Чорны — унікальная з'ява ў нашай літаратуры па сваёй мастацкай адметнасці. Тое, што паспеў ён стварыць за нейкія дваццаць год, пражыўшы ўсяго 44, яшчэ па-сапраўднаму не ацэнена, не асэнсавана намі і за тых гады, што мінулі з дня яго смерці. Застаючыся дзейным, жывым феноменам, ён усё болей актыўна прымушае нас думаць у зададзеных ім, яго творчасцю маштабах. Гэта якраз прыклад таго, калі ў асобе, у адным творцы, у адным вялікім таленце бачыцца літаратура як гісторыя народа ў яе найважнейшых падзеях, у яркіх эпічных і самабытных людскіх характарах.

Але вось чытаем юбілейныя артыкулы — зноў звыклія, гатовыя сцверджанні, у большасці інфармацыя, пераказ біяграфіі пісьменніка і таго, што ён напісаў. Увесь так званы даследчы аналіз у сваёй сутнасці зводзіцца да параўнанняў і прымервання юбілейнага класіка да будучых юбіляраў.

Аўтарытэт класіка, як шаблон, як трафарэт, накладаецца на сучаснікаў, адпаведна спісу членаў Саюза пісьменнікаў.

Натуральна, што найбольшае супадзенне з класікам па ўсіх параметрах у першую чаргу ў літаратурнага начальства, потым ужо ідзе адпаведная градацыя — хто ўпоравень, хто набліжаецца.

Вядома ж, падабенства, супадзенні знаходзяцца, і гэта ўжо, аказваецца, дастаткова для неабвержнасці аргумента.

Цудоўны наш празаік В. Адамчык калісьці напісаў аповяданне, назваўшы яго «Млечны шлях». Ніхто не адмаўляе плённасці ўплыву Чорнага на гэтага пісьменніка. Але ж хіба сама па сабе тая акалічнасць, што і раман Чорнага таксама называецца «Млечны шлях» дае падставы для такіх навукападобных абгрунтаванняў і вывадаў, як, напрыклад:

«І вось закон творчасці — чым глыбей асвойвае Адамчык вопыт Чорнага, тым усё больш арыгінальнымі стаюць яго ўласныя творы».

Вы бачыце, як лёгка адкрываюцца «законы творчасці»! Не ўласны вопыт, не свае ідэі, вобразы, жыццё, сучаснасць, у якой жыве пісьменнік, не пават талент, нарэшце, вызначаюць пісьменніка, а

ступень яго залежнасці ад папярэдняка, якога ён абраў сабе ў настаўнікі.

Дзіву даешся, як, скажам, пасля сапраўды навуковых, маштабных даследаванняў творчасці Чорнага Алесем Адамовічам, артыкулаў М. Лобана, С. Андраюка можна публікаваць вучнёўскія практыкаванні, тэарэтычна бездапаможныя, але з такой прэтэнзіяй на грунтоўнасць даследчага аналізу: «Традыцыі Кузьмы Чорнага і беларуская проза пра вайну».

Аказваецца, мілыя дзеткі літаратурных бацькоў лічаць спадчынным, сямейным правам судзіць аб лёсе, законах развіцця беларускай літаратуры толькі таму, што тата або мама гадавалі іх на літаратурныя ганарары.

Спосаб іх мыслення чыста падліковы. Калі ёсць прызнаная велічыня, значыць, зусім не цяжка ўстанавіць залежнасць ад яе велічынь менш значных, а то і большых — хай не па таленту, затое — па званню, па пасадзе, па чыну.

Хітрыя дзеткі, далёка пойдучь, далей, чым іх бацькі!

Спакуслівы літаратурны хлеб, і такім ён здаецца лёгкім.

Навошта ісці ў рахункаводы, касіры, статыстыкі — лепей у літаратуразнаўства, у крытыку. Там такі ж занятак: сядзі, шчоўкай на рахоўніцы або на арыфмометры — хто за каго меншы, большы — падбірай, тасуй: гэтага сюды, гэтага туды. А лепш і прасцей — узяў гатовы трафарэт і накладай — супалі памеры, абрысы — сюды яго: чысты стандарт!

Беднавата адзначылі нашы выдадні яго васьмідзесяцігоддзе. Крыўдна пра гэта казаць, бо Кузьма Чорны пры жыцці ніколі не быў у літаратурных імянінкіх. Усе яго юбілеі мы ўжо адзначалі без яго.

Пражыўшы побач з памі столькі, колькі мы ўжо жывём без яго, ён па меры аддалення становіцца ўсё большым у сваіх маштабах мастака, філосафа, вялікага народнага гуманіста.

Запяттыя клопатам пра куды меншыя каштоўнасці, а часта проста по вартыя ўвагі, мы забываемся на сапраўдныя вышыні нашай гістарычнай годнасці. А сёння ж наша грамадская і навуковая дум-

ка ўжо на такім узроўні, калі паспела неабходнасць практычна ставіць і вырашаць пытанні вывучэння і выдання спадчыны Чорнага.

Першы Збор яго твораў у шасці тамах нясе на сабе адбітак таго часу, калі складальнікі і рэдактары лічылі сваім правам стрыгчы пісьменніка, правіць яму стыль і мову, а то і дапісваць за аўтара сказы, абарваныя ў апошнюю хвіліну жыцця.

Так абышліся з няскопчанай аповесцю «Скіп'ёўскі лес». Іначай як кашчунствам не назавеш такое рэдагаванне.

І вось завершана другое выданне Збору твораў пісьменніка ў васьмі тамах. І трэба аддаць належнае Інстытуту літаратуры Акадэміі навук і нашым выдаўцам — навукова-даследчы ўзровень гэтага выдання заслугоўвае высокай ацэнкі. На жаль, гэтая важная падзея ў жыцці пашай культуры не стала добрай нагодай для грунтоўнай гаворкі аб прынцыпах і практыцы падрыхтоўкі падобных выданняў.

Нашы тэкстолагі, думаю, не маюць падставы, калі з некалькіх аўтарскіх рэдакцый выбіраюць не апошнюю па часе, а тую, якая, па іх думцы, найбольш, скажам, завершана па храналогіі падзей або некаторых сюжэтных ліній, як гэта зроблена з рамапам «Пошукі будучыні» ў апошнім выданні, дзе кананізуецца тэкст першай аўтарскай рэдакцыі, у той час калі ўласнай рукой Чорнага напісана і другая, і трэцяя.

У трэцяй рэдакцыі з большай мастацкай сілай паказаны самабытныя народныя характары ў іх жыццёва-філасофскай праўдзе: фельчар Максім Грынюк, Волечка Нявада, Кастусь Лукашэвіч.

Складальнікі агаворваюць свой выбар большай завершанасцю сюжэта, а ў варыянтах даюць выдатныя сцэны, эпізоды, штрыхі да характараў, якія ёсць у другой і трэцяй рэдакцыях, без якіх пават незавершаны рамап быў бы значна багацейшы — асабліва калі Волечцы і Кастусю ў бядзе памагаюць аднавяскоўцы.

Тэма спагады, людскога спачування сіротам пездарма ж спецыяльна распрацоўвалася аўтарам, бо гэта ўзбагачала ўвесь твор. Якраз у стварэнні мастацкіх тыпаў — вяршыня таленту Чорнага. І пры выбары, думаю, перавагу варта аддаваць іменна гэ-

тым неацэнным каштоўнасцям яго творчай спадчыны.

Усё часцей мы чуем незадавальненне тым, што волат беларускай прозы яшчэ па-сапраўднаму не адкрыты свету, як ён таго заслугоўвае, не перакладзены на іншыя мовы, і ў першую чаргу — на рускую.

Пры перакладах Чорны нівеліруецца, збядняецца. Мы гэта канстатуем як факт і далей не ідзём.

Ці не пара б ужо цярпліва, грунтоўна навукова даследаваць, у чым прычына няўдач і слабасці перакладу яго твораў, знайсці рэальныя і практычныя магчымасці, каб выправіць становішча, так, як мы ўзяліся за палепшанне перакладаў Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча.

Любімы вобраз усёй творчасці К. Чорнага — дарога. Апісанне, паэтызацыю дарогі вы знойдзеце ў кожным яго рамане, аповесці, апавяданні. Нямала дарог, сцэжак ён сам выхадзіў у жыцці. Нямногія ведаюць, што ўжо будучы аўтарам першых сваіх апавяданняў, паступаць у Беларускае ўніверсітэт з Цімкавіч у Мінск ён прайшоў пеша — каля ста пяцідзесяці кіламетраў.

Чорны і цяпер у дарозе. Можна, ідзе ён у шырокі свет залішне разважліва, паволі, але затое падзейна.

1980

НЕВЯДОМАЕ АПАВЯДАННЕ І ЯГО АЎТАР

У канцы рукапісу стаіць паметка: «Ч. П.». Падобнае спалучэнне літар у сучасным абыходку азначае: надзвычайнае здарэнне.

Яшчэ не знаючы сэнсу абрэвіятуры, нельга не згадзіцца: сапраўды гэта здарэнне і нават калі не надзвычайнае, дык, трэба сказаць, шчаслівае, бо не так часта знаходзяцца рукапісы, пра існаванне якіх мы нічога не ведалі.

Каштоўнасць знаходкі ў тым, што яна ўдакладняе наша ўяўленне аб творчым дэбюце пісьменніка, першае друкаванае апавяданне якога датуецца 1929 годам. І вось апавяданне «Багна», невядомае нам, напісанае на цэлы год раней.

Дзве літары, пастаўленыя ў канцы рукапісу — «Ч. П.», азначаюць: «Чырвоная Полаччына», полацкая акруговая газета, з якое пачаўся яго шлях у літаратуру.

Поўна ж, і гэтае апавяданне аўтар меў надзею пабачыць надрукаваным. Цяжка цяпер устанавіць прычыны, чаму яно не з'явілася на старонках газеты. Магчыма, з-за свайго вялікага памеру, магчыма, з-за літаратурных вартасцей, хаця надрукаваны годзім пазней «Апошні заказ» — таксама далёка яшчэ не на тым узроўні сталасці, якога пісьменнік дасягае ў далейшых сваіх творах і нават у гэтым, першым па часе, апавяданні.

У «Багне» не зусім поўна і выразна намалюваны характары, але ўменне стварыць напружанасць сітуацыі, драматызаваць абставіны, перадаць настрой і пачуцці чалавека ў непасрэднай залежнасці ад падзей, маляўнічасць пейзажу, выразнасць моўных сродкаў — вельмі сціслых, скупых, але дакладных — гэтыя якасці, характэрныя для творчай манеры Самуілёнка, ужо вельмі прыкметны і тут.

Эдуард Самуілёнак — надзвычай актыўны талент. У жорсткі ліміт часу — тыя дзесяць год, за якія ён напісаў свае апавяданні, п'есы, аповесці і раманы, — трэба было сапраўды ўкласці ўсё сваё, такое кароткае, але яркае, як метэор, жыццё.

Я пазнаёміўся з ім, пачаўшы працаваць у рэдакцыі «Чырвонай змены». Ён кагадзе што пераехаў з Полацка ў Мінск ужо з рэпутацыяй сталага пісьменніка. На яго творчым рахунку была аповесць «Тэорыя Каленбрун», і неўзабаве выйшла кніга апавяданняў «Пункт апоры».

Жылі мы бедна і непрытульна. І толькі маладосць і радасць сяброўскага яднання, таварыскасць давалі нам тую асалоду і адчуванне паўнаты жыцця, якіх ніколі не заменяць ніякія выгоды дабрабыту.

Шчыра сказаўшы, мы лічылі за гонар, што да нас, маладзейшых па ўзросту, Эдуард Людвігавіч выказаў нейкую асаблівую прыхільнасць. Прыемна было, калі ён адгукнуўся на просьбу і пісаў артыкул, рэцэнзію, падказваў цікавую тэму. А яшчэ прыемней, калі, выбраўшы час, прыходзіў проста пабыць разам у гурце. З ім, цудоўным апавядальнікам, у якога ў запасе былі бясконцыя жыццёвыя здарэнні, прыго-

ды, а часта і сюжэты, што неўзабаве пазнаваліся ў новых творах, заўсёды і ўсюды было цікава і весела. Сустрэкаліся ў рэдакцыях — у «Чырвоны», у «ЛіМ», дзе працаваў Эдуард, і ў Саюзе пісьменнікаў. Амаль ніхто з нас не меў кватэр, жылі на прыватных пакойчыках у тых аднапавярховых драўляных дамках, якіх была большасць на ціхіх, амаль вясковых вуліцах і завулках Мінска. Нядзіва, што самы магутны грук чуўся ад тваіх ботаў або чаравікаў, калі ты познім вечарам дабіраўся да якогэ-небудзь Ляхаўкі ці Грушаўкі па дашчаных насцілах, забыўшыся, што мірныя гараджане, узяўшы на жалезныя прэнты акапіцы, а на завалы — вароты, спяць спакойным сном.

Памятаю сваё першае жытло, калі, пажаніўшыся, пасяліліся мы з жонкай у сям'і беднай мнагадзетнай удавы. Дамок быў такі струхлелы, педагледжаны, што першыя ж замаразкі выбелілі густым інеем усе куткі нашага пакойчыка. Эдуард, прыйшоўшы на наша «наваселле», падбадзёрваў і ўпэўніваў: «Старык, палымяныя пачуцці растопяць любы лёд!» Дарэчы, вясёлы сяброўскі зварот — «старык», яго любімы выраз, палюбіўся ў нашым асяроддзі, але манапольнае права карыстацца гэтым зваротам належала толькі яму, старэйшаму. Што ж да «палымяных пачуццяў», дык яны не нагрэлі заледзяцелых сцен майго прытулку. Цераз тую зіму, звалены з ног жорсткім раматусам, я пасля цэлых месяцы не расставаўся з кіем, а ў часе вайны паўгода ляжаў у шпіталі.

Самуйлёнак таксама жыў на прыватнай кватэры, адразу ж за паркам Горкага (тады сад «Прафітэрн») у драўляным доміку, пад вокнамі якога куціўся густы бэз, і вясною тут было хораша і ўтульна. Але ні для кога ўжо не было сакрэтам, як ён з асаблівай трывогай сустракаў кожнае прадвесне.

Блізка год працавалі мы разам у газеце «Літаратура і мастацтва». У рэдакцыі быў невялічкі калектыў супрацоўнікаў, але вельмі моцны: Хвядос Шынклер, Рыгор Лынькоў, Анатоль Астрэйка. Мы з Эдуардам вялі літаратурны аддзел. Узначальваў газету Ілля Давілавіч Гурскі. Аднак мала хто помніць яго намесніка, чалавека маўклівага і загадкавага. Адзіным сваім абавязкам ён лічыў, сеўшы за

стол, — чытаць, чытаць усё, што пакладуць перад ім супрацоўнікі. І адзінае заключэнне было ў яго па кожным прачытаным матэрыяле: «Цэлы рад маментаў». Мы рэдка калі і пыталіся: «Ну як?» — бо загадзя ведалі адказ: «Цэлы рад маментаў». Якіх «маментаў» — добрых, благіх — заставалася тайнай. І толькі аднаго разу ён выказаўся больш пэўна і нават даў практычную параду Эдуарду Самуілёнку, калі выйшаў з друку раман «Будучыня».

— Чытаў, чытаў... — сказаў ён.

— Ну і як? — пацікавіўся аўтар.

— Цэлы рад маментаў...

— А яшчэ?

— Думаю, што цяпер вам можна смела брацца за вершы. Глядзіце, як у Астрэйкі добра выходзіць...

Акрылены поспехам рамана, Самуілёнак рашае заняцца выключна творчай працай, але хвароба бязлітасна адбірала сілы. З кожным днём ён мяняўся на вачах, стаў прападаць голас. Калі прыйшла вестка ў санаторый «Сасноўка» аб узнагароджанні яго сярод іншых пісьменнікаў, ён ледзь-ледзь вымавіў сваё адзінае пытанне: «Якім ордэнам?» Тады гэта была вялікая падзея — упершыню так высока ўшаноўваліся 172 пісьменнікі краіны. Сярод іх: ордэнам Леніна — Купала, Колас, ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга — Бядуля, Лынькоў, Самуілёнак.

Тыя дні былі па-святочнаму ўзрушаныя, але свята засмучалася і цяжкім прадчуваннем. Якраз калі мы вярталіся з урачыстага вечара, прыйшла жалобная вестка.

Цяпер некалькі слоў пра рукапіс апавядання. На 23 лістах паперы, палова якіх з гатоваю разбіўкай у клетку, як арыфметычны сшытак, а другая палова ў лінейку, каб ямчэй было пісаць, Самуілёнак змясціў апавяданне намерам болей за друкаваны аркуш. І хоць пісаў ён сваім надзвычай адметным почыркам з пахілам у левы бок, пісаў густа, уборыста, але так акуратна выводзіў кожную літару, што пры ўсёй сваёй дробнасці кожная чытаецца вельмі выразна. І нават тыя сказы і словы, што старанна закрэслены тлустай чорнай лініяй, відаць, пяром «рандо». Паперы было вобмаль, таму спісаны і адваротны бок кожнага ліста.

Апавяданне напісана ў вёсцы Бандзелі 30 кастрычніка 1928 года. Пад гэтую датаю аўтар палічыў неабходным пазначыць і арыенціры далейшага лёсу свайго твора. Пасля слова «канец» ён напісаў і другую дату: «Накіравана ў «Ч. П.». 13.XI.28 г.», а трохкі ніжэй яшчэ дзве рэгістрацыйныя графы: «Атрыманы адказ:» і «Надрукавана:», якія так і засталіся пезапоўненымі.

Пазней, пасля службы ў Чырвонай Арміі, калі малады пісьменнік сам стаў працаваць у «Ч. П.», ён, напэўна, ужо стражэй ацаніў свой твор двухгадовай даўнасці, а рукапіс апавядання падараваў на памяць супрацоўніцы, якая тады толькі далучылася да рэдакцыйнай работы. Мы не памылімся, калі ўявім сабе гэтую дзяўчынку, захопленую літаратурай, паэзіяй і асяроддзем людзей, якія самі пішуць.

Потым, у сталыя гады, набыўшы філалагічную адукацыю, працавала дацэнтам Саратаўскага ўніверсітэта, але праз усё жыццё берагла лепшыя ўспаміны сваёй маладосці, успаміны пра Эдуарда Людвігавіча Самуйлёнка, захаваўшы як дарагую рэліквію і гэты рукапіс.

1977

РУКА Ў САРБОНЕ

Увосень 1966 года па запрашэнні часопіса «Славейчэ» я гасцяваў у Сафії.

Балгарскія сябры — людзі настолькі душэўна шчодрія, руплівыя, так многа ўвагі аддавалі мне, што маё гасцяванне нават мне самому ледзь не здалося важнай падзеяй.

Асен Босеў, Лучазар Стапчаў, Атанас Душкаў, Нікалай Сакалоў павялі мяне аднаго вечара ў рэстаран новага, тады яшчэ толькі пабудаванага, атэля «Пліска».

У суседстве з нашым сталом аказалася застолле паважных пажылых людзей.

Мае балгарскія сябры-пісьменнікі пачалі вітацца з імі, перагаворвацца.

Мала гэтага, яны яшчэ рашылі звярнуць увагу суседзяў на маю персону.

— Наш госць з братняй Беларусі,— сказаў Лучазар Станчаў гаспадару суседняга стала.— Будзьце знаёмы.

— Очень прыятно,— адказаў па-руску чарнявы балгарын з густымі навіслымі брывамаі, пад якімі ігралі вясёлыя вочы,— самы малодшы з выгляду сярод усёй саліднай кампаніі.

— А гэта — наш госць,— сказаў ён мне і па-французску звярнуўся да свайго суседа, што сядзеў побач з ім.

Па той увазе, якая аддавалася французу, я і сам здагадаўся, што і ён — госць.

Такім чынам, і ён і я былі тут на ўзроўні самай высокай увагі.

Француз, хударлявы дзядок, падняўся і падаў мне руку.

— Вельмі прыемна,— сказаў у сваю чаргу і я.

Мы яшчэ раз пачціва пакланіліся адзін аднаму і селі на свае пачэсныя месцы за сталамі.

— Хто гэта? — паціху спытаўся я ў сваіх сяброў-пісьменнікаў пра маладжавага вясёлага гаспадара суседняга стала.

— Рэктар нашага універсітэта.

— А госць?

— Рэктар Сарбоны.

Так я пазнаёміўся адразу з двума рэктарамі. І калі скажу, што цяпер маю руку ў Сафійскім і Парыжскім універсітэтах, усё адно ніхто ж не паве-рыць.

1971

ШЧАСЛІВАЯ ВЫМОВА

Нялёгкая пісьменніцкая праца. Чытач бачыць кнігу, але мала хто ведае, як яна ствараецца. Хіба толькі самыя блізкія, ды яшчэ — людзі, што ўзялі на сябе цяжкі клопат памагаць пісьменніку — памагаць, вядома, не пісаць, а рупіцца аб умовах працы, чула і далікатна ахоўваць той, створаны пісьменнікам, свет, у якім жыве ён сам, у якім жывуць, пакутуюць, радуюцца, перамагаюць або церпяць паражэнне яго героі.

У нашым асяроддзі ёсць людзі, якія хоць і не

пішудь кніг, але пісьменнікі праз усё жыццё ўдзяч-
ныя ім, як найлепшым сябрам.

Бывае, гэтыя добрыя душы гатовы прыяць на
сябе нават крыўду і пезаслужаныя непрыемнасці, каб
толькі не адступіцца ад высокага разумення свайго
абавязку,

Трыццаць год я ведаю дырэктара Дома творчасці
ў Дубултах на Рыжскім узмор'і, вопытнага, выпра-
баванага гаспадара працы і спакою ўжо некалькіх
пакаленнях літаратараў. Гэта — чалавек незвычай-
най вытрымкі, цярдлівасці і такту. Я ніколі не ба-
чыў, каб ён гарачыўся, не чуў, каб ён калі падняў
голас на сваіх падначаленых.

З прыкметным узрушэннем успамінае ён Бела-
русь. Ён — наш зямляк. Нам заўсёды, калі надара-
ецца часіна, прыемна не толькі пагаварыць, але ра-
зам і памаўчаць, бо ён не вельмі раскідаецца сло-
вамі.

Несумятлівы, схільны да роздуму, здольны назі-
раць і аналізаваць, ён нямала пабачыў на сваім вяку
і дасканала ўжо вывучыў усіх нас — ад спакойных
алімпійцаў да шумных і задзірыстых паэтычных под-
леткаў.

Ён умее ўсіх слухаць. Ён ведае нашы звычаі,
схільнасці, патрабаванні і прэтэнзіі, не вартыя ўвагі.

Гордасцю свайго служэння пісьменнікам ён лі-
чыць збудаванне корпуса, які ўзвышаецца паміж
старых мураванак як магутны асілак.

Калі новы корпус рыхтаваўся да здачы, я жыў у
драўляным доміку над капторай. Дырэктар яшчэ за-
цемна пачынаў свой дзень. Мне здавалася, што ў той
час ён наогул не спаў. Турбот і непрыемнасцей было
шмат. Ён быў не толькі заклапочаны, але і сумны.

Але ўсё завяршылася добра. І ён павесялеў.

— Міхаіл Львовіч, — сказаў я, — пара б ужо вам
самому выбраць тут пакой, сесці за стол і напісаць
кнігу.

Ён усміхнуўся. Разумеючы жарт, пэўна, адчуў
усё ж, што я шчыра веру ў такую магчымасць.

Памаўчаўшы хвіліну, даверліва сказаў:

— Ёсць многа чаго, што ніколі не забудзецца...
Я напісаў бы пра чалавека, якога вельмі любіў. На-
пісаў бы, — сцішаючы голас, у якім адчулася пры-
кметнао хваляванне, паўтарыў мой субяседа і,

узяўшы з паліцы кнігу, паклаў яе на стол.— Напісаў бы, як я атрымаў вымову — самую шчаслівую ў маім жыцці.

Тае зімы, калі пісалася гэтая кніга, яе аўтар быў адзіны пісьменнік на ўвесь Дом творчасці. Працаваў з дня ў дзень, з ранку да позняе ночы. Тады ў нас было не так утульна і цёпла. За ноч намятала гурбы снегу. Кожнае раіцы мы з вуліцы да дома, дзе ён жыў, рыдлёўкамі высякалі дарожку, абапал якое ўсё раслі і раслі снежныя горы, і дарожка ператварылася ў траншэю, па якой ён, бывала, выходзіў у горад або спускаўся ўніз, да затокі...

Міхаіл Львовіч разгарнуў кнігу. Яе старонкі, неаднойчы чытаныя і перачытаныя, тут, дзе яны пісаліся, па-асабліваму раскрываліся ў той праўдзе пачуццяў, калі ажывае і напаяняецца жыццём кожная падрабязнасць.

«Я жыву ў маленькім доме на дзюнах. Усё Рыжскае ўзмор'е ў снезе. Ён увесь час злятае з высокіх соснаў доўгімі пасмамі і рассыпаецца ў пыл.

Злятае ён ад ветру і ад таго, што па соснах скачуць вавёркі. Калі вельмі ціха, дык чуваць, як яны лушчаць сасновыя шышкі.

Дом стаіць ля самага мора. Каб убачыць мора, трэба выйсці за брамку і крыху прайсці пратаптанай у снезе сцежачкай паўз апусцелую дачу.

На вокнах гэтай дачы яшчэ з лета засталіся фіранкі. Яны варушацца ад слабага ветру. Мусібыць, вецер праікае праз непрыкметныя шчыліны ў пустую дачу, але здалёк здаецца, што нехта падымае фіранку і асцярожна сочыць за табой».

Самыя запаветныя ўспаміны, вобразы, характары блізкіх людзей, развагі, хваляванні і трывогі, якімі жыў у тую зіму пісьменнік, — усё ўвайшло ў гэтую цудоўную кнігу, напоўніла яе старонкі той атмасферай бязмежнай шчырасці і даверу, якія кожны адкрывае для сябе, для сваёй душы як найдаражэйшы скарб.

Не часта нараджаюцца ў нас выдатныя кнігі, хоць дзеля гэтае мэты мы бяром абавязкі ствараць іх, ездзім у дамы творчасці і патрабуем найлепшых пакояў, сталоў і самай гладкай паперы.

Кніга, якая ляжала ў нас перад вачыма, пазывалася «Залатая ружа».

Канстанцін Георгіевіч Паўстоўскі напісаў яе ў Доме творчасці, дырэктар якога за невыкананне плана таго года атрымаў вымову — самую дарагую і шчаслівую ў жыцці.

1971

РЭКВІЕМ

У апошнюю дарогу праводзілі харошага, прывабнага ў сваёй сціпласці чалавека, якога я добра ведаў, — ён памёр без пары, у выніку недарэчнай аўтамабільнай катастрофы.

Тое, што аддаць яму апошні доўг сышлося настолькі многа людзей, што жалобная чарга пачыналася за цэлы квартал ад Цэнтральнай плошчы, гаварыла само за сябе: ён заваяваў пры жыцці сімпатыі — і як быў міністрам культуры, і міністрам асветы, і на апошнім сваім пасту намесніка старшыні ўрада.

Што было самае прывабнае ў гэтым чалавеку? Душэўная далікатнасць у абыходжанні з усімі, з кім ён меў дачыненні. Гэтая ўласцівасць натуры заўсёды дарагая людзям. Найвышэйшая якасць чалавека — чалавечнасць...

Выйшаўшы на арбіту высокага дзяржаўнага становішча з настаўніцкага асяроддзя, ён усё жыццё аставаўся чалавекам тонкага душэўнага досціпу з усімі добрымі рысамі, якія выходзілае прафесія настаўніка не па службе, а па прызванню.

І хоць асабіста для мяне здараліся і спрэчкі, і нават вострыя сутычкі з ім, ніколі я не меў і не мог мець крыўды на гэтага чалавека.

З ім прыемна і карысна было пасварыцца. Ён злаваўся шчыра, ад душы. Злаваўся на мяне па праву, калі быў міністрам культуры, за тое, што газета «Літаратура і мастацтва», якой я быў рэдактарам, не аддае належнай увагі пытанням культуры, а больш займаецца літаратурай.

Аднаго разу ён нават так раззлаваўся, што не стрымаў раўнавагі, і, тут жа сумеўшыся, доўга адчуваў збянтэжанасць.

І яшчэ мне запомніўся адзін выпадак, калі ён быў збянтэжаны. Прычынаю на гэты раз было вялікае

для ўсіх нас засмучэнне — памёр Якуб Колас. Нябожчыка паклалі ў Палацы прафсаюзаў. Пасля вайны гэта была самая вялікая жалоба, аднак звычайнават у абыходжанні з нябожчыкамі ў нас аставаліся старыя, даваенныя.

Два дні засаб людзей, якія ішлі бяскопцым патокам каля труны народнага песняра, глушыў на ўсю поўную магутнасць сваіх медных труб духавы аркестр.

Мы ўсё яшчэ не маглі пагадзіцца з тым, што ў такіх хвіліны, можа, як ніколі, ёсць патрэба пабыць і ўцішыні, каб адчуць у самім сабе самыя заповітныя душэўныя глыбіні, у якія вельмі рэдка заглядае чалавек.

Я падышоў да міністра і напамніў яму, што ёсць жа ў капэлы Шырмы моцартаўскі «Рэквіем», які быў бы вельмі дарэчы на гэтай жалобе.

Рыгор Якаўлевіч згадзіўся не адразу. Тады я звярнуўся да Пятра Фёдаравіча Глебкі з просьбай памагчы ўгаварыць міністра. Удвух мы такі яго ўгаварылі. Праўда, па ўсім было відаць, што чыста пачалавечы, у сваёй душы ён разумее і адчувае нашу правату, але ж ёсць яшчэ і афіцыйная, службовая высокая адказнасць яго, чалавека дзяржаўнага.

— Добра, я параюся, — паабяцаў ён, а пасля і сапраўды ўжо канчаткова і цвёрда сказаў:

— Даручаю вам даведацца, у якой гатоўнасці капэла і сам Рыгор Раманавіч...

З Рыгорам Раманавічам мы дамовіліся з першых жа слоў.

На другі дзень зранку капэла заняла сваё месца на хорах палаца. Ніхто яе не бачыў і не чакаў, што вось-вось узарвецца высокі, імклівы голас і, як маланка, высвеціць усю глыбіню людскога смутку.

Да апошняга моманту ён як бы не быў упэўнены ў сваім рашэнні. У гэтым было не цяжка пераканацца па яго настроі. «Ніколі мы гэтак не рабілі», — шчыра прызнаўся Рыгор Якаўлевіч.

...Першыя ж, самыя высокія па сваёй узрушанасці, выгукі «Дзіес ірэ», невыказнае хараство і веліч пачуццяў у «Лякрымозе» — увесь строй і абсяг перажыванняў чалавека, укладзеных у моцартаўскую музыку, — зрабілі невыказнае ўражанне. Усе мы адчулі, наколькі пабагацелі і папрыгажэлі ў сваіх душах.

Для многіх гэта было адкрыццё, зробленае ўпершыню, на пахаванні Якуба Коласа.

Мінае час. Моцартаўскі «Рэквіем» ужо адгучаў і на Пятру Фёдаравічу Глебку, і на Рыгору Раманавічу Шырму, і на самім Рыгору Якаўлевічу...

1980

КАЛЫХАНКА

Памяці А. Сербантовіча

Вясковая жанчына, яна прыехала ў горад па вялікай неспадзяванай бядзе: памёр яе сын, малады паэт, які толькі што асталеўваўся і выходзіў на сваю самастойную дарогу.

Прыпаўшы да труны, яна плакала так, як плачуць маці. Але ў сваім невыказным горы на нейкую хвіліну знебылася, прыгадаўшы яго маленькім. Здалося: ляжыць ён, яшчэ немаўля, у калысцы і слухае яе журботную песню. Абхапіўшы аберуч труну, яна паціху пачала калыхаць сына.

Горкія прычыты злучыліся з песняй, у якой заўсёды столькі надзей на будучыню і веру ў жыццё, якое ніколі не спыняецца, як матчына калыханка.

1970

СЛОДЫЧ І ГАРҚОТА СЛАВЫ

Скажу шчыра, вельмі многім ён быў сімпатычны сваёй прыязнасцю, даступнасцю і адкрытасцю. Усім, хто ведаў яго, ён бачыўся як на далоні: не цяжка было здагадацца, ды ён і сам не хаваў — чаго ён хоча, пра што думае, у чым разлічвае на нейкую падтрымку.

Ён жыў, працаваў, дзейнічаў і ўсё жыццё «траптаўся» як бы на графіку, складзенаму і разлічанаму загадзя, і мы наперад ведалі, якая чарговая падзея ў яго біяграфіі павінна адбыцца: прэмія, званне, узнагарода, пасада.

Бадай, уся яго пястомная энергія, запал, пяўрым-слівасць болей траціліся на дасягненне гэтых, афіцыйных актаў прызнання, чым на самую творчасць, хоць і тут ён быў безушышны і не марнаваў часу: капвер даваў прадукцыю згодна паменклатуры заказ-

чыка, хоць высокім знакам якасці, адметнасцю творчай дасканаласці яна, гэтая прадукцыя, вядома, не заўсёды вызначалася, асабліва ў пару «мірапамазаня» і далучэння да ліку святых.

Фаварыцтва і фтарысейства ўзаемна залежныя не толькі па гукавому спалучэнню. Дапаўшы, як ніводзін з яго папярэднікаў і сучаснікаў, да слодычы славы, ён сам стаў яе рабом, і нельга было не паспачуваць яго таленту — непасрэднаму, жывому матчынаму дару, які так шчасліва раскрываўся ў яго лепшых вершах і паэмах, у багатай яго чалавечай натуры, у глыбокім адчуванні народнай песні, у маладым сяброўстве і пабрацімстве.

Ён быў добрым, нават чулым, спагадлівым да тых, хто засведчыў яму сваю вернасць назаўсёды; і ён ужо не мог перамагчы ў сабе крыўду, злосць, якой баяліся і асцерагаліся многія, на каго мог, крыў божа, пасці яго гнеў.

Пасля таго як памёр яго друг — верны і адзіны з дзён маладосці, які сам-насам мог сказаць яму праўду, мала каму даваў ён чытаць свае новыя рэчы, ды гэта было і непатрэбна: усе, залежныя ад яго, толькі хвалілі, не шкадуючы самых узнёслых ацэнак, і чалавек, мудры вопытам вытанчаных правіл абыходжання ў нашым асяроддзі, ён і сам добра разумеў, што яго сіла не ва ўладзе над словам, а ва ўладзе над людзьмі.

Але ў літаратуры, у паэзіі такая ўлада эфемерная. Рэгаліі такой славы — экспанаты для музеяў.

Блцскам вядомасці ён зацьміў нават такіх вялікіх сваіх сучаснікаў, як Твардоўскі і Куляшоў — пры жыцці, а Купалу і Коласа — пасля іх смерці. І нават калі сам памёр, усё яшчэ па сіле інерцыі дзейнічала вялікая магія фавору: два дні цягнулася пахвальная цырымонія.

Патрэбны быў эфект масавай жалобы, які не абшоўся, вядома, без адпаведнай разнарадкі — халоднае, няўтульнае надвор'е не надта спрыяла стыхійнаму народнаму патоку, як было, памятаю, у часе пахавання Якуба Коласа, калі познім вечарам першага дня развітання натоўп пасля спынення доступу ў Палац прафсаюзаў ледзь не высадзіў дзвярэй, людзі не разыходзіліся, пакуль не адчынілі зноў увахода, і назаўтра таксама людскі патак не спыняўся.

Купала і Колас былі першыя народныя. У гэтым іх сіла і гістарычная легендарная слава.

Я быў не толькі сведкам, а і ўдзельнікам жалобы на Янку Купалу ў Маскве ў сумнае лета 1942 года.

Тады нас была жменька — усе, хто змог, сышліся і з'ехаліся на апошняе развітанне з паэтам — сціплае і беднае было яно, як пучок васількоў, пакладзеных Л. П. Александроўскай угалавах нябожчыка, і надпіс, зроблены наспех: «Мне сняцца сны аб Беларусі».

Разам з усімі я суправаджаў у аўтобусе яго ў крэматорый, і нават у апошнюю хвіліну зірнуў у тое жахлівае вочка, адкуль відно, як раптоўнае полымя ахоплівае труну і нябожчык, здаецца, вось-вось падымецца.

Падняцца, вядома, ён не мог, а ўсё ж сіла яго была такой, што магла падняць іншых.

Гэта добра разумелі і цяпер разумеюць тыя, хто баяўся і баіцца паэта нават пасля яго смерці.

Доўга па вайне не рашаліся перавезці яго прах на радзіму. Нарэшце цягнуць, адкладваць ужо не было як далей. У 80-ю гадавіну з дня нараджэння выправілі дэлегацыю забраць урну і прывезці ў Мінск.

Усё было зроблена па строга вызначаных інструкцыях: нідзе нікому нічога.

Позна ўначы, папоцёмку урну машынай прывезлі ў музей. Так попелам болей чым праз дваццаць год ён вярнуўся на тое месца, адкуль яго выгнала вайна, на папялішча, дзе стаяў яго дамок. Перапачаваў у сваім музеі, а назаўтра урну зноў жа машынай раніцай павезлі на Вайсковыя могілкі, дзе ўжо ўсё загадзя было падрыхтавана.

Той, хто гэтымі падзеямі кіраваў і нёс адказнасць за ўзорны парадак, прадумаў усё да драбніц.

Насцярогу і нават спалоханасць асабліва заўважылі мы, літаратары, калі пачалі раніцай, як было дамоўлена, збірацца ў будынку СП на вуліцы Энгельса, каб арганізавана ўсім разам пайсці на могілкі. Па збянтэжаным выглядзе свайго распарадчыка, па яго мармытанні: «не трэба разам, ідзіце кожны ўвасобку, так вось цераз парк, цераз парк...» — не цяжка было ўцяміць, што ён адпаведна праінструктаваны, што на гэты раз арганізаванасць не толькі непажадана, а небяспечна, бо раптам можа стаць дэманстрацыяй. А чаго? Еднасці, згуртаванасці вакол каго?

Купалы? Не, лепш не ўсе разам — па адным, па адным...

Затое калі мы падышлі да могілак, то ўбачылі, што тут таксама ўзорны парадак і арганізаванасць. Пры ўваходзе — варта, навокала — варта. Вартавых ахоўнікаў не меней, чым нас, хто прыйшоў паклапіцца апошняму прыстапішчу паэта на сваёй роднай зямлі.

* * *

І вось памёр і ён сам. Незадоўга да свайго апошняга дня пры сустрэчы на вуліцы, ужо не могучы гаварыць, а толькі сіпаючы, ён, захінаючы горла і сумна ўсміхнуўшыся, сказаў: «Перакрычаўся». Гэта было горкае прызнанне.

Здавалася б, яшчэ не паспелі развясцця ўражанні ад яго пахавання. Толькі пяць дзён таму назад узгаданая ім яго пераемнікі ўсенародна на плошчы кляліся ў вернасці і адданасці яго незабыўнаму вобразу, сабраўшыся на чарговы сход і, як заўсёды, заняўшы месцы ў прэзідыуме, забыліся нават успомніць нябожчыка.

Толькі ў канцы сходу хтосьці з залы падаў запіску: «Чаму не ўшанавалі памяць члена нашай арганізацыі?», старшыня сходу, не сумеўшыся, не збянтэжыўшыся і не пачырванеўшы ад сораму, выгукнуў некалькі звычайных слоў пра палымянага паэта, які нястомна славіў і апяваў...

* * *

Асабіста я не меў і не маю аніякай крыўды на яго. Так на працягу год склаліся пашы адпосіны, што ні ён ува мне, ні я ў ім не бачылі і не падзравалі праціўнікаў. Але і сябрамі мы ніколі не былі і не маглі быць. Тым больш не магу не аддаць належнага яго ўвазе і, магчыма, павазе, якія ён выказваў да нейкіх маіх якасцей — ці то характару, ці то пэўнай дысцыплінаванасці ў паводзінах і працы.

Нездарма, стаўшы старшынёй Саюза, памятаю, па Дэкадзе нашага мастацтва ў Маскве ў пумары гасцініцы сам-насам ён угаворваў мяне пайсці намесні-

кам. Я тады быў рэдактарам «ЛіМа» і лічыў, што ў газеце болей неабходны.

Праўда, абстаноўка і ўмовы таго часу былі не з лёгкіх і не спрыялі самастойнасці ў творчасці, у мысленні. Аддадзеныя гэтай газеце аж дзесяць год жыцця — бадай, самыя бесплодныя для мяне.

І яшчэ адзін доказ яго шчырай добразычліва-сці — гэта калі ўтваралася Энцыклапедыя і ён, стаўшы яе галоўным рэдактарам і падбіраючы калектыў супрацоўнікаў і людзей, патрэбных і карысных у новай і складанай працы, якія ўвайшлі ў рэдакцыйную калегію, у савет, у лік кансультантаў-дарадчыкаў, уключыў і маё прозвішча як члена тэрміналагічнай камісіі.

Шчыра сказаўшы, гэта было яўным перабольшаннем маёй гатоўнасці для такога навуковага супрацоўніцтва, і ўсё ж нельга не быць удзячным сапраўды гаспадарскай, дбайнай зацікаўленасці, з якой ён ставіўся нават да нейчых «трох грошаў», што маглі быць важнымі і патрэбнымі для агульнай справы.

БелСЭ — сапраўдны помнік яму.

* * *

Жыццё, творчасць, паводзіны, залежныя ад часу, ад абставін і ўмоў — усё адлюстравалася ў яго асобе, магчыма, найбольш поўна, найбольш выразна, чым у многіх з нас, яго сучаснікаў.

Гэта — ідэальна тыповы феномен выразніка сваёй эпохі, напачатку поўны ружова-рамантычных захапленняў, потым збянтэжаны, збіты з тропу, напалоханы і спаралізаваны містычным жахам жалезнай дыктатуры над людскімі душамаі, пасля, нарэшце, як бы духоўна разняволены, але знявераны назаўсёды, ён да канца дзён кіраваўся ўжо набытым вопытам ня мудрай ісціны: апявай і праслаўляй.

Схема і спосаб самыя простыя: рапей і цяпер. Раней было кепска, цяпер — любата.

Як і ўсім пам — аднаму ў меншай, друго-
му ў большай меры — жыццё і яму давала свае
ўрокі. Бадай, найцяжэйшым быў той, калі пасля
дваццацігадовага парадна-трыумфальнага кіравання
Саюзам пісьменнікаў з'езд ледзь не праваліў яго на
выбарах у склад праўлення.

Гэта было для яго такой неспадзяванкай, што на-
доўга выбіла з ужо звыклых і самаўпэўненых уяўлен-
няў аб з'явах, рэчах і каштоўнасцях, пра якія трэба
было кардынальна мяняць погляды.

Хораша і ўдала склалася адна з яго апошніх най-
лепшых кніг — непасрэдная, шчырая, натуральная ў
сваіх пачуццях і, можа быць, самая асабістая ў праў-
дзівасці перадуманага і перажытага.

...Аднойчы ў Саюзе пісьменнікаў у час перапын-
ку нейкага сходу ці пасяджэння ён прыгадаў выпа-
дак са сваёй маладосці, калі паэты часта ездзілі, вы-
ступалі, чыталі вершы.

На сустрэчу ў адной вёсцы сышліся старыя і ма-
лыя. Як звычайна, старэйшыя сядзелі наперадзе.
Слухалі ўважна, але не выказвалі ніякай цікавасці
да ўзпёслых маладнякоўскіх заклікаў.

Затое як ажывілася, як заварушылася ўся збор-
ня, калі ў канцы вечара выступіў свой, мясцовы
паэт.

Ён пісаў пра тое, што адбывалася ў вёсцы, пра са-
мыя звычайныя рэальныя падзеі:

Ажаніўсь Сымон Агееў,
Ён жыццё сваё развееў...

І ледзь толькі паспеў паведаміць паэт гэтую, усім
даўно вядомую ў вёсцы навіну, як старэнькія ба-
булькі, што сядзелі перад самай сцэнай, заківалі
галовамі і, голасна ўздыхаючы, заспачувалі:

— Але, мой божа...

— Развееў жыццё...

Нашы сталічныя паэты, вядома ж, былі глыбока
пакрыўджаны. Паэзія тады мерала сябе палымянас-
цю лозунга: даёш! давай! Што там корпацца ў ней-
кіх пачуццях!

Эпізод з далёкае маладосці, расказаны ім самім,
запомніўся мне, мабыць, не толькі таму, што ён цу-

доўна ўмеў расказваць — ярка, маляўніча і весела, а і таму, што тонкі вузельчык маёй думкі прывязаўся да гэтага ўспаміну.

І вось развязаўся, пасля, калі самога паэта ўжо каторы год няма, а яго паэзія зрабілася блізкай, зразумелай і неабходнай людзям, як добрае шчодрое лета, што, пераходзячы ў восень, гарыць сакаўной чырванню буйных спелых рабін.

1984

ЗНАКІ ПАМЯЦІ

Гавару аб ім, як жывым сучасніку. Жывым ён паўстае ва ўсёй сваёй велічы, упоравешь з нашымі класікамі.

Можа быць, даваць ацэнкі, фармуліраваць крытэрыі значнасці паэта новым пакаленням яго чытачоў і даследчыкаў, будзе лягчэй і прасцей, чым нам: мы ўсё яшчэ ў гушчы і пад грузам рэчаў, абставін, фактаў, падзей, значэнне якіх або не ўсвядомілі, або толькі пачынаем разумець.

І, магчыма, цяперашні наш клопат пра тое, каб ашчадна занатаваць, сабраць і засведчыць знакі памяці сучаснікаў, з цягам часу таксама пабудзе пэўную каштоўнасць. Аркадзя Куляшова не ўявіш без яго самабытнай натуры, без якасцей, адметных для яго асобы — тых, што складалі адзінства яго перакананняў.

Як ва ўсіх самабытных натур былі ў яго моцныя валявыя рысы характару, былі і свае слабасці, нават дзівацтвы, але свае ўласныя, уласцівыя толькі яму.

Так, напрыклад, ведаюць толькі блізкія і сябры, што ён быў упэўнены, што лягчэй за ўсё пісаць лежачы, не мог адцурацца ад гэтай звычкі нават у франтавых умовах, з-за чаго меў непрыемнасці. Вялікае начальства, заявіўшыся ў рэдакцыю армейскай газеты, адразу заўважыла ледзь не ЧП. Куляшоў, лежачы пад кустом, штосьці таропка пісаў у блакноце.

— Чым заняты ваш капітан?

— Працуе... — далажыў рэдактар. — Піша верш на майму заданню.

Гэтыя вершы па заданню Куляшоў пісаў амаль у кожны нумар.

Не ведаю чаму, але асабліва любіў Куляшоў гусінае пяро. Наўрад ці такім пяром ён пісаў фронтавыя вершы, але вось пасля вайны, працуючы разам у Каралішчавічах, я часта дзівіўся яго гусінаму пяру. Праўда, само пяро было металічнае, але прымацавана да гусінага. Відаць, паэту так лягчэй было ўгнацца за палётам думкі.

Хто яго добра ведаў, кожны можа засведчыць незвычайную няўрымслівасць, неўтаймаванасць, азартнасць натуры, якая выдавала ў ім сілу волі, упартасць, настойлівасць: ён ніколі не адступаўся ад вызначанай мэты.

Шахматыст-першаразраднік, біліярдыст.

У Каралішчавічах я бачыў, з якім захапленнем ён гуляў у гарадкі, як дамагаўся выбіць кожную фігуру.

У старэйшым узросце, як вядома, стаў самым заядлым балельшчыкам і знаўцам футбола.

Прагнаў цікаўнасць да ўсіх падзей на планеце — ад касмічных новых гіпотэз да перакапананняў, што чалавек на зямлі пайшоў з двух першавытокаў: з іншых планет і непасрэдна ўзнік на самой зямлі.

— Ці сняцца вам каляровыя сны? — дапытваўся ў соцень людзей і высвятляў: каму сняцца, а каму не сняцца, і па гэтай акалічнасці вызначаў, чый ты і якога паходжання — касмічны ці зямны.

Пачаўшы з гэтых асобных штрыхоў, я ведаю, што пры дапамозе іх не намалюеш партрэта Куляшова, а ўсё ж у нечым і яны прыдадуцца і будучь неабходнымі.

Хачу прыгадаць час, магчыма, найболей цяжкі для паэта, але якраз той, што выклікаў магутны творчы ўзлёт яго таленту.

Другі год вайны, 1942-гі, у нейкай меры засведчаны ім самім.

Калі ён быў у армейскай газеце «Знамя Советов», я працаваў у Маскве спярша ў рэдакцыі «Савецкая Беларусь», а пасля ў аддзеле прапаганды ЦК КП Беларусі. Між намі ішла даволі актыўная перапіска.

Дзесяць пісем і паштовак засталіся дарагімі рэліквіямі.

Чым жыў, хваляваўся, якімі клопатамі быў заняты Куляшоў гэтых дзён?

Складанасць і цяжкасць становішча паэта былі ў тым, што ён як супрацоўнік армейскай газеты штодня мусіў выконваць заданні рэдакцыі, пісаць, галоўным чынам, вершы і вершы, бачачы і адчуваючы, што хоць і стараецца з усіх сіл, але не можа падняцца як паэт у поўную магутнасць сваіх магчымасцей, бо ён увесь у сваіх галоўных замыслах.

Ён не патрабуе ніякіх адмысловых для сябе ўмоў, адзінае, чаго ён просіць — дайце магчымасць мне напісаць тое, што за мяне іншы ніхто не напіша.

У Маскве — прыфрантавым горадзе — было не лягчэй, чым на перадавой, а ў матэрыяльных, бытавых адносінах значна цяжэй, да таго ж, ні дня не абыходзілася без варожых налётаў авіяцыі і — па некалькі разоў. Але Куляшоў разумеў — самая магутная яго зброя — паэтычнае слова.

Якраз у гэтыя дні нараджаўся і выспяваў замысел «Сцяга брыгады». Вось як ён піша пра гэта мне 30 ліпеня: «Самая галоўная і адзіная мара — сесці працаваць, узяцца за паэму, тэма якой даўно ўжо мяне хвалюе».

21 жніўня: «У «Известиях» надрукаваны мой верш, які я табе паслаў, толькі яны яго скарацілі, і не сказаў бы, што вельмі трапна. Прасіў бы, каб па-беларуску яго друкавалі поўнасцю, не беручы на ўвагу нават «Турэччыну». Як вы зразумелі, гаворка ідзе пра «Ліст з палону».

28 жніўня. Праз тыдзень пасля атрымання майго водгуку на «Ліст з палону» Куляшоў піша:

«Атрымаў тваю паштоўку, цэлы, браце, крытычны артыкул умудрыўся ўдзіснуць ты ў певялікі памер паштоўкі».

Вялікі табе дзякуй за цёплае слова, яно мяне не жартам усхвалявала, бо, прызнацца, я з нецярпліваасцю чакаў першых водгукаў на гэты верш. Тое, што ты пішаеш пра яго (пра традыцыі народнае песні), якраз адпавядае і маім думкам. Я адчуваў і сам, што мае вершы апошніх двух месяцаў арганічна звязаны з ранейшымі даваеннымі, але тое, што ты мне якраз аб гэтым напісаў, лішні раз пераконвае мяне ў тым, што ад сябе самога я не адышоўся...»

Большасць пісем і паштовак — трывога, клопаты

аб сям'і, якая апынулася ва Уральску, даручэнні атрымаць ганарар і выслаць як найхутчэй Аксане Фёдараўне.

16 верасня. Між усімі надзённымі турботамі прасям'ю — паведамленне: «пішу паэму».

21 кастрычніка. Ліст пачынаецца весткаю: «Напісаў паэму «Сцяг брыгады» з часоў нашае цяперашняе вайны. Вельмі доўга трэба было б пісаць, каб даць зразумець, аб чым там ідзе гаворка. Лепш будзе, калі прыеду ў Маскву пачытаць. Памерам паэма вялікая — 2000 радкоў. Працаваў я над ёй з уздымам, і мне здаецца, атрымалася паэма».

26 кастрычніка. «У мяне такія навіны: 10—14 лістапада я прыеду ў Маскву з паэмай для таго, каб даць ёй ход». І даручэнне мне: аформіць афіцыйны выклік з Уральска Аксаны Фёдараўны на 10—15 дзён.

Праз дзень — наступнае пісьмо: «Дарагі дружа! Атрымаў тваю паштоўку ад 21 кастрычніка, у якой ты пішаш, што Панамарэнка загадаў адклікаць мяне. Гэта вельмі радасная для мяне навіна. Я табе пісаў ужо, што прыеду пасля свят... Мне тут дужа цяжка пасля 15 месяцаў пісання рускіх вершаў...»

Пра тыя дні, калі Аркадзь Аляксандравіч прыехаў у Маскву з паэмай «Сцяг брыгады», як яе сустрэлі лічаныя ў той час беларусы, пісьменнікі і нашы сябры — рускія паэты, ужо вядома з друку, з успамінаў,

Я палічыў абавязкам засведчыць толькі некаторыя акалічнасці і ўмовы, у якіх прыйшлося жыць і працаваць у тыя дні вялікаму нашаму паэту.

1984

МУДРЫ АПТЫМІЗМ СТАРОГА НАСТАЎНІКА

Ён любіў дзень свайго нараджэння. Многія з гэтых дзён я памятаю, асабліва ў яго ўжо старыя гады. Ужо зусім нямоглы, а стараўся, крый бог, не гаварыць пра свае немачы — толькі б усім было весела. Выдумляў смешныя прыгоды, якія-небудзь неверагодныя гісторыі сваіх рэчаў, сугеніраў, — напрыклад, цяжкага, з дрэва нейкай выключнай цвёр-

дай пароды, кія з булдавешкай са слановай косці — усяго ў рубцах і суках, прывезенага яму ў падарунак з астравоў не то Явы, не то Новай Гвінеі. Была ў яго яшчэ адна экзатычная забаўка — бамбукавая змяя, якою ён, як жывою, знянацку любіў напалохаць. Пра гэтыя і многія іншыя розыгрышы і дзівацтвы пісалася ўжо не раз.

Каб не забыцца, хачу запісаць пацешны эпізод, пра які мала цяпер хто і ведае — як ён, Янка Маўр, даваў інтэрв'ю адной камісіі.

Калі ён уступіў у члены партыі, яму было 67 год. Такім чынам, адзін з самых старэйшых пісьменнікаў стаў самым маладым камуністам у нашай арганізацыі, якому трэба было актыўна ўключацца ў грамадскае жыццё. З надыходам навучальнага года ў сетцы партасветы, вядома ж, «ахапілі» і яго. Але, паважаючы салідны ўзрост, рашылі: неабавязкова хадзіць яму на заняткі, наведваць усе лекцыі і даклады — хай займаецца дома, самастойна. І вось навучальны год скончыўся. У СІ прыйшла камісія праверыць вынікі вучобы — хто дзе і як займаўся. Дакладваем: столькі ў семінары, столькі ў гуртках, столькі самастойна. Натуральна, што камісію цікавіў самы малады камуніст — ці можна з ім пабачыцца, пагутарыць? Калі ласка. Іван Міхайлавіч жыў побач, толькі перайсці вуліцу. Пазванілі — праз некалькі хвілін прыходзіць: мажны, павольны, з хітраватай, ледзь улоўнай усмешкай.

— Іван Міхайлавіч, вы вучыліся самастойна?

— Так, — дастае са славутага партфеля з імянной манаграмай: «Янку Маўру ад Івана Фёдарова» тэматычны план, канспекты.

— Цудоўна! — усклікае ў захапленні камісія. — Выдатна. Але, Іван Міхайлавіч, будзьце ласкавы, скажыце, як вучоба вам практычна памагае ў вашай творчай рабоце? — і члены камісіі з дапытлівасцю і нецярплівасцю скіравалі ўвагу на пісьменніка.

Іван Міхайлавіч маўчаў. Пытанне пачулася зноў, але ўжо не з такой аптымістычнай катэгарычнасцю:

— Ці памагае?

— Памагае! — голасна і ўпэўнена сказаў Маўр. Члены камісіі ажывіліся, падаставалі бланкеты, прыгатаваліся запісваць, толькі ўжо болей удакладняючы пытанне:

— У чым вы бачыце вынікі вучобы? Як пісалася вам раней і як пішацца цяпер? Ці адчуваеце розніцу?

— О! — усклікнуў Маўр. — Вядома ж, адчуваю.

— А ў чым? Пакажыце, калі ласка, на прыкладзе.

— Ну, як я працаваў раней? Вельмі проста: сяду за стол, пакладу паперу, вазьму ручку — пішу, пішу, пішу...

— А цяпер? — не маглі стрывацца члены камісіі.

— А цяпер зусім іначай, — глыбакадумна сказаў стары пісьменнік. — Цяпер я сяду за стол, вазьму ліст паперы, напішу адзін сказ, падумаю... і выкраслю, напішу другі, падумаю — і выкраслю. Памагае! — радасна заключыў ён настолькі сур'ёзна, што нават не ўсміхнуўся, хоць не цяжка ўжо было зразумець, як ён задаволены, што так разыграў даверлівую камісію.

Сапраўды, Янка Маўр у гэтым узросце, напэўна, болей выкрэсліваў, чым пісаў. Ён ужо меў даволі вопыту, каб ведаць дану кожнаму сказу. Цікава, што якраз у гэтыя гады ён піша самыя кароткія свае апавяданні, навелы і нават мініяцюры, найбольш дасканалыя і дакладныя па пранікненні ў тонкасці дзіцячай псіхалогіі, па адчуванні алегарычных і вобразных магчымасцей мастацкага слова. Маленькі эцюд «Шчасце» — пра новую шапку, што купілі хлопчыку, і, надзеўшы якую, ён бачыць увесь свет новымі вачыма — сапраўдны маўраўскі шэдэўр, якому і сам аўтар, памятаю, радаваўся не менш, чым яго герой новай шапцы. Мудры антымізм доўга не пакідаў яго — зусім старога...

1983

ДАРУЙЦЕ, МАРЫЯ КОСІЧ!

Гэтае імя запатавана ў гісторыі нашай літаратуры, спаміналася ў школьных падручніках і хрэстаматых, даследчыкі галоўным чынам спынялі на ёй увагу як перакладчыцы баск Крылова.

Пераклады яе, на жаль, вельмі прымітыўныя і бездапаможныя. Памятаю, І. Д. Казека, напісаўшы сваё даследаванне «Беларуская байка», таксама раз-

глядаў М. Косіч як адну з пачынальніц жанру байкі ў нашай паэзіі. Я тады параіў Івану Дарафеевічу не перабольшваць ролі і значэння аматарскіх і ў нейкай ступені саматужніцкіх літаратурных практыкаванняў. Улічыўшы заўвагі, ён зрабіў падрабязны і прынцыпова аб'ектыўны мастацкі аналіз вартасці гэтых перакладаў і пераказаў.

Палемізуючы з С. Майхровічам, які ў сваіх «Нарысах беларускай літаратуры ХІХ стагоддзя», 1959 г., перакладчыцкую самадзейнасць Марыі Косіч ставіў побач з творчасцю Абуховіча, Казека ўпершыню ў беларускім літаратуразнаўстве пры ўсёй лагоднасці свайго характару бескампрамісна і дакладна сказаў аб яе перакладчыцкай дзейнасці.

На вялікі жаль, нашы веды і ўяўленні аб жыцці і падзвіжніцкай працы гэтай жанчыны зводзіліся па вядомых звестках толькі да факта яе перакладаў баек Крылова, у той час, калі яна, жывучы на Чарнігаўшчыне (в. Расуха Мглінскага павета), вяла навукова-даследчую працу па вывучэнню жыцця і духоўнай культуры мясцовых беларусаў, сабрала значныя матэрыялы па этнаграфіі і фальклору, актыўна друкавала свае даследаванні ў вядомых выданнях таго часу ў Расіі, як часопіс «Живая старина», «Русская музыкальная газета» і іншых. За кнігу, самую выдатную яе навуковую працу «Литвино-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни» Марыя Косіч была ўзнагароджана залатым медалём Рускага географічнага таварыства. Вядомыя і такія яе працы, як «Даследаванне матэрыяльнай культуры беларусаў», «Аб будовах беларускіх сялян».

Найбольш не пашанцавала яе зборам і запісам беларускіх песень (у тым ліку многім і з нотамі). Пры жыцці збіральніцы іх не ўдалося апублікаваць. Некаторая частка яе матэрыялаў захоўваецца ў Кіеве ў Інстытуце этнаграфіі і фальклору імя Рыльскага — так блізка, можна сказаць, пад рукамі, а рукі нашых навукоўцаў, як гэта ні дзіўна, яшчэ не дайшлі да гэтага неацэннага скарбу.

Нашым інстытутам і даследчыкам трэба кардыпальна перамяніць свой погляд на месца і значэнне Марыі Косіч у развіцці беларускай нацыянальнай культуры, пашырыць нашы ўяўленні аб тых яе набытках, якімі мы сапраўды можам ганарыцца.

Мы так мала ведаем пра яе, што ў кароткай нататцы паша энцыклапедыя сцвярджае, што невядомы год смерці гэтай выдатнай падзвіжніцы нашай культуры. Дата яе смерці засведчана ў публікацыях таго часу. У «Русской музыкальной газете» быў змешчаны некралог: памерла Марыя Мікалаеўна Косіч 28 сакавіка 1911 г., пражыўшы на свеце 61 год.

Гэтымі новымі звесткамі пра Марыю Косіч мне доўгі час рупіла зняць грэх са сваёй душы, што так мала ведаў пра ўсю яе працу.

1983

ПЕСЕННАЕ СЭРЦА ПАЭТА

Гэта былі чаканья і жаданья нашы вечаровыя сустрэчы. Шпацыр па ўзбярэжжы Свіслачы ад аднаго моста да другога. І, вядома ж, гаворкі, гаворкі. Абмен думкамі. Уражаннямі пражытага дня, зробленага, бачанага, прачытанага.

Сама па сабе склалася звычка, што ён першы абзвоньваў усіх нас, сваіх таварышаў, і прызначаў час «спаткання з жалезнымі дзяўчатамі» ля слаўтага фантана ў нашым любімым купалаўскім парку.

І павы 1983 год, здавалася, не парушыць гэтага парадку. Але трэцяга дня наш брыгадзёр, як мы ўсе звалі яго, не падаў каманды. На званок адгукнулася Жэня, паша мілая Яўгенія Яфрэмаўна.

— А дзе ж брыгадзёр?

— Кепска брыгадзіру. Сэрца. Уночы выклікалі «хуткую дапамогу». Цяпер трохі палешшала. Вось ён сам патрабуе трубку.

— Алё, брыгадзёр. Ну, што ж ты...

— Анічога, сёння паляжу. А заўтра чакайце майго званка.

Назаўтра званок мы пачулі — дачасны, неспадзяваны: раніцай яго забралі ў бальніцу, а праз паўгадзіны Алесь Мікалаевіч памёр.

Роўна праз два месяцы яму споўнілася 6 шэсцьдзсят пяць. Хто б мог сказаць, нават падумаць. Ён заўсёды выглядаў маладзей свайго ўзросту — стройны, прыгожы, вясёлы.

Яго, чалавека строгай дысцыпліны, і старэйшыя, і маладзейшыя з нас ставілі за прыклад як у людскіх,

жыццёвых, так і ў грамадскіх паводзінах, якіх ён трымаўся заўсёды і ўсюды верна і самааддана. Бытавала пават прымаўка: упарты, як Бачыла. Гэтыя словы не раз даводзілася чуць і яму самому як дакор, аднак гэта была, як мы часта ўпэўніваліся, тая ўпартасць, тая пераконанасць, сапраўднае імя якой — прынцыповасць і на якую не ўсім хапае сілы волі, настойлівасці і характару.

У нашым асяроддзі Алесь Бачыла быў «парушальнік спакою». Сам знешне спакойны, ён, аднак, ніколі не заставаўся раўнадушны, безуважны і абьякавы да ўсяго, з чым не мірылася яго няўрымслівае сумленне.

Сваёй сціпласцю, патрабавальнасцю і да сябе, і да сваёй працы ён вабіў многіх людзей.

Не адзін дзесятак год працаваў я разам з ім, у непасрэдных дачыненнях і заўсёды шчыра цешыўся і нашаму супрацоўніцтву, і сяброўскай вернасці.

Гаворачы цяпер гэтыя словы прызнання і ўдзячнасці, я ўсцешаны, што паспеў сказаць іх яму, жывому.

Алесь Бачыла — многае гаворыць гэтае імя беларускім чытачам і ўсім прыхільнікам яго таленту.

Хто не ведае дзівоснае песні «Радзіма мая дарагая...»? Яна стала любімай і ў прафесійных спевакоў, і ў народных хорах, і за бяседным святочным сталом. Беларускае радыё яе мелодыяй абвяшчае працоўны дзень рэспублікі. Надзіва ўдала спалучыліся простыя, сардэчныя словы з мілагучнай, задушэўнай музыкай, зліліся ў цнатліва ясных, крынічна празрыстых пачуццях сыноўняй любові да роднай зямлі з высокай гордасцю за ўсю вялікую Радзіму.

Нямногім выпадае шчасце стварыць песню, якая становіцца жаданай для душы. Радкі яго вершаў на крылах музыкі ўпэўнена набралі вышыню і заўсёды вабяць нас характам сваіх вобразаў.

Алесь Бачыла як паэт мае адметную візітную картку і свой творчы пашпарт, стала прапісаны ў нашай літаратуры.

Музычную культуру Беларусі немагчыма ўявіць без яго песень, без опер «Зорка Венера», «Яснае світанне», «Калючая ружа», «Калі ападае лісце», створаных па яго лібрэта.

Новае жыццё пачала вясёлая, гарэзлівая, дасціп-

ная і мілая «Паўлінка» Янкі Купалы, увасобленая на сцэне тэатра музычнай камедыі паэтычным талентам Бачылы.

Немагчыма ўявіць сабе і нашу беларускую лірыку без яго вершаў, поўных роздуму над жыццём, прасякнутых шчырасцю людскіх пачуццяў.

Чым вабіла і вабіць лірыка Алесь Бачылы?

Думаю, перш за ўсё тым, што ў яго вельмі дакладнае адчуванне народнага слова, народнай песні. Якасць, якая набываецца не кніжным вывучэннем фальклору, а ў самім асяроддзі народнага жыцця з яго паэзіяй, з яго эстэтычнымі і этычнымі асновамі.

Яго як паэта ніколі не спакушалі ні павевы моды, ні прыёмы знешняга паватарства. Яго верш застаецца верны тым высокім традыцыям, якія стваралі не толькі нашы вядомыя папярэднікі ў паэзіі, але і цэлыя пакаленні безыменных песняроў, што свае скарбы перадавалі ў завет народнай памяці — з веку ў век, з сэрца ў сэрца.

Алесь Бачыла ў сваёй творчасці заўсёды заставаўся верны заветнаму слову матчынай калыханкі, народу, які ўзгадаваў яго, даў яму пачэснае права з гордасцю гаварыць аб велічы народнай душы, якая вымяраецца не колькасцю насельніцтва, што жыве на гэтай зямлі, а глыбінёй перажытых пакут і гераізмам подзвігаў, праслаўленых у вяках.

Лірыку паэта жывяць крыніцы, якія ён адкрыў з маленства на сваёй бацькаўшчыне — роднай Міншчыне з яе ўрачыстымі барамі, халоднымі ў летнюю спёку рэчкамі, з сонечнымі ўзгоркамі, зацішнымі ярамі, зарослымі густым малінікам.

Не дзіва, што найбольшым лірызмам, непасрэднасцю жывога пачуцця вызначаюцца вершы, якія ён прысвяціў людзям, з якімі пасябраваў на ўсё жыццё, хараству вёскі Лешніца, сваёй радзіме:

Я зайздросчу табе і прыветна ўсміхаюся
І дарогам, і нівам, і ціхім гаям,
І малым ручайком веснавым уліваюся
У твае чыстыя воды, радзіма мая.

«Для мяне мая Лешніца, — пісаў Алесь Бачыла, — заўсёды самы маляўнічы і самы дарагі куток». Паэт нават даваў дакладныя каардынаты таму, хто захоча паглядзець яго бацькаўшчыну. «Трапіць туды вельмі лёгка. Варта сесці на прыгарадны цягнік, што

ідзе ў бок Рудзенска, даехаць да стапцы Міханавічы, злезці, узяць крыху лявей, мінуць вёску Астравы, затым — лугавую лагчыну, якую ў нас называюць Прудзішчамі, узысці на невялічкі ўзгорак, і адразу — Лешніца... Тут 2 сакавіка 1918 года я і нарадзіўся...»

Ён належаў да пакалення равеснікаў Вялікага Кастрычніка, да пакалення людзей, якіх выхоўвала само жыццё па ўсёй строгасці сваіх законаў, логікай натуральнага спазнання свету. Можна быць, гэта і ёсць найлепшая школа выхавання, калі з юных год чалавек пачынае разумець і ўласную адказнасць за самога сябе, і сваю грамадзянскую годнасць.

Пасля заканчэння Мінскага педтэхнікума ён быў накіраваны на працу ў родныя мясціны, Настаўнічаў спярша ў Каралішчавічах, потым у Сініло. І людзі ўжо лічыліся з ім не толькі як з настаўнікам, але і як дзяржаўным уважаным на арганізацыі калгасаў, па выкананню нарыхтовак, падаткаў і па барацьбе са «злоснымі зрыўшчыкамі», хоць самому «ўважанаму» тады ледзь палічвалася... шаснаццаць год.

З адчуваннем абавязку адказнасці за свой народ, за Радзіму прайшоў паэт і праз цяжкія выпрабаванні, што выпалі на долю салдата Вялікай Айчыннай вайны ў час жахлівай трагедыі на Керчанскай пераправе ў маі 1942 года, а пасля ў баях за Наварасійск, Харкаў, Курск, Віцебск.

Творчыя сімпатыі Алеся Бачылы як паэта вельмі пэўныя і выразныя. Яго строгі густ вызначаецца адметнасцю таленту, які рос і развіваўся пад уплывам і на традыцыях майстроў высокай паэтычнай культуры. Магло здацца нечаканасцю, калі ён пасля напісання лібрэта «Зорка Венера» ўзяўся за дасканалае даследаванне жыцця і творчасці Багдановіча. Што новага пасля спецыялістаў мог сказаць паэт, які ніколі да гэтага не займаўся літаратуразнаўствам? Аднак і часопісныя публікацыі, і кніга «Дарогамі Максіма» засведчылі ў ім і тонкую інтуіцыю, і дакладнасць гістарычнага аналізу спадчыны, якая яшчэ тоіць у сабе шмат загадак.

Бачылавы пошукі далі шчаслівы плён, нацэлілі даследчыкаў на новыя аспекты вывучэння творчасці Багдановіча.

Плён спадчыны самога Алеся Бачылы значны і разнастайны — ад лірычнага верша і эпічнай паэмы да лібрэта і павуковага даследавання опорнай драматургіі. Не абмінуў ён увагай і самых юных сваіх чытачоў, напісаўшы для іх некалькі кніг вершаў і казак.

Прывабнасць яго паэзіі ў шчырай задушэўнасці, у музыцы слова. Нездарма такім паспяховым было яго супрацоўніцтва з кампазітарамі Туранковым, Алоўнікавым, Семянякам.

Сам паэт кожным радком удзячны роднай зямлі, матчынай песні, глыбока разумеў, высока шанаваў вытокі сваёй творчасці:

Без цябе нават мара здаецца бяскрылаю,
Без цябе і ў жыцці не пакінуў бы след...
Я не знаю, ці птушкі вяртаюцца з выраю
У твае гнёзды, адкуль выпраўляліся ў свет.

Алесь Бачыла пакінуў значны след у беларускай савецкай культуры. Ён не толькі вызначыў свой жыццёвы выток, але і сам стаў адным з вытокаў жывой, няспынай ракі, якую мы завём — Паэзія.

1985

ТАКІМ ЁН ІШОЎ ПА ЖЫЦЦІ

Пры ім, жывым, мы не вельмі ўнікалі ў факты і падзеі яго біяграфіі, а многія з гэтых фактаў ён і сам не паспеў асэнсаваць як мастак, аддаўшы ўвагу сваёй галоўнай кнізе, якую склалі тры яго раманы пра сям'ю Шэметаў.

Праз усю трылогію праходзяць лёсы людзей, змалку яму вядомых. І калі многія з персапажаў выверыць на акалічнасцях радаслоўя самога пісьменніка, дык натуральна, што мы ўбачым, як з кнігі ў кнігу пераходзяць героі, прататыпы якіх узяты аўтарам з першага і да другога пакаленняў сваёй сям'і і сваіх аднавяскоўцаў. Трэцяе пакаленне, пададзенае ў маштабах і акалічнасцях свайго часу, у асвятленні падзей усёй краіны, гэтае, трэцяе пакаленне, па выпрабаваннях, па цяжару пакут, якія яно вынесла і выцерпела, было блізкае ўжо не толькі па расказах і сямейных паданнях, а па ўласнай кроўнай далучнасці пісьменніка да рэчаіснасці, якую ён жыў сам.

Трылогія «Шэметы» па праву заняла сваё па-чэснае месца ў беларускай літаратуры.

Цяпер з вялікім болем можна пашкадаваць, што ў Міколы Лобана не хапіла ні сілы, ні здароўя напісаць яшчэ адну кнігу — кнігу аўтабіяграфічную.

Само жыццё, у якім адбіўся час ва ўсіх сваіх драматычных і трагічных супярэчнасцях, вымагала ад пісьменніка такой кнігі. І ён гэта добра разумеў і адчуваў сам.

Вопыт стварэння трылогіі, дасканаласць псіхалагічнага даследавання, праікпенне ў свет свайго сучасніка не толькі давалі права, а і абавязвалі, вымушалі яго, салдата, грамадзяніна, патрыёта, сказаць аб вайне сваё слова.

Мікола Паўлавіч рыхтаваўся да такой кнігі. На фронце паміж баямі і ў шпіталях пасля цяжкіх раненняў ён занатоўваў свае назіранні і развагі, бачнае і перажытае.

Дзённікі Лобана — яшчэ ў рукапісах, якія ўжо нялёгка было расчытаць і самому аўтару. Даследчыкаў яго творчасці чакае немалая цяжкая, ашчадная і, напэўна, удзячная праца.

Цяжка пісаць пра чалавека, якога ўжо няма, якога любіў усё жыццё. А наша сяброўства налічвала ажно шэсць дзесяткаў год. Знаёмыя мы былі з маленства. З часу, калі ў чалавеку абуджаецца патрэба адкрыцця, спазнання свету, таямніц жыцця і самога сябе. З юначай прагнасцю да слоўчы роднага слова, імкнення да той загадкі чарадзеяства, якою вабіць чалавека кніга.

У яго вёсцы, што па суседству з маёй, пасля скасавання воласці заснаваўся наш агульны сельсавет. Яму, яшчэ падлетку, майму сябру даверылі бібліятэку. І хоць кніжак там было ўсяго на дзве-тры палічкі, якім багаццем яны былі для нас! Са сваёй у яго вёску я бегаў амаль штодня. Тоўстых тамоў там не было, у той нашай бібліятэцы, і кожную ўзятую кніжачку я прачытваў яшчэ па дарозе дамоў, вяртаючыся нацянькі, цераз балота, якое падзяляла нашы вёскі. Няёмка было на тым жа часе бегчы па новую кніжку. Таму, як радаснага свята, чакаў я наступнай сустрэчы з ім, маім першым бібліятэкарам.

Я ўдзячны лёсу ўжо за тое, што з тых падлеткавых дзён і праз усё жыццё меў таварыша, спадарож-

ніка, у вочы якога глядзеў, як ва ўласнае сумленне. Якія ж мы трывушчыя, якія жывучыя! Вылезці, выкарабкацца з ануч, з лапцей, духоўнага рабства, якое так доўга гняло нашых дзядоў, бацькоў, ды яшчэ і нас саміх, зрынуць з плячэй сваіх пагарду і знявагу цывілізаванага цемрашальства і зберагчы найдаражэйшы скарб душы — захапленне чалавечнасцю чалавека!

...Пачалася Вялікая Айчынная вайна, студэнт Коля Лобан просіцца ў Мінскім ваенкамаце на фронт добраахвотнікам. Але яго, непрыгоднага да вайсковай службы, не бяруць, хапае клопату з прыгоднымі.

З Мінска да Магілёва, з Магілёва да Рослаўля, з Рослаўля да Арла і аж да Ліпецка ён дабіраецца пеша, галодны, абдзёрты, змарнелы, і дамагаецца свайго — становіцца салдатам.

Позняй восенню на Волхаўскім фронце цяжкае раненне — асколак ручной гранаты трапляе ў шыйны пазванок. Санітары зносяць параненых у поезд для адпраўкі ў шпіталь. Дзве дзяўчынкі чамусьці ўзялі на насілку яго першага. Як пазней успамінаў Мікола Паўлавіч, яго прынеслі ў яшчэ зусім пусты вагон, але паклалі не адразу на першае месца, а пасярэдзіне, а выходзячы, раптам спахапіліся, вярнуліся і забралі назад, паклаўшы якраз ля самага ўвахода. Хто ім даў такую каманду? Ніхто. Сам лёс распарадзіўся, каб ён застаўся жывым, бо па дарозе ў вагон, паўнютокі раненых, трапіла бомба. Адзін ён выпайз з кучы жалеза і ламачча — жывы, але з распушчанымі касцямі абедзвюх ног.

Выпрабаваўшы ўсе нялёгкія вандроўкі пасля многіх месяцаў шпітальнага ложка, па гарачых слядах вызвалення роднае зямлі дабіраўся ён першы раз па вайне дадому. Зусім абнямоглы са знаёмага слуцкага гасцінца адолеў толькі палову дарогі. Позняй ноччу ледзь дацягнуўся і пастукаўся ў акно хаты, што стаяла па гэты бок балота. Мая маці абрадавалася яму гэтак, як абрадавалася б мне. Ён быў першы, хто прынёс ёй жывую вестку пра сына...

Суровы і бязлітасны час выпрабоўваў нашу вернасць сяброўству, якое праз усё жыццё было і нашым душэўным цяплом, і нашым святлом.

...Яго сямідзесяцігоддзе мы адзначалі разам з ім, у яго доме — блізкія і сябры, пісьменнікі і супрацоў-

пікі энцыклапедыі і Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук, дзе многія гады працаваў Мікола Паўлавіч. Усе падбадзёрвалі юбіляра, што пядоўга чакаць паступнай даты — усяго пяць год, ды і сам ён, напэўна ж, спадзяваўся, што ўправіцца завяршыць хаця б тое, што ўжо было на стале ў рабоце. Да сяброўскага сувеніра — мадэлі ткацкага варштата, памятаю, у мяне далучыліся радкі:

Далёкія нашы вёсны,
і праллі, і ткалі, і кросны...
Мінае за годам гадок,
снуетца пястомны чайноч,
пітусца ўток і аснова,
і нашая слуцкая мова.

Чорцяга ткацьме мужчына,
а ўсё ж паспрабуй для пачыну.
Ты толькі набільцамі стукні,
на ўдачу нагою прытупні,
пераступі панажы:
божа, дапамажы!

Прабач, што пачаў я здалёку,
маё пажаданне з намёкам:
ходзяць на свеце навіны,
кажуць, снуеш успаміны
і новы раман заадно.
Хай будзе трывалаю нітка.
Наказвае Лобану Вітка:
Коля, давай палатно!

У Міколы Паўлавіча на варштаце былі тады ўжо не толькі «аснова» і «ўток», а і амаль гатовае «палатно» — твор аб заветных днях маладосці, аб першым каханні — аповесць «Любка». Я чытаў яе і ў рукапісе, а пасля яшчэ доўгай аўтарскай працы над ёй і надрукаваную на машыцы.

Заўважу, што ў той час Мікола пісаў не ад рукі, пальцы ўжо не слухаліся яго. На сваёй новай кнізе «Пяць раніц тыдня» ён ледзь змог паставіць аўтограф, а вось на машыцы штодня ўпарта і настойліва надзеўбаў па дзве, па тры старонкі. Адгукаўся па просьбы рэдакцыі — рэцэнзаваў творы сваіх таварышаў, рыхтаваў новую кнігу для выдавецтва «Юнацтва». Адшукаў свае старыя, першых месяцаў вайны, бланкеты і вельмі шкадаваў, што вёў запісы чорным алоўкам. Ледзьве расчытаўшы, перастукаў на машыцы пешта болей трох аркушаў.

Ужо маючы багаты вопыт, ён добра разумеў, што

ўсе гэтыя пакіды і пататкі, што рабіліся прыхапкам, у пeverагодна цяжкіх умовах, могуць стаць не толькі жыццёвым дакументам, а і пабыткам літаратуры — кнігай, пра якую ён марыў як адну з самых заветных — пакутную, горкую, але праўдзівую, асабіста перажытую.

Крыўдна і балюча было глядзець на яго рукі, якія зусім выходзілі з-пад яго ўлады. Сам ён ужо ледзьве мог апрануцца, зашпіліць паліто, набраць нумар тэлефона, і ў той жа час пельга было не здзівіцца сіле яго волі: ён не здаваўся, не паддаваўся адчаю і душэўнай адзіноце. Шчыры, даверлівы да найўпасці, ён, аднак, бянтэжыўся і часам да бездапаможнасці губляўся перад грубай сілай бяздушнасці, самаўпэўненасці і эгаістычнага нахабства. Ад іх ён выцерпеў нямала ў жыцці. Па злой іроніі лёсу, па звыклай інерцыі табелю аб рангах гэтак жа абышлася з ім, нябожчыкам, нават сама паша служба, што выпраўляла яго ў апошні шлях, паладзіўшы развітанне не ў зале — ні ў вялікай, ні ў малой, а пры самым выхадзе з нашага клуба, бліжэй, так сказаць, да вынасу.

Неадпаведны патрэбнай пробе,
неперспектыўны і на тым свеце.
Труну паставілі ў гардэробе
і памяпулі душу ў буфеце.

Выпілі горкае, памаўчалі,
бадзёра пакрочылі ўпоравень з векам.
Ніхто не пачуў, як душа закрычала:
— Браточки, а ўсё ж я была чалавекам!

Чаго падунаў ён гэтак раптоўна! Не так, мабыць, ад старасці, як ад невыноснай гаркоты здрадлівага адступніцтва тых, хто асабліва неабходны быў яму ў гэты час. Нямала душэўных пакут выцерпеў ён і за лёс сваіх раманаў, у прыватнасці, трэцяга, апошняга, друкаванне якога абышлося яму дарэшты расхістанай і падарванай нервовай і псіхічнай устойліва-сцю.

Апошнюю пяцігодку жыцця ён педавыкапаў на два гады — памёр на самым сыходзе 1984-га. Паў на полі працы гэтак, як мог пасці на полі бою.

Усе, хто ведаў яго, помняць глыбокі рубец на яго абліччы цераз усю правую шчаку, помняць і паходку чалавека, ступаць якому па зямлі было пялёгка,

хоць хадок ён быў нястомны і няўрымслівы: сцісне зубы, а ідзе, ды яшчэ як зацята і ўпарта!

Такім ішоў ён па жыцці, вялікі цярплівец і жыццялюб. Такім ён увайдзе і ў людскую памяць.

1986

КРЫЛАТЫ ЛАТЫШ

Як мне некалькімі словамі вызначыць неспакойны, нястомны, няўрымслівы характар нашага даўпяга, добрага і вернага сябра? Больш дакладнага вобраза не знайшоў — лятаючы латыш! Сапраўды, ён заўсёды ў дарозе: ездзіць, вандруе па ўсёй краіне — ад сваёй Латвіі да Туркменіі, а часцей за ўсё — лятае. Гэта крылаты чалавек і натхнёны паэт, поўны неадкладных спраў, не зважаючы на салідную і паважную дату, з нагоды якое я пішу прывітальныя радкі. Два месяцы назад я застаў яго дома: ён кагадзе вярнуўся з Малдавіі, узрушаны маладымі, вясновымі ўражанямі, але і з новым клопам — сустрэць у сваім горадзе сяброў, пісьменнікаў, мастакоў, выдаўцоў, што з'ехаліся ў Рыгу з усёй краіны для гаворкі пра дзіцячую літаратуру. Юлі Пятровіч, заслужаны дзеяч культуры дзвюх рэспублік — сваёй і нашай — нямала зрабіў для выхавання савецкіх дзяцей, напісаўшы для іх шмат выдатных твораў у прозе, паэзіі і драматургіі.

Аблічча пісьменніка нельга ўявіць без асяроддзя, у якім складалася яго творчасць, без аблічча яго народа, роднай гісторыі, роднай прыроды.

Юлія Ванага я ведаю з таго памятнага лета, калі ўдвух з Піменам Папчанкам мы ездзілі па другі з'езд латышскіх пісьменнікаў. Гэта было і першае знаёмства з цудоўнай Латвіяй, і пезабыўныя сустрэчы з многімі сябрамі, сярод якіх Юлі Пятровіч, завадатар і арганізатар усіх нашых вандровак і паездак па рэспубліцы. Тады ён быў маладзейшы на трыццаць год, такі ж рухавы, высокі і стройны, як і цяпер.

Пасля закапчэння з'езда нас, гасцей, павезлі ў сасновы бор поблізу Рыгі, дзе размешчаны унікальны музей народнай матэрыяльнай культуры. Пасляпцы ўсіх рэспублік, мы хадзілі па лясных сцежках,

заглядаючы ў старадаўнія хаты, будынкі, любуючыся ўзорамі народнай творчасці, наглядна спазнаючы і адкрываючы для сябе многае блізкае і знаёмае па звычаях і побыце свайго народа.

Потым усе сабраліся на вялікай сонечнай паляне за шырокім палатняным абрусам, і тады многія з нас упершыню пачулі песню, якая стала любімай на ўсё жыццё. У латышоў яна як пароль брацтва, як народны гімн. І ў гурце людзей узнікае незаўважна, як бы параджаецца з самой душы — спачатку ледзь чутна, пасля ўсё мацней і мацней, пакуль не расправіць сваіх шырокіх крылаў на вольнай выгодзе: пуг, веіні — ветрык, вей!

Нам, беларусам, яна адразу ж здалася вельмі блізкай, знаёмай з маленства. Яе пранікнёны матыў нагадвае нашу «Ой не кукуй, зязюленька...». І, не ведаючы слоў, мы пачалі спяваць яе, як сваю родную. Але душу песні, душу народа, які стварыў яе, адчулі не толькі мы, суседзі латышоў. Яе хараство прывабіла ўсіх. Узяўшыся за рукі, яе спявалі ўсёй сябрынай — рускія і ўкраінцы, малдаване і літоўцы, эстонцы і грузіны, азербайджанцы і армяне, казахі і ўзбекі, таджыкі і кіргізы. І гэты вобраз братэрскай еднасці, народжаны песняй, назаўсёды ўвайшоў у памяць.

Запомніліся і неспадзяванкі, якія не могуць не здарыцца ў добрай кампаніі з такім дзівосным спадарожнікам, як Юлі Пятровіч Ванаг.

Захапіўшыся знаёмствам з ненагляднай красуняй Рыгай, мы выбіліся з графіка, парушылі строгі распарадак праграмы — спазніліся на ўрачысты прыём да Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета рэспублікі прафесара Кірхенштэйна. Спазніліся літаральна на некалькі хвілін. І што ўрачыстасць пачалася, адразу зразумелі, пераступіўшы парог вестыбюля. За параднымі дзвярамі гуло застолле, гучалі прамовы. Пімен Емяльянавіч і я — госці, а наш друг як бы адказы за нас. Што рабіць? Няёмкае замяшанне, але Юлі Пятровіч запэўнівае, што тут ёсць яшчэ і бакавыя службовыя дзверы. Мы пройдзем непрыкметна. Не хвалюйцеся, адну мінутку... Але якраз у гэты момант пачуўся бадзёры і вясёлы вокліч:

— Што, ваякі, спазніліся?

Мы азірнуліся і ўбачылі, што спазніўся яшчэ

адзін госць — генерал Баграмян, камандуючы Прыбалтыйскай ваеннай акругай. У імгненне вока ён ацаніў сітуацыю са стратэгічнай дакладнасцю: у вайскоўцаў свой статут і парадак, неабходна адразу ж аб'яднацца ў воінскае падраздзяленне. Генерал ува ўсім сваім урачыстым бляску, тады яшчэ дужы, прыгожы, рашуча штурхаюў дзверы, і яны разляцеліся паросхліст, на абедзве палавіны.

— Ш-ша-гам арш! — і ўслед за генералам мае таварышы па ранжыры і субардынацыі званняў паперадзе, а я, радавы, апошні, храбра пераступілі страшны парог.

Зладжана адбіваючы крок, цырыманіяльным маршам, стараючыся як мага вышэй ускідваць адну нагу за другой, мы ўвайшлі ў залу, якая чамусьці незвычайна ўзрушана сустрэла нашу магутную каманду. Спазненне нам не толькі даравалі, а, наадварот, як бы адзначылі асаблівай увагай: прафесар Кірхенштэйн распарадзіўся наліць нам на першы паспыт па кілішку адмысловага пітва, якое ён сам, як мікрабіёлаг, гатаваў па ўласнай рэцэптуры. Так што мы якраз паспелі на самы важны і пачэсны рытуал. А яшчэ, мабыць, кожны з нас і цяпер нярэдка прыгадвае, як на гэтай незабыўнай гасціне Аляксандр Трыфанавіч Твардоўскі чытаў свайго «Цёркіна». У рэдкіх выпадках ён згаджаўся чытаць. Доўга адмаўляўся і тут, але, сустрэўшы добры, шчыры, улюбёны пагляд Фадзеева і пачуўшы яго ціхую задушэўную просьбу: «Саша, прачытай», падняўся з-за стала. Хтосьці адразу ж падаў яму кнігу, якую, напэўна, даўно трымаў напагатове. Твардоўскі разгарнуў томік недзе пасярэдзіне: «Переправа, переправа! Берег левый, берег правый...» Па ўсім было відаць, выбраў ён асабліва любімы раздзел паэмы. Прачытаўшы яго ўвесь на адным дыханні, па нейкай самай высокай хвалі ўзрушэння, ён з апошнімі радкамі «Бой идет святой и правый, смертный бой не ради славы, ради жизни на земле» не толькі з палёгкай, а, як нам здалося, нават са злосцю шпурнуў кнігу цераз увесь стол, і той, хто падаваў, злавіў яе па ляту.

Гаворачы пра Юлія Ваняга, даўняга сябра многіх беларускіх пісьменнікаў, выдатнага перакладчыка і прапагандыста твораў нашай паэзіі і прозы, я, як можа здацца, адхіліўся ад узятага кірунку, але ж

успаміны гэтыя, не зважаючы на іх даўнасць, блізкія і дарагія не толькі дваім, траім... Цераз многія з гэтых падзей, сустрэч, уражанняў адкрывалі мы адзін аднаго, спазнавалі сваіх таварышаў і сучаснікаў.

Шчодрасць яго душы мы, мабыць, найболей спазнавалі ў самой любай яго сэрцу Латвіі. Гэта ён паказваў нам сваю чароўную Сігулду вясною, у пару невыказнага хараства яе маляўнічых ваколіц, а ў золкі, няўтульны люты месяц, калі мы з Янкам Брылём адбывалі сваю творчую зімоўку на пустынным Юрмальскім узбярэжжы, павёз нас у славыты Домскі сабор на канцэрт арганнай музыкі, пасля якога на доўгія дні і ночы пацяплела і пасвятлела на душы і, здаецца, лягчэй і радасней захадзіў аловак у руках. Вялікае шчасце далучэння да акіянскіх прастораў творчасці Баха, Гендэля, Вердзі бліскуча перадаў Іван Антопавіч у апавядадні «Яшчэ раз першы снег».

На ўсё жыццё запомніліся і іншыя сустрэчы і мясціны — тыя заповітныя куткі латышскай зямлі, якія берагуць трывожную народную памяць, свяшчэнную для яго, ветэрана Вялікай Айчыннай вайны, на якую ён пайшоў добраахвотнікам з першага дня і прайшоў усю да канца.

Шаша Рыга — Даўгаўпілс. На семнацатым кіламетры — паваротка ў лес. Тут у час фашысцкай акупацыі быў самы жудасны ў Латвіі лагер смерці. У ім загінула болей чым сто тысяч нявольнікаў. На гэтым месцы пабудаваны велічны мемарыяльны помнік Саласпілс — жалобны брат нашай Хатыні.

Манументальная, прыўзнятая над зямлёй сцяна сімвалізуе мяжу жыцця і смерці. «За гэтаю брамаю стогне зямля», — паведамляе падпіс. Простыя, глыбокія словы пазаўсёды западаюць у памяць. Пасля я даведаўся, што ўзяты яны з верша Юлія Ванага. Папрасіў яго паказаць увесь верш. І адразу ж стаў перакладаць. Цяпер перачытваю, а ўражанне такое ж, як і тады, калі ўпершыню пераказваў мне верш радок за радком сам Юлі Пятровіч, бо ў маім уяўленні да кожнага радка далучаецца яшчэ і вобраз помніка, яго горкія сімвалы болю, смутку, жалобы, праклёну і памяці, якая ніколі не даруе злачынстваў, нечуваных у гісторыі чалавецтва.

ЛІСТ МАСТАКУ

Можа быць, вы заўважылі, што «Азбука душы» адкрываецца малюнкам, на якім А. М. Кашкурэвіч арыгінальна і па-свойму ўбачыў аўтара кнігі. Магчыма, не лішняй для чытача будзе гісторыя нараджэння партрэта.

Дарагі Арлен Міхайлавіч, не адразу склалася гэтак пісьмо, але мне даўно вельмі хацелася пагаварыць з Вамі не на хаду, не ў спешцы пры выпадковых сустрэчах на вуліцы або ў службовых калідорах нашых саюзаў ці выдавецтваў, а так, як некалі ў Каралішчавіцкім лесе, вандруючы па яго ціхіх сцежках, ці вячэрняй парой ля ўрачыста-рытуальнага вогнішча, дзе не толькі прыемна гаварылася, а і шчасліва, радасна думалася і маўчалася.

Нагодай для гэтага пісьма з'явіўся альбом «Сучасны беларускі партрэт». Там для мяне аказаўся прыемны сюрпрыз — партрэт, напісаны Вамі ў 1969 годзе ў тых жа Каралішчавічах, дзе мы тады з Вамі, мабыць, найбольш блізка пазнаёміліся. З таго часу я ведаю Вас, выдатнага майстра, душэўна тонкага і далікатнага ў абыходжанні з людзьмі, сімпатычную і мілую Людмілу Аляксандраўну і Вашых сыноў, цяпер ужо таксама мастакоў.

Чымсьці тады я «ўпаў у вока» Вам, заўважыўшы: сяду на лавачцы дзе-небудзь у канцы палянкі перад домам, чытаю або так што запісваю, а Вы з другога, супрацьлеглага боку прыладзіліся пад сасной са сваёй папкай, сяды-тады кідаючы, нібыта выпадкова, пагляды ў мой бок.

Не адразу я скеміў, што на такой, не вельмі зручнай адлегласці Вы прымераецеся да маёй «асобы» сваёй «скрытай камерай».

Потым, мусібыць, на этапе ўжо нейкай неабходнасці набліжэння да «натуры», не выдаючы намеру і ўхіляючыся ад маёй дачаснай цікаўнасці — а што там у Вас атрымалася, Вы крута перамянілі спосаб дачыненняў з «аб'ектам» сваёй увагі. Пачалі актыўна і няўрымсліва падахвочваць мяне да дыскусій, да размоў пра мастацтва, літаратуру і асабліва паэзію. «А што Вы цяпер пішаце? — церабіў мяне мой суб'яднік. Я тады якраз пісаў лірычныя вершы. — А пачытайце». І я чытаў яшчэ гарачыя, толькі што са

скаварады. Але субяседніку мала было гэтага. Яму конча трэба было дазнацца, а як, а адкуль прыйшла задума, а як нараджаецца і з чаго складаецца ў вершы вобраз, чым абумоўліваецца аднаведнасць слова рытму, памеру, метрыцы — пастроем аўтара ці метафарычнай структурай сюжэта?

Як я пазней дапетрыў, падобнымі спецыфічнымі пытаннямі Вы, сам не вельмі гаваркі, стараліся не толькі разгаварыць мяне, а, відаць, і разгарачыць, як кажучь, патхніць. Але не адразу я ўцяміў увесь досціп Вашай творчай методыкі. Я лёгка паддаваўся спакусе ў нечым спрачацца, дыскутаваць, тлумачыць свае перакананні, а Вы тым часам спадцішка і знянацку падкідвалі новыя пытанні, і толькі пасля я пераканаўся ў галоўным для сябе вывадзе: мастак паглядае і бачыць двайным зрокам — яму мала дамагчыся знешняга падабенства, што, магчыма, лягчэй за ўсё схапіць у галоўных рысах і нават у падрабязнасцях, яму важней, але і цяжэй пранікнуць у сутнасць людскога характару, у сутнасць чалавека — хто ты такі і чым ты цікавы?

Пасля каралішчавіцкіх накідаў, замалёвак, варыянтаў, памятаю, Вы запрашалі мяне два ці тры разы яшчэ і ў Мінску ў сваю майстэрню. Работа ў нечым Вас не задавальняла, хоць мне здавалася, партрэт даўно гатоў і даўся ён Вам лёгка, амаль экспромтам.

Прызнаюся шчыра, не адразу я ўспрыняў і, напэўна, прыняў тое новае, нязвычайнае і нават незнаёмае мне, што ўбачыў у маім абліччы мастак. Гэта была, вядома, не фатаграфія, тым болей не імкненне дагадзіць арыгіналу, і ўсё ж маё першае ўражанне не пагаджалася, не прызнавала падабенства. Але што самае цікавае, дык гэта тое, што кожны іншы, нават старонні беспамылкова і адразу пазнаваў і сведчыў поўную ідэнтычнасць.

І яшчэ зазначу не лішняю акалічнасць і ўласцінасць гэтага партрэта, якая і тады мяне вельмі ўражвала, уражвае і цяпер: ніхто, у тым ліку я сам, ні тады, ні цяпер не мог і не можа вызначыць, у якім я ўзросце на гэтым малюнку, колькі мне год. Прыблізна можна сказаць — недзе ў межах ад шасцідзсяці да васьмідзсяці. І гэтай прыемнай для мяне акалічнасцю я асабліва ўсцешыўся. Цешуся і цяпер, сардэчна ўдзячны аўтару партрэта, што ён гэтак шчод-

ра памаляваў мяне пападрост, даў мне вялікі запас і аванс на перспектыву і на будучас.

Я прыпяў ад Вас, Арлея Міхайлавіч, дарагі для мяне падарунак як чарадзейшы талісман, успомніўшы на літаратурнай асацыяцыі і бальзакаўскую «Шагрэневую кожу» і уайльдаўскі «Портрет Дорнана Грея».

Пятнаццаць год ужо майму партрэту, але па ўзросту мы з ім надзіва блізкія, нібыта ён сёння намалюваны.

Прызнаюся ў вялікай тайне: я спадзяюся, што і ў дзевяноста мы будзем з ім адных гадоў, і нават у сто застанемся равеснікамі.

У каралішчавіцкім адбітку, падараваным мне з сяброўскім аўтографам, ёсць адна, здавалася б, нязначная дэталё, знойдзеная тады Вамі: над маёй галавой, з не надта ўжо густой шавялюрай, кружаць два асеннія лісткі. Гэта як бы давала ўяўленне не толькі аб пары года і першых ранніх весніках восені, але і аб настроі таго, каго памаляваў мастак.

І вось праз пятнаццаць год у новым гэтым альбоме, гляджу — няма асенніх лісткоў над маёй сівой галавой! Мой добры чараўнік уласнай рукой адкінуў пражыты час і зноў вярнуў мяне на неабсяжныя далягляды. Шчодрая душа мастака! Час не мае над ёй ні ўлады, ні сілы. Па законах яго чарадзейства я памаладзеў на цэлае жыццё, а сам ён, маладзейшы за мяне болей, чым на дваццаць год, створаны ім вобраз на шчырасці і дабрыні душы радасна далучае да вобразаў уласнай маладосці.

Як мне шчасліва і ўтульна ў гэтым альбоме побач з цудоўнай Людмілай Аляксандраўнай, мілай Люсяй, строга па афіцыйным рэстры пазванай «Партрэт жонкі мастака»! Дзякуй, дарагі Арлея Міхайлавіч, за такі высокі гонар. Вы так прыгожа аб'ядналі нас адной прасторай святла, паветра, адным настроем на белым аркушы паперы!

Для мяне дарагая ўся Ваша работа, якую Вы робіце ў беларускім мастацтве, асабліва ў сваіх графічных цыклах, прысвечаных гераізму, жыццю і працы нашага народа, у выдатных узорах кніжнай ілюстрацыі, але я так падрабязна гавару аб партрэце, зробленым Вамі, не таму, што гэта мой партрэт. Проста на ўласным прыкладзе, цераз сваё асабістае

ўспрыняцце канкрэтнай з'явы мастацтва я ўпэўніўся, пераканаўся і прышоў да важнага для сябе вываду, што сіла таленту не ў абыдзённай, непасрэднай і рабскай залежнасці ад часу, часта эгаістычнага і амбіцёзнага, а ў здольнасці бачыць далей, а дакладней сказаўшы, не толькі зазірнуць за далягляд, за тую няўлоўную мяжу, што заўсёды была і будзе між сённяшнім і заўтрашнім днём, між сучасным і будучым, але і разгледзець, дзе, калі і як крыжуюцца, сыходзяцца і яднаюцца дэмаркацыйныя лініі гэтай мяжы. Гэта нялёгка, бо сама лінія небасхілу настолькі ж аддаляецца, наколькі мы набліжаемся да яе.

Я палюбіў і шаную партрэт, напісаны Вамі за тое, што ён, як твор, а Вы, як яго аўтар, далі мне магчымасць глыбей зазірнуць у сябе і далей убачыць свой небакрай, адлегласць якога для многіх з нас часта вымяраецца рамаю люстэрка, у якое мы глядзімся. Але ж ні люстраны адбітак, ні фатаграфія, ні экран тэлевізара, нават голас, запісаны на магнітную стужку, як правіла, ніколі не супадаюць з нашымі ўласнымі ўяўленнямі аб сабе. Самога сябе ў сваёй існасці чалавек можа убачыць цераз уяўленні і ацэнку іншых людзей, а галоўную сваю сутнасць — толькі вачыма мастака. Вы не стараліся ні дагадзіць арыгіналу, ні прыхарашыць яго, клапоцячыся аб нейкай большай адпаведнасці. І асаблівая каштоўнасць Вашай работы для мяне ў тым, што сам я, умоўна кажучы, мераю сябе Вашай метафарай. І хоць з ёю не супадае і ніколі не супадзе арыгінал, але ў яе закадзіраваным вобразным патэнцыяле, мабыць, заўсёды будзе стымул для думкі, для самааналізу і духоўнага ўзбагачэння.

У гэтым, напэўна, і ёсць загадка творчасці ва ўсіх яе відах і жанрах — фарбах, лініях, гуках і слове.

Наша ўдеха, радасць, асалода і шчасце ў вечным разгаданні загадак мастацтва.

З М Е С Т

Вачыма людзей	5
Сэрца і розум	46
Слова ў вершы	83
Слова ў песні	96
Слова ў музыцы	108
Слова напашэве	117
Слова — не верабей	130
Пазыўныя душэўнага настрою	140
У майстроўні радка	149
Чатыры старонкі календара	194
Год Ішака	209
Асцярожна: дзеці!	234
Ластаўкі горкага выраю	245
І смех і грэх	256
Водгулле трывогі	275
Рысы дарагіх абліччаў	316

Вітка В.

В 54 Азбука души: Традыцыя, пошук, эксперымент.— Мн.: Маст. літ., 1988.— 366 с., [12] л. іл.

ISBN 5-340-00030-3.

Вітка В. Азбука души: Традыцыя, пошук, эксперымент.

Чытачы з прыхільнасцю сустрэлі кнігі старэйшага беларускага пісьменніка, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі БССР Васіля Віткі «Дзеці і мы», «Урокі». «Азбука души» — трэцяя кніга аўтара, прысвечаная ўзаемасувязі літаратуры, мастацтва і педагогікі. Яна закранае надзённыя праблемы школьнай рэформы, апавядае пра слаўтых педагогаў Сухамлінскага, Шаталава, апавядае пра сустрэчы з Янкам Купалам і Кузьмой Чорным, з Э. Самуйлёнкам і А. Куляшовым, М. Лобанам і А. Бачылам.

В $\frac{4702120200-150}{М 302(03)-88}$ 30—88

ББК84 Бел7

Художественно-публицистическое издание

ВАСИЛЬ ВІТКА

(Крысько Тимофей Васильевич)

АЗБУКА ДУШИ

Традиция, поиск, эксперимент

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Мастацка-публіцыстычнае выданне

ВАСІЛЬ ВІТКА

(Крысько Цімох Васільевіч)

АЗБУКА ДУШЫ

Традыцыя, пошук, эксперымент

Рэдактар Л. К. Лявонаў. Мастак Т. А. Мельянец. Мастацкія рэдактары В. П. Жыжэнка, М. І. Шкурпіт. Тэхнічны рэдактар Г. П. Тарасевіч. Карэктар Л. Т. Калюжная.

Фотаздымкі А. Каляды, У. Крука, Т. Тарасвай, Т. Раманьковай, Я. Коктыша і з архіва аўтара.

ІБ № 2987

Здадзена ў набор 11.01.88. Пади. да друку 26.08.88. АТ 08732. Фармат 84×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 17,94+1,17 укл. Ум. фарб.-адб. 22,93. Ул.-выд. арк. 19,53. Тыраж 6000 экз. Зак. 1077. Цана 2 р. 30 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

слова
и
да
и

и
и
и

и

и

и

и

и

и

и

и

и

и

и

и

и

Мінск
«Мастацкая
літаратура»